SLOVENSKA SLOVNICA

SLOVENSKA
SLOVNICA

SESTAVILI
DR. A. BAJEC — DR. R. KOLARIČ — DR. M. RUPEL

LJUBLJANA
1956

Potrdil Svet za prosveto in kulturo LRS
z odlokom št. I-721/1-55-Mi z dne 10. februarja 1955

SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Težko narodu, ki je že v zibeli izgubil svobodo. Trikrat teže njegovemu jeziku. Brižinski spomeniki so rabili tujcu, da ga je čreda za silo razumela. Sicer sta nemščina in latinščina vladali neomejeno. Zasužnjeno je bilo ljudstvo, suženj tudi jezik. Vsa prizadevanja reformacije niso mogla spremeniti te žalostne resnice. Razsvetljenstvo in romantika sta dali za slovenščino vnete domoljube, a svobode jeziku nista prinesli. Le-to je rodilo revolucionarno leto 1848: enakopravnost v šoli in uradu, a žal samo na papirju, ker za svobodo še nismo bili zreli. Dosti izobražencev se je novih pravic ustrašilo, ker niso znali lastnega knjižnega jezika in ker je bil le-ta še tako nebogljen. Zadregi je naredil nagel konec Bachov absolutizem s tem, da je odpravil še pravice na papirju.

Vendar leto 1848 ni minilo brez prida; naučilo je Slovence, da morajo svoj jezik izobraziti in se ga naučiti. Časniki in čitalnice, Janežičeva slovnica in šolska berila so opravili veliko delo: znanje jezika je rastlo in z njim narodna zavednost. Ali stavba je bila še zmerom na tako šibkih temeljih, da bi jo bil utegnil podreti prvi vihar. Zatorej ni čudno, da so celo nekateri med najboljšimi iskali rešitve v ilirizmu ali nekem meglenem vseslovanstvu. Vihar, ki so se ga bali, je zares prihrumel: udarila je nemškonacionalna vlada na Dunaju. Vzdržali smo, celo v vladno večino so nas sprejeli, a še takrat nam ni bilo nič zastonj navrženo, za vsako drobtino smo se morali rvati. Prav do drugega desetletja 20. stoletja je ostal učni jezik nemški. Imeli smo že lepo književnost in izgrajen knjižni jezik, a naš dijak se ga ni mogel naučiti — v šoli. In tedaj je prva svetovna vojna nastavila sekiro na korenine, da je zaječalo slovensko

drevo. V strašnem trpljenju so bile upravičene besede o vélikem petku in o semenu izkrvavelega naroda.

Prišla je prva Jugoslavija in z njo upravičeno upanje, da je narodu zagotovljen obstanek. Začetek je bil resnično lep: slovenski uradni jezik, slovenske šole, slovenska univerza, dobre učne knjige, ustaljen pravopis, nesluten razmah lepe knjige. A kmalu je čudna zaslepljenost jela poniževati slovenski jezik v narečje in ga trpati z neslovenskimi besedami. Uspela ni, kako bi neki! A jezik je pri tem trpel škodo, narod pa trošil moči za nepotreben boj. In moči so bile potrebne za tisto, kar je prihajalo. Na obzorju je vstajal vihar, ki ga svet še ni videl strahotnejšega. Znova se je postavilo vprašanje: biti ali ne biti. Sovražnik je hotel izpodkopati korenine našemu življu, iztrebiti ljudstvo in jezik. A glej čudež: ko je prihrula vihra, se narod ni uklonil, prvič v slovenski zgodovini je ponosno vrgel zavojevalcu v obraz: streti me moreš, ukloniti nikdar...!

Tako smo navsezadnje gospodarji na svoji zemlji. Upajmo, da je bila to zadnja v dolgi vrsti preizkušenj. Zares čudovita zgodba o majhnem narodu, ki ni hotel umreti. »Močan si, o slovenski narod! Tisoč in pet sto let krvaviš, izkrvavel nisi! Narod mehkužnik bi dušo izdihnil, še sveče bi mu ne žgali, še bilj bi mu ne peli — ti pa, tisočkrat ranjen, v trpljenju utrjen, ti komaj zmaješ z rameni pod težko sovražno pestjo in praviš: Nikarte, ta burka je stara že tisoč let!«

— — —

Vsak omikan narod si ustvari knjižni jezik, posodo, ki vanjo izliva čustva in misli, da se ne izgubé, marveč ohranijo poznejšim rodovom. Danes se nam vidi naravno in samo ob sebi razumljivo, da imamo prav takšen in ne drugačen knjižni jezik, a njegova zgodovina nas pouči, kako dolg in težaven je bil razvoj. Jasno je, da mora začetnik knjižnega jezika zajeti svojo domačo govorico. Ni pa dovolj, da sam uporablja ta jezik; za njim morajo povzeti pisavo še drugi, da postane občna raba. Zategadelj pri nas ni postala knjižni jezik slovenščina Brižinskih spomenikov ali Stiškega rokopisa, marveč Trubarjev jezik, ker so po njem pisali vsi protestanti in še stoletja za njim drugi pisci.

Trubar je bil Dolenjec, doma z Raščice, zatorej je dolenjščina postala podlaga našemu knjižnemu jeziku. Uveljavila se je tem bolj, ker so bili poglavitni pisatelji 16. stoletja tudi Dolenjci. Vendar so se dobro zavedali, da ne pišejo samo za ožje rojake, temveč tudi za Korošce, Štajerce, Primorce — za vse Slovence. Trubar je pisal fonetično, kolikor mu je dopuščal pomanjkljivi črkopis, ne da bi ga bilo pri tem motilo zgodovinsko izročilo, pa tudi sosednja narečja in sorodni slovanski jeziki ne. Vodilo ga je načelo, biti razumljiv vsem Slovencem, ne iskati lepih, gladkih, visokih ali neznanih besed, ne izmišljati novih izrazov, ampak ostati pri »kranjskem« jeziku, pisati kmečko dolenjščino. Ker ni priznaval puristočnih nazorov, ni odpravljal tujk, celo nove je uvajal pod vplivom nemških predlog. Seveda je treba upoštevati, da je imel hude težave z ustvarjanjem izraza.

Bohorič in Dalmatin sta bila iz iste narečne skupnosti, čeprav iz druge pokrajine, zatorej jima ni bilo težko slediti učitelju. Vendar so se v Biblijo že jele vrivati gorenjske posebnosti. Krelj je bil iz Vipave. Le-ta leži čisto na robu dolenjščine in ima že precej svojih glasovnih posebnosti. Krelj je bil jezikovno zelo razgledan. Uvedel je bistroumne črkopisne reforme, tudi jezik je učistil, sicer pa mu je bila Trubarjeva avtoriteta tolikanj veljavna, da se ni dotikal temeljev knjižnega jezika. Morda bi bil to storil, da mu je bilo dano dlje živeti. Vendar je moral biti razloček med Trubarjevim in Kreljevim jezikom za sodobnike precej opazen. Protestantski knjižni jezik, ki je imel svoje vodilo v Bibliji, je bil torej dolenjščina s precejšnjo primesjo gorenjskih in notranjskih prvin.

Po 16. stoletju je vsem, ki so hoteli slovensko pisati, postal kažipot jezik Biblije ali po njej prirejenih Evangelijev in listov. Ko pa so se v 17. in 18. stoletju množili pisci, ki so od doma govorili kakšno drugo narečje, sta raba in vpliv dolenjščine čedalje bolj kopnela. Tudi ljudski jezik se je spreminjal, govorili so že dokaj drugače kakor za protestantov. V 17. stoletju se je namreč v narečjih, posebno v osrednjih, zgodila velika sprememba: nepoudarjeni in kratko poudarjeni samoglasniki so oslabeli in se celo izgubili, trdi *l* je prešel v soglasniški *u̯*. Tako so namesto *miš*, *kruh* govorili

məš, krəh, namesto *palica, sirota* so rekli *palca, srota*, namesto *dal, volk, stol* je bilo slišati *dau̯, vou̯k, stou̯* itd. Marsikateri pisatelj je že omahoval in pisal zdaj po izročilu *miš, palica, stol*, zdaj po govorjeni besedi *meš, palca, stou.*

Izročilo je torej slabelo, pisci so bolj ali manj pisali vsak po svoje. Zato tudi pravega knjižnega jezika ni bilo, ker mu je manjkalo poglavitne lastnosti — enovitosti. To je postajalo zelo nevarno za izvenkranjsko ozemlje, posebno, ker je konec 18. stoletja nastopila nova doba v našem kulturnem in slovstvenem razvoju: namesto zgolj nabožnih so začeli pisati tudi posvetne knjige, največ za pouk ljudstvu. Marko Pohlin, prvi pisatelj nove smeri, je pisal skoraj čisto ljubljansko narečje, kar je bilo gotovo malo prikladno, da bi bilo privabilo nekranjske Slovence v jezikovno in književno skupnost. Na srečo so Pohlinov poskus odklonili, za Korošce n. pr. Ožbalt Gutsman: »Nesreča je, da so hoteli... dati jeziku drug okret in drugo obliko le po svoji samovolji.« Tudi Vodnik je krepko zavrnil učitelja, češ da »je stare mejnike brez vzroka prestavil, pisal, kakor ljubljanski predmestnjani govore, premalo vnanje Slovence čislal; zatorej prestavljavci sv. pisma od njegove viže odstopajo in se bližajo starším pisarjem v jeziku in pisanju«. S tem misli na Jurija Japlja in sodelavce, ki so se spet naslonili na staro podlago, to je na dolenjščino 16. stoletja, hkrati pa niso zanemarili novih vplivov ter preudarno sprejeli gorenjske samoglasnike: *most, delo* namesto *must, dejlu.* Pisava je postala zgodovinska, ker so pisali *dal* za govorjeno *dau̯*, postala je tudi etimološka, to se pravi, da je upoštevala izvor besedi, ker so se odločili za pisavo *odsekati, gladka*, čeprav so govorili *otsekati, glatka.*

Novi način pisanja je znanstveno podprl Jernej Kopitar s slovnico ter mu pomogel do veljave — vendar samo na Kranjskem, zakaj Korošci in Štajerci so sledili le obotavljaje se. Jezikovno čiščenje v besedah, rečenicah in skladnji, začeto že za protestantov, je močno pospešil Matevž Ravnikar, čigar jezik je bil nekaj tako novega, domačega, da so mu po pravici vzdeli ime očeta slovenske proze.

Po tej veliki reformi pismenega jezika je imel le-ta ob koncu razsvetljene dobe približno takle obraz: podlaga je ostala dolenj-

ščina 16. stoletja. Zmagalo je načelo etimološke pisave. Glasovje 16. stoletja je dobilo gorenjsko barvo ter se s tem približalo izvenkranjskim narečjem in drugim slovanskim jezikom. Vpeljava gorenjskega oblikovja je bila korak nazaj; k protestantskemu se vrnemo šele po l. 1849, a takrat že s popravkom po izvenkranjskih narečjih. V skladnji in čiščenju jezika je bil dosežen velik napredek. Knjižni jezik je bil še zmerom samo kranjski. To stanje je ostalo prav do l. 1849. Kaže se v jeziku Kranjske Čbelice, Prešernovih Poezij in Novic.

Po znamenitem letu 1848 se je slovenski knjižni jezik pod vplivom ilirskega gibanja poenotil, sprejeli so ga tudi štajerski in koroški pisatelji. Matija Majar Ziljski, poglavitni ilirec v tistem času, sicer ni uspel s svojo umetno ilirščino, vendar mu gre zasluga, da je razgibal duhove. Med njim in konservativnim noviškim krogom se je izoblikoval nekako zmerno napredni krog dunajske mladine okoli Mateja Cigaleta in Luke Svetca. Ta je pomogel do veljave oblikam, ki so bile bliže občeslovanskim. Zmagalo je vseslovensko načelo: kranjski pisatelji so opustili svoje posebnosti ter jih nadomestili s koroškimi in štajerskimi oblikami (*lovec, žalosten, lepega, mestom, najlepši, da* namesto kranjskih *lovic, žalostin, lepiga, mestam, narlepši, de* itd.). Te skromne novosti so povzročile tako imenovani novooblikarski vihar. Konservativci so se nekaj časa hudo upirali, a Novice so se kmalu vdale in si celo jele lastiti zasluženje za reformo. Na drugi strani pa so se tudi ilirci sprijaznili s tako preobraženo kranjščino in nazadnje so bili Slovenci po treh stoletjih združeni v enotnem pismenem jeziku. V naslednjih letih so zlasti pod vplivom stare cerkvene slovanščine vpeljali še nekatere novosti, n. pr. *videti, videl* namesto *viditi, vidil;* preglaševanje *lovcem, beračev* namesto *lovcom, beračom;* ločevanje med predponama *u-* in *v-;* po vzhodnoštajerskem narečju *vŕt* namesto *vert.* Nove oblike so dobile nekakšno uradno potrdilo, ko jih je Cigale sprejel v slovenski prevod državnega zakonika. Novice so jih udomačile v zadnji zakotni gorski vasici. Dokončno pa so jih utrdili odlični pesniki in pisatelji v drugi polovici stoletja s tem, da so skupni jezik močno obogatili in požlahtnili.

Gornje reforme so bile koristne, saj so zedinile Slovence v enoten knjižni jezik. Resda so se oddaljile od protestantske podlage, pa so bile še zmerom skladne s slovenskim jezikom. Vendar je umetnost odmakniti se eni skrajnosti in ne zabresti v drugo. To se je zgodilo Levstiku. Levstik je bil sprva poglavitna opora nove pisave, potem pa ga je zapeljala panonska teorija, da je začel strojiti jezik po stari cerkveni slovanščini in po etimologiji. Mož, ki je bil v književnosti in politiki prvak realizma, je ostal v jezikoslovju ognjevit romantik, trdno prepričan, da nas že sam jezik more rešiti vseh zunanjih nevarnosti. V časih najhujšega zatiranja smo se namreč Slovenci zmerom radi zatekali k nekakšni megleni slovanski skupnosti in na debelo prevzemali izposojenke iz slovanskih jezikov, hoteč se jim tako čimbolj približati. Tudi Levstik je zaprl oči pred živo sedanjostjo in zasanjal o davni preteklosti, ali v staroslovanski obleki je postala slovenščina težka in okorna, odeta v kozje kože kakor ljudje pred tisoč in več leti!

Romantična načela v jeziku je zavrnil o. Stanko Škrabec: Slovenska pisava naj sloni na govorjenem jeziku 16. stoletja! Vse, kar je starejše, vse, kar je mlajše, in vse, kar je rodil le papir, naj se opusti! Trubar nam je mejnik, ki čezenj ne segajmo nazaj, ker se za njim ne vemo kje ustaviti. Kar je od 16. stoletja naprej v vseh glavnih narečjih, se ne sme spreminjati; kjer pa se ta narečja ne skladajo, se je treba ozirati na tisto, ki je ohranilo s slovanskega vidika najpravilnejše glasove in oblike. Glasovni in oblikovni sostav je ogrodje knjižnega jezika, ki se ne da spreminjati. Pač pa smejo pisatelji bogatiti jezik z besedami in rečenicami. Seveda v vseh stvareh Škrabec ni uspel, ker ni hotel upoštevati ukoreninjene rabe. Kar se sto in več let splošno piše, to se zlepa ne da izrvati.

Dasi je Pleteršnik v besednjaku še precej etimologiziral in po njem tudi Levec v Slovenskem pravopisu (1899), gre novejši razvoj izrazito v smer živega jezika. To pot sta mu utrdila Anton Breznik in France Ramovš, po njej so šli novejši pisatelji, zlasti mojstra našega jezika Cankar in Župančič. Slovenski knjižni jezik se je lepo razvil po letu 1918, ko se je uveljavil v vseh panogah javnega življenja, zlasti pa po osvoboditvi 1945, ko se je njega raba še bolj

razširila z novim družbenim in kulturnim razmahom. Za vodilo je Slovenska akademija znanosti in umetnosti oskrbela Slovenski pravopis z obširnim pravopisnim in pravorečnim slovarjem (1950).

Takšen, kakršen je, se naš knjižni jezik ne sklada z nobenim narečjem, ne s preteklim ne sedanjim, je pa kljub temu živ organizem. Druži v enoten narod vse Slovence, naj že prebivajo kjerkoli. Ni plod znanstvenega dognanja, ker je umetno ustvarjeno narečje višjega reda. Razvoj mu določuje ne samo ljudski govor, marveč tudi raba najboljših pisateljev. Zatorej ni enovit, temveč zvarjen iz različnih sestavin. V sebi hrani namreč sledove dvakratnega odklona od protestantske podlage. Obakrat se je vrnil v prvotno strugo, prvič z Japljem, drugič s Škrabcem, vendar mu je vsak odklon vtisnil neizbrisne sledove.

Literarno razvit jezik — in tak je tudi naš slovenski — je prvovrstna kulturna vrednota; je živa, od sto in sto umov in vekov pregnetena snov, kakor je to lepo povedal Oton Župančič, eden največjih mojstrov slovenske besede: »V slovenščini je shranjena vsa skrb in gorečnost naših reformatorjev, ves up in strah Prešernov, vsa šegavost mladega Levstika in grčavost njegovih poznejših let, eleganca Stritarjeva, otožnost Gregorčičeva, borbenost in tišina Cankarjeva, jecljanje Aleksandrova, melodioznost Kettejeva.«

— — —

Pravilno izreko knjižnega jezika določa pravorečje. Vsak omikan narod ima svoj zborni govor, saj je le-ta bistven del njegove kulture in poroštvo njegove enotnosti.

Trubar je kljub pomanjkljivemu črkopisu skušal pisati, kakor je govoril, pri njem se govorjena beseda še ni ločila od pisane. Toda že v naslednjem stoletju sta moderna vokalna redukcija in prehod trdega *l*-a v soglasniški *u̯* pripeljala do velike neskladnosti med govorom in pisavo: pravopis je postal zgodovinski. Kake enotne izreke še ni bilo, kakor nam izrečno izpričujejo mnogi pisci. Vsakdo je izgovarjal po svojem narečju, čeprav je skušal pisati po Bibliji. Tako je ostalo do šestdesetih let prejšnjega stoletja. Takrat se je slovenščina že toliko uporabljala v javnem življenju, da se je začutila

potreba enotne olikane izreke. Pomagali so si prav preprosto s pravilom: govori, kakor pišeš! Tako je pomanjkljivi črkopis pripeljal do nenaravne, priskutne govorice z eljkanjem in s spačenimi samoglasniki.

Tudi tukaj je zastavil svoje reformatorsko pero Škrabec v tehtni razpravi »O glasu in naglasu slovenskega jezika«. V nji je pokazal, kako je treba izluščiti zborni govor iz preproste govorice v skladu z izreko 16. stoletja in z drugimi slovanskimi jeziki. Toda Škrabčeva dognanja so domala petdeset let govorila gluhim ušesom. Teoretično sta jih uveljavila šele Breznik v Slovenski slovnici in Ramovš v Slovenskem pravopisu, praktično pa Oton Župančič v gledališču in Matej Hubad na konservatoriju. Resda slovensko pravorečje še ni dognano do vseh nadrobnosti, saj je razmeroma mlada znanstvena panoga, temeljna načela pa so mu neovrgljivo utrjena.

GLASOVNE PRVINE

Uvod

Prvenstvena oblika jezika je govor, pisana podoba je šele drugotna in zelo nepopoln izraz govora. Govor pa sloni na slušnem učinku, ki ga povzročamo z govorili in dojemamo z ušesi. Če govor (zlasti neznanega jezika) pazljivo poslušamo, bomo razbrali v njem vrsto glasov, ki se menjavajo v najrazličnejših povezavah, vmes so odmori, višanje in nižanje, krepitev in slabitev glasu. Ves govor torej sloni na ustvarjanju in dojemanju slušnih učinkov (zvenov, šumov, pokov itd.), ki so v vsakem jeziku povezani z določenimi pomeni. Vendar glasovne prvine same zase niso nosilec pomenov, marveč samo gradivo, s katerim si govor pomenske enote (pojmovne in miselne) ustvarja. Če hočemo jezik prav poznati, moramo poznati tudi glasovne prvine in njihovo razmerje do pisane podobe jezika, ki je z omiko zrasla ob govoru in postala tako pomembna, da je skoraj zasenčila govor.

Govorila

Pravi organ za ustvarjanje glasu je grlo. Vendar pa bistveno sodelujejo dihala, ki uravnavajo zračni tok, ter goltna, nosna in ustna votlina s svojimi deli, ki glas oblikujejo.

1. Dihala (prepona, pljuča in sapnik) uravnavajo zračni tok. Pri mirnem dihanju se zrak enakomerno pretaka skozi nosno in goltno votlino po sapniku skozi grlo v pljuča, potem pa v nasprotni smeri zopet iz pljuč na prosto; pri tem prepona enakomerno polje, širi in oži prsni koš. Preden začnemo govoriti, se ta enakomernost

ustavi; ko smo zajeli zrak v pljuča, ga le počasi po potrebah govora (pri različnih glasovih, glasnosti, melodiji itd.) izdihavamo skozi grlo v goltno in ustno ali nosno votlino. Z vdihnjenim zrakom gospodarimo varčno, da nam zadostuje za večjo govorno enoto, potem pa v odmoru sunkoma zopet vdihnemo novega zraka. Prepona aktivno sodeluje pri govoru, ker po potrebah govora (poudarka, moči, odmora, melodije itd.) uravnava pritisk zraka iz pljuč. Zato je obvladovanje dihal prvi pogoj lepega in razločnega govora. Prekratka sapa govor trga in hitro utrudi, jemlje glasu donenje in zvočnost, ker tone v zasoplosti. Pri govoru uporabljamo samo zračni tok, ki ga izdihavamo, nikoli tistega, ki ga vdihavamo; s tem delamo le glasove, ki jih slišimo pri srebanju ali pri smrčanju ipd., a to niso glasovi našega govora.

2. Gornji del sapnika je razširjen v grlo (larinks). Tu sta med gibljivimi hrustanci dve prožni gubi — glasilki, ki ju hrustanci lahko napenjajo ali krčijo, daljšajo ali krajšajo, bližajo ali razmikajo. Tako z njima lahko poljubno prestrezamo zračni tok. Pri mirnem dihanju sta razmaknjeni ob strani, tako da ima zračni tok prost prehod in ne povzroča nikakega šuma; le kadar smo zasopli in je zračni tok zelo močan, slišimo drgnjenje ob sapnik.

Če se glasilki približata druga drugi toliko, da delata le ozko razo, tedaj ju zračni tok spravi v drgetanje; to drgetanje se prenese v zračno valovanje in se po zračnem toku širi iz grla v goltno votlino in naprej; tako nastane to, kar splošno imenujemo glas, a tu zaradi jasnosti zven. Glasove, pri katerih se glasilke tresejo, imenujemo zveneče, druge pa nezveneče.

Če sta glasilki v zgornji polovici tesno strnjeni in le v spodnji polovici odprti, tedaj ne zvenita, marveč se zračni tok obnju drgne ter povzroča glasove, kakor jih slišimo pri šepetanju. — Glasilki zračni tok lahko tudi čisto prestrežeta, tako da si mora ta nasilno odpreti pot skozi oviro (kašljanje). Ob takem predoru slišimo kakor rahlo eksplozijo; v govoru slišimo pri nas tak glas n. pr. v nikalnicah *na,a* ali *m,m* ipd. V slovenščini so to le izjemni primeri.

Glasilki uravnavata višino glasu; kolikor krajši sta in kolikor bolj napeti, toliko višji je glas in nasprotno: kolikor daljši in

ohlapnejši sta, toliko nižji je glas. Moč glasu ni odvisna le od glasilk in silnosti njihovega drgetanja, ki jo uravnava sila zračnega pritiska, marveč tudi od večje ali manjše odzvočnosti vsega telesnega ustroja.

Grlo (larinks) je hkrati zaščitnik pljuč, da vanje ne pride kaj drugega ko zrak; zato je zaščiteno s hrustančastim zaklopcem, ki jezik z njim pokrije sapnik, da gre vse, kar požiramo, v požiralnik

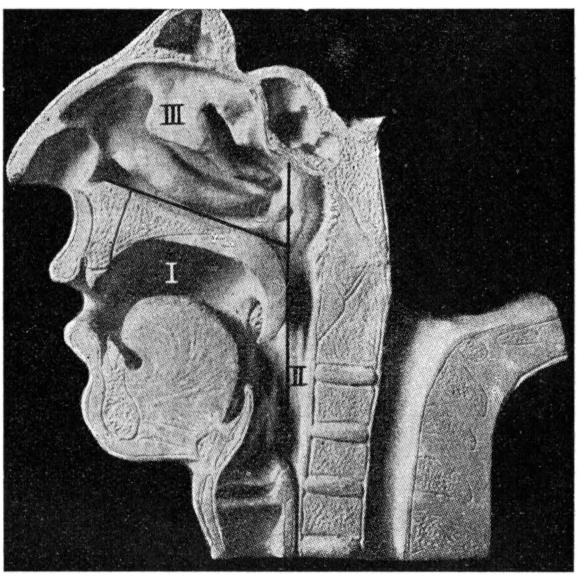

Govorilni organi v prerezu: I. ustna votlina; II. grlo in goltna votlina; III. nosna votlina

(farinks) za sapnikom. Sluznice v grlu so močno občutljive; to nam dokazuje dražljaj, če se nam kaj zaleti. Posebno občutljivi sta glasilki in vsaka poškodba močno vpliva na govor (hripavost, zamolklost ipd.). Čistost in razločnost govora je odvisna zlasti od čistosti zvena.

3. V goltni, nosni in ustni votlini se glasovi krepijo in oblikujejo; zlasti v ustni votlini dobivajo značilnosti, po katerih se ločijo med seboj.

Goltna votlina nad grlom je prvi odzvočni prostor, drugače ne vpliva na govor.

Nosna votlina je pri mirnem dihanju neposredno zvezana z goltno votlino, ker se mehko nebo z jezičkom povesi na koren jezika. Pri govorjenju je ta pot odprta nosnikom ali nazalom in nosnim samoglasnikom, n. pr. v francoščini, poljščini, stari slovenščini in tudi v nekaterih slovenskih narečjih. Če pri ustnih glasovih mehko nebo in jeziček ne zapirata trdno vhoda v nosno votlino, postane ves govor nosljajoč in s tem nerazločen. V takih primerih si je treba utrditi mehko nebo in jeziček z različnimi vajami (n. pr. upihovanjem sveče na daljavo). V vsakem primeru pa je nosna votlina odličen odzvočni prostor, ki daje govoru moč in zvočnost, če je prav povezana z delovanjem ustne in goltne votline.

Pravi aktivni oblikovalec glasov pa je ustna votlina. V njej je jezik, ki je po ljudski predstavi povzročitelj glasov in je po njem dobilo ime vse izražanje misli, vsa duhovna stavba jezika. Ta predstava je utemeljena toliko, da bi brez njegovega delovanja v ustni votlini imeli le borno razločevanje glasov, ker ravno jezik v ustih oblikuje odzvočni prostor samoglasnikom, ustvarja z različnimi priporami in zaporami šume, ki se po njih ločijo drug od drugega.

Jezik (lingua) je na vse strani gibljiva mišica; iztegujemo ga lahko iz ust, koničimo, ploščimo, vzdigujemo in sučemo na vse strani. Za lažje opredeljevanje glasov ločimo na jezični površini konico, prednjo in zadnjo ploskev ter koren.

Ustno votlino oklepata zgornja, nepremična, in spodnja, premična čeljust. Spredaj in ob straneh je ustna votlina ograjena z zobmi (dentes) v čeljustnih kosteh. K ustni votlini pa štejemo tudi ustnice (labia) pred zobmi. Za zobmi imamo dlesno (alveola), za njo pa se boči najprej trdo nebo (palatum), potem pa mehko nebo (velum), ki se končuje v ozek jeziček (uvula). Zadnji del mehkega neba in jeziček sta gibljiva, lahko ju dvigamo in povešamo, da odpirata in zapirata vhod v nosno votlino.

V zaprtih ustih izpolnjuje jezik domala vso ustno votlino za zobmi. Prostor se v nji veča predvsem z odmikom spodnje čeljusti od zgornje. Ta odmik je pomemben predvsem pri samoglasnikih; največji odmik terja *a*, za *i* in *u* pa je mnogo manjši. Vendar pa

prostor oblikujemo ne toliko s premikanjem čeljusti, kolikor z jezikom in ustnicami.

Ustnici, jezik, spodnja čeljust in mehko nebo z jezičkom oblikujejo glasove na več načinov: 1. oblikujejo zvenu odzvočni prostor, da tako dobi čisti zven različne prizvoke, ki so značilni za vse odtenke glasov *i e a o u* itd.; 2. z zaporo ali priporo prestrezajo, da zračni tok pri prehodu skozi take ovire ustvarja značilne šume; ti šumi se lahko družijo z zvenom ali pa so brez tega

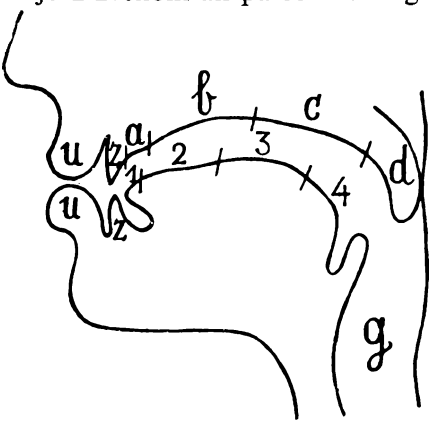

Prerez ustne votline: u: ustnica, z: zob, a: dlesna, b: trdo nebo, c: mehko nebo, d: jeziček, g: golt, 1: jezična konica, 2: prednja jezična ploskev, 3: zadnja jezična ploskev, 4: jezični koren

že sami zase glasovi. Tako ločimo tudi dve veliki skupini glasov: a) čiste zvene različnih glasovnih osnov, pravimo jim samoglasniki, in b) glasove z značilnimi šumi, pravimo jim soglasniki; ti so zveneči, če jih spremlja zven, t. j., če se treseta glasilki, in nezveneči, če jih zven ne spremlja, t. j., če se glasilki pri njih ne treseta.

Ustnici dasta ustni odprtini lahko različno obliko: 1. dolgo razasto, kadar sta napeti ob zobeh; 2. zaokroženo, če sta skrčeni v dulec in potisnjeni proč od zob; 3. lahko pa sta ustnici tudi neprizadeti in ne posegata v izgovor. Odprtina odzvočnega prostora izrazito vpliva na naravo odzvoka: kolikor ožja in tesneje ob zobeh je raza, toliko višji je glas; kolikor daljši je dulec in kolikor ožja zaokrožena odprtina, toliko nižji je glas v odzvočnem prostoru. Z ustnicama pa lahko ustno votlino tudi čisto zapiramo, kakor n. pr. pri *p*, *b*, *m*, ali pripiramo, kakor pri *w*.

Z jezikom lahko oblikujemo odzvočni prostor tako, da ga proti trdemu nebu vzdignjena sprednja jezična ploskev omejuje na del ustne votline, n. pr. pri *i* ali *é*, ali da se jezik ob širokem čeljustnem razmiku zravna po spodnji čeljusti, n. pr. pri *a*, *ê*, *ô*, ali da se zadnja jezična ploskev vzdigne proti mehkemu nebu, kakor pri *u* in *ó*. V te skrajnosti odzvočnega prostora lahko zajamemo neskončno vrsto oblik, odtenkov in premen, ki ustrezajo prav tako neizčrpni vrsti samoglasnikov. — Prav tako pa z različnimi deli jezika lahko zračnemu toku prestrezamo pot ali s popolno zaporo ali z ozko priporo na različnih delih zgornje čeljusti. Tako nastajajo premori, predori in šumi različnih vrst, ki so značilni za posamezne vrste soglasnikov, kakor jih bomo spoznali pri pregledu glasov.

Mehko nebo in jeziček aktivno posegata v oblikovanje glasov s tem, da odpirata ali zapirata vhod v nosno votlino. Tako je bistveni razloček med *b* : *m* ali *d* : *n* ravno v tem, da je ob sicer skoraj enaki legi organov pri *m* in *n* vhod v nosno votlino odprt.

Tako vidimo, da pri oblikovanju glasovnih prvin sodeluje cela vrsta organov hkrati, da je torej vsak glas govora ves členovit, oblikovan je namenoma za govor ali s tujo besedo: artikuliran.

Glasovi slovenskega zbornega govora

Govorila, kakor so opisana spredaj, so v glavnem pri vseh ljudeh enaka. Različnost v jezikih torej nima fiziološke podlage razen v kakih malenkostih. Z govorili je vsakomur dana možnost, da dela neskončno vrsto glasovnih odtenkov. Vendar si je vsak govor izoblikoval le omejeno število glasov, ki jih bolj ali manj enotno uporabljajo vsi pripadniki istega govora (narečnega ali zbornega). Táko odbiranje glasov se godi pri narečjih po naravni poti družbene povezanosti in rodovnega izročila, pri zbornem govoru knjižnih jezikov pa imamo poleg narečnih vplivov še umetne (pisava, znanstveni vplivi, šola, uradi itd.). Govoreči oblikujejo te glasove samo za namen govora in jih oblikujejo toliko skrbneje, kolikor razločneje hočejo govoriti. Pravimo, da so artiku-

lirani, t. j. govorjeni. Neartikulirani so glasovi, kakor so kriki, ki jih povzroča huda bolečina, strah, začudenje itd., ali kakor so žvižgi, hropenje, smrčanje, kašelj, mlaskanje, srebanje itd. Zato posnemanje živalskih glasov ali drugačnih naravnih zvokov sodi v jezik šele tedaj, kadar ga posnamemo z artikuliranimi glasovi, to je z glasovi govora, n. pr. *mú* (mukati), *mijáv* (mijavkati), *kikiriki* (kikirikati), *hov hov hov*, jutri pojdem spet na lov; *pok pok pok*. Samo kar se dá zvesto oponašanje zvokov z neartikuliranimi glasovi sodi prav tako malo v jezik kakor glasovi papagaja, ki bi s svojimi glasovnimi pripravami rad posnel človeški govor.

Če govorimo koj v začetku o glasovih kot prvinah govora in jezika, moramo posvariti pred zmoto, kakor da si človek najprej poišče glasovne prvine in potem iz njih sestavlja besede in stavke. Postopek je nasproten: prvine glasov je človek iz govora izluščil razmeroma pozno. To nam dokazuje ves način, kako se človek uči govorjenja, ne da bi vedel, katere glasove uporablja, vsa težava, da pri učenju pisanja in branja najde razmerje med glasovi in črkami.

Samoglasniki

Samoglasniki slovenskega zbornega govora sodijo v splošni okvir glavnih samoglasniških osnov *i-a-u*. Pri določanju tančin moramo upoštevati, da pri njih izgovoru določa izgovarjavo zlasti poudarek (ali je samoglasnik poudarjen ali nepoudarjen, ali je poudarek dolg ali kratek).

1. Uho nam pove, da v besedah *mìš — míši, tìč — tíči — tičí, sìr — síriti, sìt — sítiti, prisíliti* ipd. sicer vsi samoglasniki sodijo v isto skupino, da pa so vendar med njimi drobne razlike, kar nam še posebej poudarja narečna ali neskrbna izgovarjava, kakor *màš, tàč, sàr, sàt* ali *míš, tíč, sír, sít, pərsílt* ipd. Natančnejša preiskava bi nam pokazala, da izgovarjamo poudarjeni *í* z razasto ozko odprtino ustnic, da je prednja jezična ploskev vzdignjena visoko proti trdemu nebu; da je kratko poudarjeni *ì* izgovorjen sicer izrazito, ali sprednja jezična ploskev je manj napeta proti trdemu nebu in ustnice so ohlapnejše; da je nepoudarjeni *i* zelo kratek in neizrazit, da se zato prilikuje okolju ali sploh izginja.

Merjenje bi pokazalo, da je že dolgo poudarjeni *í* znatno krajši kakor n. pr. dolgo poudarjeni *á*, da se suče okoli 10 stotink sekunde, da je *ì* le neznatno krajši od *í*, ok. 8 stotink sekunde, nepoudarjeni *i* pa traja le ok. 5—6 stotink sekunde.

2. V besedah *lés — leséne — lesené, té — tèj* itd. samoglasniki po slušnem vtisu sodijo v isto vrsto, čeprav tudi lahko ločimo dolgo poudarjeni *é* od kratko poudarjenega *è* ali nepoudarjenega *e*. Prvi (*é*) je izgovorjen podobno kakor *i* z razasto odprtino ustnic, prednja jezična ploskev pa je visoko vzdignjena proti trdemu nebu; traja pa znatno dlje kakor *í*, nad 12 st. sek., *è* pa ne presega *ì* in se suče okoli 8 st. sek.; ozkost kratko poudarjenega *è* je navadno odvisna od okolja (bližina *j*).

3. Izrazita ozkost pri *é* se nam pokaže ob primerjavah, kakor *lés — lês* (medmet), *téle — têle, léd — lèt, pretépe* (4. skl. mn.) *— pretêpe — pretèp, vêde* (3. os. edn.) *— véde* (1. skl. mn.) itd. Razloček med *é* in *ê* je tako izrazit in v jeziku pomensko tako odločilen, da jih ne moremo imeti samo za dve različici istega glasu, marveč za dva samostojna glasova. Pri dolgo poudarjenem *ê* stačeljusti široko razmaknjeni, prednja jezična ploskev le rahlo vzdignjena proti vrhu neba. Po trajanju je znatno daljši od *í* in *é* in se suče okoli 14 st. sek. Tudi kratko poudarjeni *è* je izrazito širok, izgovorjen enako kakor *ê*, po trajanju pa znatno krajši, ok. 10 st. sek. Nepoudarjeni *e* ni ne izrazito ozek ne širok, po trajanju pa nekako enak *è*, ok. 8—10 st. sek., in se rad prilagaja okolici glasov.

4. Primerjava samoglasnikov v besedah *pàs — pés* (2. skl. mn. od *pésa*), *vàs — véz, pəsàk — pésək, stəzà — stéza* (3. os. edn.) itd. nam kaže, da je polglasnik *ə* samostojen glas, različen od *é* ali *è* (*vèč — vàs*). Izgovarjamo ga ob majhnem čeljustnem razmiku in z nenapeto, v sredini lahko izbočeno jezično ploskvijo. Glas zveni nerazločno in se rad prilikuje glasovnemu okolju. Srečujemo ga kratko poudarjenega in nepoudarjenega, traja od 8 do 10 st. sekunde.

5. Samoglasniki v besedah *sám — sáma — samá, ràd — ráda, bràt — bráta, mlád — mláda — mladá* itd. so očitno istovrstni,

čeprav so zdaj dolgo, zdaj kratko poudarjeni ali pa nepoudarjeni. Znatnih razločkov v izgovarjavi ni; čeljusti sta široko razmaknjeni, zlasti pri *á*, manj pri *à* in *a*. Po trajanju je najizrazitejši *á*, pač zaradi širokega čeljustnega razmika; traja ok. 15 st. sek., *à* in *a* pa ok. 10 st. sek. Zaradi izrazitosti v izgovoru in trajanju je tudi najodpornejši in najmanj prilagodljiv okolju.

6. V besedah *tôvor*, *pôtok*, *pôrod*, *otròk*, *potòp*, *odhòd* imamo istovrstne samoglasnike v dolgo poudarjenem *ô*, kratko poudarjenem *ò* in nepoudarjenem *o*. Vse izgovarjamo z rahlo zaokroženimi ustnicami in z zadnjo jezično ploskvijo nekoliko vzdignjeno proti mehkemu nebu; čeljusti sta malo manj razmaknjeni kakor pri *a*. Trajanje dolgega *ô* se suče okoli 14 st. sek., *ò* okoli 10 st. sek., *o* pa se po okolju suče med 8—10 stotink sekunde in ni tako izrazito širok kakor *ô* in *ò*; sodi v vrsto srednjega *o*.

7. Tudi samoglasniki v besedah *otrók*, *góvor*, *vóz*, *kòl*, *nòv*, *sòl* itd. imajo vsi o-jevsko osnovo; toda *ó* je v primerjavi z *ô* izrazito ozek; primerjaj n. pr. *hódi* — *hôdi*, *vódi* — *vôdi*, *bódi* — *bôdi*, *nósi* — *nôsi*, *tóči* — *tôči* itd.! Tako ločimo dva glasova: *ó* in *ô*. Dolgo poudarjeni *ó* izgovarjamo z močno zaokroženimi ustnicami in z visoko proti mehkemu nebu vzdignjeno zadnjo jezično ploskvijo. Kratki *ò* je redno širok, le okolje (zlasti istozložni *u̯*) ga večkrat pritegne v svoje območje in zoži na srednje ozek *ò*. Nepoudarjeni *o* so srednji.

8. V besedah *kupúj*, *usúj*, *krúha*, *úpu*, *úk*, *úm*, *súm*, *súh*, *trúp*, *krùh*, *kùp* itd. imamo istovrstne samoglasnike v dolgo poudarjenih *ú*, kratko poudarjenih *ù* in nepoudarjenih *u*. Dolgo poudarjeni *ú* izgovarjamo z izrazito zaokroženimi ustnicami, z visoko proti mehkemu nebu vzdignjeno zadnjo jezično ploskvijo in ob majhnem čeljustnem razmiku. Traja okoli 11 st. sek. in se v tem približuje glasu *í*. Manj zaokrožene so ustnice in manj napeta je jezična ploskev pri *ù* in *u*, zato sta oba glasova močno nagnjena h krajšanju v polglasnik (*krə̀h*, *kə̀p*, *kəpúj* itd.), nepoudarjeni *u* celo k onemitvi. Trajanje je skrčeno pri *ù* in *u* na najmanjši obseg, ok. 8 st. sek.

V teh osem vrst lahko porazdelimo vse samoglasnike slovenskega zbornega govora. Po odtenkih ločimo dolgo poudarjene od kratko

poudarjenih in oboje od nepoudarjenih samoglasnikov. Tako dobimo tele tri skupine:

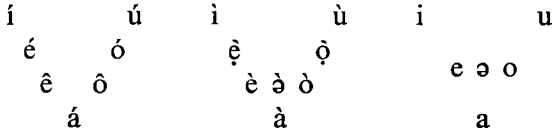

Narečja poznajo še mnogo odtenkov. Zborni govor pozna le ustne (oralne) samoglasnike. Za vse slovenske samoglasnike velja, da jih izgovarjamo z mehkim, ne s trdim nastavkom.

Soglasniki

Pri pazljivem poslušanju govora lahko ugotovimo, da se samoglasniki menjavajo z različnimi šumi, premolki, poki, sikanjem, šumenjem, drdranjem itd. To so šumi soglasnikov, ki jih po teh značilnih šumih delimo na več vrst.

1. Kratke premolke in za njimi kakor rahle poke ob nenadnem predoru zraka, kakor jih slišimo n. pr. v izgovoru *opotékati*, povzroča popolna zapora zračnega toka pri prehodu skozi ustno votlino ob zaprtem vhodu v nosno votlino. Zato se napetost zračnega pritiska poveča in ob predoru napravi vtis rahle eksplozije. Bistvena za te glasove je predvsem zapora, zato jih imenujemo zapornike. Po mestu zapore ločimo v slovenskem knjižnem jeziku:

a) ustnična ali labiálna zapornika *p*, *b*; delamo ju z zaporo ustnic;

b) zobna ali dentálna zapornika *t*, *d*; delamo ju z zaporo jezične konice za zgornjimi zobmi;

c) mehkonebna ali velárna zapornika *k*, *g*; delamo ju z zaporo zadnje jezične ploskve na mehkem nebu.

Izmed teh 6 zapornikov so 3 nezveneči (*p*, *t*, *k*) in 3 zveneči (*b*, *d*, *g*). Nezveneči imajo daljšo in trdnejšo zaporo, zato je tudi odpora (eksplozija) močnejša; pri zvenečih se glasilki treseta med vso zaporo in odporo. Razločevanje med zvenečimi in nezvenečimi je

pomensko važno, kakor kažejo primeri: *têpe — têbe, sôpe — sôbe, pípa — bíba* itd., *trta — trda, potí — podí, tóda — dóta* itd., *péka — péga, téga — téka — déka* itd. Ti glasovi so že po naravi najmanj zvočni, saj so nekaki premolki in se le težko vežejo med seboj.

2. Še izrazitejše šume slišimo tedaj, kadar mora zračni tok skozi ozko priporo, kakor n. pr. *ôsa, ušésa, Saša* itd.; take soglasnike imenujemo pripornike. Bistvena je zanje pripora in značilni šum zračnega toka ob prehajanju skoznjo. Priporo delamo na različnih krajih in na različne načine:

a) z obema ustnicama delamo priporo pri glasu *w*, zato mu pravimo dvoustnični ali bilabiálni pripornik; vendar se dvoustnični *w* govori le v narečjih; namesto njega se rabi v knjižnem govoru soglasniški ali dvoglasniški *u̯*, n. pr. v besedah *pràv, kòl, pévka* (izgovori *pràu̯, kòu̯, péu̯ka*);

b) s spodnjo ustnico in z zgornjimi zobmi pri glasovih *f* in *v*, n. pr. *fižòl, gròf, vôda, šíva, živí*; zato ju imenujemo ustnično-zobna ali labiodentalna pripornika. Glas *f* je nezveneč in šum izrazito slišen; nahajamo ga v onomatopoetskih besedah (frfrati, frfotati), izposojenkah in tujkah. Glas *v* je zveneč in tako zvočen, da ne priteguje v svoje območje izgovora nezvenečih soglasnikov; zatorej ločimo: *tvój — dvój, svaríti — zvaríti* ipd. Glas *v* je sorazmerno zelo kratek;

c) s sprednjo jezično ploskvijo ob dlesni in zgornjih zobeh pri glasovih *s* in *z*, da zračni tok ob prehodu skozi priporo povzroča značilno sikanje; zato ju imenujemo sičnika ali sibilanta. Njuno trajanje lahko daljšamo ali krajšamo po mili volji; v govoru je nezveneči *s* znatno daljši od zvenečega *z*. Ločitev med zvenečim in nezvenečim je pomensko važna: *kôsa — kôza, síne — zíne, sánje — zánje* itd.;

č) z jezično konico na trdem nebu za dlesno ali s prednjo jezično ploskvijo na trdem nebu za dlesno z žlebičasto priporo pri glasovih *š* in *ž*; ob prehodu skozi to priporo povzroča zračni tok za ta dva glasova značilno šumenje; zato ju imenujemo šumevca. Nezveneči *š* traja v govoru znatno dlje kakor zveneči *ž* in je ločitev

med njima pomensko važna: *šíva — žíva, páša — páža, máši — máži* itd.;

d) s prednjo jezično ploskvijo na trdem nebu, podobno kakor je nastavljen jezik pri samoglasniku *i*, pa se mimogrede vzdigne do pripore pri zvenečem glasu *j;* imenujemo ga nebni ali palatálni pripornik; ustreznega nezvenečega glasu v slovenskem zbornem govoru nimamo. V knjižnem jeziku ga imamo samo pred samoglasniki (*jéd, jáma, bojím*); na koncu zloga pa se izreka kot soglasniški *i̯*, ki se s spredaj stoječim samoglasnikom veže v dvoglasnik: *bájka, vôjska, sàj, mój, bíj;*

e) z zadnjo jezično ploskvijo na mehkem nebu pri nezvenečem *h;* imenujemo ga mehkonebni ali velarni pripornik. Ustreznega zvenečega glasu slovenski zborni govor ne pozna, pač pa se pogosto sliši narečni izgovor zvenečega pripornega *g* namesto zapornika. V zbornem govoru ga slišimo n. pr. *h godu, h gabru, h gadu.*

Slovenski zborni govor ima torej 8 pripornikov, 4 nezveneče (*f, s, š, h*) in 4 zveneče (*v, z, ž, j*).

3. Glasova *c* in *č* se začenjata z zaporo kakor *t*, a končujeta s priporo kakor *s* in *š*; zato jima pravimo zlita glasova (afrikata); oba glasova sta nezveneča, ustrezna zveneča glasova slišimo le v zvezi z zvenečim zapornikom, n. pr. *enáčba, dolóčba, Kócbek, prèc grem.*

4. a) Če z jezično konico napravimo zaporo na dlesni, prednjo jezično ploskev pa zožimo, da teče zračni tok skozi priporo ob obeh straneh jezične ploskve, dobimo zobni glas *l*. Če zaporo napravimo s prednjo jezično ploskvijo na dlesni in sredino jezika zožimo, da zrak teče ob obeh straneh, dobi glas *l* prizvok mehke izgovarjave; to je nebni ali palatalni *l'*, kakor ga slišimo v izgovoru *lj* na koncu besed (*bòlj, válj, dàlj*) ali zlogov (*bóljši, dáljši*). Trubarjeva slovenščina je še poznala mehkonebni ali velarni *ł* (*bił, šeł*), ki se je kasneje razvil v glas *u̯*. Šum teh glasov, ki jih zaradi odpore ob straneh jezika imenujemo obstranske ali lateralne, je zelo šibek in dobro zaznaven predvsem v začetku, ko se obstranski prehod zračnemu toku odpre; med trajanjem pa slišimo izrazit zven in odzvok, ubran na okolne samoglasnike.

b) Posebne glasove dobimo, če v ustni votlini kak del prestreza zračni tok s tresenjem; to so različne oblike glasu *r*. V slovenskem govoru srečujemo predvsem dve obliki: če se trese jezična konica ob zgornji dlesni, dobimo zobni ali sprednji *r*; če pa se treseta mehko nebo in jeziček na jezičnem korenu, dobimo mehkonebni ali uvularni *r* (včasih ga zaznamujejo z *R*). Tudi *r* je zveneč glas brez ustreznega nezvenečega glasu in ima močan ustni odzvok. Zborni govor rabi sprednji *r*. Odzvok je posebno očiten, kadar se tresenje mora izvršiti med dvema soglasnikoma; tedaj je polglasnik pred tresenjem tako močan, da *r* lahko prevzema samoglasno vlogo. Zaradi te posebnosti so samoglasni *r* pisali s polglasnikom pred njim *(smert, pert, kert, vert* itd.*)* in se še danes piše na koncu besed, n. pr. *veter, hiter, véder, jéter* itd.

Pomni. Pisano *smert* so izgovarjali *smrt* in ne morda *smêrt*.

Različni glasovi *l* in *r* so vsi ustni ali oralni in jih zato imenujemo ustne zvočnike.

5. Ob ustni zapori in odprtem vhodu v nosno votlino dobimo nosnike ali nazale. Ločimo jih več vrst po mestu zapore v ustni votlini, ki jim je odzvočni prostor. Če delata zaporo ustnici, dobimo *m*, če jezična konica za zgornjimi zobmi, dobimo *n*, če prednja jezična ploskev na trdem nebu, dobimo *ń* (kakor ga slišimo za pisani *nj* na koncu besede, n. pr. *mànj, zánj, sánj*, ali na koncu zloga, n. pr. *mánjši, tánjši*), če zadnja jezična ploskev na mehkem nebu, dobimo *ŋ*, t. j. *n*, kakor ga govorimo pred *k* in *g*, n. pr. *Anka, angel*. Tako ločimo ustnični ali labialni, zobni ali dentalni, nebni ali palatalni in mehkonebni ali velarni nosnik. Vsi so redno zveneči in imajo močan odzvok, šum slišimo le ob zapori in odpori nosne in ustne votline. Odzvok je ubran na polglasnik, ki je posebno slišen, kadar pridejo ti glasovi med zapornike ali pripornike, zato prevzamejo v takih primerih samoglasnost v zvezi s polglasnikom *ə*. Nezvenečih ustreznih glasov v slovenskem zbornem govoru nimamo, pri navadnem govoru pa ga slišimo n. pr. v pritrdilnem *mhm*, kjer *h* zaznamuje nezveneč šum zračnega toka skozi nos pri popolni ustnični zapori. Zaradi njih odzvočnosti jih imenujemo skupno nosne ali nazalne zvočnike.

V slovenskem zbornem govoru torej ločimo tele soglasnike:

Po mestu zapore ali pripore		Zaporniki		Zliti glasovi		Pripornik		Zvočniki	
								ustni	nosni
		nezv.	zven.	nezv.	zven.	nezv.	zven.	zveneči	
Ustnič-niki	dvoustnični	p	b	—	—	—	(u̯)	—	m
	zobno-ust.	—	—	—	—	f	v	—	—
Zobniki		t	d	c, č	—	s, š	z, ž	l, r	n
Nebniki		—	—	—	—	—	j, (i̯)	l'	ń
Mehkonebniki		k	g	—	—	h	—	—	ŋ

Vezanje glasov

Zlog. — Glasovi v govoru niso osamljeni, marveč ozko povezani v pomenske enote. Samo po sebi je razumljivo, da so glasovi povezani tako, da govorila čim laže opravljajo svoje delo in govoreči čim bolje dosega namen. Zato ne kopiči glasov, ki hkrati ali v neposrednem zaporedju zaposlujejo iste dele govoril, n. pr. zapornikov, pripornikov brez vmesnih samoglasnikov; take enote bi ne bile samo težko izgovorljive, marveč bi tudi slabo stregle namenu govora, ker so premalo slišne. Kljub podaljšanemu sikanju uporabljamo *psst!* le za tiho opozorilo. Toda tudi samih samoglasnikov jezik v govoru ne kopiči rad; kljub zvočnosti je n. pr. *eoai* premalo razločen, ker zvéni in odzvoki posameznih samoglasnikov niso razmejeni. Tako je v naravi govoril in glasov samih, da se v govoru vrsté samoglasniki s soglasniki in se vežejo v krajše ali daljše pomenske enote. Samoglasniki dajejo govoru zvočnost in polnost kakor meso telesu, soglasniki pa samoglasnike razmejujejo in so kakor kostno ogrodje govora. Zato nam je zveza samoglasnika in soglasnika nekaka naravna glasovna enota, pravimo ji zlog ali silaba. Nosilci zlogov so samoglasniki, tako da velja načelo: kolikor samoglasnikov, toliko zlogov.

Enakomerna porazdelitev soglasnikov in samoglasnikov daje jeziku blagoglasnost in jasnost, kopičenje soglasnikov pa trdoto

in nezvočnost. V slovenskem zbornem govoru je ta razdelitev pri današnjem glasovnem sestavu knjižnega jezika taka, da je blizu najblagoglasnejših jezikov.

Čut za naravno enoto zloga izhaja iz celotnega jezikovnega ustroja nekaj po glasovih, nekaj po sestavinah. Zlogovna meja je za govor sam nepomembna, ker govora ne razčlenjujemo v zloge, pomembna je postala šele s šolo in pisanjem, ko je bilo treba na koncu vrste besede trgati.

Medsebojni vplivi. — V ozki povezavi govornih enot prehajajo glasovi drug v drugega in pri tem drug na drugega bolj ali manj vplivajo. Ta medsebojni vpliv je toliko večji, kolikor težje delo morajo govorila opraviti v zaporednem oblikovanju teh glasov. Jezik si govor olajšuje na različne načine; včasih tako olajšanje ostane samo v govoru, včasih pa posega v samo jezikovno oblikovanje.

Zev. — Kadar je v govorni enoti treba zaporedoma izgovoriti dva samoglasnika, imamo občutek, da med njima zija praznina, pravimo, da je med njima zev ali hiat.

a) Meja med obema samoglasnikoma ni določena. Kljub temu je v novih besedah knjižnega jezika čut za sestavine še tako živ, da vsakega obeh samoglasnikov izgovarjamo čisto in zlogovno, ne da bi ju vezali v dvoglasnik, n. pr.: *poiskati, zaigrati, preobleči, preiskava, poiti, zaiti, naokoli, vseeno, dvaindvajset, triindvajset;* tako tudi: *je imel, bo ušel, na ime, za oknom, po ustih, na oči, po odru, po eni strani;* v takih primerih si ljudski in pogovorni jezik olajšuje zev z dvoglasnikom ali izpuščanjem: *pojskàt, zajgràt* itd.; če je en samoglasnik poudarjen, tedaj si zapira ljudski govor zev z vtikanjem vmesnega *u̯* ali *j*: *nau̯uk, vsejen* (= nauk, vseeno). Hiat je ohranjen v knjižnih besedah, ki jih ljudski govor ne uporablja: *poapnele* (žile), *soočiti, poenotiti, poezija, poetika, zaimek.* V ljudskih besedah pa imamo večkrat dvojnice: *poiti — poidem,* toda *pojdem, zaiti — zaidem* in *zajti — zajdem.*

b) S temi dvojicami posega zapiranje zeva že v jezikovno oblikovanje. Naj navedemo tu le en primer za tako poseganje v nove

jezikovne oblike. Najčešče ga srečujemo pri glagolih pete vrste s pripono *-va-*: *ši-ti — ši-a-ti* > *šiva-ti*, *bi-ti — bi-a-ti* > *biva-ti*, *ubi-ti — ubi-a-ti* > *ubija-ti*, *de-ti — de-a-ti* > *deva-ti*, *prešte-ti — prešte-a-ti* > *prešteva-ti*, *ve-ti — ve-a-ti* > *veja-ti*, *preveva-ti*; *ču-ti — ču-a-ti* > *čuva-ti* itd.

Dvoglasnik. — Samoglasnik priteguje v svoje območje izgovor glasov *j*, *u̯* in se z njima druži v dvoglasnik ali diftong na koncu besede ali zloga, bodi da se piše *j*, *v* ali *l*: *prej*, *zdaj*, *naj*, *maj*, *pokoj*, *bij*, *boj*, *čuj*; *povejte*, *dajte*, *čujte*, *kupuj*, *pojte*, *pijte*; *pav*, *rov*, *lev*, *naliv*, *pevci*, *pivci*, *videl*, *pel*, *vil*, *gnal*, *sejal*, *šel*, *usul*, *volka*, *molči*, *polhar*. V diftongu glasova *j* in *u̯* izgubita soglasniško izrazitost in sta okrajšana samo na hiter prehod jezične ploskve ali ustnic skozi priporo za ta dva glasova; tako ju slišimo kakor nekakšen privesek sprednjega samoglasnika.

Prilikovanje. — 1. Kadar v govorni enoti pride zveneč soglasnik neposredno pred nezvenečega, tedaj postane nezveneč: *vrabci*, *gladka*, *zvezki*, *žužki*, *dež prši*, *sneg se taja*, *kod so?* izgovarjamo *vrapci*, *glatka*, *zveski*, *žuški*, *deš prši*, *snek se taja*, *kot so?* Če bi hoteli prvi soglasnik izgovoriti zveneče, bi dobili za njim kratek samoglasni polglasnik *vrabəci*, *gladəka*, *zvezəki* itd. in bi se tako celota podaljšala za zlog; v takem primeru se glasilki že naprej prilagodita naslednjemu soglasniku. To pravilo ne velja za zvočnike *l*, *r*, *m*, *n*, torej za tiste soglasnike, ki so po zvočnosti na meji samoglasnikov; ti ostanejo zveneči tudi pred nezvenečimi soglasniki: *šilce*, *krilce*, *konček*, *samski*, *parkelj*, *varčen*, *sanjski*, *manjka*. Glasova *j* in *u̯* se družita s sprednjim samoglasnikom v dvoglasnik: *bajta*, *pajčevina*, *ovca*, *pokrovka*. Zadnje primere vzhodna narečja izgovarjajo izrazito ustnično-zobno, zato se *v* ne druži s samoglasnikom v dvoglasnik, marveč se ravna po splošnem pravilu drugih soglasnikov, postane nezveneč in se besede izgovarjajo: *ofca*, *pokrofka*.

2. Nasprotno pa nezveneči soglasniki postanejo zveneči pred *b*, *d*, *g*, *z*, *ž*: *glasba*, *svatba*, *kdo*, *kdaj*, *enačba* izgovarjamo *glazba*, *svadba*, *gdo*, *gdaj*, *enadžba*. Pravilo ne velja za zvočnike *l*, *r*, *m*, *n*

ter *j*, *v*; pred njimi imamo zveneče in nezveneče soglasnike: *poslati — pozlati, potreti — podreti, brati — prati, klati — gladi, smet — zmet, zidna — sitna, kožna — košnja, večna — vežna, tvoj — dvoj, potvoriti — podvoriti, svariti — zvariti, protje — orodje.* Take pomenske ločitve jasno kažejo, da sta jeziku obe zvezi enako domači.

3. Kakor v besednih enotah, tako se soglasniki prilikujejo ali asimilirajo tudi v govornih enotah, med katerimi ne delamo odmorov, kadar se soglasniki stikajo v koncih in začetkih besed: *grob se za grobom vrsti, pred hišo, pod potjo, nad cesto, brž pojdi; kot bi sekal, viš ga no, boš dal, lep dan, pet dni, kost boš zlomil, prat gre.* Tako prilikovanje ali asimilacija se godi nezavedno in ni treba domačinu nanjo še posebej paziti, pač pa moramo paziti, da takega izgovora ne zanašamo v pisavo.

4. Zveneči *b, d, g, z* in *ž* na koncu govornih enot v svojem končnem delu izgubljajo zven: *hrib, led, rog, mraz, mož* si prizadevaj govoriti z zvenečim *-b, -d, -g, -z, -ž* in po naravi sami v izglasju postanejo na pol zveneči. Tudi v izgovoru je nekaj podlage za pomenske ločitve v jeziku: *kos — koz* (rod. mn.), *rok — rog, let* (rod. mn.) — *led, rop — rob* itd.

5. Po zgornjih pravilih se ravnajo seveda tudi predlogi. Enozložni predlogi so redno naslonjeni na prihodnjo besedo in so z njo povezani v govorno enoto. To velja še bolj za *k, s-z, v*, ki nimajo svojega zloga, marveč se vežejo neposredno: *k sêbi, s peresom, z rokó, v loku* izgovarjamo kakor *ks, sp, zr, vl*, ne pa s polglasnikom vmes. To se dela pogosto pri narekovanju zaradi večje razumljivosti in lažje pisave, ni pa dovoljeno v zbornem govoru: *kə sêbi, sə peresom, zə roko, və loku.*

a) Predlog *k* izgovarjamo kot *k* povsod razen pred *b, d, g, z, ž*, kjer postane zveneč. Pred *k* se izgovarja kot *h*: *h kovaču, h konju, h koncu.* Včasih se sliši tudi *h têti, h pêči, h cesti, h čaju* ipd., a to za zborni govor ni upravičeno, ker tudi sicer *k* v takih skupinah ne izgovarjamo kot *h*, n. pr. *takt, doktor, traktor, diktat, rokca, trakci, pikčast, prek pasu, prek polja.*

b) Predlog *s-z* ima dve obliki, zvenečo in nezvenečo. Zvenečo *(z)* govorimo in pišemo pred vsemi zvenečimi glasovi (samoglasniki

in soglasniki), nezvenečo *(s)* pa pred nezvenečimi, torej pred: *p, t, k, f, s, š, h, c, č*: *s pestjo, s tábo, s klobukom, s fižolom, s silo, s šilom, s hojo, s cepcem, s častjo;* toda: *z očesom, z igro, z upanjem, z bojem, z dlanjo, z godbo, z vodo, z zobmi, z žogo, z jagodo, z lokom, z roko, z materjo, z nogo, z njim.*

c) Predlog *v* se izgovarja pred vokali, pred *r* in *l* ustnično-zobno: *v eni roki, v igri, v očesu, v ustih, v roki, v rebri, v logu, v ljubezni;* pred vsemi drugimi soglasniki se izgovarja kot *u*: *v grad, v hišo, v sobo, v žepu, v mestu, v njem;* če je pred njim v isti govorni enoti samoglasnik, se nanj nasloni in se z njim skupaj izgovarja kot dvoglasnik: *dèlo v gozdu, skrbi v glavi, so v stiski, stopa v hrib;* v sredi težko izgovorljive soglasniške skupine se lahko izgovarja *u*: *gozd v hribu, ves v prahu, pot v tabor, prav v vrhu.*

č) Gornja izreka velja tudi za predpono *v-*: *vigran, vložiti, vročiti, vcepiti, vdeti, vkleniti, vpreči, vžgati.* Predpona *u-* se v izgovoru loči od predpone *v-* samo pred vokali, pred *r* in *l*: *uiti, urediti, uleči se* izgovarjamo z *u.* V izgovoru je razloček med *ulomiti vejo* in *vlomiti v hišo, dež se ulije* in *vlijem v škaf, prodajalka se je uračunala* in *je vse vračunala, urezati obleko* in *vrezati znamenje v drevo.*

Podvajanje. — V govornih celotah (v sestavljenih besedah ali med besedami) večkrat zadeneta skupaj po dva enaka soglasnika: *ob boju, lep pes, oddati, odtrgati, kot tak, oddelek, izzvati, izslediti, brezsrčen, pelje nas s sanmi, vzamemo vas s seboj, boš šel, boš še, nož že, sem mislil, kaj nam more, ven ne gre, on noče, kar reče, polletje, polleten.* V takih primerih ne izgovarjamo istega soglasnika dvakrat zaporedoma, marveč ga v enkratnem izgovoru daljšamo in krepimo.

Pri zapornikih se podaljša in okrepi zaporni del, edina odpora pa je močnejša; to velja posebej za primere, kjer bi mogla nastati dvoumnost: *potakniti — podtakniti, odrgniti — oddrgniti, otesati — odtesati* ipd.

Pri sičnikih in šumevcih se šum podaljša in dobi po moči dva viška zlasti tedaj, kadar bi utegnila nastati dvoumja: *iztrgati — izstrgati, raztrojiti — razstrojiti.*

Podobno je pri zvočnikih, zlasti kadar je treba ločiti n. pr. *polétje* in *póllétje*, *poléten* — *pólléten*. Koder ni nevarnosti za kako zamenjavo in je čut za sestavne dele opešal, se v vsakdanjem govoru tak izgovor skrči na en soglasnik, kar se včasih vtihotapi tudi v pisavo, n. pr. *sábo*, *sebój* namesto pravilnega *s sábo*, *s sebój*.

Pri predlogu *s* pa se je zaradi razumljivosti in slišnosti v sestavljenkah uveljavila oblika *sə* pred sičniki in šumevci, n. pr.: *šteti* — *sešteti*, *šiti* — *sešiti*, *sesti* — *sesesti se*, *stati* — *sestati se*, *staviti* — *sestaviti*, *seznam*, *seznaniti*, *sezvati*, *sežagati*, *sežgati*. To obliko je ta predlog prevzel tudi pred *g*, n. pr.: *segnati*, *segniti*, *segreti*.

Kakor nam kažejo zgornje dvojice, razumljivost jezika terja tudi v zbornem govoru pri podvajanju istega soglasnika ločevanje, pa ne, da bi se soglasnik zapored ponovil, marveč se podaljša in okrepi.

Enakozvočnice. — Kakor smo na več primerih videli, se jezik, ko snuje govorne enote, ogiblje popolne glasovne enakosti za različne pomene. Kakor so razločki včasih neznatni, se jih oprijemlje zaradi lažjega razumevanja. Kljub temu pa imamo tudi v slovenščini primere enakozvočnosti.

Rano v jutro je umrl za hudo *rano*. *Vôdi* ga ravno ob *vôdi*! Očka hodi na *seje*, kaj neki tam *seje*? Poglej, kako zadovoljno zeljar *kadi* okrog svojih novih *kadi*! Janez *klade* živini, Marko sklada *klade*. Tedaj je v *gosti* hosti začelo nekaj *gosti*. Kdo ti je rekel *klati* les, ko sem ti naročil, ć'a *klati* orehe? Ali si *kos* spraviti *cel kos* v *cev*? Vtakni *prst* v *prst*! Veter *veje* skozi *veje*. *Ženi* na semenj in kupi *ženi* ruto! Gozdne *vile* so zlato prejo *vile*. V mestne *vile* ne sodijo gnojne *vile*. Ta *dan* mi je *dan* v veselje. *Goré goré* v večerni zarji. Tone *jame* kopati *jame*. *Klica* čaka pomladnega *klica*. *Laže laže*, kot resnico govori. *Milo* ni *milo*, ampak jedko. No, *pravi* mi to *pravi*! Ena *para* za dva *para*. Ančka obleko *para*. Ta stroj goni *para*, onega vleče uboga konjska *para*.

Besede ali govorne celote z enako izgovarjavo, a z različnim pomenom, izvorom in včasih tudi pisavo, imenujemo enakozvočnice ali homonime.

Za razumljivost govora sta poleg glasov pomembna tudi poudarek in melodija; tudi ta sta svojevrstni glasovni prvini govora, prav kakor odmori med govornimi enotami.

1. Poudarjanje uravnava prepona. Kadar je treba v govoru kaj poudariti, tedaj prepona močneje požene zrak iz pljuč; ob močnejšem pritisku zračnega toka se vsi pri govoru sodelujoči deli izraziteje napnó. Nasledek je tá, da se zven okrepi in po navadi tudi zviša, da so šumi močnejši in izrazitejši, ves izgovor je razločnejši. To čutimo posebno pri samoglasnikih, zato pravimo, da so ti nosilci poudarkov; vendar sta izrazitejša in razločnejša tudi sosednja soglasnika. Ker pri takem izgovoru nekateri samoglasniki posebej udarjajo na uho in so glasnejši od drugih, pravimo, da so poudarjeni (naglašeni ali akcentuirani), da imajo poudarek (naglas, akcent). Ločimo pa besedni in smiselni poudarek in melodijo.

2. Besedni poudarek veže v pomensko enoto glasovne zveze besed. V glasovni zvezi *g-o-v-o-r-i* lahko poudarimo katerega koli izmed treh samoglasnikov, toda vsak poudarek dá zvezi drugačen pomen: *góvori — govôri — govorí*. Primer nam hkrati dokazuje, da je poudarek za pomen besede odločilnega pomena, torej prava glasovna prvina.

a) Vedeti je treba najprej, na katerem zlogu ali samoglasniku je beseda poudarjena, ker je mesto poudarka lahko odločilno za pomen. V slovenskem zbornem govoru je včasih ista beseda v različnih oblikah poudarjena na različnih mestih, n. pr.: *rôka — z rokó — roké, hoditi — hódim — hôdil — hodíla, potočiti — potóčim* (vino) — *potočím* (kroglo). Če se pri kaki besedi poudarek v različnih oblikah premika z zloga na zlog, pravimo, da ima beseda premični poudarek. Če pa ostaja poudarek v vseh oblikah na istem mestu, pravimo, da ima stalni poudarek, kakor v besedah: *máti — mátere — z máterjo — z máterami, délati — délam — délal — délala, stebèr — stebrà — stebrì — stebromà*. Na katerem mestu je beseda v slovenščini poudarjena in kako se poudarek v posameznih oblikah premika, je treba vedeti, ker to ni določeno po

kakem splošnem pravilu, kakor je n. pr. v češčini zmeraj na prvem, v poljščini na predzadnjem zlogu, v francoščini na zadnjem polnem zlogu.

b) Po trajanju ločimo kratke in dolge poudarke. V primerih *stezà — stezá*, *bràt — brát*, *kàj — káj*, *pòd — pôda*, *vàš — váša*, *mèč — mêča* nam uho pove, da so *à*, *è*, *ò* krajši od *á*, *ê*, *ô*. Manj občutna je razlika v trajanju med *ì*, *ù* in *í*, *ú*, n. pr. *ptìč — ptíča*, *nìt — níti*, *kùp — kúpa*, *krùh — krúha*, ker sta že dolga *í*, *ú* sama mnogo krajša od dolgih *á*, *ê*, *é*, *ó*. Polglasnik *ə* ima v slovenskem zbornem govoru samo kratek poudarek, n. pr.: *pə̀s*, *və̀s*, *stəbə̀r*, *čəbə̀r*. Ločitev med dolgim in kratkim poudarkom je za slovenski zborni govor pomembna, ker odloča včasih o pomenu in obliki besede, n. pr.: *stəzà — stəzá* (rod. mn.), *bràt — brát* (namen.), *mèč — méč* (rod. mn.), *lèt — lét* (rod. mn.), *kàj — káj*.

V zbornem govoru kratko poudarjenih *ì*, *ù* ne smemo izgovarjati kot *ə̀*, kakor jih izgovarja večina narečij; zato primerov kakor *nìč*, *mìš*, *sìt* ne smemo izgovarjati kot *nə̀č*, *mə̀š*, *sə̀t*, marveč z jasno samoglasniško barvo *i* in *u*. Podobno velja za *à* pred *u̯* in *j*, izgovarjati ga moramo s samoglasniško barvo *a*, ne pa kot *o* ali *e*, n. pr. *pràv*, *zdàj*, ne pa: *pròu̯*, *zdèj*. Tudi kratko poudarjena *e* in polglasnik *ə* ohranita svojo samoglasniško barvo pred *u̯*; zato izgovarjamo *terpèu̯*, *šə̀u̯* za pisano *trpèl*, *šel*, ne pa *trpòu̯*, *šòu̯* ali pa *trpu*, *šu*. Kratko poudarjeni samoglasniki so sicer širši kakor dolgo poudarjeni, a v zbornem govoru ohranijo svojo samoglasniško osnovo kljub kratkosti trajanja.

c) Nepoudarjeni samoglasniki so po trajanju vsi kratki, po barvi manj izraziti od poudarjenih, *e* in *o* nista ne široka ne ozka, marveč srednja. Tudi pri nepoudarjenih samoglasnikih ne smemo samoglasnikom spreminjati osnove, jih ne krčiti in pačiti v *ə* ali *u* in ne popolnoma opuščati, kakor to delajo narečni govori. Zato je treba v zbornem govoru izgovarjati: *pálica*, *siromàk*, *pázduha*, ne pa: *pálca*, *sromàk*, *pásha*. Prav posebej je treba paziti na izgovor nepoudarjenih samoglasnikov pred *u̯* in *j*: *nesel*, *videl*, *sunil*, *pisal*, *nehaj* izgovarjamo *nésəu̯*, *vídeu̯*, *súniu̯*, *písau̯*, *néhaj* (ne pa: *nésu*, *vídu*, *súnu*, *písou̯*, *néhej*).

č) Redno ima vsaka beseda le en poudarek. Vendar sta v nekaterih zloženkah sestavna dela še tako občutna, da poudarjamo oba. V takem primeru ločimo glavni in stranski poudarek. Ločimo v glavnem tri vrste takega poudarjanja: pri nekaterih besedah je stranski poudarek dolg: *prábábica, pólmésec, živómóder, temnózelèn, prádèd;* v nekaterih mladih sestavljenkah je prvi sestavni del poudarjen zaradi pomena: *nàdučítelj, pòdpredsédnik, prèdtékma;* v mnogih primerih je stranski poudarek odvisen predvsem od pomenske, čustvene zveze (emfaze) ali ritma: *nàjvèč, nàjmànj, nájbóljši, nèmogóče, nèverjétno, nèvedé.*

Stranske poudarke večkrat terja ritem govora, če se nakopiči preveč nepoudarjenih zlogov, n. pr.: *Mátere so nezadovóljne.* Tu je med glavnima poudarkoma šest nepoudarjenih zlogov; zato se v govoru s stranskim poudarkom opremo na *nè.* Splošno sta poudarno najšibkejša zloga na obeh straneh poudarjenega; čim močnejši je ta, tem šibkejša sta čutiti ob njem. Čim dlje pred poudarkom je nepoudarjeni zlog, tem dovzetnejši je za stranski poudarek. Take stranske poudarke posebno pogosto srečujemo v pesništvu, kjer jih terja enakomernost ritma, n. pr. *Ròzamúnda, róža déklic; ob Drávi pàrtizánska púška póči - in pò grobóvih dávno spàvajóči - se drámijò...*

d) Imamo pa v govoru tudi besede, ki nimajo svojega besednega poudarka, n. pr.: *nóč* in *dán,* od *híše* do *híše*; tam *dôli* po *pólju* pa *vríska nekdó. Srédi polján* si in *pôješ* mi *pésem. Ali* si ga *vídel?* Če ne bo *mógel,* ne bo *narédil.* To so enozložni zaimki, pomožni glagoli, prislovi, predlogi in vezniki, ki so pomensko tako tesno povezani s prihodnjo ali prejšnjo besedo, da se naslonijo nanjo kot njen nepoudarjeni zlog; zato jim pravimo naslonke ali enklitike.

e) Ob dolgo poudarjenih samoglasnikih, posebno pri *á, é, ó* pri razločnem poudarjanju v osrednjih slovenskih govorih čutimo dvojen način poudarjanja: ni *dẹ́la* — *dẹ̑la* naj, *mọ́re* — *mọ̑ra,* nima *zọ́b* — *zọ̑b* me boli, do *vrát* — za *vrât.* V primerih pri *á, ẹ́, ọ́* moč zračnega pritiska in višina glasu od začetka proti koncu samoglasnika rasteta ⌒, pri *â, ê, ô* pa od začetka proti koncu samo-

glasnika padata: ◌̂. Zato pravimo, da so *á, ę́, ǫ́* rastoče, *â, ę̂, ǫ̂* pa padajoče poudarjeni; ločimo torej rastoči in padajoči poudarek. Višanje in nižanje glasu je občutno tudi na sosednjih nepoudarjenih zlogih; pred rastočim poudarkom nastavimo glas nizko, da se potem požene v višino, a nepoudarjeni zlog za njim ostaja v višini, če ne terja drugače stavčna ali smiselna melodija; pred padajočim poudarkom pa že zlog pred njim nastavimo više, da toliko prej doseže poudarek vrh in se požene navzdol, a padanje je občutno še na zlogu za njim, če stavčna melodija ne terja drugače: (téga) *poglę́da* (ni pozabil) — (še) *poglę̂da* (me ne).

Padajoči in rastoči poudarek sta v osrednjih slovenskih govorih sicer pogosto značilna za pomensko ločitev, vendar nista ukazana za pravilo v slovenskem zbornem govoru, ker ju mnogo narečij ne loči več in bi bila torej taka zahteva za splošno rabo neizvedljiva. Kdor pa ju loči iz domačega govora, ju bo seveda uporabljal tudi v zbornem govoru, vendar brez narečnega barvanja.

3. Poleg besednega poudarka imamo še smiselni poudarek in stavčno melodijo, ki mimo besednega poudarka poudarjata tisto, kar je pomembno za razumevanje misli, ki jo hočemo povedati.

Zelo pogosto se besedni in smiselni poudarek ujemata, tako da je za smiselno poudarjanje treba le okrepiti poudarek na smiselno pomembni besedi, n. pr.: *Kjér sem jàz, si tudi tí z menój, zató ne mísli, da sem sám ostal. Morda nikóli vèč ne bova zrla si v obràz.* Tu so *jàz, tí, sám* in *nikóli* smiselno poudarjeni tako, da je njihov besedni poudarek močnejši in višji od drugih. S takim poudarjanjem je misel laže dojetna in je stavek preko besednih enot in poudarkov povezan v smiselne enote.

K takemu poudarjanju sodijo tudi večji ali daljši odmori med miselnimi enotami, da je dobro občutiti razčlenjenost govora. V zgornji celoti imamo dva krajša in en daljši odmor, ki ločijo miselne enote.

Tako smiselno razčlenjevanje govora je zvezano tudi z višanjem ali nižanjem glasu ali s kadencami ob takih odmorih; to daje stavku posebno melodijo. Ista besedna enota dobi ob različnih melodijah in poudarkih različen pomen. O tem odloča najprej namen govorečega; drugačna je melodija, če kaj ugotavljamo, vprašujemo ali

ukazujemo ali se začudimo, n. pr.: *Ne zná. Ne zná? Ne zná!* Celo ena sama beseda v takih zvezah dobi čisto drugačno melodijo, n. pr.: *Dovòlj. Dovòlj? Dovòlj!* — Kako pomembno je smiselno pravilno poudarjanje in uporabljanje pravih melodij, nam kažejo primeri, kjer se pomen čisto spremeni. V besedni zvezi *to pa to* lahko poudarim *tó pa tó*, kjer je *pa* samo veznik pri naštevanju in ostane brez poudarka v nizki glasovni legi med poudarjenima členoma, torej: *tó pa tó*. Če pa poudarimo in zvišamo *pà*: *tó pà, tó*, torej: *tó pà tó*, tedaj oba *tó* sicer še ohranita besedni poudarek, a ju smiselno poudarjeni *pà* prekaša po višini in moči in je za njim še prav kratek odmor, tako da je drugi *tó* izrazito čutiti le kot odmev prvega, njegova ponovitev.

Stavčne melodije in smiselni poudarki v slovenščini še niso toliko raziskani, da bi mogli postavljati kakšna splošna pravila. Vendar pa velja, da ob nezaključeni misli ostane glas v višini, n. pr. ob odmorih sredi stavka pa tudi pri vprašanjih, ki nimajo druge vprašalnice; ob zaključeni misli pa z glasom pademo, n. pr. ob koncu poved. stavka.

Če po vsem tem skušamo najti splošno označitev vseh glasovnih prvin govora, se nam pokaže, da je razčlenjenost ne le govora v večje in manjše enote s samosvojim ritmom, besednim in smiselnim poudarkom, z različnimi melodijami, marveč vsakega glasu posebej osnovna črta vsega našega govora. Glasovi kot govorna prvina so zavestno oblikovani nalašč za govor in pri vsakem glasu ves ustroj glasil načrtno sodeluje. Zato je res, da sodijo med glasovne prvine govora samo artikulirani, t. j. z različnimi deli glasil oblikovani glasovi, ne pa neartikulirani, ki se človeku izvijejo iz grla brez hotenega in določnega oblikovanja.

Druga značilnost našega govora pa je celovitost v tej razčlenjenosti, da se glasovi prelivajo drug v drugega in izražajo pojme in miselne zveze ne kot vsota glasov, marveč podrejeni pomenski in miselni celoti besede in stavka. Pojme in miselne celote spočenjamo in dojemamo hkrati v njih celoti, ne šele po seštevanju glasovnih prvin, čeprav jih izražamo z glasovi in po njih dojemamo v časovnem zaporedju.

Glasovne spremembe

1. V jeziku delujeta dve sili: prva zaradi lažje razumljivosti priteguje po izvoru sorodne besede k čim večji podobnosti v pisavi in govoru (etimološko načelo); druga zaradi lažje izgovorljivosti besedam spreminja podobo (fonetično načelo). Pri razvoju soglasniških skupin je zmagala zdaj ta, zdaj ona obeh sil; v določenem času in kraju se je kaka soglasniška skupina razvijala in spreminjala, kasneje in drugod pa ne; zato imamo iste soglasniške skupine v nekaterih besedah spremenjene, v drugih pa ne. Pri ljudskih besedah je bilo navadno močnejše fonetično, pri knjižnih in učenih besedah pa etimološko načelo. Fonetično načelo je olajševalo soglasniške skupine predvsem s prilikovanjem (asimilacijo) glasov.

a) Primerjaj naslednje besede v srbohrvaščini in slovenščini:

vrabec, vra*b*ca:	sh. vrabac, vra*p*ca
sladek, sla*d*ko:	sladak, sla*t*ko
po*d*pora:	po*t*pora
nizek, niz*k*o:	nizak, ni*š*ko
težak, tež*k*o:	težak, te*š*ko
svat, sva*t*ba:	svat, sva*d*ba
glas, gla*s*ba:	gla*z*ba

V slovenščini imamo večinoma etimološko pisavo. Prilikovanje po zvenu imamo v pisavi izvedeno le v nekaterih primerih: *gristi — grizem, lesti — lezem, molsti — molzem, tvesti — tvezem, zdaj = s(e)daj*, pri predlogu *s — z*.

V govoru se zveneči soglasniki (*b, d, z, ž*) pred nezvenečimi spreminjajo v nezveneče in nasprotno: nezveneči pred zvenečimi v zveneče; v pisavi se le redko spremené.

V srbščini in hrvaščini pa je fonetično načelo izpeljano tudi v pisavi po pravilu: piši, kakor govoriš!

b) i*s*kati: i*š*čem; ko*s*a: ko*š*nja; voz: vo*ž*nja; premi*s*liti: premi*š*ljati; grizla: gri*ž*ljaj. Tako še: košček, zve*ž*čič, liščck, prošnja, groznja, bližnji.

Pred *č, j, nj, lj* se *s, z* prilikujeta v *š, ž* v govoru in pisavi.

Po istem načelu smemo pisati predlog *z* pred osebnim zaimkom *z njim, z njo, z njima, z njimi* tudi *ž njim, ž njo, ž njima, ž njimi.*

Etimološko načelo pa zmaguje v celi vrsti izrazov: *sčasoma, izčistiti, razčêsniti, razčesnjen, pogreznjen, prilizn jen, povezn jen, rezljati.*

2. Uto*p*-iti: uto-niti; vris*k*-ati: vris-niti; ogre*b*-ati: ogre-niti; sre*d*-a : sre-nja; vr*t*-eti : vr-niti.

V vseh teh besedah imamo pred nosnim zapornikom *n* še ustni zapornik; ker je bila ustna zapora zaradi sledečega *n* le slabo slišna, je v nekaterih primerih ustni zapornik popolnoma odpal v govoru in pisavi.

Prim. še: kaniti, okleniti, utrniti, okreniti, ukreniti, stisniti, pisniti, prasniti, giniti, šiniti, zablisniti se.

Skupine *pn, bn, dn, tn, skn* so se olajšale z odpadom ustnega zapornika.

Ta glasovna sprememba pa ni več nastopila v besedah, kjer je soglasniška skupina drugotna, to se pravi, nastala šele po izpadu polglasnika: *stopnica, grobna, trtna, srednji, ustna, mastna, kapnica, oskrbnica, kupnina.*

Po etimološkem načelu se je skupina ohranila v primerih, kakor sta *počepniti* (poleg *počeniti*) in *mlaskniti.*

3. Ple*t*-ti: ple*s*-ti, plest; go*d*-ti: go*s*-ti, gost; boga*t*-stvo: boga*s*tvo; gospo*d*-stvo : gospo*s*tvo.

V nekaterih starih oblikah je etimološko načelo terjalo, da se oba zobna zapornika izgovarjata izrazito, vsak s svojo odporo; ta je bila slišati kakor oster kratek *s*; zaradi olajšave izgovora se je zapora pred njim začela opuščati.

Skupine *tt, dt, tst* in *dst* so se ponekod olajšale v *st.*

Koder beseda ni terjala tako izrazitega izgovora *t* in *d* pred *t*, tam se je izvršilo prilikovanje obeh glasov v smislu daljšanja soglasnika: *odtis, odteščati se, prédte, podtakniti.* Tudi *tst, dst* sta po etimološkem načelu v rabi v govoru in pisavi: *bratstvo, sosedstvo, bogokletstvo, nasledstvo, sodstvo, predsedstvo.*

4. Rek-oč, rek-la : rek-ti > reči; mog-oč, mog-la : mog-ti > moči; noč, prim. lat. noct-is, nem. Nacht; moč < mogt-, prim. nem. Macht. V srbščini in hrvaščini reći, moći, moć, noć.

Skupini *kt* in *gt* sta se v pradavnini razvijali kakor *tj* v slovenščini v *č*, srbščini in hrvaščini pa v *ć*.

V kasnejši dobi si je skupina olajševala izgovor z opustitvijo prve zapore in jo zamenjala s priporo: *nogt — noht, laket — lahtí, nikt(o)že — nihče*. Primerjaj tujke v ljudskem govoru: *dohtar, derehtar, rešpehtar, trahtirat*.

5. Cve*t*-èm: cvelà (cvetlà); pa*d*-em: pala (padla).

V skupinah *tl* in *dl* sta *t* in *d* brez zazobne odpore prešla v *l*; zato sta bila tako slabo slišna, da sta se skupini olajšali z odpadom *t* in *d*.

Etimološko načelo pa je zmagalo v tem primeru tako popolnoma, da so v večini primerov v rabi tudi oblike s *t* in *d*, v mnogih pa samo oblike s *t* in *d*: *krala, kradla*, a samo *gnetla*; edina oblika, pri kateri se rabi samo fonetična oblika, je *šel, šla, šlo* in sestavljenke. Popolnoma je zmagalo fonetično načelo v starih oblikah s prvotnim *dl: modliti — moliti, šidlo — šilo, kadidlo — kadilo, kridlo — krilo;* ponekod so nekatere še v rabi (Ziljska dolina).

6. Nebni pripornik *j* priteguje v svoje območje tudi druge glasove in se z njimi spaja v nove:

a) su*k*-ati : su*k*-*j*em > sučem; la*g*-ati : la*g*-*j*em > lažem; vi*h*-ati : vi*h*-*j*em > višem. Prim. or-ati : or-jem! Tako še: *dišem, plačem, jašem, iščem, skačem, duša, suša, moča, leža, laže* (laglje), veter *piše*;

b) me*t*-ati : me*t*-*j*em > mečem; glo*d*-ati : glo*d*-*j*em > glo*j*em. Tako še: *sveča, ječa, piča* (pitati), *posvečen, ukročen, rja* (rdeč), *vaja, rojen, prismojen, reja, presoja; tolšča, zamaščen, krščen, gošča, meščan, puščava, tašča*.

V skupinah, nastalih šele po izpadu polglasnika, slovenščina te glasovne spremembe ni več izvedla (pač pa srbščina in hrvaščina): *grozdje, hrastje, cvetje, bratje*, s *kostjo*, s *pametjo*, z *žrdjo*.

c) ri*s*-ati : ri*s*-*j*em > rišem; re*z*-ati : re*z*-*j*em > režem; kli*c*-ati : kli*c*-*j*em > kličem. Tako še *noša, paša, tešem, pišem, maža, mažem, kažem, Ljubljančan, Goričan*.

Po izpadu polglasnika ta glasovni zakon ni več deloval: *lasje, resje, pasji, brezje, kozji.*

č) zo*b*-ati : zo*b-j*em > zo*blj*em; ka*p*-ati : ka*p-j*em > ka*plj*em, de*v*-ati : de*v-j*em > *devlj*em; dre*m*-ati : dre*m-j*em > dre*mlj*em. Tako še: *ljubljen, slavljen, polomljen, sipljem, kaplja, groblja, osamljen, olupljen.*

Med ustničniki in nebnikom *j* se je razvil nov glas *l*, ki ga je povzročil močan zračni pritisk ob nebni pripori za *j*, ko se je naglo odprla ustnična zapora.

Po izpadu polglasnika ta glasovni zakon v slovenščini ni več deloval: *kopje, zobje,* s *krvjo, grmovje, snopje, vejevje, pavji.*

Pregled: *kj, gj, hj* > *č, ž, š* *cj, zj, sj* > *č, ž, š*
tj, dj > *č, j* *pj, bj, vj, mj* > *plj, blj, vlj, mlj*

Potemtakem so mehki soglasniki *j, lj, nj, c, č, ž, š.*

Preglas. — omel-*o* : polj-*e*; s trn-*o*m : s trnj-*e*m; hud-*o* : rdeč-*e*. s kip-*o*m : s kij-*e*m; kos-*o*m : koš-*e*m; voz-*o*m : nož-*e*m; s pevc-*e*m,

V gornjih dvojicah vidimo, da imamo za iste oblike v nekaterih besedah obrazilo z *o*, v drugih z *e*. To spremembo opažamo za vsemi mehkimi soglasniki; imenujemo jo preglas.

Za mehkimi soglasniki *j, lj, nj, c, č, š* in *ž* se preglaša *o* > *e.*

Mehčanje. — Podobno moč kakor nebnik *j* imajo tudi samoglasniki *i, e* in *ə;* pritegovanje soglasnikov v nebno območje imenujemo mehčanje (palatalizacijo).

1.	ro*k*a	: ročica	o*k*o	: očesa	pou*k*	: poučən
	no*g*a	: nožica	*g*onim	: ženem	dol*g*	: dolžən
	mu*h*a	: mušica	u*h*o	: ušesa	gre*h*	: grešən
	sen*c*a	: senčiti	stri*c*	: stričev	petica	: petičən

Mehkonebniki *k, g, h* in sičnik *c* so se pred nebnimi samoglasniki *i, e, ə* spremenili v *č, ž, š* in *č.*

V novejšem času tudi tu zmaguje etimološko načelo: *kruhek, dragec, pikica.* Čut za mehčanje je oslabel.

2. re*k*-la : re*c*-i; pe*k*-la : pe*c*-i; le*g*-la : le*z*-i; vr*g*-la : vr*z*-i.

Pred velelniškim *-i-* sta se mehkonebnika *k*, *g* spremenila v *c*, *z*.

To mehčanje je včasih poznala tudi sklanjatev. Danes so prevladale pod vplivom drugih sklonov oblike brez mehčanja, v knjižnem jeziku imamo le še ostanke: *otroci, pri otrocih, volcje;* več je tega v narečjih in v starejših tiskih (še v Iv. Cankarju): *druzega, velicega, tacega, v roci, v potoci.*

Premena. — *Čeb*ela : *bečela*; *gom*ila : *mog*ila; *beganica* : *gibanica*; *cebniti* : *becniti*; sk*leda* : sko*dela*; potica (iz po*tv*ica) : po*vitica*.

Jezik je v nekaterih besedah premenjal soglasnika dveh sledečih si zlogov. Nekatere take premene so sprejete tudi v knjižnji jezik; več jih še živi v narečjih: *kopriva* : *kropiva*; *perutnica* : *repetnica*.

Zamenjavo soglasnikov imenujemo premeno ali metatezo.

Premet. — 1. *mel-jem* : *melti* > *mleti*; *der-em* : *der-ti* > *dreti*.

V teh dveh primerih je sedanjiška osnova *mel-*, *der-* prišla v nedoločniku pred soglasnik in se spremenila v *mlet-*, *dret-*.

2. *kol-jem* : *kol-ti* > *klati; razpor-jem* : *razpor-ti* > *razprati*.

Sedanjiški osnovi *kol-* in *por-* sta v nedoločniku prišli pred soglasnik, samoglasnik je spremenil mesto in se podaljšal v *kla-* in *tra-*. Primerjaj ruski *gòrod* in naš *grad*, ruski *vòron* in naš *vran*, *voròna* in *vrana*.

Praslovanske skupine *el*, *er*, *ol*, *or* so med soglasniki prešle v *le*, *re*, *la*, *ra;* to spremembo imenujemo premet.

Spremembe polglasnika. — pəs — psa — pasji, grənàk — grenka — grenák, bəcníti — bácnem, səmənj — səmnjà — səmánji, tənàk — tənkà — tənák — tánjši, ovca — óvəc — ovác.

Polglasnik imamo v knjižnem jeziku le v kratko poudarjenih ali nepoudarjenih zlogih; kadar dobi zlog s polglasnikom dolg poudarek, se polglasnik spremeni v *a*. V nepoudarjenih zlogih pa polglasnik izpade, če ne nastane zaradi tega težko izgovorljiva soglasniška skupina. Od tod tudi dvojne oblike pridevnikov.

V lahko izgovorljivih soglasniških skupinah nepoudarjeni polglasnik izpade, pod dolgim poudarkom se okrepi v *a*.

Prevoj. — Primerjaj menjavanje korenskih samoglasnikov v tehle sorodnih besedah:

ber-em, z-*bor*, *br*-ati, iz-*bir*-a
u-*mre*-ti (< u-*mer*-ti), u-*mor*, u-*mr*-e, u-*mir*-ati
na-*pij*-e, na-*poj*, na-*paj*-ati
duh, *dəh*-niti, *dah*-nem, *dih*-ati

V istem korenu se samoglasniki menjavajo po kolikosti in kakovosti. V nekaterih korenih je samoglasnik poln (*ber*-, *bor*-, *mer*-, *mor*-, *poj*-, *duh*-), v drugih je oslabel (*dəh*-), v tretjih je onemel (*br*-, *mr*-), v četrtih je podaljšan (*bir*-, *mir*-, *paj*-, *dih*-). Tako se podaljšujejo: *o* > *a*: *voziti* — *prevažati*, *nositi* — *prenašati*, *kositi* — *prekašati*, *prositi* — *vprašati*; *e* > *i*: *səhniti* — *usihati*, *odpreti* — *odpirati*. Po kolikosti ločimo torej več stopenj prevoja: polnost, oslabelost, onemelost in podaljšanje.

Po kakovosti se menjava zlasti *e* z *o*: *nes-em* — *nos-im*, *greb-em* — *grob*, *plet-em* — *plot*.

Menjavanje samoglasnikov v istem korenu imenujemo prevoj. Ločimo kolikostni in kakovostni prevoj.

PISNE PRVINE

Pisava

Pisava. — 1. Govor je krajevno in časovno omejen. Do zadnjega je glas obsegel le majhen prostor, iznajdba telefona in še bolj radijskega prenašanja je te meje razmaknila. Časovno pa je še bolj omejen, saj kar brž izzveni in beseda izrečena ne vrne se nobena; šele v novejšem času je glasovna oblika dobila nekaj več stalnosti z najdbami glasovnega zapisovanja z različnimi fonografi, ploščami, magnetofoni, filmom itd. Vendar je tak način še zmeraj hudo omejen in drag. Želja po preprostem in vsakomur dostopnem sredstvu sporočanja na daljavo in po ohranitvi izraza v času pa je prastara. Človek si je pomagal na različne načine in z različnimi znamenji poskušal izraziti svojo misel. Misel je zapisoval najprej s podobo, ki naj pove misel neposredno. Taka podoba ni merila na obliko besed, marveč na neposredno izražanje pojmov in misli — idej; zato tak način pisave imenujemo s tujko ideografijo — miselno ali pojmovno pisavo. Razbirali so jo lahko različno govoreči ljudje, vsak v svojem govoru. Trajalo je dolga stoletja, preden so govor razčlenili v glasovne prvine in tem poiskali pisna znamenja, črke. Kolikor vemo, so to prvi storili Feničani, a prvotno samo za soglasnike, samoglasnike so dodajali po ustroju jezika kot znano prvino govora. Tako se je v stoletjih razvila pisava s črkami.

2. Medtem ko se je govor razvijal samostojno in naravno pri vsakem jeziku posebej po notranji zakonitosti, je bilo v pisavi vse umetno ustvarjeno. Jeziki so pisna znamenja prevzemali drug od drugega in jih prikrajali po potrebah svojega glasovnega ustroja in oblikovali po svojem okusu. Tako sta se v antični dobi razvila

predvsem grški in latinski črkovni sestav; oba sta sicer izhajala iz istih osnov, a sta se v stoletjih močno razločila. Iz malih črk grške abecede se je razvila glagolica, kasneje iz velikih črk iste abecede cirilica, zahodna Evropa pa je po Rimljanih dobila latinski črkovni sestav — latinico v različnih oblikah, med katerimi je za nas omembe vredna predvsem gotica ali fraktura (zlomljena pisava), ki je po okusu gotskega sloga zlomila okrogle loke v šilaste.

Z najdbo tiska in s splošno šolsko obveznostjo je pisana oblika jezika postala tako pomembna, da nam je skoraj zatemnila govor. Razvili so se urejeni knjižni jeziki in vezali narečne govore v večje in skrbneje urejene enote. Začelo se je slovnično urejanje jezikov.

Ko je Primož Trubar v Nemčiji premišljeval, s kakšnimi črkami bi prav in razumljivo pisal slovensko besedo, je bil postavljen pred dvojno nalogo: a) razčleniti je moral slovensko besedo v glasovne prvine; to delo je moral opraviti sam po svojem posluhu in čutu ob pomoči tujih zgledov; b) ugotovljenim glasovnim prvinam je moral določiti pisna znamenja; ta mu je nudila latinica zahodne Evrope.

Gotico v prvih tiskih je zamenjal 1555 z antičnimi oblikami. Njegov črkopis pa ni vedno dosleden. Izboljšala sta ga Sebastijan Krelj in Jurij Dalmatin, Adam Bohorič pa ga je zapisal v svoji slovnici (1584) in po njem nosi ime bohoričica. Od današnje pisave se loči predvsem po znamenjih za sičnike in šumevce: *ſ* = s, *ſh* = š, *s* = z, *sh* = ž, *z* = c, *zh* = č. S to prvo uzakonitvijo slovenske pisave so bili položeni temelji slovenskemu knjižnemu jeziku tudi v njegovih glasovnih prvinah: to so glasovi osrednjega dolenjskega narečja.

3. Ko so v drugi polovici 18. stol. po vsi zahodni Evropi oživeli poskusi za izboljšanje in ureditev pisanja knjižnih jezikov, so se taka prizadevanja prebudila tudi pri nas. Dolenjsko glasovno osnovo so dopolnili z gorenjsko. Pohlin je vpeljal za ozki *é* posebno znamenje, Kopitar pa je klical v svoji slovnici (1809) novega Cirila, ki naj bi ustvaril za slovenščino primernejši črkopis; ta naj bi za vsak glas imel enotno črko (ne sestave iz dveh črk) in vsaka črka zaznamuj en sam glas (ne pa več glasov). Po teh pravilih sta posku-

šala urediti pisavo slovenščine Fr. Metelko v svoji slovnici (1825) na podlagi osrednjih govorov po tedanjem izgovoru in Peter Dajnko (1824) za vzhodne slovenske govore; ta dva poskusa glasovne (fonetične) pisave imenujemo metelčico in dajnčico. Za srbščino je v tem času ob Kopitarjevi pomoči postavljal jezik na žive osnove s fonetično pisavo v cirilici Vuk Stefanović Karadžić; za hrvaščino pa je ilirski prvak Ljudevit Gaj po češkiih vzorcih priredil latinico, ki je po njem dobila ime gajica.

4. Ta črkopis smo po ilirskem gibanju sprejeli tudi Slovenci v letih 1843—1845 in ga uporabljamo še danes. Obsega 25 črk v abecednem redu: *a b c č d e f g h i j k l m n o p r s š t u v z ž*. Črkopis je za samoglasnike ohranil ista znamenja, kakor jih je imela bohoričica; hrvaščini zadostujejo za označevanje vseh samoglasnikov, ne pa slovenščini. Vsa ta doba poskusov nam kaže, kako je enkrat vpeljano pisavo, pa naj bo tudi nepopolna, težko spreminjati ali nadomeščati. Tako pisava zmeraj zastaja za živim razvojem jezika in je le nepopoln odsev žive besede. Zato pa je potrebno, da živega govora ne maličimo po črkah, marveč v črkah za vsak primer posebej iščemo živih glasov. O tem razmerju med glasovi in črkami nam govori pravorečje. Vsak knjižni jezik si prizadeva ustaliti pisanje in ga ureja s posebnimi pravili, s pravopisom.

Poleg pravopisne podobe jezika imamo še znanstveno zapisovanje govorov, kadar hočemo posebno natančno ločiti glasovne prvine; to je fonetična transkripcija, za kakršno uporabljamo posebna razločevalna ali diakritična znamenja.

Razmerje glasov in črk. — V naravi glasov je, da se venomer prilagajajo in rahlo spreminjajo, pisava pa je šla zmeraj za tem, da s čim preprostejšimi znamenji in s čim manjšim številom črk govor zaznamuje toliko, da po njih lahko razbere pomen, kdor jezik zna. Zato je pisava nujno le približen zapis živih glasov. Z isto črko je povzela včasih več glasov, ki so se zdeli prvemu zapisovalcu blizu, in je rajši s sestavo znanih črk zapisovala posebne glasove, namesto da bi si izmišljala nove črke.

Druga posebnost pisave je ta, da terja neko stalno pisno podobo, da po njej laže neposredno razbiramo celote pri branju.

Tako imajo vsi knjižni jeziki urejene pravopise, ki varujejo enotnost pisanja. Zato je pri pisavi stalnost močnejši činitelj kakor natančnost. Taka stalnost na dolge dobe vodi do zgodovinskega pravopisa, ki ni več v skladu z živim govorom, kakor vidimo to n. pr. pri francoščini ali angleščini, do neke mere pa tudi v slovenščini; saj pišemo še zmeraj *l* kakor v 16. stol., ko so ga na koncu besed in zlogov (pred soglasniki sredi besede) izgovarjali še velarno kot *ł*, a se je že v 17. stol. domala po vsem slovenskem jezikovnem ozemlju razvil v *u̯*, kakor ga izgovarjamo tudi danes. Na tako pisanje vplivajo tudi drugi oziri, zlasti pri različnih oblikah iste besede; ker imajo n. pr. vse oblike opisnega deležnika *l* tudi v izgovoru *imela, imeli, imele, imelo* itd., se je *l* v pisavi obdržal tudi v *imel*, čeprav se tu izgovarja *imeu̯*. To je etimološki način pisanja, ki velja tudi za vse vrste prilikovanja: *vrabec — vrabca*, ne pa *vrapca*, kakor se po prilikovanju govori, *kdo* in *kdaj*, ne pa *gdo* in *gdaj* itd. Pisava potemtakem daje jeziku neko stalnost in etimološko enotnost, a ga hkrati napravlja togega in ga večkrat odmika od živega govora.

Tako je treba razumeti vsa razmerja med glasovi in črkami, posebej pa moramo to razmerje omeniti za nekatere črke in glasove.

Pravorečje

Samoglasniška znamenja. — Znamenja *a e i o u* nam zaznamujejo vse odtenke dolgo in kratko poudarjenih in nepoudarjenih samoglasnikov živega govora, kakor smo jih omenili spredaj. Razen v redkih primerih ne zaznamuje črka niti poudarnega mesta, niti dolžine samoglasnikov niti kakovostnih odtenkov. Toda ti odtenki ne pomenijo še samosvojih glasov. Zato nam *a i u* zadoščajo za označitev njihovih odtenkov. Ne tako *e* in *o*, ta dva zaznamujeta več samosvojih glasov.

1. Črka *e* zaznamuje tri vrste glasov:

a) *ozki e*, kakor ga govorimo v slovenskem zbornem govoru v besedah: *pet, šest, peč, jed, oseba, možje* itd. Ta glas imamo navadno le v dolgo poudarjenih zlogih in ga zaznamujemo z ostrivcem *é*, kadar je to potrebno za pravilno branje, n. pr. *sedé — séde, sédel —*

sedèl, préd (prisl.) — *pred* (predl.), *védi* — *vêdi, sédi* — *sêdi*, pogosto tudi v 3. os. mn. *molčé, redé, se veselé* ali v deležniku *gredé, stojé, klečé*. Kratko poudarjen ali nepoudarjen je ozki *e* slišati le pred *j*: *imej, povej, prej, vejevje, mejaš, dejal, sejal, rejèn*. V znanstveni pisavi nam rabi za razločevalno znamenje ozkosti pika pod *e (ẹ)*.

b) *široki e*, kakor ga govorimo v slovenskem zbornem govoru pod dolgim poudarkom: *žena, berem, nesi, veža, metla, sestra;* kadar je zaradi poudarka ali širokosti glasu potrebno, ga v pravopisu zaznamujemo s strešico nad *ê*: *žêli* — *želí, vesêli se* — *veselí se, têle* — *téle, vêdi* — *védi*. Izrazito širok glas je tudi kratko poudarjeni *e* razen pod a) omenjenih primerov: *izrek, čep, meč, več, presek, žrebe, počasne;* kadar je potrebno, ga zaznamujemo s krativcem *è*: *sedèl* — *sédel, kozlè* — *kôzle, velèl* — *vêlel, omèl* — *omél*. Nepoudarjeni *e* je v jedru sicer širok, ali neizrazit glas, močno podvržen vplivom glasovnega okolja. V znanstvenem zapisovanju širokost glasu označujemo s kljukico pod črko *e (ẹ)*.

c) *polglasnik ə*, kakor ga govore osrednji govori v: *pes, ves, kes, bezeg, čeber, temen, steber*; *šel, lovec, bralec, počasen*. Razločevalno znamenje je *ə*, ki pa ga v vsakdanji pisavi nikoli ne pišemo. Vzhodna slovenska narečja govorijo namesto *ə* široki *e* in polglasnika ne poznajo; ker pa je podlaga zbornemu govoru knjižni jezik s samoglasniškim glasovjem osrednjih narečij, moramo *ə* skrbno ločiti od širokega *e*, čeprav ga pišemo z isto črko. Polglasnik je v zbornem govoru kratko poudarjen ali nepoudarjen. V pisavi se ne loči od *e*, čeprav bi bilo včasih zaradi pomena potrebno: odločen (*odlóčən, -čna*) — odločen (*odlóčen, -čena*), vedel (*védəu̯, vêdla*) — vedel (*védeu̯, védela*).

Polglasnik je zelo prilagodljiv glas, ki ga v odzvoku slišimo tudi pri zvočnikih in ga zato pišemo pred *l, m, n*, kadar bi ti morali postati nosilci zloga: *sêdlo* — *sêdel* — *sêdelni, písmo* — *písem* — *písemski, ôkno* — *óken* — *ókenski;* pri *r* ga slišimo prav tako, a pišemo le v končnici, ne pa sredi besedi pred zlogovnim *r*: *veter* — *vetrnik, jetra* — *jeter* — *jetrno, rêbro* — *réber* — *rébrna, oder* — *odrski*.

2. Črka *o* zaznamuje dve vrsti glasov:

a) *ozki o*, kakor ga govorimo v slovenskem zbornem govoru pod dolgim poudarkom: *voz, kos, moj, pot, gospod, toča, noša, moker.* Ta glas imamo v slovenskem zbornem govoru večinoma le v dolgo poudarjenih zlogih in ga zaznamujemo z ostrivcem, kadar je to potrebno za lažje razločevanje in pravilno branje: *rekó — réko, otrók — ótrok, z nogó, takó — táko, nósi — nôsi, vózi — vôzi, kósi — kôsi — kosí,* zlasti radi v 3. os. mn. *nesó, začnó, zapnó* in v rod. mn. *rók, nóg, róg* in *vóz.* Kratko poudarjeni in nepoudarjeni *o* izgovarjamo ozko pred istozložnim *u̯* (v dvoglasniku *ou̯*): *kòl, lòv, sòl, pòl, pokròv, ovsén, ovcé, volčják, polovnják, sadovnják.* V znanstvenem zapisovanju tudi tu zaznamujemo ozkost glasu s piko pod črko *o (o̩).*

b) *široki o*, kakor ga govorimo v slovenskem zbornem govoru pod dolgim poudarkom: *kosa, osa, osla, norec, voda, noga, roka, potok, moja, soba, sopsti;* kadar je zaradi poudarka ali lažjega branja in razločevanja potrebno, ga pravopisno zaznamujemo s strešico: *nôsi — nósi, vôzi — vózi, môli — móli — molí, vôli — vóli, potôčil — potóčil, polôži — položí.* Izrazito širok je tudi kratko poudarjeni *o* razen pred istozložnim *u̯* (v dvoglasniku *ou̯*, glej zgoraj pod a); *potop, čok, nož, pomor, omot, vhod, bob, poklon, ponos;* kadar je potrebno, ga zaznamujemo s krativcem: *otròk — otrók, pòd — pod* (predl.), *sprehòd — sprêhod.* — Nepoudarjeni *o* je v jedru širok glas, a neizrazito, bolj ali manj širok po okolju glasov: *določílo, sporočílo, sokôlovo okó, pokoríti, pogoreti.* — V znanstvenem zapisovanju zaznamujemo širokost s kljukico pod črko *o (o̯).*

Soglasniška znamenja. — Ta ne zapisujejo vseh glasovnih sprememb in odtenkov, ki nastajajo sami po sebi ob stiku soglasnikov. Vendar pa tudi tu nekatere črke zaznamujejo po več glasov. Med take sodijo *l, j, lj, nj, v.*

1. Črka *l* zaznamuje: a) zobni obstranski zvočnik pred samoglasniki: *lipa, blisk, lepo, pléti, pleče, lesket, skala, las, lov, plat, luč, gluh; planet, elektrika, plin.*

b) V zvezi z nebnim *j* na koncu besed ali zlogov (pred soglasniki sredi besede) nebni *l'* (mehki izgovor): *bolj — boljši, dalj — daljši,*

valj — valjčni mlin, žêlj (rod. mn.) — *žêljna, molj, kolêselj.* Pred samoglasnikom pa se v skupini *lj* izgovarja vsak glas zase kot *l* in nebni pripornik *j*: *daljáva, váljati, želja, môlji, koleslji, Ljubljana, pravljica, kljun.* — Pri razzlogovanju skupine *lj* nikoli ne ločimo: *z vo-ljo, s so-ljo, da-lja, pe-ljati.*

c) Na koncu besed in zlogov (pred soglasniki) soglasniški *u̯*, in sicer zmeraj v opisnem deležniku za m. sp. edn. domačih in tujih glagolov (*bral, videl, šel, govoril, nasul, nesel, umrl, požrl; telefoniral, pilotiral, bombardiral*) in v ljudskih besedah, kakor: *bolha, solza, bralci, igralci, pihalnik, kuhalnica, zajemalka, jelša, zelnik, palci, kolcati, poslušalci.*

V nasprotju s tem splošnim pravilom pa govorimo *l* namesto *u̯* v tehle primerih:

a) v rodilniku množine samostalnikov na *-la* in *-lo*, n. pr.: *skala — skal, dekla — dekel, šala — šal, darilo — daril, voščilo — voščil, zdravilo — zdravil;*

b) v izpeljankah samostalnikov na *-la* in *-lo*, n. pr.: *skalnat, čebelni, silno, deželni, deželski, darilce, delce, milnica;*

c) pred obrazilom *-mi* v orodniku množine, n. pr.: *z volmi, z živalmi, s piščalmi, z zibelmi, z zelmi;* takó se izgovarja po vplivu drugih sklonov;

č) v učenih besedah, ki so se uveljavile novejši čas v knjižnem jeziku bodi v znanstveni, vsakdanji ali pesniški rabi, n. pr.: *glagol, glagolnik, samostalnik, bol, razkòl, sôkol, spolnik, razkólnik, bólnica, hranilnica, posojilnica, jadralno* (letalo), *letalstvo, letalski, izvršilni* (odbor), *poljedelstvo, oddelki, gasilstvo, predilnica, gasilsko* (orodje) itd. Te besede so sicer iz domačih korenov in besed, a narejene šele novejši čas po šolah, uradih, delavnicah in knjigah. Zato ima v takih besedah črka *l* glasovno vrednost *l.*

Pri nekaterih besedah izgovor omahuje med *l* in *u̯*, kakor je komu beseda domača in ljudska, umetna ali tuja, n. pr.: *darovalci, prosilci, tožilci, poročevalca, mlatilnica, stiskalnica, umivalnik* itd.

d) v tujkah: *vokal, maršal, kultura, gól, balzam, alkohol, Ciril, Gabrijel, Valter, Boltežar, Baltik, Dalmacija.*

2. Črka *j* zaznamuje a) pred samoglasniki pravi nebni pripornik *j*: *jama, jim, pojiti, meja, tujec, vijak, preja, lojén, opojen;*

b) za samoglasniki na koncu besede ali zloga (pred soglasniki) sestavni del dvoglasnika: *vij, umij, poglej, povej, daj, nazaj, poj, pojte, kòj, kuj, kupuj; vojska, vejnik, pojdi, dajte, opojna.*

V zvezah *lj* in *nj* se pred samoglasniki izgovarja kot pripornik *j*: *volja, konji, srenja, knjiga, njena, kretnja;* na koncu besed in zlogov (sredi besede pred soglasniki) se *j* ne izgovarja, priteguje pa glasova *l* in *n* v nebno (mehko) izgovarjavo: *ogenj, tanjši, manj, manjšati, konj, konjski.*

3. Črka *v* zaznamuje troje glasov:

a) pred samoglasniki in pred *r* ter v skupini *rvj* ustnično-zobni pripornik *v*: *viti, kovina, vedeti, prevesti, ves, oves, pevec, voda, uvod, dovolj, vulkan; zvit, cvet, dva, svat, tvoj, prvenec, hvala; — vreti, vrabec, vroč, povrni, zavrteti; — z vrvjó, s krvjó, pod brvjó, postrvji;*

b) pred drugimi soglasniki na koncu zloga ali besede soglasniški *u̯*, ki se s prejšnjim samoglasnikom veže v dvoglasnik: *ovca, glavna, povsod, pravda, kavka, rovtar, psovka; prav, gotov, kov, šiv, živ, mrtev, cev, aktiv, nominativ.* Vzhodna narečja tudi v teh primerih govorijo ustnično-zobni *v*, ki kot drugi priporniki pred nezvenečimi soglasniki in na koncu besed izgubi zven in postane *f*: *ofca, pofsod, kafka, praf, žif, mrtef* itd.; za zborni govor ta izreka ne velja;

c) samoglasnik *u*, kadar je *u̯* zaradi nakopičenih soglasnikov težko izgovorljiv: *predvčerajšnji, z vso silo, pred vsako hišo, brez vpliva, kaj vpiješ!, od vprašanja, naš vsakdanji kruh, z vsebino, brž vstanite.*

Pred *l, lj* izreka omahuje. Na začetku besede se redno izgovarja *v*: *vleči, vlak, vloga, vljuden;* sredi besede že prevladuje *u̯*: *Pavle, zabavlja, čevlji, pravljica, življenje.*

Naglasna znamenja. — Poudarjanja, ki je v govoru bistveni sestavni del glasovnega oblikovanja, v pisavi navadno ne zaznamujemo. Vendar pa imamo za primere, ko razumljivost ali lažje

branje tako terjata, nekaj znamenj, s katerimi zaznamujemo poudarjene samoglasnike.

1. Za kratko poudarjene samoglasnike uporabljamo krativec: *à è ì ò ù*; *è* je lahko *è* ali *à*: *odsèk — pesèk, odsèv — mrtèv*. Krativec uporabljamo tudi za stranski poudarek.

2. Za dolgo poudarjene *i a u* uporabljamo v navadni pisavi samo ostrivec *í á ú* ne glede na rastoče ali padajoče poudarjanje. Pišemo pa ga le tedaj, kadar je to zaradi pomenske ločitve potrebno: *tíšči — tiščí, kozá* (rod. mn.), *vodá* (rod. mn.), *pogubí — pogúbi*. — Za dolgo poudarjena *e* in *o* uporabljamo: a) ostrivec, ki poleg poudarka zaznamuje tudi ozkost izgovora: *véda, délo, méri, móka, kóča, bódi;* b) strešico, ki poleg poudarka zaznamuje tudi širokost izgovora: *vêde, rêči, pêči, môči, kôza, vôda*. Seveda pišemo ostrivec in strešico le, kadar je potrebno, da ločimo n. pr.: *védi — vêdi, méči — mêči — mečí, rečí — rêči, vôdi — vódi, kôsi — kósi — kosí, môči — močí*. Večkrat srečujemo strešico na â v rod. mn.: *vodâ, ovâc* ipd.; strešica na *a* je napačna, ker tu ne zaznamuje širokosti izgovora, dolgi poudarek pa prav tako zaznamuje ostrivec á.

Ločila. — Še manj kakor besedno poudarjanje more pisava zaznamovati smiselno poudarjanje. V izrednih primerih si pomagamo s podčrtavanjem ali različnim tiskom (razprtim, ležečim, polkrepkim ipd.), toda taka sredstva rabijo bolj preglednosti in spominskemu osvajanju z očmi kakor pa smiselnemu poudarjanju z glasom; uporabljamo jih v znanstvenem in poučnem tisku, redko v leposlovnem. Razbirati jih moramo pri branju iz vsebine in stavčne zveze.

Govor sam je smiselno razčlenjen v govorne enote z večjimi in manjšimi odmori in s posebno stavčno melodijo. To razčlenjenost si zapisujemo zelo približno z ločili. Ta pomenijo odmore in nekoliko tudi melodijo govora. Zaključeno ugotovitev, izpoved, pripoved ipd. zaznamujemo s *piko*, ki s tem že daje vsemu stavku določeno melodijo. Če sta na koncu stavčne enote *vprašaj* ali *klicaj*, nam zapisujeta drugačno melodijo; s takšno je treba zapisano enoto tudi glasovno obnoviti ali brati. Večjo stavčno enoto včasih še

razčlenjujejo *vejice* ali *podpičja* v manjše govorne enote z določeno melodijo. V Aškerčevem verzu *Le vkup, le vkup, gospod, tlačan* bi se pomen čisto izmaličil, če bi prezrl vejico med *gospod* in *tlačan* in bral brez odmora *gospod tlačan.* Kadar govorimo prosto, se nam smiselni poudarek in melodija porajata hkrati z mislijo in njenim izrazom. Pisana podoba jezika, ki jo dojemamo največkrat samo z očmi brez glasovnega poustvarjanja, pa nam je močno oslabila čut za njihovo pomembnost. Zato pa se nam pogosto izmikajo pomenski odtenki ne le v razumevanju tujega besedila, marveč nam hkrati peša tudi čut za lastne miselne tančine in njih izraz.

Pravopis

Raba velikih črk

Samo velike črke rabimo v slovesno natisnjenih napisih, lepakih, oglasih, naslovih ali spomenikih. Z roko pišemo samo velike črke v kraticah, ki z začetnimi črkami zaznamujejo ime ali naslov: FLRJ, LRS, MLO. Sicer rabimo velike črke samo posamič kot začetnice. Z veliko začetnico se pišejo prva beseda v stavku, lastna imena in izrazi spoštovanja.

Prva beseda v stavku. — *Včeraj smo šli v gozd po jurčke. Ali ste že videli kaj lepšega od jesenskega gozda? Mati je naročala: »Da mi ne naberete mušnic! Te gobe so zelo strupene.«*

Prvo besedo v novem stavku za piko, vprašajem, klicajem in dvopičjem v premem govoru pišemo z veliko začetnico.

Pomni. Za vrstilnimi števniki, pisanimi s številko in piko, pišemo malo začetnico: *O tem govori 5. člen ustave.* Kadar vprašaj ali klicaj stojita namesto vejice, nadaljujemo za njima z malo črko: *Kaj? da bi mene kdo takole žalil! Lej! torej je bledo njih cvetje velo.*

Lastna imena. — 1. *Janko in Metka; Francè Prešeren; Ivan Cankar; Josip Broz Tito; Koseski; Podlimbarski; Aleksandrov; Prežihov Voranc; Sperans; Dušan Silni; Aleksander Veliki; Rihard Levjesrčni; Friderik s Praznim žepom.*

Z veliko začetnico pišemo osebna imena, psevdonime in stalne prilastke.

Pomni. Z malo pišemo prilastke, ki niso lastna imena, marveč le oznaka poklica, časti, pripadništva kakemu gibanju, nazoru, društvu: *doktor, profesor, inženir, tovariš, maršal, minister, gospa, cesar, kralj, sultan; romantik, demokrat, socialist, kristjan, vajevec, čbeličar, metelkovec, staroslovenec, cankarjanec.*

2. *Slovenec, Jugoslovan, Primorka, Celjani, Ribničan — dolinec, gorjanci, vaščan, tržanka.*

Z veliko pišemo imena, ki označujejo osebe po narodnosti, državi, deželi ali zemljepisnem kraju. Občna imena stanovalcev pišemo z malo.

Pomni. Od tod ločevanje: *Vipavec* (oseba), *vipavec* (vino) — *Mariborčan* (oseba), *mariborčan* (vlak).

3. *Jupiter, Venera, Perun, Bog, Alah — bogovi, vile, rojenice, vedomec, povodni mož.*

Pri imenih za veroslovna bitja ločimo lastna imena posameznih bitij od občnih imen, ki zaznamujejo le vrsto bitij.

4. *V igri nastopata oče Hrast in mati Bukva. Pravijo, da je Zastonj umrl, Hvala pa ga je pokopala.*

Pri poosebitvi postanejo občna imena prava osebna imena.

5. *Cankarjev slog, Homerjeva pesnitev, Salomonova modrost — cankarski slog, homerska primera, salomonska modrost.*

Iz lastnih imen izvedene svojilne pridevnike pišemo z veliko, če se končujejo na *-ov, -ev, -in*, z malo pa, če se končujejo na *-ski.*

6. *Nebesa pod Triglavom — triglavska roža; Celje — celjski grofi; Dolenjsko — dolenjska vina; Gorica — goriško sadje; Trst — tržaško pristanišče; Sava — savski prod.*

Zemljepisna imena pišemo z veliko začetnico, pridevnike iz njih pa z malo.

7. *Višnja gora, Zlato polje, Loški potok, Bela peč, Novo mesto, Zidani most, Črna prst, Gosposvetsko polje, Savinjska dolina, Jadransko morje, Indijski ocean, Rimska cesta — Murska Sóbota,*

Dolnja Lendava, Stara Vrhnika, Dolenji Logatec, Spodnje Koseze, Mala Azija, Severna Amerika, Avstralske Alpe.

V sestavljenih zemljepisnih imenih pišemo prvo besedo zmeraj z veliko začetnico; drugo besedo pišemo z malo, če je občno ime, z veliko pa, če je ali se čuti kot lastno ime.

Pomni. Za lastno ime se čutijo in kot drugi del krajevnega imena zmeraj pišejo z veliko: *Bistrica, Bela, Loka, Gradec, Toplice.*

8. *Kakšne novice prinašajo Novice? Kdo je v Aškerčevem Mejniku prestavil mejnik? Kakšne mravlje nastopajo v Erjavčevi Mravlji? Vozovi Rdečega križa so zaznamovani z rdečim križem. V Slovenskem pravopisu je uzakonjen današnji slovenski pravopis.*

V naslovih knjig, časnikov in društev pišemo z veliko prvo besedo, druge pa le, če so same zase lastna imena.

Pomni. Pri nekaterih sestavljenih imenih je prišla v navado pisava z veliko črko v obeh sestavinah: *Kranjska Čbelica, Slovenska Matica, Matica Slovenska, Ljubljanski Zvon.*

Spoštovanje. — V znamenje spoštovanja se pišejo z veliko začetnico osebni in svojilni zaimki v pismih: *Vi, Vas, Ti, Te, Vaš, Tvoj;* toda v spoju: *zate, nate, predte.*

Pisava tujk

Kadar imamo dobro domačo besedo, ne rabimo tujke. Vendar so tujke v vsakem kulturnem jeziku neizogibne, ker jih narekuje potreba. Jezik ne more sproti sloveniti izrazov, ki jih prinaša moderna znanost, in si tudi ne more privoščiti, da bi se odmaknil v nekakšno sijajno osamljenost ter izgubil stik s svetom.

Ko se tujka prvič prikaže, nastopa še v tuji pisavi in v tujem izgovoru. Sčasoma si jo jezik prilagodi, vendar v tem ni dosleden, ker sprejema tujke iz različnih virov. V slovenski pisavi se je ustalila tale raba:

1. Besede, ki se v izvirniku končujejo na nemi *-e*, dobijo večinoma obrazilo *-a*: *afera, renesansa, antanta, reportaža.*

2. Samoglasniške skupine pišemo brez vmesnega *-j-*, če besedo čutimo kot tujko, z vmesnim *-j-* pa, če jo čutimo za domačo, vedno pa končnico *-ija, -eja: dialektični materializem, socialen, diagonala — milijon, špijon, — kemija, materija, orhideja.*

3. Črko *x* pišemo kot *ks*, zveneči *s* kot *z*, dvojne soglasnike poenostavimo: *maksimum, seksualen, tekstil — filozófija, precizen, konzul — iluminacija, asezor, komisija.*

4. V knjižnih tujkah pišemo *sp, st*, v ljudskih *šp, št*: *konstrukcija, specifičen, instanca — študent, špirit, štipendija.* Vendar je treba pomniti, da besede nenehno prehajajo iz knjig in časnikov med ljudstvo.

Razzlogovanje

1. Nezložene besede delimo na zloge tako, da jemljemo k naslednjemu zlogu:

a) soglasnik med samoglasnikoma: *de-la-ti, ma-te-rin, ve-se-li-ti, ra-bim, ve-li-kost, si-la;*

b) soglasniško skupino, ki more začenjati besedo: *ti-ska-ti, ra-skav, de-kla, me-zga-ti, i-skri-ti, pa-zdu-ha, po-le-tje, pra-zna;*

c) tisti del soglasniške skupine, ki more začenjati besedo: *ov-ca, slov-stvo, son-ce, moj-ster, ljud-stvo, bol-ha, rdeč-kast.*

Pomni. Predpona *v- (vcepiti, vdeti)* ne opravičuje delitve *o-vca, kri-vda.*

2. V sestavljenih besedah delimo zlogotvorno predpono od osnove, če je sestava še očitna: *pred-lagati, od-vezati, brez-vesten, raz-brati, ob-račun, ob-rezati.* Kadar se sestave ne zavedamo, delimo po pravilih za nezložene besede: *o-braz, o-bleka, ra-zum.*

V izpeljankah smemo deliti osnovo od pripone, ki se začenja s soglasnikom: *ust-je, tes-na, les-na, lep-ši, brd-nat, vzdig-ne;* prav tako smemo deliti osnovo od sklanjatvenega obrazila: *s kost-jo, z miš-mi, ljud-je, z mož-mi.* Vendar *lj* in *nj* nikoli ne ločimo: *peteli-nji, s so-ljo, z dla-njo, vese-lje.*

Pisava sestavljenih besed

Skupaj pišemo:

1. pridevnike iz sintaktičnih zvez, ki pomenijo enoten pojem: *sladkovoden, novoleten, škofjeloški, južnoslovanski, poljudnoznanstven, narodnoosvobodilen, narodnogospodarski* (ker se nanaša na enoten pojem poljudnega znanstva, narodne osvoboditve, narodnega gospodarstva);

2. pridevnike, ki pomenijo enotno barvo: *svetlozelen, temnosiv, krvavordeč, bledomoder;*

Pomni. Narazen pišemo zveze, v katerih je prva beseda načinovni prislov: *kričeče rdeča barva, rajsko lep obraz, smrtno nevarno.*

3. enozložne predloge z naslonskimi tožilniškimi oblikami osebnih zaimkov: *čezte, medse, nanj, obte, nadme, ponje, podnje, prednju, skozenj, vase, zanjo;*

Pomni. Poudarek je zmerom na predlogu; če je poudarjen zaimek, se piše narazen: *živeti vrli mož ne sme za sé;* narazen se piše seveda tudi orodniška oblika: *za njo so prihajale še druge.*

4. številke od 11 do 99: *dvanajst, triindvajset, štiriinšestdeseti.* Narazen pišemo *sto, tisoč, milijon.*

5. Prislovi, predložne zveze in vezniki se pišejo skupaj, kadar je čut za sestavine že oslabel: *dočista, dodobra* (toda *do čistega, do dobrega*), *kakorkoli* in *kakor koli.* Ker je raba često nedosledna, je v dvomljivih primerih treba povprašati Slovenski pravopis.

Ločila

Modulacijo glasu in presledke, s katerimi v govoru vežemo in ločimo pomenske enote, zaznamujemo v pisavi z ločili. Le-ta so potrebna za lažje razumevanje pisanega jezika, saj kažejo, ali je treba stavek izgovoriti s pripovednim, vprašalnim ali velelnim valovanjem glasu.

Pika. — *Popotnik pride v Afrike puščavo. Tu cvetje že budi se, tu ptičji spev glasi se, gore še krije sneg. Dr. France Prešeren se je rodil 3. decembra 1800.*

Piko stavimo na koncu prostega ali zloženega pripovednega stavka, za vrstilnimi števniki, če jih pišemo s številkami, in za nekaterimi kraticami.

Pomni. Brez pike se pišejo kratice za denar, mere, uteži, kemične prvine in take, ki se pišejo z več velikimi začetnicami: *km, dkg, Ag, din, LRS* itd.

Vprašaj. — *Kdo je prišel? On? Kdaj? Zakaj? Ali res? Ali si nisi izmislil?*

Vprašaj pišemo za neodvisnimi vprašalnimi stavki in za samostojnimi vprašalnicami.

Pomni. Na koncu odvisnih vprašalnih stavkov stoji ločilo, kakor ga terja glavni stavek: *Prevzetnost in napuh ne vesta, kako se kruh služi. Ne sprašuj, kaj mi je! Ali veš, kdaj pride?*

Klicaj. — *Brž teci po zdravnika! Joj! Kuj me, življenje, kuj! Smrt fašizmu — svobodo narodu! Življenje naj bode ti delaven dan!*

Klicaj stoji za samostojnimi medmeti, vzkliki in zvalniki in na koncu neodvisnih velelnih, vzklicnih ali želelnih stavkov.

Pomni. Na koncu odvisnih velelnih ali želelnih stavkov stoji tako ločilo, kakor ga terja glavni stavek: *Naročil nam je, da bodimo oprezni. Ali mu je res ukazal, naj se spravi od hiše? Terjaj ga, naj precej plača!*

Vejica med besedami in posameznimi stavčnimi členi. — 1. *Pojdi, moj sinko, na pot! Joj, kam bi del? Ne, tega ne prenesem več. Da, tako je, seveda.*

Vejica loči zvalnike, poudarjene medmete, samostojne trdilnice in nikalnice od celotnega stavka.

2. *Pri Prešernu, največjem slovenskem pesniku, so se učili vsi poznejši rodovi* (toda: *Pri največjem slovenskem pesniku Prešernu so se učili...*). *Prireditev bo v nedeljo, dne 7. junija.*

Vejica loči pristavek (apozicijo) od besede, katero pojasnjuje, če stoji pristavek za tisto besedo.

Pomni. Dokumentarno se v datumu piše vejica: *Maribor, 1. marca 1954* (toda: *Prišel je v Maribor 1. marca 1954*).

3. *Polje, vinograd, gora, morje, ruda, kupčija tebe redé. Oglašali so se ptiči tukaj, tamkaj, vsepovsod. — O bratje, bratje, prišel je dan.*

Naprej, naprej tiraj svoj čoln! — V mojih mladih letih, takrat je bilo vse drugače. Sin, ta ti bo cvet!

Vejica loči istovrstne stavčne člene brez veznika, kadar naštevamo, kadar ponavljamo iste besede ali izpostavljamo stavčni člen, ki ga v stavku nadomešča zaimek ali prislov.

Pomni 1. Ne postavljamo vejice, kadar ne gre za naštevanje in členov ne bi mogli vezati z veznikom *in*: *Pod ljubo domačo streho je najbolje. Tam daleč nekje za gorami je vzplamenelo. Prišli so vsi naši stari partizanski tovariši.* Vejice tudi ne stavimo, kadar s ponavljanjem stopnjujemo: *Zdaj zdaj bo tu. Hudo hudo vas pogrešamo. Veliko veliko ti imam povedati.*

Pomni 2. Ne stavimo vejice, če so besede zvezane z vezniki *in, pa, ter, ali, ne — ne, niti — niti, tako — kakor (kot)*: *Oče in mati; brat pa sestra; svoboda ali smrt; ne sina ne hčere; tak kakor vsi.*

Vejica v priredju. — 1. *Pozval nato krdela sem in prišla so hrumeč. Tema je bila pa sneg je naletaval. Ali delaj ali pojdi! — Močan si, pa* (toda) *bojim se te ne. Lačen je bil, pa* (torej) *si je urezal krajec. Poskusim že, ali* (toda) *dosti upanja nimam.*

V vezalnem priredju z vezniki *in, ter, pa* in v ločnem priredju z veznikom *ali* ne postavljamo vejice. Protivna veznika *pa, ali* in sklepalni *pa* terjajo vejico.

Pomni. Tudi pred vezalnimi vezniki *in, pa, ter* stoji vejica, če jo zahteva spredaj stoječi odvisnik: *Gozdar odkaže delavcu drevo, ki naj ga poseka, in odide.*

2. *Voda gine, pada, sahne. Dobra kritika ne podira, ampak zida. Oči imajo, a ne vidijo. Lezi, saj si že truden! Še je čas, zatorej na delo!*

Ob vseh drugih prirednih veznikih kakor tudi v brezvezju postavljamo vejico.

Vejica v podredju. — *Dobro vem, da se še pokesa. Moti se, kdor tako misli. Povej mi, kdo si! — Kakor je majhen, je vendar močan. Kjer hodi, mu je s trnjem pot posuta. Kaj je nameraval, se je šele pozneje pokazalo. — Ne vedel bi, kako se v strup prebrača vse, kar srce si sladkega obeta. Cesarična je bila žalostna, ko ji nihče ni mogel povedati, kdo je vitez, ki je zbil jabolko. — Premišljeval je, kako ga ima rada, kako skrbi zanj in kako mu streže.*

V podredju loči vejica glavni stavek od odvisnega kakor tudi odvisnike različnih stopenj med seboj. Za odvisnike iste stopnje veljajo pravila o postavljanju vejice v priredju.

Pomni 1. Kadar si v zloženem stavku sledita dva veznika, stavimo vejico po logični zvezi: *Votlina je suha in, ker je ne doseže nobena sapica, tudi topla. Le piši materi, da, če ne bo denarja do sobote, ne boš več stanoval pri nas.*

Pomni 2. V nekaterih zvezah, zlasti v začetku stavka, so sestavljeni vezniki dobili pomen enotnih izrazov in jih pišemo brez vejice: *In če ga ne najdeš, ne hodi domov! Ali če te ne bo do noči, te ne bomo več čakali.* Starejši pisatelji so tu postavljali vejico in tudi današnja raba še omahuje.

Vejica v vrinjenih stavkih in dostavkih. — *Daleč daleč, ne vem kje, se je oglasil žvižg ptička. Jurko, ne bodi len, je stekel za njimi. Bil je, kakor znano, velik učenjak. Slovence, posebno izobražence, so ostro nadzirali.*

Vrinjene stavke in dostavke ločimo od soseščine z vejico.

Pomni 1. Glagolske izraze, kakor so *kaj vem kje, kdo ve kaj, ni da bi* ipd., občutimo kot prislove in ne pišemo vejice: *O tem ni da bi govoril. Saj ni kdo ve kaj bister.*

Pomni 2. Vejico stavljamo pred *kakor, n. pr., in sicer,* kadar uvajajo naštevanje: *Ptice pevke, kakor (n. pr.) slavci in taščice. Kupil bom, in sicer tri pare.*

Vejica v okrajšanih stavkih. — 1. *Meni luč, tebi ključ. Ne dela doma, marveč v tovarni. Nekaj pa vam obljubim, namreč prostost. — Čeprav že v letih, še zmerom kaj dela. Kolikor on, toliko dam tudi jaz. Dasi močan, bi samo lenaril.*

V priredju ali podredju je včasih izpuščen povedek, ker si ga lahko mislimo. Stava vejice je kakor v popolnih stavkih.

2. *Želeč jim lahko noč, so se poslovili. Prišedši mimo okna, je zagledal znan obraz. Sklep, sprejet na zadnji seji, je treba na novo pretresti.*

Kadar deležnik nadomešča stavek in ima ob sebi kako dopolnilo, ga ločimo z vejico.

Pomni. Ne ločimo pa deležnikov z vejico, če so prilastki ali če nimajo dopolnila: *Svareči glas ni hotel utihniti. Opotekaje se je hodil po sobi.*

3. *Imel je najboljši namen, poravnati stare dolgove. Nikdar več se mu ne bodo povrnile želje, po Dunaju razsajati.*

Z vejico ločimo tudi nedoločnik, kadar nadomešča razširjeni prilastkovni stavek.

Pomni. Vejice ne stavimo, kadar nedoločnik nadomešča osebkov ali predmetni odvisnik ali kadar nima ob sebi dopolnila: *Po toči zvoniti je prepozno. Branil se je hoditi v šolo. Imel je trdno voljo poboljšati se.*

Podpičje. — *Trkal je in trkal; naposled so se vrata odprla. Nekaj dni sta se dobro imela; bil jima je kratek čas. — Ko izgublja jeseni narava svojo lepoto, mineva cvetica za cvetico in pada list za listom; tedaj se začno zbirati ptičja krdela.*

Podpičje loči krepkeje kakor vejica, a šibkeje kakor pika. Stavimo ga med neodvisnimi stavki, ki pa so miselno vendarle celota. V krajši periodi loči prorek od poreka. V mnogočlenski periodi lahko loči miselne odstavke.

Dvopičje. — *Imel je tri iskre konjiče: vranca, rjavca in šarca. Vse od kraja je delal: oral, sejal, kosil in drvaril. — Vprašam vas: ali veste, kaj je skrb? Glej to drevo: za usodo nič ne vpraša, a večno se bori za svoj namen. — Ženska je vprašala: »Kaj bi radi?«*

Dvopičje stavimo, kadar hočemo opozoriti na kako besedo ali stavek. Rabimo ga pred naštevanjem, navajanjem, razlaganjem, zlasti pa po napovednem stavku premega govora. Sredi mnogočlenske periode loči prorek od poreka.

Pomišljaj. — 1. *S prijateljem — tudi jaz imam prijatelje — sva šla počasi po drevoredu. Komaj je zatisnil oči — človek bi mislil, da je minila le minuta — se je zbudil in dan je bil.*

2. *Rastel sem in dorastel — spoznanja ni bilo. Jezik lepo govori — prazno je tvoje srce. Pa da je sam berač nad berači — skorje kruha mi ne bo odrekel!*

3. *Prijatelj — to je beseda vseh besed. Rekel sem, da je umetnost iskanje lepote — vsako srce jo išče drugje in drugače. Kar je lepo, je lepo — vse druge besede so odveč.*

4. *Imeli smo ljudi — v poljani cvet, imeli smo jih — vrhu gore hrast. Čez goro — svetel konj — je planil zarje val.*

5. *Takoj tiho, če ne —! Ali mislite, da sem —?*

Pomišljaj loči vrinjeni stavek ali apozicijo od celote. (V tem primeru ga lahko nadomesti tudi vejica.) Nadalje poudarja nasprotje, razlaga s kako nepričakovano mislijo ali primero ter nakazuje neizrečene misli.

Vezaj. — *Proga Šamac-Sarajevo. Slovensko-nemški slovar. Črno-žolta zastava. Le-ta nam županil ne bo. Obhajali so 25-letnico mature. Sonata v b-molu. To so a-jevske osnove.*

Vezaj rabimo za delitev besed na koncu vrste. Postavljamo ga med dve pomensko tesno povezani besedi, za členkom *le* in med sestavine zloženk, če je prvi del značka, drugi s črkami pisana beseda.

Pomni. Kadar stoji členek *le* za zaimkom, pišemo skupaj: *tale, tole, tamle, semle.*

Narekovaj. — *»Vaši sosedje,« je dejal, »se nekaj pritožujejo.« — »Partizanka« je priplula v luko. Levstik piše: »Cegnarju se njegov ‚Pegam in Lambergar' ni posrečil.«*

Narekovaj zaznamuje premi govor. Včasi posebej označuje naslove, da se izognemo nejasnosti.

Pomni. Kadar je treba med besedami v narekovajih navajati kake druge besede z narekovajem, tedaj uporabljamo apostrofne narekovaje (‚'). Včasi se dvogovor nakazuje z dvojnim narekovajem, navadno pa s pomišljajem.

Premi govor. — *Dedek pravi: »Preden gremo spat, vam povem lepo povest.« »Preden gremo spat,« pravi dedek, »vam povem lepo povest.« — Vprašal je otroke: »Ali hočete povest?« »Ali hočete povest?« je vprašal otroke. Otroci so zaprosili: »Povejte nam jo!« »Povejte nam jo!« so zaprosili otroci.*

Če besede, ki jih je kdo govoril, navajamo dobesedno, imamo premi govor. Postavljamo jih med narekovaje. Če stoji napovedni stavek pred govorom, postavimo med oba dvopičje, narekovaj in pišemo z veliko začetnico za njim. Če stoji v sredi, pretrgamo premi govor z vejico, vprašajem ali klicajem, pišemo napovedni stavek v obrnjenem besednem redu z malo, ga zaključimo z vejico, potem pa za narekovajem nadaljujemo premi govor z malo začetnico.

Pomni. V premem govoru postavljamo narekovaj za ločila.

Nadrobnejša navodila za pravilno pisanje slovenskega knjižnega jezika dobiš v »Slovenskem pravopisu«. Imej ga zmerom pri roki!

BESEDNO GRADIVO

Besede

Kaj so. — Jezik ne snuje miselnih enot neposredno z nizanjem glasov, marveč uporablja že narejene glasovne enote, ki jim navadno pravimo besede. Te so nam neposredno jezikovno gradivo, že oblikovana glasovna znamenja za določene pomene in vloge. Hranimo jih v spominu.

Za besedo je bistveno dvoje: neka glasovna stalnost in neka določenost v pomenu.

Glasovna stalnost je potrebna, da nam budi zmeraj iste predstave. Kljub podobnosti sta *glava* in *glavica* dve različni besedi, vsaka s svojim pomenom; glasovna podobnost je utemeljena tudi v pomenski. Vendar glasovna stalnost tudi pri isti besedi ni popolna, saj jo srečujemo v različnih oblikah. Razlike so večinoma le končniške, vendar neredko segajo mnogo dalje. Lahko je razumeti, da so *riba, ribe, ribi, ribo, rib, ribam, ribah* samo oblike iste besede; pomen je isti, le razmerja so različna in število. Drugod so glasovne spremembe v oblikah večje, n. pr. *telo — telesa, pes — psa, volk — volcjé, oko — očesa, uho — ušesa.* Po glasovnem vtisu je nemogoče sklepati, da so *jaz — mene, mi — nas, kaj — česa, je — so — bil — bom* oblike iste besede; to ve le tisti, kdor jezik zna in se zaveda jezikovne sovisnosti. Tudi *iti — grem — šel, človek — ljudje* so nam danes oblike iste besede. Kljub takim primerom pa je želja po stalnosti besedne oblike zmeraj močnejša in čedalje bolj izenačuje oblike z osnovno glasovno podobo. To velja prav posebej za lastna imena, ki bi jim tudi proti glasoslovnim zakonom radi ohranili osnovno obliko imenovalnika, ker se sicer bojimo, da se pravo ime

zabriše ali izmaliči. (Od tod napačna raba *Plemelja, Slomšeka, Zajeca.*)

Stalnost pomena ali vloge je v tem, da ista beseda v istem času rabi za isti pomen. Če bi jo uporabljal vsakdo v svojem pomenu, bi bila nerazumljiva. Prav tako bi bila nerabna, če bi prehitro menjavala pomen; take besede kmalu odmro in jih jezik nadomesti z drugimi. *Žito* ponekod pomeni proso, drugod rž, v knjižnem jeziku pa je skupna označba za vse vrste. Beseda *zal, zala* je Trubarju pomenila hudoben, danes pa nam pomeni lep. Besedam se pomen pač menja v kraju in času, a za jasno izražanje je potrebno, da imajo v istem času in kraju določno opredeljen pomen.

Pojem besede ni trden in čut za njeno samostojnost včasih splahne, zaradi tega se kaj lahko spremeni, zlije z drugo v teže spoznatno obliko. Vsakomur je *pol* samostojna beseda in *dan* tudi; toda iz pogostne zveze *pol dne* smo dobili enoten pojem *poldne*, ki je ponekod v narečjih izgubil *d* in si ustvaril novo sklanjatev: *poụne, poụneta.* Besede *se, ve, da* so še zmeraj samostojne, toda v zvezi *seveda* so se strnile v besedo z enotnim pojmom. Takšnega sestavljanja in zlepljanja imamo v jeziku kar precej, od tod pravopisno omahovanje, kaj naj se piše še narazen, kaj pa že skupaj.

Vrste besed. — Da jezik more izraziti misel, potrebuje besede različnih vrst. Z njimi mora dojeti najprej tisto, v čemer človek sam z vso stvarnostjo živi: vzporednost stvari v prostoru in zaporednost dogajanja v času. To sta tisti dve osnóvi, po katerih človek svet dojema. Tako si je ustvaril dve skupini besed: s prvo poimenuje vzporednost stvari, to je samostalnik ali substantiv, z drugo pa zaznamuje dogajanje v času, to je glagol ali verbum. To sta poglavitni vrsti besed, snutek in votek jezikovnega tkiva. Med seboj se tako trdno vežeta kakor spreminjanje stvari s časom. Vsaka ima svoj način oblikovanja: samostalnik izraža različna razmerja do dejanja in do okolja s posebnimi oblikami, podobno pa je tudi glagol razvil posebne oblike, da določi svoje razmerje do stvari in dogodkov v času. To spreminjanje oblik imenujemo v slovnici pregibanje ali fleksijo: o samostalniku pravimo, da se sklanja ali deklinira, o glagolu pa, da se sprega ali konjugira; po

sklanjatvi ali deklinaciji ločimo v jeziku stvarni svet samostalnikov od dogajanja, ki ga podaja spregatev ali konjugacija glagolov. Obe besedni vrsti sta si med seboj tako različni kakor prostor in čas, vzporednost in zaporednost, stanje in dogajanje. V to soredje so ujete vse druge vrste besed.

Pomensko samostojna je tista, ki nam označuje lastnosti stvari, to je pridevnik ali adjektiv. Druga spet šteje na ta ali oni način: številnik ali numerale. Obe se sklanjata, kadar se vežeta s samostalniki, a sta nepregibni, kadar označujeta glagolsko dejanje: *lep* jezik je treba *lepo* govoriti; *prvega* govornika sem danes *prvič* slišal. S tem je dan prehod k zmerom nepregibni besedni vrsti prislovov ali adverbov, ki navadno določajo glagolsko dejanje. Iz vsega tega lahko posnamemo, da ostro ločevanje med pregibnimi in nepregibnimi besednimi vrstami v praktičnih slovnicah pravzaprav jeziku silo dela in ga vzdržuje samo vztrajnost tradicije.

Poleg teh pomensko določenih besednih vrst si je jezik ustvaril še take, ki mu rabijo pri vezanju samo kot pomagala za različne naloge. Take besede same v sebi nimajo določenega pomena ali pa le zelo okvirnega, ker samo tako lahko služijo v najrazličnejših primerih. Najpopolnejša besedna vrsta v tej skupini je zaimek ali pronomen. To je enoten sestav besed za močno različne namene (osebnega, svojinskega, kazalnega, vprašalnega, oziralnega, splošnega določanja, povzemanja, vezanja, nadomeščanja). Zato je ta besedna vrsta oblikovno zelo pisana in se nekatere oblike uporabljajo kot samostalniki, druge kot pridevniki, prislovi in vezniki (*kdo*, *kakšen*, *kdaj*, *kadar*). Zato se zdaj sklanjajo, zdaj so nepregibne, po tvorbi pa vendar tako podobne kakor po vlogi.

Za določanje razmerij med stvarmi nam rabijo predlogi ali prepozicije. Za vezanje stavčnih členov in stavkov imamo veznike ali konjunkcije.

Kot samostojno besedno vrsto, ki ne sodi v nobeno teh dveh velikih skupin, lahko dodamo še tako imenovane medmete ali interjekcije. Ti so nekakšno med govor vrženo, čisto samosvoje ponazorilo, od tod tudi ime.

Namen tega poglavja je, da nam besedne vrste pokaže v njih ustroju, členovitosti, kako so narejene (besedotvorje), in različne oblike, v katerih jih srečujemo (oblikoslovje). Besede so členovite kakor glasovi. S preoblikovanjem lahko delamo iz iste osnove besede različnih besednih vrst. Osnova *mest-* z obrazilom *-o* dá samostalnik, a s pripono *-en* postane pridevnik, z nadaljnjo pripono *-ik* spet samostalnik, še naprej s pripono *-ški* nov pridevnik: *mesto, mesten, mestnik, mestniški;* od iste osnove naredimo glagol *na-mestiti*, iz njega so izpeljanke *nameščen, namestitev, namestitven.* Tako si je jezik ustvaril sredstva, s katerimi preoblikuje besede in jim spreminja ne le obliko, marveč tudi pomen in besedno vrsto. S takimi pomensko preoblikovalnimi sredstvi nas seznanja besedotvorje, z oblikami, ki besedi ne spreminjajo pomena, marveč izražajo samo njene odnose v stavku, pa nas seznanja oblikoslovje.

Koren. — Besede imajo svojo glasovno podobo in svoj pomen. Kadar jih raziskujemo, moramo imeti pred očmi oboje. Primerjanje besed, kakor *da-ti, da-ja-ti, da-v-ek, da-r, iz-da-t-ek* itd., nam kaže, da imajo vse zlog *da* in da vse pomenijo neko dajanje. Med zlogom *da-* in pomensko skupnostjo je torej neka zveza: *da-* je nosilec te pomenske skupnosti in veže besede v nekakšno družino. Takemu nosilcu osnovnega pomena pravimo koren ali étimon, ker iz njega poganjajo druge besede kakor mladike iz korenine. Koren sam ni še beseda, čeprav ima danes po delovanju glasovnih zakonov včasih podobo korena, n. pr. 3. os. edn. *da*; *da* je oblikovno in pomensko preveč določen, da bi mogel biti podlaga obsežni besedni družini.

Koren tudi ni povsod tako očiten kakor v zgornjem primeru. Včasih spreminja podobo po prevojnih stopnjah, n. pr. *na-ber-em, na-bor, na-br-ati, na-bir-ati; nes-ti, nos-iti, pre-naš-ati; ved-em, vod-im, pre-vaj-am; na-pij-em, na-poj, na-paj-ati; vrt-eti, vrs-ta, vr-niti, ob-r-niti, vret-eno, vrat.* Kakor nam priča zadnja skupina, se more koren tolikanj spremeniti, da se počasi zrahlja tudi čut za pomensko skupnost in medsebojno sorodnost besed; tako danes ne čutimo več povezanosti med *pros-iti* in *v-praš-ati*, med *za-čn-em* in *za-kon*, med *v-prež-em* in *so-prog*. Raziskovanje besed po korenski sorodnosti se imenuje v jezikoslovju korenoslovje ali etimologija.

Pomen besedi

Pomenoslovje. — Z zasledovanjem pomena in pomenskega razvoja v besednih družinah se ukvarja pomenoslovje (semántika). To nas uči, da so n. pr. besede *grebsti, grob, greben, grabiti, grablje, ogrénem* glasovno in pomensko sorodne. Vsem je skupen pomen grabljenja. Pomen, ki je skupen besedni družini, imenujemo prvotni pomen. Če pa postavimo drugo ob drugo besedi, kakor *vrelec* in *obara*, ju moramo razjasniti ne le glasovno, marveč tudi pomensko. Pokaže se, da je koren v različnih oblikah in da mu je prvotni pomen vrtenje, kakor kažejo *vrelec, izvor, izvirati, vreti*: voda *vre* iz zemlje; kjer izvira, je *izvor, vir* ali *vrelec;* kadar voda ob ognju vre, se tudi vrti in je zato *vroča*; ima pa tedaj za tip tudi poseben občutek in po tem občutku se je prenesel izraz na druge predmete, ki z vrtenjem nimajo nič več opraviti, n. pr. vroče železo, vroča peč, vroč dan; v vroči vodi lahko kuhamo, *varimo*, od tod *ob-variti, obariti, obara*; z vročino lahko spojimo dva dela kovine, od tod *varjenje* železa ipd. Če pravimo, da ljudstvo *vre* iz dvorane, da je med tlačani *vrelo*, imamo pred očmi spet podobo vrtenja kakor pri vodi v izviru. Podobno je z besedno družino *gor-eti, žer-javica, žar, gor-čica;* očiten je prvotni pomen pekočega pri *goreti*, na *gorčico* pa je pomen prenesen, ker imamo ob njej občutek nečesa žgočega. Prvotni pomen se torej spreminja, prenaša se zaradi kake podobnosti ali zveze na druge predmete; pravimo mu preneseni pomen.

Pomenski razvoj. — Kako se pomen lahko spreminja, naj pokaže beseda *god*. Prvotni pomen ji je bil: pravi, ugodni čas. Že v tem je nakazan možni razvoj v dve smeri, ker moreš bolj poudariti 1. pojem časa ali 2. pojem ugodja.

1. V stari cerkveni slovanščini pomeni *god* čas. Tudi slovenski *z-goda-j* pomeni začasa, zarana. Ta čas je natančneje določen v ruskem *god* (= leto) in srbhrv. *godina*, medtem ko pomenita češ. *hodina* in polj. *godzina* uro. Utegne pa beseda pomeniti tudi pomemben čas na splošno, n. pr. slov. *god, godovnò*, srbhrv. *god* (= praznik). Tak čas se navadno slovesno obhaja, od tod češ. *hody* in polj. *gody* (= pojedina). Časovni pomen se utegne obrniti tudi v smer vremena:

rus. *pogoda* (vreme), polj. *pogoda* (lepo vreme). Čas prinaša *zgode* in *nezgode*. Tako se je pač zmeraj *godilo* in se še *dogaja*.

Tisto, kar je ob času dozorelo, je *godno* (mladiči so *godni*), sposobno (rus. *godnyj*). Kdor je sposoben, je vse časti vreden (češ. *hodný*, polj. *godny*).

2. Kar nam pride o pravem času, nam je *pogodu*, *ugodno*. Kdor nam je *pogodu*, je najbrž čeden (rus. *prigožij*). Da je prijatelj zadovoljen, mu *ugodiš*. Da dva sprta soseda sprijazni, rabi Mali Rus *hodyty*.

3. Nekoliko daleč nam je pomenski razvoj, kakor ga kaže rus. *godit'* (meriti). Kdor meri, pač skuša *pogoditi*. Ko je pomeril, vrže (češ. *hoditi*) in namerava (češ. *hodlati*) z metom (češ. *hod*) zadeti. Od tod srbhrv. *zgoditak* (zadetek). Izhodišče za tak pomenski razvoj nam bo srbhrv. *god* v pomenu: ugodna priložnost, zaželena stvar, prehodna stopnja pa bolg. *godъ* (= iščem ugodne priložnosti).

4. Značilna za pomenski razvoj je beseda *god* kot privesek zaimkom in prislovom v srbhrv.: *štogod*, *kadgod* (= kar koli, kadar si bodi). Razložimo si ga takole: *kadgod* = *kadar ti godi* = *kadar ti je ljubo* = *kadar hočeš* = *kadar koli*.

Tropi. — *Cvetočega* lica, *cvetočih* še let. *Sladka* pesem. *Ledeno* srce. Leto se *stara*. *Samopašnik* je mislil, da bo vse *ogrenil*, pa se je *urezal*.

Imamo *vedro*, zdravo mladino, ki noče, da *bi potemnela* naša slava.

Vsa naša dežela je danes *kovačnica novih ljudi*. Namesto potrtih in skrušenih ljudi so se sprehajali po Ljubljani *smehljajoči se obrazi*, ki so tako dražili fašiste, da so jih pretepali kar na cesti.

Ležeče tiskane besede se ne rabijo v prvotnem pomenu, saj lica ne cveto in pesem ni sladka niti srce ledeno v dobesednem pomenu. Samopašno so prvotno imenovali žival, ki se je zase pasla, danes je beseda dobila pomen sebičnega. Dežela ni kovačnica in obrazi se ne sprehajajo, marveč le ljudje s takimi obrazi. Ti izrazi nam torej rabijo v nepravem, prenesenem, zamenjanem pomenu. Rabo besed v prenesenem ali zamenjanem pomenu imenujemo tropus.

Metafora. — *Skeleča* rana : *skeleča* misel.

Pridevnik *skeleč* pristoji samostalniku rana, a prenesli smo ga tudi na bolestno misel. Ta prenos je mogoč, ker vidimo med bolečo rano in bolestno mislijo nekakšno podobnost: oboje zbuja neugodje.

Prenos izraza od enega predmeta na drug, po kaki lastnosti dozdevno podoben mu predmet, imenujemo metaforo. Metafora je po svoji osnovi pravzaprav primera: *bolestna misel je kakor skeleča rana.* Predmeta, ki ju primerjamo, sta *misel* in *rana*, podobna lastnost pa je *neugodni občutek*. Vzporejata se predmeta s primerjalnim veznikom *ko* ali *kakor*. Takšno do kraja izpeljano primero imenujemo prispodobo. — Prenos metafore *cvetoče lice* se dá ponazoriti takole:

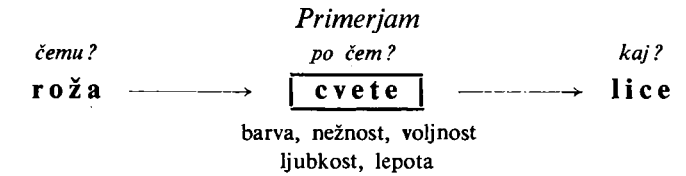

Vrste metafore. — K metaforam prištevamo tudi:

1. ukrasne pridevke (epitheta ornantia): *črna zemlja, bela Ljubljana, tožna Istra, zlata kaplja, zorna mladost;*

2. personifikacijo (poosebitev), ker stvar ali reč predstavljamo kot osebo: *veter poljublja mi lice, pomlad trosi cvetje po drevju, zelenje oznanja novo nam življenje, klas pod srp že sili, strah je zbežal*;

3. stalna rekla, na primer: *v precep dobiti koga; midva imava še nekaj na rovašu* (imava še nekaj obračunati; rovaš je bila zareza ali palička, v kakršne so vrezovali zareze namesto številk); *prekositi koga* (prekosi pravzaprav samo kosec kosca); *po robu se postaviti* (upreti se; po robu se postavi opeka); *preglavice delati* (sitnosti, skrbi delati komu, da ga glava boli; preglavica je glavobol, omotica);

4. pregovore in uganke: *Sita vrana lačni ne verjame. Tudi slepa kura včasih zrno najde. Pleča lesena, glava jeklena, misel iskrena.*

Vrednost metafore. — Metafora je najlepši in najpogostnejši tropus. Rabimo jo tudi v navadnem govoru, vsak po svoji izobrazbi,

po okolju, v katerem živimo, po poklicu, ki ga opravljamo. Zlasti pa je metafora vsakdanji kruh pesniku in pisatelju. Uporabljata jo, da izražata misli nazorneje kakor z navadno besedo. Ako je metafora medlà, ako misli ne olepša in ne poživi, je prazna, je kakor počen zvon, ki ne poje. Pesnik mora paziti dalje na to, da ne meša v metaforo raznorodnih prvin: ostati mora pri podobi, ki jo je izvolil. Slaba je na primer Jenkova metafora: *Jezero... ti si podoba srcá: v tebi odmeva vsakega dneva svit se mi ali temà.* Svit (se) ne odmeva, temveč odseva in tako je pesnik kasneje tudi popravil. Mojstra metafore sta Prešeren in Župančič.

Življenje besed. — Jezik je živ organizem, zato se nenehno spreminja. Besede se rode, žive in odmirajo. Brižinski spomeniki rabijo besede *pečal, nenavist, bali,* v današnji knjižni slovenščini so jih nadomestile *skrb, zavist, zdravnik.* V Brižinskih spomenikih *kajati se* pomeni kesati se, beseda je še danes v rabi po Koroškem. *Stradati* je pomenilo trpeti, pozneje se je besedi zožil pomen na eno samo vrsto trpljenja, na pomanjkanje hrane. Za poganske žrtve rabijo Brižinski spomeniki izraz *treba*; ko so se preživele, je z njimi zatonilo tudi ime.

Dosti je besed, ki so živele še za naših protestantov, danes jih knjižni jezik ne pozna več, kvečjemu če še žive v narečju ali v kakem okamnelem izrazu. *V čislih imeti* nam danes pomeni spoštovati, toda Trubarju pomeni *čislo* število. Ob pridevniku *neroden* se ne zavedamo več prvotnega pomena skrbeti, ki ga ima pri Dalmatinu glagol róditi. *Vzdanje* je protestantskim pisateljem pozdrav, kakor še sedaj na vzhodu vzdavajo dober dan. Dalmatin piše: *Ti si moj vek* (= moč). Enako še danes v Beli krajini: *Človek na stare dni nima veka.* Trubarju pomeni *život*, kar nam življenje, danes se je pomen premaknil. *Priden* je bil sprva tisti, ki priduje, koristi. Svojevrsten pomenski prehod je doživel pridevnik *zal.* Najprej je pomenil hudoben, n. pr. pri Trubarju: *ta zali hudič.* Kdor pa je takšen, se ga vsi boje, je močan, velik, postaven in torej — lep.

Cela vrsta besed se je spremenila po obliki, posebno z dodajanjem pripon. V starini *drz, sovraž, maščavec*, danes *drzen, sovražen, maščevalec.*

Ljudska etimologija. — Besedam, katerih izvor ni več očiten, se rado primeri, da jih ljudstvo spravi v zvezo s pomensko sorodnimi in jim po le-teh tudi prikroji obliko. Za mesec *sečan* (iz korena *sekati*) so mislili, da je v zvezi s svečnico, od tod *svečan*. Mesec, v katerem cvete rž, je bil sprva *rženi cvet*, potem *rožni cvet*, *rožnik* z naslonitvijo na rože. *Manjkati* (iz ital. mancare) bi morali pisati brez j, toda govoreči in še rajši pišoči so besedo spravljali v zvezo z *manj*. *Betica* je istega korena kakor *bet*, *bat*, toda po vplivanju *buteljna* se piše tudi *butica*.

Takšna preprosta »učenost« je v jezikoslovju znana pod imenom ljudska etimologija, vendar je res, da je tega manj med ljudstvom v govorjenem jeziku kakor pa v pisavi. Pravopis je take preproste etimologije včasi sprejel, večino pa je odklonil, n. pr. besedo *smodka*, ki so jo napačno navezovali na glagol *smoditi*, pa je le od motati in se prav piše *smotka*.

Soznačnice. — Tudi v naslednjih besednih skupinah nahajamo soroden pomen: *tepsti*, *tolči*, *biti; narediti*, *napraviti*, *storiti; lenoba*, *nemarnost*, *zanikrnost; hudoben*, *zloben*, *podel; menim*, *mislim*, *sodim; koj*, *brž*, *hitro*, *naglo*, *neutegoma*, *prècej*. Brez večje pomenske spremembe bi lahko uporabili enega namesto drugega: *narediti*, *napraviti*, *storiti sklep; tepsti*, *tolči*, *biti sovražnike*. Vendar glasovna podoba jasno priča, da si niso sorodni po izvoru, ker so iz različnih korenov. Take besede s podobnim pomenom, čeprav so iz različnih korenov, imenujemo soznačnice ali sinonime. Vendar je v nekaterih stalnih zvezah zamenjava soznačnic nemogoča. Kako smešno bi se slišalo, če bi kdo rekel, da je ura tri odtepla, da delavec bije kamen na cesti, da krojač obleko stori, da sestra naredi bratca v novo obleko! Poznanje takih rekel je za vsak jezik zelo važno, saj prav po napačni rabi spoznaš tujca.

Tvorba besedi

Pripone. — Koren je pomensko zelo splošen in oblikovno neopredeljen, saj je jezik iz njega ustvarjal besede zelo različnih pomenov in vrst. Jezik je torej moral dobiti posebna sredstva, da te

splošne korene pomensko razloči in oblikovno določi. Ustvaril si je posebne glasovne skupine in jih strnil s korenom. Tako imamo n. pr. v besedah *darilo, zdravilo, črnilo, vozilo, čutilo, slepilo* povsod isto glasovno skupino *-ilo*. Ta sama zase ne pomeni nič, toda zgornjim osnovnim pomenom daje neko pomensko skupnost kljub popolnoma različnim osnovam: vse pomenijo sredstvo (za obdarovanje, zdravljenje, črnjenje itd.). V prej navedenih primerih *dar, darilo, daritev, darovalec, darilen* so različne korenu pripete glasovne skupine osnovni pomen spreminjale od besede do besede. Imenujemo jih pripone ali sufikse. Pripone pomensko in oblikovno določajo koren, dajejo mu zdaj pomen dejanja, zdaj storilca, zdaj lastnosti, izražajo nekaj predmetnega, prijemljivega ali pa spet nekaj miselnega, pojmovnega, tu imamo imensko podobo v najrazličnejših oblikah, tam spet glagolsko. Različne pripone torej istemu korenu dajejo različne pomene, napravljajo iz njega neposredno uporabno besedo; enake pripone pa dajejo različnim korenskim prvinam neko oblikovno in pomensko sorodnost. Pripone torej pomensko ločujejo v območju istega korena in pomensko združujejo v območju različnih korenov.

Glagolske pripone. — Pri glagolih so zlasti pomembne nedoločniška, sedanjiška in velelniška pripona. Nedoločniška jim določuje vrsto in često spreminja pomen glede na potekanje dejanja v času: *sesti, sedeti, sedati, sedevati*. Včasi se po njej ločijo neprehodni glagoli od prehodnih: *živeti — živiti, črneti — črniti, ozdraveti — ozdraviti*. Poleg teh nahajamo tudi pripone, ki glagol pomensko spreminjajo tako, da dejanje manjšajo, večajo ali slabšajo: *skakati — skakljati, migati — migljati, svetiti se — svetlikati se, mežati — mežikati; viti — vihati, sopsti — sopihati, lomiti — lomastiti, mikati — mikastiti; govoriti — govoričiti, krpati — krpucati, pisati — pisariti, leniti se — lenariti, lenuhariti*. V otroškem govoru so zlasti priljubljeni ljubkovalni glagoli z vrinjeno manjšalno pripono: *jokcati, proskati, smejčkati se, zvončkati*. Resda se nekaterim od teh pripon na prvi pogled pozna, da so prišle od imen (krpuca, pisar, lenuh, jokec, zvonček), vendar so se pri glagolu že nekako osamosvojile.

Obrazila. — Pripone se lahko kopičijo, obešajo druga na drugo: *pas-tir-ič-ic-a*, *dom-ov-in-sk-i*, *kop-it-lj-a-ti*. Vsaka izmed njih vnaša v besedo neko pomensko tančino, samo zadnja ne. Ta ima svojo posebno nalogo: obrazuje spol, sklon, število, osebo ali obliko, zato jo imenujemo s skupnim imenom obrazilo. Vsako ime ima ali je vsaj nekoč imelo sklonsko obrazilo (sklonilo), čeprav ga danes zaradi izpada polglasnika recimo v edninskem imenovalniku ne kaže več: *most*, *kost*, *lep* je iz starejšega mostъ, kostь, lêpъ. Vsak glagol ima osebna obrazila (osebila), čeprav ga v 3. os. ednine in množine danes ne kaže več. Ker obrazila ne delajo besed, marveč le isti besedi določajo oblike in s tem vlogo v miselnih zvezah, jih ne obravnavamo v besedotvorju, marveč v oblikoslovju.

Osnova. — Koren dela s priponami stalni del besede, besedno osnovo, spreminjajo se le obrazila: *de-v-ic-a*, *de-v-ic-e*, *de-v-ic-i*; *vel-ik-an-sk-i*, *vel-ik-an-sk-e*, *vel-ik-an-sk-o*, kjer je *devic-*, *veli-kansk-* imenska osnova. Pri glagolu ločimo nedoločniško, sedanjiško in velelniško osnovo, ki se nanjo pritikajo obrazila: *kupova-ti*, *kupuje-te*, *kupuj-te*.

Včasih dodajamo oblikovna obrazila neposredno korenu brez vmesnih pripon: *vesti* — *voz*, *bresti* — *brod*, *lesti* — *laz*, *bi-ti* — *boj*, *li-ti* — *loj*. To so tako imenovane korenske besede, kjer sta se samostalnik in glagol razvila neposredno iz korena kot dopolnjujoči se obliki.

Izvedenke. — Največkrat se dodajajo pripone že narejenim besedam. Tako n. pr. pridevnik *lep* lahko dobi samostalniško pripono *-ota*: *lepota*; iz tega samostalnika se je razvil nov pridevnik s pripono *-en*: *lepoten* ali pa z glagolsko pripono: *lepotiti*; z drugo pripono *-ic-a* se je iz iste besede razvil samostalnik *lepotica*, od tod spet nov glagol *lepotičiti*, od tod spet samostalnik *lepotičenje*. Po taki poti prehajajo besede iz ene vrste v drugo in govorimo predvsem o imenskih, to je iz imen izvedenih besedah, in o glagolskih, to je iz glagolskih osnov izvedenih besedah. Ob takem preoblikovanju postane jezik prožen in uporaben za najrazličnejše načine izražanja.

Ustvarjanje besed z različnimi priponami je staro, kolikor daleč nazaj sledimo razvoj jezika. Prvotne pripone so večinoma omrtvele

in se ohranile samo kot okamenine, besed ne določajo več ne po pomenu ne po obliki. Nastajale pa so nove pripone, nekatere z zelo jasnim pomenom, druge z manj določenim, zato so nekatere v jeziku zelo tvorne in razširjene, druge manj. Besedam, ki so izvedene s priponami ali sufiksi, pravimo izvedenke.

Predpone. — Podobno vlogo kakor pripone imajo tudi glasovne skupine pred osnovo. Tako n. pr. osnovo *voz-* lahko razširimo v *do-voziti, iz-voziti, na-voziti, ob-voziti, po-voziti, pre-voziti, pri-voziti, raz-voziti, u-voziti, za-voziti, z-voziti*; vsaka teh predpon ali prefiksov daje osnovnemu pomenu drugačen odtenek, drugačen izraz. Če pa različnim osnovam dodamo isto predpono, dobe različni osnovni pomeni skupno pomensko tančino: *iz-liti, iz-reči, iz-teči, iz-iti, iz-biti, iz-vleči, iz-trgati.* S predponami sestavljene besede imenujemo sestavljenke ali prefigiranke.

Zlaganje. — Zloženke so sestavljene iz dveh (ali več) besed, katerih samostojni pomen jezik še občuti, a vendar dajeta v zložitvi še poseben, od sestavin različen pomen. Sestavini sta lahko samo druga ob drugo postavljeni, lahko pa tudi tesno spojeni, ohraniti moreta vsaka svoj akcent ali pa prideta pod skupen poudarek: *fíga móž, volkodlàk.* V prvem primeru se sestavini nista sprijeli, pa vendar imata v pomenu človeka, ki ne drži besede, poseben pomen. Brez enotnega pomena ni zloženke, zatorej *novo mesto* ni zloženka, pač pa krajevno ime *Novo mesto.* Čeprav se v pravopisu kaže nagnjenje, da bi se zloženke pisale skupaj, je vendar pisava močno nedosledna: *fíga mož, pedenjčlovek, laketbrada.*

Po zunanjem videzu se dele zloženke na štiri poglavitne skupine: sklope, velelniške, imenske in glagolske zloženke.

V sklopu obdrže sestavine svojo besedno funkcijo, postavljajo se druga poleg druge in nimajo veznega vokala: *nepridiprav, nemanič, peš pot, dolgčas, vbogajme, božjast* (iz božja oblast), *mojster skaza, možicelj vstajač, pol ptič pol miš* (netopir), *menda* (iz menim da), *morebiti, seveda, dveleten, trinožnik, poldne.*

Velelniške zloženke z velelnikom v prvem delu so precej redke: *cvilimož, kažipot, trinog* (ki noge tare), *zahvalibogca* (vrsta kobilice).

Ker imajo v sebi nekaj šaljivega, so pogostne v priimkih: *Kuripečič*, *Gazivoda*, *Tresiglav* (Terseglav).

Imenske zloženke so sestavljene iz imen. Oba dela sta povezana z veznim vokalom *-o-*, za mehkimi konzonanti *-e-*: *črnolas*, *rdečebradec*. Izvečine gre za prvotne pridevnike, šele po izpeljavi so iz njih nastali tudi samostalniki: *trmoglav*, *trmoglavec*, *trmoglavka*, *trmoglavost*.

Glagolske zloženke imajo v drugem delu glagolsko osnovo in stavčni pomen: *kolovoz* je pot, po kateri kola vozijo, *konjeder* je mož, ki konje dere, *uholaz* je žival, ki v uho zleze. *Drvosek* pomeni sečnjo samo, pa tudi drvarja, kraj ali čas sečnje.

Izvor besedi. — Ustroj jezika in prastar način, kako si je človek ustvarjal besede, nam kažejo izrazi, s katerimi je posnel naravne glasove. Živalske glasove je po sluhu vključil v človeški jezikovni sestav. Govedo pravi »mu«, drobnica »mekeke«, prašič »kru«, kokoš »koko«, od tod s priponami *mukati*, *meketati*, *kruliti*, *kokoš*, *koklja*, *kokodakati*. Tako še *kukati*, *kukavica*, *kikirikati*, *ščinkavec*, *pišče* ipd.

Po taki poti značilnega glasu je jezik razvil vrsto besed, n. pr. *bzikniti* za oster in nenaden glas pri tekočini, ki se pritisku izmika skozi špranje; podoben pomen ima *brizg* ali *žvrk*; *švrk* posnema glas biča. *Pok* je oster glas, *pik* visok in *pək* šibek, kakor nerazvit. S takim posnemanjem naravnih glasov ali po onomatopoiji imamo v jeziku veliko besed, pa jih zaradi dodanih pripon danes morda ne občutimo več. Posnemovalni način ustvarjanja je še zmerom živ, ker si človek skuša vse ponazoriti.

Zelo blizu posnemanju značilnega glasu je tudi podvajanje ali reduplikacija; srečujemo jo zlasti v otroškem govoru. Od tod *mama*, *papa*, *baba*, *deda*, *teta*, *tata*, *brbra*, *frfra*, *žežnja* itd. Tako davno ponavljanje glasu je ohranjeno v *glagol* (iz gol-gol, prim. golčati), *prapor*, *praprot*, *plapolati*, *prepelica*, *veverica*.

Prvotni človek je rad poimenoval predmete po barvi: *sinico*, ker je sinja, *rudo*, ker je rumena, *goloba*, *žolno*, *želvo*, *zlato*, ker so žolte ali zelene barve. Še večkrat je predmetom vzdel ime po značilnosti,

ki jo kažejo. *Zmija* ima luknjo v zemlji, *jarec* je pomladanček, *molj* je dobil ime od tod, ker melje, *vol* je velika žival, *osla* in *osat* sta ostra, *trepetlika* trepeče, *glava* je gola, *grlo* požira, *postelja* je kup stelje, *pozoj* strašno zija. To so nekateri viri besednih osnov, vendar si z njimi lahko razložimo le majhen del besed. Od kod so druge?

Indoevropski prajezik. — Primerjava z drugimi jeziki nam pokaže različne sorodnosti, saj je marsikateri koren skupen celi vrsti jezikov. Čim dlje sledimo te besede v preteklost, toliko jasnejša je skupnost. Primerjajmo n. pr. tele slovenske, latinske in nemške besede po glasovni obliki in pomenu:

slov.	lat.	nem.	slov.	lat.	nem.
brat	frater	Bruder	miš	mus	Maus
mati	mater	Mutter	tri	tres	drei
noč	nox	Nacht	brada	barba	Bart

Zgornje besede niso morda izposojene, ampak od nekdaj last teh jezikov. Podobnost ne more biti slučajna, saj je takih besed več tisoč. Kažejo torej na jezikovno skupnost v pradavnini. Ker se ta skupnost razteza od Indije prek Irana in obsega vse pomembnejše evropske jezike, govorimo o indoevropskem prajeziku. Iz njega so se razvili slovanski, baltski, romanski in germanski jeziki, pa tudi grški, keltski, perzijski in staroindijski.

Praslovanski jezik. — Primerjaj v slovanskih jezikih:

slov.	srb. hrv.	bolg.	rusko	češko	poljsko	stcslov.
breza	breza	bréza	berëza	bříza	brzoza	brěza
glava	glava	glava	golova	hlava	głowa	glava
breg	breg, brijeg	brěg	bereg	břeh	brzeg	brěgъ
dolg	dug	dъlg	dolog	dlouhý	długi	dlъgъ
glas	glas	glas	golos	hlas	głos	glasъ

ě = jat; ë = jo; ř in *rz* sta iz mehkega *r; '* v češćini pomeni dolg samoglasnik; *ъ* = trdi polglasnik.

Slovanski jeziki so si še danes močno podobni. Še mnogo bliže so si bili v preteklosti. Tako so pred enajstimi stoletji Rastislavovi Moravani in Kocljevi Slovenci brez težave razumeli Cirilov jezik solunske okolice.

Praslovenščina, pračeščina, praruščina itd. so bile samo narečja enotnega slovanskega jezika, praslovanščine.

Slovenska narečja. — Primerjaj naslednje besede v nekaterih narečjih (na zemljevidu štev. 35, 26, 2, 19, 45):

Knjižno	Gorenjsko	Lašče	Rož	Cerkno	Prekmurje
zvón	zgón	zgún	zúən	zɣún	zvòun
povém	povém	povêjm	povíəm	pavím	povèjn
nôga	nôga	nóga	nohà	nàɣa	nòuga
desét	dəsét	dəsíət	dasêt	desít	däsét
gospód	gospót	gəspút	hospúət	ɣaspút	gospôut
pàs	pàs	pàs	pàs	pòs	pä̀s
človéka	čowéka	člavêjka	čovêqa	člavíka	človȍka
jézero	jézer	jíəzeru	jízare	jízera	djäzäro

q = koroški k, ɣ = priporniški g, ä = zelo širok e, ö = zaokroženi e.

Po raznih krajih slovenskega jezikovnega ozemlja se danes govori različno. Preprosti ljudje ne govoré knjižne slovenščine, marveč svoje narečje. Na slovenskem jezikovnem ozemlju ločimo 7 narečnih skupin, narečij samih pa kar 45. Na oblikovanje narečij je vplivala predvsem zemljepisna lega kraja in družbena povezanost ljudi. Meje narečjem določajo glasovne in poudarne posebnosti.

Noben živi jezik ni ustaljen, vsak se spreminja po času in kraju. Nespremenljivi so le mrtvi jeziki, ki živé samo v bukvah (bukovski jeziki), ne pa v ljudstvu, n. pr. klasična grščina, klasična latinščina, stara cerkvena slovanščina.

Čim dljè v preteklosti sledimo naša narečja, tem manj jih je in manjše so razlike med njimi. Iz tega upravičeno sklepamo, da je bil nekoč enoten slovenski jezik brez narečij. V približno takem jeziku so pisani Brižinski spomeniki.

Zemljevid slovenskih narečij po skupinah

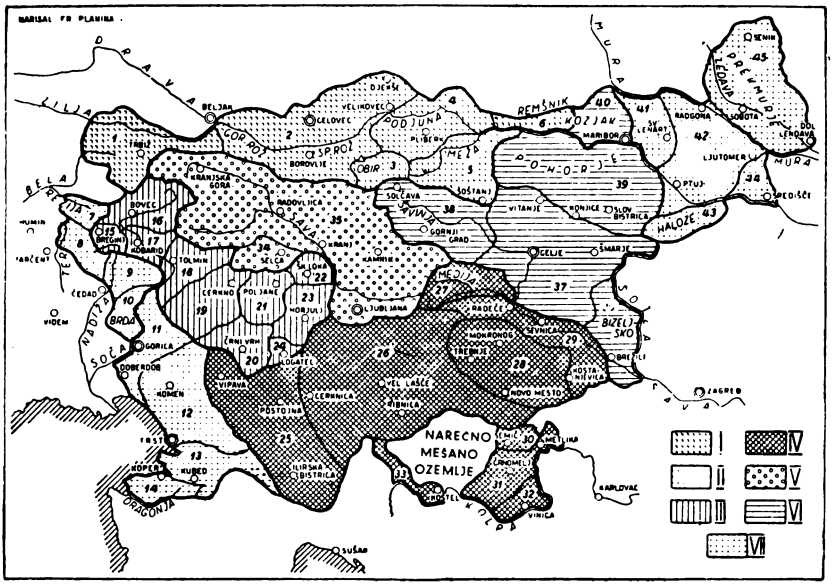

Po Dialektološki karti Fr. Ramovša

I. koroška:

1. ziljsko
2. rožansko
3. obirsko
4. podjunsko
5. mežiško
6. remšniško

II. primorska:

7. rezijansko
8. tersko
9. nadiško
10. brisko
11. zahodnokraško
12. kraško
13. brkinsko
14. šavrinsko

III. rovtarska:

15. borjansko
16. bovško
17. kobariško
18. tolminsko
19. cerkljansko
20. črnovrško
21. poljansko
22. škofjeloško
23. horjuljsko
24. logaško

IV. dolenjska:

25. notranjsko
26. dolenjsko
27. medijsko
28. vzhodnodolenjsko
29. posavskodolenjsko
30. šokarsko
31. osrednje belokranjsko
32. privrško
33. kostelsko

V. gorenjska:

34. selško
35. gorenjsko

VI. štajerska:

36. bizeljskoobsotelsko
37. osrednještajersko
38. savinjsko
39. pohorsko
40. kozjaško

VII. panonska:

41. goričansko
42. prleško
43. haloško
44. središčansko
45. prekmursko

Narečja in knjižni jeziki. — Mnogo besednih osnov smo torej prejeli kot staro dediščino in jih po svoje oblikovali z različnimi priponami. To je temeljna plast našega besedišča. Toda jezik je živ organizem, zatorej se nenehno razvija in spreminja; to lahko zasledujemo od prajezika pa do narečne pisanosti današnjega govora. Narečja se po naravnem zakonu čedalje bolj oddaljujejo drugo od drugega v smeri proti popolni osamosvojitvi. Ko bi ne bilo nasprotnih vplivov, bi se iz vsakega narečja sčasoma razvil poseben jezik. To pa zavira in preprečuje tiskana beseda, skupni knjižni jezik po šolah, uradih, radiu in časnikih. Posamezne krajine so danes iztrgane iz osamljenosti, povezane z modernimi prometnimi sredstvi, ljudje niso več tako navezani na grudo kakor nekdaj, po mestih in v tovarnah se narečja spremešavajo, zlasti pa se je to zgodilo v osvobodilni vojski. Sredotežni tok je tako močan, da narečja naglo pešajo in gre razvoj v smer nekakšnega splošnega skupnega jezika.

To jezikovno snovanje in spreminjanje pa ne zadeva samo glasov, marveč tudi besede. Kakor vse živo se tudi besede rode, živé in umirajo. Izumirajo navadno le besede (redkeje besedne osnove), bodisi da niso več potrebne, ker ni več tistega predmeta, bodisi da jih je izrinila »močnejša« beseda. Moč nove besede je lahko v večji izraznosti, lahko pa tudi v prevladanju tujega vpliva, v manjvrednostnem občutku ali hlastanju po imenitnosti ipd.

Besede tujega izvora. — Življenje zmerom prinaša potrebo po novih besedah, ker nas venomer seznanja z novimi predmeti in pojmi. To se dogaja in se je dogajalo v vseh časih, le tempo je različen: danes, v stoletju tehnike, se kar zgrinjajo, v davnini je bilo tega brez primere manj, ali bilo je. Nobenega razločka ni razen časovnega, če so stari Slovani sprejeli *kotel* in mi danes *avto*. Eni kot drugi smo spoznali nov predmet ali pojem, ki ga je prinesla civilizacija, in temu je bilo treba dati ime. Lahko bi ga bili naredili iz domačih prvin, toda lagodnost prevzemanja je zmagala nad napornim iskanjem, zato smo hkrati z novim predmetom sprejeli tudi tujo besedo zanj. Tako se znajdejo na isti črti najstarejše izposojenke in najmlajše tujke, recimo *hiša* in *radio*. Razloček je samo v tem, kako dolgo je beseda v jeziku in koliko jo je le-ta že prienačil, ji dal po

svojih glasovnih zakonih domačo obliko. Ko bi bili besedo *radio* sprejeli pred nekaj tisoč leti, bi se danes najbrž glasila *raj*.

Kulturne besede. — Iz gornjega je očitno, da so izposojenke in tujke najrajši kulturne besede. Te seveda morejo imeti zelo različen izvor, ker so lahko:

1. dedna osnova tujega jezika; to so po navadi poimenovanja za tuje živali, rastline, predmete: *gumi, čaj, kumina, kava, limona, pomaranča, lev, kamela, jopa, kelih, sobota, binkošti*;

2. umetno narejene besede, sestavljene ponajveč iz grških in latinskih prvin: *filozofija, avtomobil, poezija, realizem, helikopter, aerodrom, motorizacija* itd.;

3. poimenovanje po kraju, od koder predmet izhaja: *majolika* (otok Majorka), *pergament* (mesto Pergamon), *padvan* (Padua), *romar* (Roma), *bajonet* (Bayonne), *vinar* (Wien), *tolar* (Joachimstaler), *furlanka* (sekira);

4. poimenovanje po osebi: francoski zdravnik in politik Guillotin je predlagal uporabo stroja za morjenje obsojencev, da bi čim manj trpeli, in to je bila *giljotina*; angleški general Havelock je baje nosil tako suknjo, ki ji danes pravimo *havelok*; zavetnik vrtnarjev sv. Fiakrij je dal ime hotelu v pariškem predmestju, kjer so najprej vpeljali posebne vozove za prevoz gostov v mesto in nazaj — *fiakarje*; francoski diplomat Jean Nicot je 1560 kot poslanik v Lizboni prvi poslal tobak na francoski dvor, od tod beseda *nikotin*; šrapnel je izumil angleški general Shrapnel.

Slovenci smo v stoletjih v samosvojih družbenih, gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah prevzeli mnogo novega v svoj jezik, dokaz časa in okolja, v katerem je jezik snoval. Proti dobam močne domače tvornosti imamo dobe močnega tujega vpliva. Tuje blago v našem besednem zakladu lahko delimo na tri poglavitne skupine.

Izposojenke. — V starini prevzete besede, ki jim je jezik že dal domačo glasovno obliko, imenujemo izposojenke. To so ljudske besede. Prve izposojenke imajo Slovenci že iz časa, ko so še živeli za Karpati v praslovanski skupnosti, največ od Germanov,

Grkov in Rimljanov: *breskev, bukev, cerkev, cesar, češnja, deska, hiša, hleb, hlev, holm, izba, kmet, knez, kotel, kupiti, lev, meč, mezda, ocet, osel, penez, srajca, steklo, vadljati, vino, vitez, vpiti.* Nekatere besede so priromale iz daljnih krajev, to so prave svetovne popotnice, ki so obiskale mnogo narodov: *hruška* (kurdsko), *hmelj* (finsko), *knjiga* (asirsko), *konoplja, kostanj* (armensko), *kafra* (indijsko), *kava* (arabsko), *papir* (egiptovsko).

Po naselitvi v sedanji domovini so si Slovenci izposojali nove besede največ iz stare in srednje visoke nemščine: *ajda, bakla, barva, bergla, bógati, branjevec, čebula, češplja, čop, čumnata, deža, doneti, dreviti, fara, figa, fižol, fleten, garati, groš, hip, irhast, izba, janež, jeklo, jenjati, jerbas, ješprenj, kajža, kašča, klavrn, krempelj, krompir, krona, kuga, kuhati, kuhinja, kumara, kunec, kutina, leščerba, likof, lina, lopa, lug, luknja, madež, malha, malik, mar, marnja, menih, mitnica, mojster, mojškra, môra, mornar, mošnja, mula, murva, nagelj, nor, ohrovt, omara, opica, pavola, pečat, pega, pehar, pek, pesa, pipa, plavž, pogum, ponev, post, presta, priželjc, pruka, punt, puška, pušpan, rabelj, raševina, regrat, reva, ribati, risati, rob, ruta, skedenj, skodla, skrinja, skuta, šapelj, šema, šipa, škaf, škarje, škiliti, škoda, škrat, šolen, špila, špranja, štrena, štruca, štrukelj, trata, trop, tvegati, ubogati, udinjati, ura, vajet, valpet, varati, varovati, vatel, vice, višnja, voščiti, žaga, žlindra, žveplo* itd.

Od Romanov imamo: *ara, bajta, barantati, birič, bisaga, brenta, bron, buča, burkle, cekin, cokla, čelada, čenča, čok, dacar, denar, dota, fant, fužina, golida, goljuf, hlače, jetika, kapa, koleraba, kopun, koštrun, kreda, krtača, kum, ljuljka, lovor, manjkati, meta, miza, milja, mutast, nešplja, olje, okobal, peča, pečati se, peljati, pičel, pladenj, podgana, pogača, pomaranča, pratika, račun, radič, rman, sak, solata, sold, som, skleda, šestilo, škrlat, šola, škarpa, škatla, tabla, tucat, unča, žara, žid, žoga.* Tudi to je precej obilen delež, vendar se z nemškim ne da primerjati. Ker smo se od te strani čutili jezikovno manj ogrožene, puristi niso tako zatirali romanskih izposojenk. Precej več jih je seveda v zahodnih narečjih.

Iz madžarščine imajo nekaj več besed samo vzhodna narečja, v knjižni jezik jih je prišlo le malo: *betežen, butara, gazda, hasniti,*

kip, kučma, lopov, oproda, orjak, pajčolan, pajdaš, soba, tolovaj. Neprimerno več so vzeli Madžari od nas. Besede iz madžarščine so prišle k nam večinoma preko hrvaščine, iz turščine pa menda vse: *bedak, budalo, čekan, čižme, jarek, juriš, klobuk, korobač, šotor, tabor, telega, tolmač, top, topor, torba, tovor, žep.*

V poznejši dobi, po priselitvi, ko je bil vpliv nemškega okolja zmeraj močnejši, gospodarska in družbena veljava domačega človeka in jezika pa zmerom manjša, se je v naša narečja razlila obilica tujega besedja, celo čisto vsakdanjih izrazov, ki so izpodrinili stare domače. Vseh teh besed jezik ni utegnil toliko prebaviti, da bi bile postale vredna in potrebna sestavina. Mnoge med njimi so ostale kar nepredelane, da se rabijo vsevprek kot nepregibni pridevniki in prislovi: *glih, žleht, žiher, fajn, fovš.* To so mlade izposojenke iz nemščine. V narečjih jih je vse polno. Ohranile so germanski obraz, zatorej niso naše in niso dovoljene ne v knjižni ne v vsakdanji rabi. Mnogo jih je rabil Trubar, ker mu je šlo za umljivo izražanje, ne pa za lepoto jezika; tudi ni utegnil iskati, preveč se mu je mudilo. Zato je včasih nemčeval celo tam, kjer je ljudstvo rabilo lep domač izraz. Ko so njegovi nasledniki in poznejši rodovi jeli iskati čimboljšo podobo knjižnega jezika, je bilo takoj čutiti voljo, da se nepotrebnih izposojenk otresemo, kolikor se le dá, in si ustvarimo kar najčistejše izrazilo. To čiščenje se nadaljuje poslej do današnjega dne. Nekateri ga zaničljivo imenujejo purizem, pa je le naraven odpor prehudim ranam, zadanim od nemškega vdora. Morda res ta ali oni purist predaleč zaide, prizadevanje na sebi pa je vendarle zdravo.

Slovanske izposojenke. — Brž ko je narečje postalo knjižni jezik, je moralo ustrezati vse višjim zahtevam kakor vsakdanja govorica, postati je moralo zmožno izraziti tudi najglobljo misel in najtanjše čustvo. Besedni zaklad narečja je zadostoval samo dotlej, dokler je bil narod na nizki stopnji omike. Ker so pisatelji poleg tega še jeli odklanjati nemške izposojenke, se je postavilo vprašanje, od kod jemati nove izraze. Že od prvega začetka so radi poudarjali slovansko jezikovno skupnost in jim je bila slovenščina oblika tega jezika, kakor se govori po Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in

Primorskem. V 19. stoletju je ta zavest slovanske skupnosti pognala mnogo določnejše želje v ilirskem gibanju. Kaj čuda, da so pisci posegli po besedišču drugih slovanskih jezikov in ga presajali v slovenski knjižni jezik. Sprva so to delali previdno in po potrebi, v drugi polovici 19. stoletja pa se je po naših časnikih razlila cela povodenj nepotrebnih slovanskih izposojenk, nekaj iz političnih nagibov, nekaj iz hlastanja po imenitnosti. Tako se je naš knjižni jezik usmeril proti nekemu meglenemu slovanstvu in se brez potrebe oddaljil od slovenske ljudske govorice.

Kakor so romanski jeziki jemali knjižne besede iz latinščine, svojega bukovskega jezika, tako smo Slovenci jemali iz stare cerkvene slovanščine: *mitnica, prestol, prosveta, stolp, vestnik, zavesa, žezlo, žrtev, žrtvovati* itd.

Mnogo številnejše so srbske in hrvatske izposojenke, ki so jih naplavili ponovno nastopajoči valovi ilirizma: *bolest, čar, član, diven, javen, krasen, krut, oporoka, razkošen, sidro, smatrati, usoda, vešč, značaj* itd.

Že od Vodnikovih časov smo prevzemali tudi ruske besede: *čin, iskren, izreden, nagrada, nadzornik, napev, narečje, odobriti, premirje, proizvod, skromen, slog, sposoben, strast, udoben, uspeh* itd.

S Čehi smo imeli v 19. st. dobre zveze, od tod izposojenke *geslo, važen, uradnik, vojak, milo, pivo, zvok, bajka, godba, kolek, lepenka, naslov, občinstvo, pojem, pozor, stroj, tovarna, vloga* itd.

Najmanj smo vzeli iz poljščine: *strog, ustava, vpliv.*

Zlo ni bilo v tem, da smo si izposojali izraze, ki jih sami nismo imeli, huje je bilo, da smo z nepotrebnimi izposojenkami izrivali domače besede. Zatorej bomo mirne duše rabili tiste, ki zanje nimamo slovenskega izraza, nadalje takšne, ki so prevzele že kakšno pomensko tančino, pa tudi vse tiste, ki so se v dolgi knjižni rabi uveljavile. Pri uvajanju novih pa je treba kar najstrožjega merila.

Tujke. — Mlade besede, sprejete zlasti iz klasičnih in romanskih jezikov ter iz angleščine, imenujemo tujke. Vstopajo s tiskano besedo, niso ljudske in se ne ravnajo po slovenskih glasovnih zakonih. Zanje je značilno, da so mednarodne kulturne besede,

prinaša jih nagli razvoj znanosti in tehnike. Najbolj rabljene prehajajo iz časnikov tudi v ljudski jezik.

Današnja poplava tujk dela preglavice vsem knjižnim jezikom. Razume se, da se v znanstvenem jeziku obilneje uporabljajo kakor v leposlovju, kjer bi kazalo njih rabo omejiti na neogibno potrebo. Za vse primere velja pravilo: kadar imamo popolnoma ustrezno domačo besedo, ne bomo rabili tujke; če pa je domača beseda samo za silo skovana, če nima istega pomenskega obsega kakor tujka ali če zveni prisiljeno, je raba tujke dovoljena.

Kratice. — FLRJ, LRS, ZK, MLO, SNOS. Podobne kratice se zlasti v najnovejšem času množijo, so pa znamenje naglega, razgibanega toka javnega življenja. Kakor da nočemo izgubljati časa z govorjenjem, ker nas tako nujno kliče delo. Nekatere izmed teh kratic so postale že pravi samostalniki, posebno, kadar so lahko izgovorljive in se dajo pregibati (n. pr. Nama). Da so samo kratice, spoznamo le še po veliki začetnici. Če bi se kratice preveč razpasle, bi mogle spačiti jeziku domačo podobo.

OBLIKOSLOVJE

Uvod

V jezikovni uporabi odbiramo besede po njihovem pomenu. Ta je določen z osnovo in priponami vseh vrst. Odbiranje je v skladu s tem, kar bi radi povedali, opravlja pa ga spomin. Toda za vezanje besed v smiselne enote ni dovolj, da postavljamo besede drugo poleg druge, pravi pomen nam dajo le tedaj, če so povezane med seboj v določeni sovisnosti. Besede *sin delati stroj* lahko povežemo v pomensko zelo različne smiselne enote: *Sin dela stroj. Sin dela s strojem. Sin dela pri stroju. Sinu dela stroj.* Pa še vrsta manj različnih: *Sinova delata stroje. Sinovi so delali s stroji. Sinovom bodo delali stroji* itd. V teh zvezah se smisel spreminja po medsebojnem razmerju besednih pomenov. Izraža se z izpreminjanjem oblik v končnicah in z dostavljanjem pomožnih besed, recimo *pri*, *s* v zgornjih zgledih. Pri vezanju besed v smiselne enote se torej nekatere besede oblikovno spreminjajo. Oblikoslovje nam mora razkazati vso pisano množico besednih oblik, pomene teh oblik pa nam razlaga skladnja. Oblike besed in njihova vloga so torej prav razumljive šele iz smiselnih zvez. Ob pregledovanju oblik v slovnici moramo imeti to zmeraj pred očmi, zakaj jezik si ni nikoli ustvaril teh oblik po obrazcih in vrstah, kakor jih srečujemo v slovnici. Te obrazce in vrste je zaradi preglednosti izdelala šele slovnica po zakonitostih, ki jih je odkrila v jeziku.

Oblikoslovje nam podaja pregibanje ali fleksijo besed. Kako se je to v jeziku razvilo, nam iz ohranjenih jezikovnih spomenikov ni razvidno. Srečujemo ga že v najstarejši dobi v dvojni obliki: sklanjatvi ali deklinaciji pri imenih in spregatvi ali konjugaciji pri

glagolu. K tema dvema moramo dodati stopnjevanje ali komparacijo z obrazili pri pridevniku. Poudarili smo že, da je oblikovne pripone ali obrazila treba ločiti od pomenskih. Zatorej moramo poleg pomenskih pripon pregledati pri različnih besednih vrstah še različna obrazila. Za nekatere oblike je značilno to, da so brez obrazila, ker se jim je v jezikovnem razvoju izgubilo; to je drugoten pojav, ki pa je danes zanje enako značilen kakor za druge njihovo obrazilo.

V sklanji in spregi ločimo posebna obrazila za izražanje števila. Tako ločitev sledimo daleč nazaj v indoevropski prajezik. Ločimo oblike za eno, dve ali več stvari; take oblike imenujemo ednino ali singular, dvojino ali dual in množino ali plural. V slovenščini smo ohranili dvojino, skoraj vsi drugi indoevropski jeziki pa so jo v današnji obliki izgubili. Tako po samih oblikah samostalnika in glagola lahko spoznamo, ali merimo na eno, dve ali več stvari: *Stroj brni. Stroja brnita. Stroji brnijo. — Delavcem dajte kruh, narodom svobodo! — Pognali so stroje, da je zagrmela delavnica.*

Na podoben način si je jezik ustvaril tudi možnost, da v jeziku loči spol. V naravi ga je ločil pri bitjih in ga hotel izraziti tudi v jeziku. Za poimenovanje najbližjih vrst bitij si je naredil samostojno osnovo za moške in ženske: *mož — žena, oče — mati, brat — sestra, sin — hči; bik — krava, prašič — svinja, konj — kobila* itd. Toda še večkrat je razvil iz iste osnove ločitev samo s pripono: *sosed — sosed-a, kmet — kmetica, župan — županja, pevec — pevka; oven — ovca, kozel — koza, pes — psica, srnjak — srna, volk — volkulja* itd. Od tod je ločevanje stvari po spolu v jeziku prešlo tudi v stavčno zvezo, tako da so sovisne oblike (pridevnikov in deležnikov) dobile tudi različna obrazila, po spolu skladna z ustreznimi samostalniki. Tako se je razvil slovnični spol in so samostalniki oblikovno postali moškega, ženskega ali nobenega, t. j. srednjega spola ali maskulinum, femininum in nevtrum. To prvotno ločitev samostalnikov po spolu smo iz starih časov ohranili v slovenščini do danes.

Pomni. Na znatnem ozemlju se je v narečjih izgubil srednji spol pri samostalnikih, kakor so ga izgubili n. pr. romanski in nekateri drugi indoevropski jeziki. V slovenski knjižni rabi je sicer ločitev oblik za srednji spol še splošna in trdna, vendar se narečni

vplivi pogosto kažejo zlasti pri oziralnih zvezah. Odkar je *ga* nadomestil staro obliko za srednji spol *je*, se redno berejo zveze, kakor: *Z jadrom, ki ga ima obešenega na visokem jamboru* namesto doslednega *...ki ga ima obešeno...*, kar bi se nam zdelo kar nenavadno. Od tod prodira v zveze, kakor:... *je videl naslanjalo, na katerega se je naslanjal* ali *Orest je storil hudodelstvo, za katerega mu bogovi morajo dati odvezo*, ki so še zmerom napačne.

V vezanju samostalnikov z glagoli in med seboj srečujemo za vsako število po šest oblik, s kakršnimi določajo medsebojno razmerje. Pravimo jim sklони ali kázusi. Vloge posameznih sklonov so mnogotere, a razlaga teh sodi v obravnavo miselnih zvez, ker so le iz njih razvidne. — Sklonske oblike imajo samostalniki in samostalni zaimki, v zvezi z njimi pa tudi sovisne pridevne oblike (pridevniki, števniki, zaimki, deležniki). V oblikoslovju nas zanima način, kako so si posamezne skupine teh besed izdelale oblike za sklone in se tako uvrstile v sklanjatve ali deklinacije; le-te so se razvile po zunanji podobnosti in predvsem po spolu.

Pri glagolu si je spregatev ustvarila osebna obrazila, da razloči v vseh treh številih osebe, poleg tega pa časovne oblike, da označuje čas dogajanja. Lastnost dovršnosti in nedovršnosti ne gre toliko v oblikoslovje kolikor v besedoslovje, ker sega že v pomen sam. Pač pa menjava glagolskih pripon v nedoločniku, sedanjiku in velelniku sodi v oblikoslovje, ker pomena v ničemer ne spreminja, marveč samo vlogo v vezanju. Razen časovnih razmerij izraža glagol s posebnim oblikovanjem še naklone in načine. Vlogo in pomen vseh teh oblik pa obravnava skladnja.

Poleg sklanjatve in spregatve sodi v oblikoslovje tudi stopnjevanje z obrazili ali komparacija, kakor je ohranjena v slovenščini pri pridevniku.

Samostalnik (substantiv)

Splošno

Kaj je. — Na stara *leta* se je *volk* spokoril. *Vest* ga je pekla, ker je bil poklal toliko *ovác*. Približal se je torej *staji* in nagovoril *pastirja*: »Nič več nočem živeti od *ropa*. Obljubi mi, da te bo *skrb* za mojo *hrano*, pa ti bom služil zvesto kakor *pes*! Poslej ti bo *spanec* miren,

ne boš se plašil ob vsakem *šumu.*« *Pastir* mu je odgovoril: »Ej, *spokornik* moj ljubi, pokaži *zobé*! Menda se jim pozna *starost*, od tod tvoj *kes*. *Noč* in *dan* sem stal na *straži*, *pes* in *palica* sta mi bila zvesta *tovariša*, *oko* in *uho* dobra *stražnika*. Vidiš, v *navado* mi je prišlo to *delo*, v *meso* in *kri*. Tvoja *krivda* je, da mi nisi ponudil *miru*, ko ti *vid* in *sluh* še nista opešala. Zdaj pa kar pojdi, zakaj *roka* me srbi in tam v *kotu* je *gorjača*!«

Besede *volk, ovca, staja* itd. zaznamujejo predmete, besede *leto, vest, rop, skrb* itd. zaznamujejo pojme.

Besede, ki jih vzdevamo predmetom in pojmom, so samostalniki.

Delitev. — a) *France Prešeren, Triglav, Ljubljana, Sava;*

b) *gospod, list, kamen, zver;*

c) *gospoda, listje, kamenje, zverjad;*

č) *železo, pesek, kruh, sol, vino, žito.*

Imena dajemo: a) posameznim osebam ali rečem — lastna imena;

b) vrsti enakšnih oseb ali reči — občna imena;

c) več osebam ali rečem skupaj — skupna imena;

č) snovem — snovna imena.

Spol. — 1. a) *sósed, délavec, lastnik; nož, sad, sádjevec, ročnik;*

b) *soseda, délavka, lastnica; jablana, njiva, vožnja; lastnost, uš, ped, vez, kost, ročnost;*

c) *delo, jabolko, kolo, drevo; drevje, polje, sadje; vreme, tele.*

Pri vseh samostalnikih ne moremo določiti spola po naravi; ločimo ga po slovnični obliki in rabi besede. V slovenščini so samostalniki po slovnični delitvi v splošnem:

a) moškega spola, če se v imenovalniku ednine končujejo na soglasnik in imajo v drugem sklonu obrazilo *-a* ali *-u*;

b) ženskega spola, če se v imenovalniku ednine končujejo na obrazilo *-a* ali pa na soglasnik in imajo v rodilniku obrazilo *-e, -i*;

c) srednjega spola, če se v imenovalniku ednine končujejo na obrazilo *-o* ali *-e*.

2. Sosedov *Jože* je bil zvest *sluga* sodniku. Naš *ôča* pri uljnjaku sedé. Stari *vójvoda* in njegov *opróda* sta odjezdila na grad.

Nekatera imena za moške osebe se končujejo na *-a*, pa je naravni čut močnejši kakor slovnični, zato so samo moškega spola. Med ljudstvom živi mnogo takih imen: *Matija*, *Luka*, *Jaka* itd.

Pri takih samostalnikih se ravna spol samo po naravi.

3. *Dekle* je po vodo šlà. Vedno bo slovelo slovensko *deklè*. *Fantè* nemarni, ves dan bi ležal. *Fantè* je mislilo, da sme vse.

Ležeče tiskani samostalniki so po slovnični obliki srednjega, po naravi pa moškega ali ženskega spola. Rabijo se taki samostalniki v obeh spolih, v srednjem večkrat z zaničljivim pomenom.

Pri nekaterih samostalnikih se torej spol ravna po naravi ali po slovnični obliki (obrazilu).

4. Široka je *pot* v pogubljenje. To je bil res pravi križev *pot*. Mlada *pota*. — Tátu so že na *sledu*. V snegu je nova *sled* zajca. — Mož je nosil za dober *laket* dolgo brado. Odrežite mi za dve *lahtí* platna! — Bil je na *lovu*; vrnil se je z obilno *lovjó*. — *Govedo -a* in *goved -i*; *obrt -a* in *obrt -i*; *brki -ov* in *brke brk*.

Nekateri samostalniki menjavajo spol in obrazila.

Število. — 1. Dokler prosi, zlata *usta* nosi. Ali so *duri* res zaprte? Dà, tudi vežna *vrata* sem zaprl. *Drvà* so pri peči na *tleh*. Tu mojim se *goslim* vsi čudite vi. *Jasli* so polne. — Moral sem skozi *troje vrat*, da sem dobil pravo sobo.

Ležeče tiskanim samostalnikom ne moreš najti ustrezne edninske oblike. Rabijo se samo v množinski obliki, a pomenijo tudi en sam predmet. Nič se ne loči ednina od množine, če rečem: *Na vsa usta je zijal*, in: *Vsa usta v dvorani so zijala vame*. Tu razbiramo število po pomenu, ne po obliki. Število izražamo pri takih samostalnikih z ločilnim številnikom (gl. str. 163).

Take samostalnike rabimo le v množinski obliki; pravimo jim množinski samostalniki — plurália tántum.

2. *Roke* širi, pada. Nehaj že vendar, saj me že *ušesa* bolé. *Oči* so mu gorele, *nozdrví* so plale, *ustnice* so bile trdó stisnjene, *lica*

rahlo pobledela — ves obraz je razodeval razburjenost. Rahlo se je pozibaval, kakor da se mu šibijo *kolena* in mu bodo zdaj zdaj odpovedale *nogé*. — Ti *čevlji* so mi premajhni. *Nogavice* so raztrgane. Ti *škornji* so še novi. *Rokavice* sem pozabil. *Copate* obuj!

Oslepel je na *obe očesi*. Res je siromak, izgubil je *obe roki* in *obe nogi*. Kaj si na *obe ušesi* gluh? — Ne bi rekel, ko bi bil izgubil *obe rokavici*, a kaj naj počnem z eno samo?

Kadar govorimo splošno o delih telesa ali o stvaréh, ki jih imamo po dvoje, jih rabimo v množini, le kadar hočemo poudariti obojnost, jih rabimo v dvojini. Če rečem: »Tu sta *dva čevlja*, čigava sta?«, bo vsakdo mislil na dva izgubljena čevlja, ki nista par. Kadar mislimo na *dva para čevljev*, pravimo: *dvoji čevlji*. Zato splošno rabimo v takih primerih ločilne številnike kakor pred množinskimi samostalniki.

3. a) *Sol* je slana. Čisto *zlato*. Naš vsakdanji *kruh*. Na mizi je bilo troje *vino*. *Žito* je drago, naj že bo *pšenica* ali *rž*.

Kadar splošno govorimo o snoveh, jih rabimo le v ednini. Če imamo v mislih določene dele kake snovi, moramo to posebej izraziti, n. pr.: *pet hlebov kruha, današnje mleko, kos sira, tri koščke sladkorja*; če hočemo označiti različne vrste iste snovi, rabimo ločilne številnike, n. pr.: *dvoji kruh*, bel in črn; *troje vino*; pridelal je *četvero žito*: *pšenico, rž, koruzo* in *oves*.

b) Dolenjska *vina* so lahka. V steklenicah so bile različne *soli*. Kadar se taja sneg, naraščajo *vodé*. Zabučale gore, zašumeli *lesi*. *Žita* lepo kažejo, le *rži* so polegle. *Trave* so lepé.

Nekatera snovna imena rabimo tudi v množini, a v nekoliko drugačnem pomenu; včasih mislimo na tako različne vrste, da nam enotnost snovi ni več pred očmi; včasih pa zaznamujemo kar kraj: *vodé* je skupna označba za vseh vrst studence, potoke in reke; *lesi* so gozdovi; *žita* so žitna polja; *trave* so trate, travniki; *rži* so njive z ržjo.

Snovna imena v množini kažejo na različnost vrste ali pa imajo prenesen pomen.

Sklanjanje. — *Gôra* je zelena. Na *góro*, na *góro*, na strme vrhé! Tam za deveto *goró*. Na *gôri* kres gori. Rad je hodil po *goràh*. Zarja vstaja za *gorámi*. *Goré* poznam.

Most veže dva bregova. Enajsta šola pod *mostom*. Proti *mostu* se je valila umazana voda. Sredi Ljubljane so trije *mostovi* skupaj. Voda je pobrala vse *mostove*. *Môstu* že manjka en opornik.

Na skali *grad*, v *gradu* gospod, pod *gradom* tlačan.

Ležeče tiskani samostalniki *gora*, *most* in *grad* imajo različne oblike, dasi pomenijo zmeraj isto stvar. Kadar vežemo besede v stavek, jim spreminjamo oblike, kakor zahteva misel in zveza. Pravimo, da besede pregibljemo. Pri samostalniku imenujemo tako pregibanje sklanjanje (deklinácijo), samostalniki se sklanjajo, to je, dobivajo različna obrazila.

Skloni. — *Lipa* je bila našim prednikom sveto drevo. Tako še dandanes skoraj ni večje vasi, ki bi ne imela mogočne *lipe* za središče. Med ljudstvom gre glas, da strela *lipi* ni nevarna. *Lipo* radi zasajajo, ker daje gosto senco in je kljub mehkemu lesu kaj trdoživa; lipov cvet pa je dober za čaj. A ne samo človek, z *lipo* se okorišča tudi drobna žival. Le postoj spomladi *pri lipi*, kadar je v cvetju, in posluhni, kako brnenje prihaja iz vej! Pozdravljena, *lipa*!

Ali veš, kaj pomeni beseda *brat*? Si že občutil, kdor nimaš *brata*, kako zelo ti ga marsikdaj manjka? Koliko laže bi ti bilo, ko bi mogel razumnemu *bratu* potožiti skrb, ki te tare! In ti, ki imaš dobrega *brata*, ali pomniš, kolikokrat si se v bridkih urah zaupljivo zatekel k njemu in, če pri nikomer nisi našel pomoči in tolažbe, *pri bratu* si jo? *Z bratom* vesel, *z bratom* žalosten, kaj ne daje to življenju dvojne vrednosti? Tako je, *brat* moj!

Kadar hočemo določiti samostalniku v stavku sklon, si pomagamo lahko z vprašanji; ta so za isti sklon zmeraj enaka ne gledé na spol in število samostalnika; vprašujemo pa z drugačnim vprašanjem po bitjih kakor po stvareh.

Vsako število ima po šest sklonov v stalnem vrstnem redu. Zaznamujemo jih s številkami, s slovenskim ali latinskim imenom:

Skloni	Bitje		Stvar	
1. *imenovalnik* nominativ	*kdo je?*	brat	*kaj je?*	lipa
2. *rodilnik* genitiv	*koga ni?*	brata	*česa ni?*	lipe
3. *dajalnik* dativ	*komu daš?*	bratu	*čemu daš?*	lipi
4. *tožilnik* akuzativ	*koga vidiš?*	brata	*kaj vidiš?*	lipo
5. *mestnik* lokal	*pri kom?*	pri bratu	*pri čem?*	pri lipi
6. *orodnik* instrumental	*s kom?*	z bratom	*s čim?*	z lipo

Pri ogovoru in vzkliku rabimo zvalnik (vókativ); ta v slovenščini nima več svoje oblike in je enak imenovalniku. V stavku nima posebne vloge, ker se rabi samostojno brez zveze s povedkom ali z drugimi besedami.

Sklanjatve. — Primerjaj obrazila v posameznih sklonih ednine naslednjih štirih samostalnikov:

I.	lip**a**	— lip**e**	— lip**i**	— lip**o**	— pri lip**i**	— z lip**o**
II.	kost	— kost**i**	— kost**i**	— kost	— pri kost**i**	— s kost**jo**
III.	rak	— rak**a**	— rak**u**	— rak**a**	— pri rak**u**	— z rak**om**
IV.	mest**o**	— mest**a**	— mest**u**	— mest**o**	— pri mest**u**	— z mest**om**

Sklanjatve določamo po spolu in po obrazilu v edninskem imenovalniku. V slovenščini ločimo štiri sklanjatve:

I. samostalniki z obrazilom *-a*,

II. samostalniki ženskega spola brez obrazila,

III. samostalniki moškega spola brez obrazila,

IV. samostalniki z obrazilom *-o* ali *-e*.

I. sklanjatev: Samostalniki z obrazilom -a

Poudarek na osnovi. — *Lípa* je bila že zelena. Ti kazal si *njív* mi plodove. Golobje nad *híšo* gorečo omamljeni krožijo. Z duhom za zadnjimi *zvézdami* grabimo. V *sénci* se tvoji ljubo je na mehki *trávi* ležalo. Naprej, *zastáva sláve*! Bridke se *sáblje* bliskajo. Našo staro *sívko* smo prodali danes.

Največ samostalnikov z obrazilom *-a* ima stalni poudarek na osnovi. Sklanjajo se po zgledu lipa.

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	lípa	lípi	lípe
2.	lípe	líp	líp
3.	lípi	lípama	lípam
4.	lípo	lípi	lípe
5.	pri lípi	lípah	lípah
6.	z lípo	lípama	lípami

Premični poudarek. — 1. Glej, pribita mu je *nôga*. Kar storile so *roké*, to z *nogámi* potepta si. Vi najlepše *zemljé* nekdaj ste orali. Z jasnega sonce nebá sije na mlado *zemljó*. Moj up je šel po *vôdi*. Ali somov vojska pod *vodó* ne mine. Le urno, le urno obrni *peté*! Veslaje pa ribič ozira srepó se v vrtenje *vodá*.

Dvozložni samostalniki, ki imajo v osnovi *ô* ali *ê*, *nôga*, *rôka*, *vôda*, *kôsa*, *rôsa*, *ôsa*, *kôza*, *pôla*, *prôšnja*, *môšnja*, *tôžba* — *zêmlja*, *pêta*, *žêna*, *sêstra*, *vêža*, *mêtla* itd., imajo v nekaterih sklonih poudarek na osnovi, v drugih pa na obrazilu; pravimo, da imajo premični poudarek. Sklanjajo se po naslednjem zgledu.

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	gôra	gôri (goré)	goré
2.	goré	gorá	gorá
3.	gôri	goráma	goràm
4.	goró	gôri (goré)	goré
5.	pri gôri	goràh	goràh
6.	z goró	goráma	gorámi

2. Mladost je zdaj moja bujno *glavó* povesila. Valjhun ravna po svoji slepi *glávi*. V očeh se *solzé* zableste. Migala s suho *bradó*. Obšla je vse *vrsté*, a njega ni bilo. Pes ima *bolhé*. Pluga nima ne *brané*. Na Gorenjskem so bele *cesté*. Koza pleza po *skalàh*. Cvetje iz tujih *deželá*.

Premični poudarek imajo tudi redki drugi samostalniki. Oblike s premičnim poudarkom so omejene le na nekatere sklone; radi jih uporabljajo zlasti pesniki v verzu.

Pomni. Samostalnike s premičnim poudarkom smeš poudarjati tudi po zgledu lipa; vendar bi izguba premičnega poudarka škodovala voljnosti in zvočnosti slovenskega jezika. Celo v množinskem rodilniku *rok*, *nog* se že izgovarja širok vokal, vendar ta izgovor ni priporočljiv.

3. Kakor maček je: zmeraj ti pade na *nóge*. Sonce je zašlo za *góro*. Koliko hočeš na *róko*? Radoveden je stopil v *vézo*. Šel na jezero je pit, a na *brádo* je pozabil. Skočil je v *vódo* na *glávo*. Priletel je na *péte*. V *zémljo* se je udrl. Stopi no malo v *vézo*!

Predlog često potegne premični naglas k sebi; pri tem postaneta *ê* in *ô* v osnovi ozka.

Poudarek na obrazilu. — Po dolinah so se še zmeraj vlačile *meglé*. Luč sveti v *temi*, a *temà* je ne vidi. Po polju se vije samotna *stezà*. Ušel jim je po gozdnih *stezàh*. Testo je v *nečkàh*.

Samostalniki, ki imajo v osnovi polglasnik, imajo poudarek na obrazilu. Sklanjajo se po zgledu stezà.

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	stezà	stezé (-ì)	stezé
2.	stezé (-è)	stezá	stezá
3.	stezì	stezáma	stezàm
4.	stezó (-ò)	stezé (-ì)	stezé
5.	pri stezi	stezàh	stezàh
6.	s stezó (-ò)	stezáma	stezámi

Tako se sklanjajo tudi *pečkà, deskà, bečvà, gubà, trskà, mezdà*.

Pomni. Tudi tukaj prihaja čedalje bolj v navado poudarjanje na osnovi, v nekaterih sklonih je že splošno v rabi.

Posebnosti. — 1. a) V množinskem rodilniku se je zaradi lažjega izgovora vrinil v zadnjem zlogu polglasnik: *dekel, iker, vider, kapelj, tekem, prošenj* (namesto *dekl, ikr* itd.); brez polglasnika pišemo *hrušk, gosk, zdražb, tovarn;*

b) polglasnik se je okrepil v *a*: *ovca — ovác, deska — desák, treska — tresák*;

c) polglasnik pred *j* je dal *i*: *ladja — ladij, skorja — skorij, zarja — zarij*; tudi pred *c* je *i*: *lučca — lučic, živalca — živalic, klopca — klopic, vrvca — vrvic*;

č) *beseda* ima rod. mn. *besed* ali *besedí.*

2. Samostalnik *gospá* se sklanja takole:

Ed.:	gospá	gospé	gospé	gospó	pri gospé	z gospó
Dv.:	gospé	gospé (-á)	gospéma	gospé	pri gospéh	z gospéma
Mn.:	gospé	gospé (-á)	gospém	gospé	pri gospéh	z gospémi.

3. Samostalnika *mati* in *hči* se v ednini sklanjata takole:

mati	matere	materi	mater	pri materi	z materjo
hči	hčere	hčeri	hčer	pri hčeri	s hčerjo.

V dvojini in množini se sklanjata po zgledu *lipa*, vendar so v rabi tudi oblike s premičnim poudarkom: *hčerá, hčeràm, hčeràh, hčerámi.*

4. Samostalnika *boa, oboa* se glasita v množinskem rodilniku *boj, oboj.*

Lastna imena. — 1. *Brežice, iz Brežic, v Brežicah; Bégunje, iz Bégunj, v Bégunjah; Poljane, iz Poljan, v Poljanah; Ruše, iz Ruš, v Rušah; Borovlje, iz Borovelj, v Borovljah; Gôrje, iz Gôrij* (tudi: *iz Gorján*), *v Gorjah; Jesenice, z Jesenic, na Jesenicah.*

Množinska krajevna imena ženskega spola se sklanjajo po zgledu lipa.

Pomni. Pri krajevnih imenih na *-e* moramo paziti, ali niso morda edninska (srednjega spola), kakor *Préserje — iz Preserja, Grosuplje — z Grosupljega* itd.

2. a) *Ivanka, Ivanke; Lucija, Lucije; Kobilca, Kobilce, od Ivanke Kobilce, o Mariji Štupici;*

b) *Julija Primic, o Juliji Primic; berem Zofko Kveder; pri Ilki Vaštè beremo;*

c) *Primčeva, Vaštetova, Černejevo je uničilo taborišče, o Kobilčevi.*

Imena in priimki za ženske osebe se ravnajo po tehle pravilih: a) če se končujejo na *-a*, se pregibljejo kakor enaka občna imena; b) če je poleg imena moški priimek, se sklanja le ime; c) če je moški priimek brez imena, ga rabimo z obrazilom *-ova*.

Pomni. Nekatera tuja imena z nenavadno obliko se ne sklanjajo: *Fides, Lili, Dolores* itd.

II. sklanjatev: Samostalniki ž. sp. brez obrazila

Poudarek na osnovi. — 1. a) Naše življenje je kakor na *níti*. *Pamet* je boljša kakor žamet. *Mladóst* je *noróst*, *stárost* je *žalost*. *Jesén* razgrinja sive pajčolane.

b) Kolikor glav, toliko *misli*. *Pesem* mila se glasi. Brez *pesmi* bi bilo žalostno na svetu. Oči so sijale v *ljubezni* in sreči. Težke *misli* misli Abduraman.

Samostalniki *nit, luč, pamet, zíbel, mladost, jesen, korist, pomlad, povest* itd. (a) in *misel, pesem, ljubezen, povodenj, prikazen, golazen* itd. s polglasnikom v zadnjem zlogu im. edn. (b) imajo v vseh oblikah poudarek na osnovi. Sklanjajo se po zgledu *nit* in *misel*. Razloček v sklanjatvi je v daj. dv. in v orod. edn., dv., mn.

	Brez polglasnika			S polglasnikom		
1.	nìt	níti	níti	mísel	mísli	mísli
2.	níti	níti	níti	mísli	mísli	mísli
3.	níti	nítma	nítim	mísli	míslima	míslim
4.	nìt	níti	níti	mísel	mísli	mísli
5.	pri níti	nítih	nítih	mísli	míslih	míslih
6.	z nítjo	nítma	nítmi	míslijo	míslima	míslimi

2. Vse se veseli *pomládi*. Poletje se je umaknilo *jeséni*. Na *pómlad* se ptički ženijo. Na *jésen* se ptički selijo.

Pri nekaterih samostalnikih, ki imajo stalen poudarek, potegne predlog včasih poudarek k sebi.

3. Samostalnik *prsi* (ne: *prsa!*) je samo množinski in ga sklanjamo *prsi, prsi, prsim, prsi, pri prsih, s prsmi*.

Tako tudi *dúri*. — *Gósli* in *jásli* se sklanjata po *mísli*, torej: z *góslimi* in *pod jáslimi* (ne: *pod jásli*, kakor da je im. *jásla*).

4. Samostalniki na *-ev* (*britev*, *breskev*, *žalitev*, *cerkev*, *molitev* itd.) se sklanjajo nekaj po I., nekaj po II. sklanjatvi (edninski tožilnik in orodnik):

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	brítev	brítvi	brítve
2.	brítve	brítev	brítev
3.	brítvi	brítvama	brítvam
4.	brítev	brítvi	brítve
5.	pri brítvi	brítvah	brítvah
6.	z brítvijo	brítvama	brítvami

Premični poudarek. — 1. Če dva psa eno *kost* glodata, se skoljeta. Čuj minute *nočí* prečute. Klic divjih *gosí*. Klepec je zdrobil v *pêsti* sedem podkev. Na *vási* so zalajali psi. *Skrbí* belijo glavo.

Ležeče tiskane besede imajo premični poudarek in se sklanjajo po zgledu *reč* (*kost*).

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	réč	rečí	rečí
2.	rečí	rečí	rečí
3.	réči (kôsti)	rečéma	rečém
4.	réč	rečí	rečí
5.	prí réči (kôstí)	rečéh	rečéh
6.	z rečjó	rečéma	rečmí

Po zgledu *reč* se sklanjajo: brv, cev, čast, dlan, gaz, jed, klet, klop, last, laž, mast, med, past, ped, plast, plat, polt, pot, prst, rast, raván (ravni), rž, skrb, slast, smer, smet, snet, stran, strast, strd, stvar, ščet, tésen (tesní), uš, vas, vest, vez, vrv, zel, zmes, zver, žrd.

Po zgledu *kost* (s širokima ô in ê v daj. in mestn. edn.) se sklanjajo: gos, moč, noč, os, ost, peč, pest, snov, sol.

2. Samostalnik *kri* se sklanja takole: krí, krví, krvi, krí, v krvi, s krvjó.

3. *Raván* se sklanja po zgledu *réč:*

Ed.	raván	ravní	rávni	raván	v rávni	za ravnjó
Dv.	ravní	ravní	ravnéma	ravní	v ravnéh	za ravnéma
Mn.	ravní	ravní	ravném	ravní	v ravnéh	za ravenmí

Samostalnik *ráven* (= nivó) ima stalen poudarek in se sklanja po zgledu *misel*, pa ima v orod. edn. *rávnijo*, v daj. in orod. dv. *rávnima*, v orodn. mn. za *rávnimi* itd.

4. Dvozložni samostalniki, kakor so *reber*, *oblast*, *obrv*, *postrv*, *nozdrv*, *žival*, *kokoš*, *pomoč*, imajo v posameznih sklonih še premični akcent, vendar se čedalje bolj kaže nagnjenje k ustalitvi poudarka.

5. Pojdi mi s *póti*! Le brez *skŕbi* bodi! Pogumno poglejmo nevarnosti v *óči*!

Predlog včasih potegne premični poudarek k sebi, vendar ne obvezno.

III. sklanjatev: Samostalniki m. sp. brez obrazila

Poudarek na osnovi. — 1. *Brat* je *bratu* neznan, skoraj ne umeta se. Vidim li dobro: *prepir*, divji med *brati* prepir? Ti si *zaklade* duha Krezove bil si nabral.

Pes in lovec za *jelénom*, *jêlen* pa naprej drevi. Ne boj se *potokov* ti mojih šumenja! O mladost, grenka ko *pêlin*; s *pelínom* so me pojili. Živ *človek* si ali si duh? *Človek človéku* volk.

Če ležeče tiskane samostalnike sklanjamo, ne ostaja pri vseh poudarek na istem zlogu, pač pa vedno na osnovi. Zgled za to sklanjatev je *ràk*.

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	ràk	ráka	ráki
2.	ráka	rákov	rákov
3.	ráku	rákoma	rákom
4.	ráka	ráka	ráke
5.	pri ráku	rákih	rákih
6.	z rákom	rákoma	ráki

Pri večzložnicah se je v im. ed. včasih prvotni kratki poudarek na zadnjem zlogu (*potòk, jelèn, človèk*) potegnil za zlog nazaj in se podaljšal: *pôtok, jêlen, človek;* v drugih sklonih je ostal na prvotnem zlogu: *potóka, jeléna, človéka.*

2. Samostalniki s kratkim poudarkom na zadnjem zlogu daljšajo v nezadnjem zlogu vokal: *bràt, bráta; kmèt, kméta; žèp, žêpa; kròp, krópa; nòž, nôža.*

3. *Grôba* temne globočine. Moja mati v *gróbu* spé. — Brž *kônje* v hlev pa po vina v klet! Čez prag na *kónju* prirohni, gorjé, sam turški paša. — *Otrôci,* pridno ubogajte! »Križ je z *otróki!*« je vzdihnila. — Sod brez *čêpa.* Sod pušča pri *čépu.* — Nova kosa nima *klêpa.* Moka diši po *klépu.* — *V gózdu, v kóšu, na pódu, o póstu, na strópu, v žépu.*

Nekateri samostalniki spreminjajo *ô* > *ó* in *ê* > *é* v mest. ed., mest. in orod. mn., vendar ta izgovor ni obvezen, marveč le priporočen.

4. Predlog pritegne poudarek: *na véčer pridem, vnémar pustiti, na prímer.*

Premični poudarek. — Največ *svetá* otrokom sliši Slave. Videl *možé* sem v borbi za trdi kruh. Ti kazal si njiv mi *plodove,* razkladal skrivnosti *glasov.* Orel svet s perutjo meri čez *vrhé,* globine. Ko dobrave se mračé, k meni spó *glasovi* tihi. Tajni zbor *duhov* ponočnih.

Ležeče tiskani samostalniki imajo ponekod poudarek na osnovi, ponekod na obrazilu. Sklanjajo se po zgledu *most* (*mož*).

	Ednina		Dvojina		Množina	
1.	móst	móž	mostá (-óva)	možá	mostóvi	možjé
2.	mostú	možá	mostóv	móž	mostóv	móž
3.	môstu	móžu	mostóvoma	možéma	mostóvom	možém
4.	móst	možá	mostá (-óva)	možá	mostóve	možé
5.	pri môstu	móžu	mostéh (-óvih)	možéh	mostéh (-óvih)	možéh
6.	z móstom	móžem	mostóvoma	možéma	mostóvi	možmí

Po teh zgledih se sklanjajo predvsem enozložnice, n. pr.: *grad, sad, med, rod, voz, gnoj, duh, lan, klas, las, nos, pas.*

Mestniške oblike s širokim samoglasnikom: *na môstu, na vôzu, na nôsu, v lôju, na gnôju, v rôdu* ipd. močno ginejo, ker se jim je samoglasnik po vplivu drugih sklonov zožil.

Predlog včasih potegne poudarek k sebi: *za láse privleči, v zóbe se dati.*

Poudarek na obrazilu. — *Sen* je *sen.* Kaj me budiš iz *sna? Stebèr* za *stebròm* se ruši. Carski *sel.* Hitri *sli* so raznesli novico po deželi. *Pes* in lovec za jelenom. *Psom* gre lajati, tace lizati. Na *bezgù* se je oglasila penica. Uprli so se s *hrbtí.* Z *dežjà* pod kap.

Ležeče tiskani samostalniki imajo v osnovi polglasnik. Sklanjajo se po zgledu *steber* (*dež*).

Tako še: *bet, čeber, kes, mezeg, pekel, semenj, skedenj, ščepec, žebelj.*

Samostalniki, ki imajo v im. ed. poudarek na končnem polglasniku, ga imajo v vseh ostalih sklonih na obrazilu; polglasnik pa izpade, če ne bi po izpadu nastala težko izgovorljiva soglasniška skupina.

Sklon	Ednina		Dvojina	Množina
1.	stebèr	dèž	stebrà	stebrì
2.	stebrà	dežjà	stebróv	stebróv
3.	stebrù	dežjù	stebromà	stebròm
4.	stebèr	dèž	stebrà	stebrè
5.	pri stebrù	dežjù	stebréh (-ih)	stebréh (-ih)
6.	s stebròm	dežjèm	stebromà	stebri

Dvojinska oblika *stebromà* se navadno poudarja *stèbroma.* Če je v osnovi kak drug vokal, že zmaguje poudarek na osnovi: *hrbèt* ali *hŕbet, krhèlj* ali *kŕhelj.* Tako še: *četrtek, mrtvec, nožek, rožič, slepič, škripec, zaprtek* itd.

Posebnosti. — 1. Kdo ve *kragulja* odgnati, ki kljuje srce? Sem obesil *uk* na kljuko. Slovenec že mori *Slovenca brata.* Požel je kmetič in pospravil *plod.*

V III. sklanjatvi je pri bitjih edninski tožilnik enak rodilniku, pri stvareh pa imenovalniku.

Pomni. Kdo zna noč razjasniti, ki tare *duha*. Soba je imela prijeten *duh* po žitu. — Samostalnik *duh* ima v edninskem tožilniku *duha*, kadar pomeni dušo, *duh* pa, kadar pomeni vonj.

V rabo je prišlo: berem *Slovenskega poročevalca*, zdravnik je operiral *raka*; vendar moramo reči: operiral je *slepič* (ne: *slepiča*), saj je *slepič* stvar.

2. Vol je hodil pred *plugom* in družno potil se z *oračem*. Pesem hitečih in pesem stoječih *valov*. Poslala mu je suhih *krhljev*.

Primerjaj:	*rak*	*z rakom*	*rakov*	*rakoma*	*rakom*
in:	*orač*	*z oračem*	*oračev*	*oračema*	*oračem*

Kakor *orač* imajo obrazila: *mejaš, mož, konec, boj* itd.

Za soglasniki *c, č, š, ž, j* prehaja tudi v obrazilih *o* > *e*.

3. a) *-en:* čêsen, čêsna; ôven, ôvna; lôcen, lôcna;

-enj: svéženj, svéžnja; pédenj, pédnja; ráženj, rážnja;

-el: ôsel, ôsla; vôzel, vôzla; kôtel, kôtla; vógel, vógla;

-elj: kášelj, kášlja; krhèlj, krhljà;

-ek: dogódek, dogódka; ostánek, ostánka; pétek, pétka; kolek, kolka;

-ec: pévec, pévca; hlápec, hlápca; dédec, dédca;

-er: véter, vétra; čebèr, čebrà; óder, ódra; méter, métra.

Toda: *jézdec, jézdeca; jázbec, jázbeca; tekmec, tekmeca; premislek, premisleka; mislec, misleca; mrtvec, mrtveca.*

Polglasnik v zadnjem zlogu imenovalnika izginja pred obrazili v drugih sklonih, če ne nastane zaradi tega težkó izgovorljiva soglasniška skupina.

Pomni. Pišemo in govorimo *blagor, blagra.*

b) Enozložni samostalniki s polglasnikom v osnovi se tudi ravnajo po zgornjem pravilu: *pes, psa; sel, sla; sen, sna;* toda: *beč, bečà; bet, betà; ses, sesà; kes, kesa; dež, dežjà.*

Tudi *-a-* v besedi *dan* je iz polglasnika, zato izginja pred obrazili v drugih sklonih in je razvil tákole sklanjo:

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	dan	dnéva	dnévi
2.	dné dnéva	dní	dní
3.	dnévu	dnévoma dnéma	dném dnévom
4.	dan	dní dnéva	dní dnéve
5.	pri dnévu	dnéh dnévih	dnéh dnévih
6.	z dném dnévom	dnéma dnévoma	dnévi dnémi

Pomni 1. V besedah na *-telj* nimamo polglasnika, marveč pravi *e*, zato ga ne smemo opuščati ne v govoru ne v pismu: *prijatelj, prijatelja; učitelj, učitelja; ravnatelj, ravnatelja; pisatelj, pisatelja.*

Pomni 2. Naslednje izposojenke podaljšujejo v odvisnih sklonih osnovo s soglasnikom *-n-*: *nagelj, nageljna; mandelj, mandeljna; datelj, dateljna; butelj, buteljna; škratelj* pa ima *škratlja* ali *škrateljna.*

4. a) komar, komarja; lopar, loparja; dihur, dihurja; pastir, pastirja; bramor, bramorja;

b) góvor, góvora; javor, javora; tabor, tabora; šotor, šotora; tôvor, tovóra; večer, večera; biser, bisera; sever, severa; okvir, okvira; ozir, ozira; vir, vira.

Nekateri samostalniki na *-r* podaljšujejo v odvisnih sklonih osnovo s soglasnikom *-j-*.

Pomni. Ta tvorba je tako živa, da se razteza še vedno tudi na tujke in tuja imena: *doktor, doktorja; kontrolor, kontrolorja; bulvar, bulvárja; trotoár, -ja; oficír, oficírja; Pasteurjev zavod, ode pesnika Schillerja, Herderjev vpliv.* Tudi v domačih besedah obseg te tvorbe še ni ustaljen.

5. O *kresi* se dan obesi. Vsi smo ljudje si v *rodi.*

Starejše obrazilo v mestniku ednine je bilo *-i*; srečujemo ga še v pesmih in pregovorih; pogosto pa je ohranjeno v prislovnih okameninah, n. pr.: *počasi, pokonci, davi* itd.

6. *Móž* in oblakov vojsko je obojno končala temna noč. Vstopilo jih je sedem, do *zób* oboroženih. Na travniku se je ustavila vsa

množica *vóz*. Družba *otrók* se je vozila s parom *kónj*. Pokesal se je že tolikokrat, kolikor ima *lás* na glavi.

Nekateri samostalniki imajo v rod. mn. obliko brez obrazila.

Pomni. Samostalnik *okov* ima v rod. mn. *okovov* (ne: *okov*), a *možgani* ima oboje: *možganov* ali *možgan*.

7. Soglasnik *k* se spreminja v *c* samo v tehle primerih: *otroci, pri otrocih, volcjé* (volkovi). Samostalnik *otròk* se potemtakem sklanja v množini: *otrôci, otrók, otrôkom, otrôke, pri otrôcih, z otrôki*.

8. Namesto nekdanjega *človeki* rabimo danes v množini *ljudjé*; ta oblika je ohranila obrazila nekdanjih samostalnikov moškega spola, ki so se sklanjali kakor še danes samostalniki ž. sp. brez obrazila po II. sklanjatvi. *Človek* se torej sklanja:

Ed.:	človek	človéka	človéku	človéka	pri človéku	s človékom
Dv.:	človéka	ljudí	človékoma	človéka	pri ljudéh	s človekoma
Mn.:	ljudjé	ljudí	ljudém	ljudí	pri ljudéh	z ljudmí

Pomni. V rod. in mest. dv. se rabi tudi *človekov* in *človekih: Teh dveh človekov se boj! Pri teh dveh človekih nekaj ni prav.*

9. Ljudje vsi *bratje, bratje* vsi narodi. Zasmejal se je, da so se mu pokazali beli *zobjé*. Ves trg — sami *golobje*. Poslušajte, *možjé Višnjanje!*

Kakor *ljudje* so v imenovalniku množine nekateri samostalniki ohranili staro obrazilo *-je: gospódje, golóbje, medvédje, tatjé, zobjé* itd.; po njih vplivu pa so privzeli to obrazilo še mnogi drugi samostalniki te sklanjatve: *lasjé, možjé, brátje, očétje, kmétje, sosédje, svátje, zétje* itd.; zlasti pogosto pa imena na *-an: meščánje, Celjánje*.

10. Z *vozmí* so mogli le počasi naprej. Orehe je trl kar z *zobmí*. Stresal je z *lasmí* kakor z grivo. Oral je z *volmí*. Upam, da imam opraviti z *možmí*. Bik ga je pomeril z *rogmí*.

Po istem vplivu kakor *-je* v im. mn. se je v orod. mn. uveljavilo obrazilo *-mí*. V narečjih je to obrazilo močno razširjeno, zato moraš paziti, katere oblike so v knjižni rabi dovoljene.

11. Tudi obrazilo *-éh* v množinskem mestniku (namesto *-ovih* ali *-ih*) je ostanek stare sklanjatve; obrazilo *-éh* se je razširilo ne le na samostalnike s premičnim poudarkom ali s poudarkom na obrazilu, marveč na celo vrsto enozložnih samostalnikov s poudarkom na osnovi: Mojo srčno kri škropite... *po dolḗh* in *po bregéh*; *na grobéh, po gozdéh,* stavbe *na kolḗh, po grmḗh, po vrhéh, po domḗh, po stolḗh, po vrtéh, po podéh, na snopéh* itd.

12. Nekateri samostalniki na *-a* so po naravi moškega spola: *sluga, vójvoda, opróda, starešína, vódja* itd. Take samostalnike sklanjamo:

sluga	sluge	slugi	slugo	pri slugi	s slugo
ali: sluga	sluga	slugu	sluga	pri slugu	s slugom
slugi	slug	slugama	slugi	pri slugah	s slugama
ali: sluga	slugov	slugoma	sluga	pri (slugih)	s slugoma
sluge	slug	slugam	sluge	pri slugah	s slugami
ali: slugi	slugov	slugom	sluge	pri (slugih)	s (slugi)

V nekaterih sklonih so izraziteje v rabi oblike té, v drugih pa óne sklanjatve; tako kar nikoli ne rabimo n. pr. *s starešini, z oprodi, pri starešinih, pri oprodih,* medtem ko se bere tudi *z vojvodi, pri vojvodih.*

Samostalniki moškega spola z obrazilom *-a* se sklanjajo po I. ali po III. sklanjatvi, po spolu ali po obrazilu.

Podobno se sklanja tudi ljudska oblika *ôča*: *ôča, oča, oču, oča (očo), pri oču (oči), z očo (očem).*

Samostalnik *oče* pa se sklanja: *ôče, očéta, očétu* itd.; v im. mn. je *očéti* ali *očétje.*

Lastna imena. — 1. *Béltinci, iz Béltinec, v Beltincih; Brátonci, iz Brátonec; Ivanjkovci, iz Ivanjkovec; Bojánci, iz Bojánec.*

Vzhodnoslovenska in belokranjska množinska krajevna imena na *-ci* imajo rodilnik na *-ec*; dovoljena je tudi oblika na *-ev*: *iz Béltincev* itd.

2. Osebna imena in priimki se v glavnem ravnajo po pravilih za občna imena III. sklanjatve. V imenovalniku pa srečujemo včasih obrazila, ki so za občna imena nenavadna, zato pomni:

a) *Miha, Miha* ali *Mihe, Mihu* ali *Mihi, Miha* ali *Miho, pri Mihu* ali *Mihi, z Mihom* ali *Miho* (prim. *sluga!*); tako tudi *Luka, Joža, Matija, Jaka; Trdina, Godina, Detela* itd.

b) *Stanko, Stanka, Stanku...* (ne: *Stankota, Stankotu*); to velja za vsa imena na *-o*: *Janko, Mirko, Marko, Jožko, Jenko, Trinko, Dajnko, Murko* itd.

c) *Jóže, Jóžeta, Jožetu...* (prim. *ôče, očéta*); tako sklanjamo moška imena na *-e*: *Tóne, Francè, Stane, Pavle; Črnè, Belè, Ažbè, Čudè* itd.

č) *Rudi, Rudija; Edi, Edija; Mali, Malija; Kosi, Kosija;* podobno tudi imena na -u (iz *-l* ali *-el*): *Premrù, Premrúja; Stegu, Steguja.*

d) *Lukec, Lukca; Jožek, Jožka; Franček, Frančka; Vencelj, Venclja; Štrekelj, Štreklja; Slomšek, Slomška; Gruden, Grudna* itd. Ta imena s polglasnikom v obrazilu se torej pregibljejo kakor občna imena (*pevec, dogodek, kašélj* itd.). Le če soglasniška skupina zahteva, se polglasnik ne izpahuje: *Pavlek, Pavleka; Grmek, Grmeka.*

Udomačili sta se obliki *Franceljna, Venceljna.*

e) Domača imena na *-ic, -ik* (namesto *-ec, -ek*) ohranijo v pisavi in govoru *-i-* tudi v drugih sklonih: *Vidic, Vidica; Krivic, Krivica; Dimic, Dimica; Gerbic, Gerbica; Levstik, Levstika; Bucik, Bucika.* Vendar se je v nekaterih primerih udomačila pisava brez *-i-*: *Kastelic, Kastelca; Ipavic, Ipavca; Primic, Primca; Sajovic, Sajovca.*

f) Domača pridevna imena (največ izmišljena) na *-ov* ali *-ev*, na *-ski, -ški* in *-čki* sklanjamo kot pridevnike: *Kračmanov, Kračmanovega; Préžihov, Préžihovega; Matajev, Matajevega; Koseski, Koseskega; Milčinski, Milčinskega; Podlimbarski, Podlimbarskega; Briški, Briškega; Rački, Račkega.* — Če je ime na *-ov* posneto po ruskih imenih, ga sklanjamo samostalniško: *Aleksandrov, Aleksandrova; Doksov, Doksova; Nehljudov, Nehljudova.*

IV. sklanjatev: Samostalniki z obrazilom *-o, -e*

Poudarek na osnovi. — 1. Iz razdrtega *korita* lačna vrana sito pita. Zlato *sonce*, v *soncu* luna. Junak ob smrti in v *življenju*. V velikih *mest valovanju* bil sam sem val. Pesem trave in *sonca*

na travi, pesem potokov in pesem *žit*. Kdor vsako *delo* hvali, hvaleč nas včasih žali. *Vina* in kruha so nam dali.

Ležeče tiskani samostalniki imajo vedno poudarek na osnovi in se sklanjajo po zgledu *mesto*.

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	mésto	mésti	mésta
2.	mésta	mést	mést
3.	méstu	méstoma	méstom
4.	mésto	mésti	mésta
5.	pri méstu	méstih	méstih
6.	z méstom	méstoma	mésti

2. Hiše so hišice, *okna* so okenca, nagelj iz *óken* lije zelen. Pa so ramena in *pléča* kot skale. Sosed je odprl *ôkno*. Celo *plêče* je prinesel. *Séla* pri Kamniku. *Sêlo* pri Ljubljani.

Nekateri samostalniki imajo v ednini širok, v množini ozek vokal. Obvezen je izgovor *okna*, *rébra*, *pléča*, *méča*.

Premični poudarek. — 1. Priliznjena govorica ji *srcá* ne spridi. Zemlja daje *senó* in otave! Vprašajte rajši oblak *nebá*, vprašajte rajši val *morjá*! Kako čisto je *morjé*! Po *mórju* je varno veslal več let. Plačal je v *blágu*. V *mésu* so bili črvi. V *téstu* pečena gnjat. *Zlató* in *srebró*. Vse je bilo v *srêbru*. Na njivi *prosó*, v *prôsu* vrabci.

Ležeče tiskani samostalniki imajo premični poudarek in se sklanjajo po zgledu *poljé*.

Sklon	Ednina	Dvojina	Množina
1.	poljé	pólji	pólja
2.	poljá	pólj	pólj
3.	pólju (prôsu)	póljema	póljem
4.	poljé	pólji	pólja
5.	pri pólju (prôsu)	póljih	póljih
6.	s póljem	póljema	pólji

2. Nje pogledi svetle strele, z *néba* jasnega poslane. O, sem na *sŕce* moje! Počiti za *úho*.

Predlog često pritegne premični poudarek; ta premik ni obvezen.

Pomni. Samostalnike s premičnim poudarkom smeš sklanjati tudi po zgledu *mesto*, vendar se zavedaj, da s tem siromašimo slovensko starino in živo ljudsko izgovarjavo.

Poudarek na obrazilu. — Na *dnu* razpenjenih vodá. Izpil sem čašo bridkosti do *dnà*. *Tla* so se zibala pod nogami. Zakurili smo z *drvmí*. *Žeknò* je žrelo pri peči.

Ležeče tiskani samostalniki imajo vedno poudarek na obrazilu in se sklanjajo po zgledu *dnò*.

Sklon	Ednina	Množina	Množina
1.	dnò	tlà	drvà
2.	dnà	tál	drv
3.	dnù	tlòm	drvòm
4.	dnò	tlà	drvà
5.	pri dnù	tléh	drvéh
6.	z dnòm	tlí (tlémi)	drvmí

Poudarek na obrazilu ali na osnovi imajo naslednji samostalniki: *klasje*, *vpitje*, *sadje*, *satje*, *vresje*, *cvrtje*, *sukno*. Poudarek loči *móštvo* (nogometno) od *moštvò* (=možatost).

Pomni. *Séme*, *sémena*, v množini tudi *seména; slême*, *sleména* in *sléme*, *slémena; tême*, *témena* in *tême teména; ráme*, *rámena* in *raména*.

Posebnosti. — 1. Pod jasnim *nebom*, nad cvetočim *poljem* se je zibalo letalo. Pridni kmet *s soncem* vstaja. Rad vašim ustrezam *poveljem*. Zajel je polno *prgišče* vode. S *korenjem* se hrani. Z vsem *srcem*.

Primerjaj:	*mesto*	*z mestom*	*mestoma*	*mestom*
pa:	*polje*	*s poljem*	*poljema*	*poljem*

Za mehkimi soglasniki prehaja v obrazilih *o* > *e*.

2. a) V množinskem rodilniku se je zaradi lažjega izgovora vrinil v zadnjem zlogu polglasnik: *debel*, *dupel*, *sedel*, *veder*, *beder*, *pisem*, *kraljestev* (namesto *debl*, *bedr* itd.);

b) polglasnik pred *j* je dal *i*: *morje, morij; gorovje, gorovij; naselje, naselij; obzidje, obzidij; poslopje, poslopij.*

3. Moja pesem je posoda tvojega *imena. Vremena* bodo se zjasnila. Na *slemenu* je gnezdila štorklja. Nov je od pete do *temena.* Čakamo lepega *vremena.* — Jabolko ne pade daleč od *drevesa.* Odšel je brez *slovesa.* Konj je strigel z *ušesi.* — Ni take je mladenke, ko naše je krvi *dekle.* Vse res je, kar *dekleta* morska pojó.

Ležeče tiskani samostalniki imajo razen v edninskem imenovalniku in tožilniku podaljšano osnovo; osnova se podaljša za:

-en: ime, vreme, sleme, teme, seme, rame itd.;

-es: drevo, črevo, kolo, nebo, pero, slovo, telo, ojé, uljé itd., uho ušesa, oko očesa, igo ižesa;

-et: dekle, jagnje, dete, živinče, tele, fantè, ščenè itd.

Pomni. Ker se tako podaljšane osnove končujejo na soglasnik, so prej slovnice imenovale sklanjatev teh samostalnikov soglasniško.

4. Pošlji še enkrat k zvezdam *oko*! Pisanih rut so vesele tvoje *oči.* Trta je pognala *očesa.* Rakova *oka* so kamenčki.

Samostalnik *oko* ima v množini tri oblike: *oči* (v pravem pomenu), *oka* in *očesa* (v prenesenem pomenu); oblika *oči* je ženskega spola in se sklanja po II. sklanjatvi (*kosti*).

5. Voz ima *kolesa. Kóla* so v klonici.

Samostalnik *kolo* ima v množini *kolesa* (v pravem pomenu) in *kola* (= voz).

Pomni. 1. Nekateri samo množinski samostalniki sr. spola se prečesto sklanjajo napak. Pomni, da gredo natanko po zgledu *mesto* ali *polje*:

jetra, jeter, jetrom, jetra, pri jetrih, z jetri;

usta, ust, ustom, usta, pri ustih, z usti (ne: ustmi);

vrata, vrat, vratom, vrata, pri vratih, z vrati (ne: vratmi);

pljuča, pljuč, pljučem, pljuča, pri pljučih, s pljuči.

2. Samostalnik *sencè* se sklanja v množini:

sencà, senèc ali sènc, sencèm, sencà, pri sencéh (-ih), s sencí.

3. Samostalnik *zlò* se v ednini sklanja po zgledu *dnò,* v množini pa takole: 1. *zlà*, 2. — , 3. *zlòm*, 4. *zlà*, 5. *v zlih*, 6. *z zlí.*

Lastna imena. — 1. *Zagórje, iz Zagorja, v Zagorju; Celje, iz Celja, v Celju; Šmarje, iz Šmarja, v Šmarju; Préserje, iz Preserja, v Preserju;*

2. *Dovje, z Dovjega, na Dovjem; Grosuplje, z Grosupljega, na Grosupljem; Trebnje, iz Trebnjega, v Trebnjem; Orlje* (pri Ljubljani), *z Orljega, na Orljem; Krško, iz Krškega, v Krškem; Laško, iz Laškega, v Laškem; Trnovo, iz Trnovega, v Trnovem; Naklo, iz Naklega, v Naklem.*

Nekatera krajevna imena srednjega spola se sklanjajo kot samostalniki, druga pa kot pridevniki.

Pomni. Nekatera krajevna imena sr. sp. so množinska: *Séla, iz Sel, v Selih* (ne: *v Selah*); *Sélca, iz Selc, v Selcih* (ne: *v Selcah*).

Tuja lastna imena

Pisava. — 1. a) *Švica, Francija* ali *Francosko, Nemčija* ali *Nemško, Indija, Egipt, Čile, Mehika.* — b) *Črno morje, Blatno jezero, Perzijski zaliv, Frizijski otoki, Rokavski preliv, Sueški prekop, Tevtoburški les, Mehiško višavje, Sibirsko nižavje, Libijska puščava.* — c) *Donava, Pad, Nil, Misisipi; Pireneji, Himalaja, Dunaj, Pariz, Rim, Padova, Benetke, Florenca, London, Carigrad.*

Imena tujih držav in pokrajin, občne pojme v tujih lastnih imenih (morje, jezero, zaliv itd.) in nekatera tuja imena za reke, gorovja in kraje pišemo v domači obliki.

2. *Mickiewicz, Przybyszewski, Głowacki; Božena Němcová, Dobrovský, Čelakovský.*

Poljska in češka imena ohranijo izvirni pravopis in približni izgovor.

Pomni. Udomačena pa je pisava *Varšava* (polj.: Warszawa), *Praga* (češko: Praha).

3. Imena iz jezikov, ki pišejo v cirilici, prepisujemo v latinico:

a) za srbske cirilske črke jemljemo ustrezna znamenja iz hrvatskega pravopisa: *Karadžić, Đakovica* ali *Djakovica, Đorđević* ali *Djordjević;*

b) pri prepisovanju bolgarske cirilice opuščamo nemi ъ na koncu besed: *Plovdiv, Vazov, Elin-Pelin;*

c) iz ruske cirilice prepisujemo tiste črke, ki jih naša pisava ne pozna, z najbližjimi ustreznimi črkami: *Černišev* (v ruščini ы); mehčanja ne pišemo zmeraj: *Lenin, Lermontov, Belinski,* toda: *Turgenjev, Gogolj, Koljcov;* zev zapiramo z *j: Gribojedov, Andrejev, Buslajev;* obrazila prilagajamo domačim: *Gorki* (rus. *-ij*), *Belinski* (rus. *-skij*), *Budenni* (rus. *-yj*).

Sklanjatev slovanskih imen. — Sklanjamo jih po zgledu slovenskih: *Púškin, Púškina, Púškinu* itd.; *Karadžić, Karadžića, s Karadžićem; Šamac, Šamca; Kragujevac, Kragujevca.*

Posebej pomni: 1. Imena na *-oj, -ev* sklanjamo kakor samostalnike: *Tolstoj, Tolstoja, Tolstoju; Čehov, Čehova, s Čehovom; Turgenjev, Turgenjeva.*

2. Imena na *-ský, -cký, -ski, -cki* sklanjamo kakor *Koseski, Koseskega: Dobrovský, Dobrovskega; Palacký, Palackega; Krasiński, Krasińskega; Krasicki, Krasickega; Musorgski, Musorgskega.*

Sklanjatev staroklasičnih imen. — Zanje veljajo tale pravila:

1. Če imajo v vseh sklonih isto osnovo, jih sklanjamo po naše: *Korint, Korinta; Tebe, Teb; Delfi, Delfov; Troja, Troje; Levktra* (mn.), *Levkter, Levktrom.*

2. Če imajo v odvisnih sklonih drugačno osnovo kakor v imenovalniku, pridržimo v odvisnih sklonih tujo osnovo: *Ksenofon, Ksenofonta; Anakreon, Anakreonta; Kato, Katona; Ajas, Ajanta.*

3. Pri splošno znanih imenih odpahujemo tuja obrazila tudi v imenovalniku: *Ahil, Ahila* (gr. *Achilleus,* lat. *Achilles*); *Odisej, Odiseja* (gr. *Odysseus*); *Sokrat, Sokrata* (gr. *Sokrates*); *Horac, Horaca* ali *Horacij, Horacija* (lat. *Horatius*); *Ovid, Ovida* ali *Ovidij, Ovidija* (lat. *Ovidius*); *Vergil, Vergila* ali *Vergilij, Vergilija* (lat. *Vergilius*).

Pomni. Pri nekaterih imenih smemo rabiti v imenovalniku tujo ali domačo osnovo in obrazilo: *Artemis* ali *Artemida, Artemide; Venus* ali *Venera, Venere; Cicero* ali *Ciceron, Cicerona; Temistokles* ali *Temistoklej, Temistokleja; Evripides* ali *Evripid, Evripida; Tacitus* ali *Tacit, Tacita.*

Sklanjatev romanskih in germanskih imen. : 1. Tujim imenom dodajamo slovenska sklonska obrazila, in sicer jih pišemo po tuji pisni podobi, izgovarjamo pa tako, kakor zahteva fonetična zveza. Zgled: imeni *Barrès* in *Dumas* zahtevata v pisavi rodilnik *Barrèsa* in *Dumasa*. Ker pa se prvo ime izgovarja v imenovalniku *barès*, drugo pa *dümá*, bomo pisani rodilnik *Barrèsa* brali *barèsa*, *Dumasa* pa *dümája* (ne: *dümása*). Prim. še:

Descartes (izg. *dekárt*), *Descartesa* (izg. *dekárta*)
Faguet (izg. *fagé*), *s Faguetom* (izg. *fagéjem*)
Diderot (izg. *didró*), *po Diderotu* (izg. *didróju*)
Bordeaux (izg. *bordó*), *pri Bordeauxu* (izg. *bordóju*)
Coulomb (izg. *kulón*), *od Coulomba* (izg. *kulóna*)
Rostand (izg. *rostán*), *z Rostandom* (izg. *rostánom*).

Pomni. Ker se v francoščini v imenih, kakor sta n. pr. *Faguet* in *Diderot*, končni *-t* včasih (pri vezavi) izreka, smemo brati rodilnike *Fagueta*, *Diderota*, *Bizeta* tudi kot *fagéta*, *didróta*, *bizéta*.

2. Pri pritikanju sklonskih obrazil je treba upoštevati še naslednje posebnosti:

a) Končni nemi *-e* odpahujemo: *Morse* (izg. *môrs*), *Morsa* (*môrsa*); *Lamartine* (*lamartín*), *Lamartina* (*lamartína*); *Carlyle* (*karlájl*), *Carlyla* (*karlájla*); *Voltaire* (*voltêr*), *Voltaira* (*voltêra*); *Molière* (*moljêr*), *Molièra* (*moljêra*); *Shakespeare* (*šekspír*), *Shakespeara* (*šekspíra*). — Če pa nemi *e* odloča o izreki spred stoječega soglasnika, ga pišemo: *Laplace* (*laplás*), *Laplacea* (*laplása*); *Lesage* (*lesáž*), *Lesagea* (*lesáža*); *Wallace* (*wôlis*), *Wallacea* (*wôlisa*). Pišemo ga tudi, če je pred njim samoglasnik: *Poe* (*pó*), *Poeja* (*pója*); *Defoe* (*defó*), *Defoeja* (*defója*); *Crusoe* (*krúso*), *Crusoeja* (*krúsoja*); *Mérimée* (*merimé*), *Mériméeja* (*meriméja*).

b) Imena na poudarjeni samoglasnik dobivajo *-j-* pred slovenskim obrazilom: *Zola* (*zolá*), *Zolaja* (*zolája*); *Hugo* (*ügó*), *Hugoja* (*ügója*); *Montesquieu* (*monteskjé*), *Montesquieuja* (*monteskjéja*); *Richelieu* (*rišəljé*), *Richelieuja* (*rišəljéja*).

c) Imena na nepoudarjeni samoglasnik. Če se končujejo na *-a*, se sklanjajo kakor slovenska imena na *-a*: *Jena*, *Jene*; *Upsala*, *Upsa-*

le; *Ancona, Ancone.* — Če se končujejo na *-o*, se sklanjajo kakor slovenska imena na *-o* (*Marko*): *Tasso, Tassa*; *Palermo, Palerma*; *Oslo, Osla.* — Če se končujejo na *-e* ali *-i* (*-y*), dobivajo *-j-* pred slovenskim obrazilom: *Goethe, Goetheja*; *Heine, Heineja*; *Dante, Danteja*; *Manzoni, Manzonija*; *Marconi, Marconija*; *Galsworthy* (*gálsworsi*), *Galsworthyja* (*gálsworsija*).

Pomni. 1. Nekatera italijanska imena na nepoudarjeni *-e* se sklanjajo po slovenskih zgledih: *Belvedere, Belvedera; San Michele, San Michela (san mikéla); Giuseppe (džuzépe), Giuseppa.*

2. Pri imenih na nepoudarjeni *-i (-y)*, pred katerim je samoglasnik, ne pišemo *-j-* pred sklonskim obrazilom: *Broadway (brôdwej), Broadwaya (brôdweja); Macaulay (mekôli), Macaulaya (mekôlija).*

č) Imena na soglasnik. Pri tistih, ki se končujejo na *-er, -en, -el*, navadno izpade *e* (polglasnik): *Luter, Lutra*; *Gloucester* (*glôster*), *Gloucestra* (*glôstra*); *Manchester* (*mènčester*), *Manchestra* (*mènčestra*), *Schaffhausen* (*šafháuzen*), *Schaffhausna* (*šafháuzna*); *Beethoven, Beethovna*; *Schlegel, Schlegla*; *Hegel, Hegla*; *Dehmel, Dehmla.*

Pri nekaterih imenih *e* ne izpade, marveč dobivajo *-j-* pred sklonskim obrazilom: *Wagner, Wagnerja*; *Herder, Herderja*; *Schiller, Schillerja*; *Bürger, Bürgerja*; *Bulwer, Bulwerja*; *Pasteur* (*pastêr*), *Pasteurja* (*pastêrja*).

Pomni. Po tem se ravnajo tudi slovenska udomačena imena: *Kunaver, Kunaverja; Kraigher, Kraigherja; Šifrer, Šifrerja; Mencinger, Mencingerja; Gräfenauer, Grafenauerja; Cigler, Ciglerja.* — Toda: *Vider, Vidra; Wester, Westra; Veber, Vebra.*

d) Sestavljena imena pregibljemo samo v zadnjem sestavnem delu: *Monte Carlo, iz Monte Carla, v Monte Carlu*; *Buenos Aires, iz Buenos Airesa*; *New York, v New Yorku*; *Sainte-Beuve* (*sêntbév*), *Sainte-Beuva* (*sêntbéva*); *Jerez de la Frontera* (*hêresdelafrontêra*), *Jerez de la Frontere.*

Imena iz izvenevropskih jezikov. — Taka imena pišemo fonetično in jih pregibljemo po zgledu drugih tujih lastnih imen: *Nanking, Nankinga*; *Delhi, Delhija*; *Pandit Nehru, Pandita Nehruja*; *Hirošima, Hirošime*; *Adis Abeba, v Adis Abebi*; *Jangtsekiang, Jangtsekianga.*

Raba samostalnikov

1. Beli *dan* na *okno* trka s *prsti* srebrnimi. Tak *nauk* se dobi za *sira kos*. *Gora* h *gori* se poganja, *šopek cvetja* ji poklanja. *Kokoška zlatonožka* na zlatih *jajčecih* sedi, nam črna *piščeta* vali. To so kroparski *kovači*, to *žebljarji* so iz Krope.

Samostalnik more biti v stavku osebek, povedno določilo, predmet, prilastek ali prislovno določilo.

2. *Dobro* se samo hvali. *Svoji* moramo s sabo držati. Kjer se prepirata *dva*, *tretji* dobiček ima. *Obljubiti* in *dati* je dvoje. Bolje *drži ga* kot *lovi ga*. *Skoraj* ni nikoli zajca ujel, *komaj* ga pa je. To bo *joj*.

Ležeče tiskane besede (pridevniki, zaimki, števniki itd.) bi se dale nadomestiti s samostalnikom. Vse besedne vrste se utegnejo rabiti samostalniško.

Izpeljava samostalnikov

Pomen samostalniških pripon. — Sprva je vsaka pripona imela svoj pomen. Pozneje je nekaterim obledel, vendar jih je dosti, ki so do današnjega dne ohranile prvotni pomen ali vsaj katero njegovo tančino. Tako n. pr. delajo:

1. imena delujočih oseb pripone *-aj*, *-ar*, *-telj*, *-ak*, *-jak*, *-ka*, *-ica*, *-əc*, *-ež*, *-ič*, *-ač:* čuvaj, strežaj; kuhar, cestar; učitelj, vzgojitelj; prosjak, veljak; igralka, kadilka; perica, grabljica; godec, bralec; klatež, vedež; mlatič, ribič; bahač, kričač;

2. imena, ki pomenijo glagolsko dejanje, pripone *-ja*, *-je*, *-təv*, *-ava*, *-ba*, *-ež:* hoja, reja; branje, govorjenje; volitev, žetev; menjava, krajšava; postrežba, bramba; metež, stradež;

3. imena, ki pomenijo učinek glagolskega dejanja, pripone *-ba*, *-ək*, *-ka*: zgodba, zgradba; izvleček, nameček; bajka, povedka;

4. imena, ki zaznamujejo kraj, pripone *-ija*, *-arna*, *-ilnica*, *-alnica*, *-ak*, *-išče*: kovačija, Turčija; pisarna, kavarna; gostilnica, godilnica; prodajalnica, čitalnica; golobnják, kozják; ognjišče, ržišče, stojišče;

5. orodna imena pripone *-lo*, *-lnik*, *-lnica*, *-ača*: šilo, cedilo; česalnik, mastilnik; mlatilnica, brizgalnica; kopača, brisača;

6. skupna imena pripone *-je*, *-ina*, *-ad*: brinje, perje; družina, zlatnina; živad, divjad;

7. manjšalna imena pripone *-e*, *-ika*, *-ək*, *-ka*, *-ica*, *-əc*, *-ca*, *-ce*, *-ič*: otroče, pišče; bucika, Micika; bobek, kozarček; nitka, punčka; kozica, mizica; bratec, zvonec; klopca, vrvca; mestece, kolesce; tatič, kmetič;

8. večalna imena priponi *-ina*, *-ač*: deklina, zidina; bradač, panjač;

9. slabšalna imena pripone *-ela*, *-ulja*, *-un*, *-e*, *-avt*, *-avs*, *-uh*: babela, kesnela; skopulja, klepetulja; pisun, vohun; kljuse, pevče; iztikavt, stiskavt; bahavs, kmetavs; lenuh, požeruh;

10. pojmovna imena pripone *-je*, *-ija*, *-inja*, *-ina*, *-stvo*, *-ota*, *-ost*, *-oba*, *-oča:* življenje, zdravje; domačija, siromačija; blaginja, draginja; belina, vrlina; bogastvo, gospostvo; lepota, slepota; modrost, otožnost; lenoba, puščoba; težkoča, čistoča;

11. imena ženskih bitij pripone *-inja*, *-ka*, *-ica*: boginja, gospodinja; bralka, Slovenka; golobica, tatica;

12. imena prebivalcev priponi *-jan*; *-əc*: meščan, Rimljan; planinec, Primorec;

13. imena rastlin pripona *-ika*: planika, čemerika;

14. snovna imena pripone *-ina*, *-ivo*, *-enjak*: govedina, hrastovina; cepivo, tkivo; ovsenjak, medenjak;

15. imena za mero in ceno priponi *-nina*, *-arina*: brodnina, mostnina; hranarina, stanarina;

16. imena, ki posnemajo naravne glasove, priponi *-et*, *-ot*: hehet, trepet; krohot, topot.

Raba pripon. — Pripona *-je*, dodana obliki trpnega deležnika, dela glagolnik: *vpitje*, *branje*, *posvetovanje*. Ker glagolnik pomeni glagolsko dejanje, se je sprva delal samo od nedovršnikov, vendar je nalika kmalu ustvarila tudi tvorbe iz dovršnikov. Danes je razloček v tem, da glagolnik iz nedovršnika pomeni dejanje, iz dovršnika pa stanje po dovršenem dejanju: *poniževanje*, *uničevanje*, toda *ponižanje*, *uničenje*. Po pomenskem premiku glagolnik večkrat zaznamuje predmet dejanja: *cvrtjè*, *žaganje*, *žganje*.

Pripona *-ija* je romanskega izvora, udomačila pa se je najbolj prek nemških izposojenk: *opatija, bogatija.* Silno rada se dodaja ravno tako tuji priponi *-ar* v obliki *-arija*: *branjarija, baharija.* Obe sta še danes močno tvorni, vendar nove izvedenke niso zaželene.

Manjšalna pripona *-ej* je značilna za severna narečja: *atej, dedej, ljubej*; v knjižnem jeziku navadno ne nastopa.

Pripona *-lo* je iz opisnega deležnika in zaničljivo poimenuje osebe: *blebetalo, budalo, zijalo.* Ločiti jo je treba od pripone *-lo* iz nekdanjega *-dlo*, ki dela orodna imena: *šilo, cedilo, zdravilo, držalo, obuvalo.*

Pripona *-əlj* je domača v besedi *kašelj, kašlja*, pod nemškim vplivom v *nagelj, nageljna*; ta drugi tip je silno razširjen po narečjih (*angeljna, Franceljna*), knjižni jezik pa se ga brani (*rablja, škratlja*), vendar včasih pripušča dvojnice.

Pripona *-telj* je domača samo v besedi *prijatelj*, sicer je izposojena iz drugih slovanskih jezikov in je spodrinila domače izvedenke (*učitelj* : *učenik, stvaritelj* : *stvarnik, tožitelj* : *tožnik, voditelj* : *vodnik*). Nove izpeljanke s to pripono niso potrebne.

Pripona *-ina* je še danes silo tvorna in pomensko bogata. Dodana samostalnikom, pomeni izvor, snov ali izdelek: *gabrina, svinina.* Izvedenke iz pridevnikov zaznamujejo lastnost: *belina, globina, tišina.* Dodaja se tudi deležnikom (*bolečina, opeklina, izkopanina, odprtina*), zlasti pa pridevniškim izvedenkam na *-ov, -ev, -en, -ən, -ar, -ski*: *bobovina, hrastovina*; *kraljevina, pajčevina*; *cukrenina, testenina*; *brodnina, voznina; stanarina, vodarina; fantovščina, bratovščina.* Navezuje se tudi na samostalniške pripone: *dragotina, jagnjetina, kletvina* itd.

Pripona *-təv* se je silno razmahnila; dela namreč glagolske samostalnike iz dovršnikov, ker le-ti nimajo pravega glagolnika: *naselitev, ugotovitev, razmestitev.*

Pripona *-stvo* dela iz samostalnikov in pridevnikov pojmovna imena: *poganstvo, varstvo*, po fonetičnem načelu *človeštvo, gospostvo, moštvo* (iz *možstvo*), po etimološkem *ljudstvo, sredstvo.*

Pripona *-e* (iz *-ent*) dela imena, ki pomenijo mladiče in majhna bitja: *jagnje, žrebe, otroče.* Od malega je pomenski prehod na manj-

vredno: *pevče*, *zaspane*, *počasne*. V to vrsto so pritegnjeni tudi nekdanji zvalniki (*oče*, *Tone*); zelo je v rabi tudi pri okrajšanih slovanskih in krščanskih imenih, ki so danes postala priimki: *Bolè* iz *Boljeslav*, *Brate* iz *Bratislav*, *Jere* iz *Jernej*, *Kobe* iz *Jakob*.

Pojmovne samostalnike dela slovenščina s priponami *-ota*, *-ost*, *-oba*, *-oča*: *bridkota*, *bridkost*, *bridkoba*, *bridkoča*. Take potrate si ne more privoščiti noben jezik, nazadnje zmaga ena oblika, v našem primeru *bridkost*, druge pa izginejo ali privzamejo kako pomensko tančino. Tako imamo danes *čistost* (nravno), *čistota* (kovine), *čistoča* (higiena). Zakaj prevlada ta ali ona tekmica, ne vemo, verjetno je vse igra slučaja, vplivnih pisateljev in pomembnejših narečij. Vzhodna narečja ljubijo izpeljanke na *-oča*, v osrednjih narečjih in v knjižnem jeziku vsebuje *-ost* največ abstraktnosti, zato zmaguje.

Izvedenke iz nedovršnikov s pripono *-ba* so prvotno pomenile glagolsko dejanje (*bramba*, *dražba*), iz dovršnikov učinek glagolskega dejanja (*pogodba*, *zgodba*). Danes je to razločevanje skorajda zabrisano.

Priponi *-ak* in *-jak* delata samostalnike iz glagolov (*požirak*, *vijak*) in iz imen (*žlebak*, *belak* — *seljak*, *beljak*). Zmaguje *-jak*, samo ta se namreč dodaja izvedenim pridevnikom: *pomorščak* (iz *pomorskjak*); *kozjak*, *medenjak*; *podočnjak*. Kadar sestavljena pripona *-njak* ni bila poudarjena, je v osrednjih narečjih oslabela v *-njek*, *-njək*, *-nk* in na tej zadnji stopnji se je srečala z oslabelo obliko pripone *-nik*. Zatorej pišemo marsikatero besedo z *-nik*, ki se je nekdaj glasila *-njak*: *listnjak* in *listnik*, *čelešnjak* in *čelešnik*, *kolednjak* in *kolednik*.

Pripona *-ik* je danes silno redka, ker jo je domala izrinila sestavljena *-nik* (iz *-nə* + *-ik*). Za *svetník* beremo v Celovškem rokopisu *svetik*. Celo v primerih, kakor so *mučenik*, *učenik*, *senik* je treba misliti na prvotno *senənik*, *sennik*. Neizčrpen vir za nove besede imamo v spoju orodne pripone *-lo* + *-nik*: *budilnik*, *hladilnik*, *požiralnik*, *umivalnik*.

Izglagolske izvedenke s pripono *-ka* pomenijo učinek glagolskega dejanja (*bajka*, *povedka*), izimenske so manjšalke (*ročka*, *zibelka*).

Zlasti pa nam rabi pripona za tvorbo ženskih imen iz moških: *mačka, zajka, bogatinka, gostačka, točajka, Mahnečka.*

Pripona *-ica* je med najplodnejšimi. Rabimo jo zlasti za ženska imena in manjšalke: *perica, žanjica — žabica, ročica.* Dodaja se malone vsem pridevniškim in deležniškim priponam: *ilovica, apnenica, dremavica, grenčica, ostrica, kislica, mrtvica, drobnica, mlinščica, gornjica, repatica, srbečica, zavrelica, rezanica.* Dobra polovica vseh teh izvedenk ima vmesno pripono *-ən*: *senčnica, deževnica, jetnišnica, pisarnica, čistilnica.* Ženski samostalniki na soglasnik se manjšajo s pripono *-ca*: *klopca, stvarca, lučca.*

Pripona *-əc* dela imena delujočih oseb (*godec, kupec*), imena prebivalcev (*Korošec, dolenjec, dolinec*) in manjšalna imena (*bratec, kodrc*). Končnici *-lec* in *-vec* sta v knjižnem jeziku zelo spremešani; *-vec* pišemo pri izvedenkah iz glagolskih pridevnikov: *bahav-ec, laskav-ec.* Končnico *-lec* imamo od opisnih deležnikov (*pogorelec*) in samostalnikov z orodnim obrazilom *-lo*: *rilec, motovilec.* Če stoji v zlogu pred pripono *l*, pišemo *-vec*: *volivec, selivec, ponavljavec, sestavljavec.*

Pripona *-aš* je iz madžarščine, pri nas jo vse preveč uporabljamo v športu: *nogometaš, košarkaš* (bolje: *košarkar*).

Izvedenke s pripono *-išče* povedo kraj, kjer je ali je bila stvar: *mravljišče, deteljišče, ognjišče, bojišče*; sem sodijo tudi tiste, ki pomenijo del kakega orodja: *grabljišče, metlišče.* Tudi izglagolske kažejo na kraj, kjer se kaj godi: *ležišče, pogorišče.* V novejšem času se je posebno razširila iz opisnega deležnika sestavljena končnica *-lišče*: *drsališče, učilišče.*

Izglagolski samostalniki s pripono *-ež* so sprva pomenili glagolsko dejanje, n. pr. *srbež*, in so bili ženskega spola. Sčasoma so dobili pomen delujoče osebe in menjali spol: *grabež.* To se je zgodilo pod vplivom izvedenk iz pridevnikov, ki pomenijo osebo s tako ali tako lastnostjo: *hudobnež, poredнež.* Pripona je bila tako močna, da je pritegnila nekatere druge, redkeje rabljene: *Herodež, Judež, kajfež, papež, čudež* (namesto *čudes*).

Besede s pripono *-ič* (iz *-ikj*, srbsko-hrv. *-ić*) pomenijo delujoče osebe: *mlatič, ribič*; v slovenščini se glasi enako pripona *-ič* (iz *-itj*,

srbsko-hrv. *-ić*); ta dela manjšalke, zatorej lahko pomeni tudi mlada bitja in priimke po očetu: *snopič, božič — dedič, kraljič — Primožič, Lukič.*

Zlaganje samostalnikov. — Zloženke sestoje iz dveh (redko več) besed, katerih samostojni pomen jezik še občuti, a vendar dajeta v zložitvi poseben pomen. Sestavini utegneta biti samo postavljeni druga ob drugo, lahko pa sta tudi tesno spojeni, nadalje moreta ohraniti vsaka svoj poudarek ali pa prideta pod en sam akcent: *fíga móž*, toda *volkodlàk*. Med zloženke ne štejemo sestavljenk, to je s predponami sestavljenih besed, zato jih obravnavamo ob predponah. Zloženke delimo na sklope, velelniške in imenske zloženke.

V sklopu sta sestavini postavljeni druga ob drugo in nimata veznega vokala. Sklop se čuti za enoten pojem, pa naj so v pisavi sestavine že strnjene ali še ločene: *nepridiprav, nebodigatreba, nemanič, pridanič, vbogajme, očenaš, dolgčas, mrčes* (imenovalnik k *maričesa*), *peš pot, figa mož, mož beseda, laketbrada, mojster skaza, možicelj vstajač, pol tič pol miš* (netopir), *triglav, stonoga, ničvrednost, sebeljubnost, vsevednež.*

Velelniške zloženke imajo v prvem delu velelnik, v drugem samostalnik. V slovenščini so malone došle, znane so še *zahvalibogca* (kobilica), *trinog* (ki naj noge tare), *kuripečič*; iz srbo-hrv. vzete ali šaljivo narejene so *cepidlaka, kažimed, kažipot, klativitez.* Več tega je v starih imenih (*Držimir, Gojimir, Mstislav*) in šaljivih vzdevkih kot priimkih: *Pecikozič, Zalecajrep, Terseglav* (Tresiglav). Vsi drugi primeri so privzeli vezni vokal in tako prešli med prave zloženke: *motoglav, smrdokavra, srbopetec, tresorepka, vijeglavka, vrtoglavica.*

Imenske zloženke imajo v obeh delih ime, ponajvečkrat samostalnik ali pridevniško besedo. Sestavini sta zvezani z veznim vokalom *-o-*, za mehkimi konzonanti *-e-*. Bistvenega pomenskega razločka med sklopi in zloženkami ni. Danes so žive še tri vrste zloženk z veznim vokalom: svojstvene, glagolske in sintaktične.

Vzemimo za svojstvene primer *trdoglav človek.* Sestavini sta se strnili v enoto in stopili kot pridevnik v službo samostalnika *človek.* Kot celota pomenita neko lastnost, ki jo ima oseba ali stvar. Iz

prvotnih pridevnikov so po izpeljavi lahko nastali tudi samostalniki: *trdoglavec, trdoglavka, trdoglavost.* Zelo pogostna je tudi nadaljnja izpeljava na *-ən: trdoglaven.* Zgodi se celo, da se prvotni pridevnik substantivira: *Trdoglav, Zlatorog.*

Glagolske zloženke imajo v drugem delu glagolsko osnovo: *drvosek.* Pri tem je *sek* osnovna beseda, *drvo* pa določilna. Glagolski del utegne biti v drugi prevojni stopnji kakor pa glagol: *listognoj* (gniti), *vinotok* (teči). Ker je v osnovni besedi glagolska oblika, je s tem že določena funkcija določilne besede, je namreč prav tista, ki jo nahajamo v stavku ob povedku: prvi del je ali osebek ali predmet ali prislovno določilo. Tako moremo razvezati *kolotek* v *kolo teče, konjeder* v *konje dere, uholaz* = *v uho leze, grdogled* = *grdo gleda.* Glagolsko dejanje, izraženo v osnovni besedi, ima aktivni, medialni ali pasivni pomen. *Drvosek* lahko pomeni 1. drva se sekajo, 2. kdor drva seka, 3. kraj, kjer se drva sekajo, 4. čas, ko se drva sekajo. Glagolske zloženke imajo torej zmerom stavčni pomen. — Nekaj zloženk ni v skladu z gornjim pravilom: *drevored, kolodvor, slavolok, brzovlak,* saj nimajo stavčnega pomena. Ker so se že udomačile, jih ne preganjamo.

V tretjo vrsto sodijo imenske zloženke, ki so nastale iz sintaktične zvéze: iz enotnega pojma *Škofja Loka, Velike Lašče, Višnja gora, Slovenska Bistrica* so nastali pridevniki *škofjeloški, velikolaški, višnjegorski, slovenjebistriški,* po njih pa samostalniki *Škofjeločan* itd. Čeprav jih ljudstvo ne uporablja, ker pravi samo *Ločan, Laščan, Višnjan, Bistričan,* so vendar v knjižnem jeziku potrebni. Da so pravilni, kaže ljudski primer *velika noč, velikonočen, velikonočnica.*

Ker so zloženke »eminentna potreba moderne kulture« (Jagić), slovenščina tej potrebi lahko ustreže z zgornjimi vrstami. Še zmerom pa veljajo pravila starih slovničarjev, da ne rabimo zloženke, kadar imamo zanjo nezloženo besedo: *god, parnik, miloščina, rudnik, gasilec, slap, blaginja* (ne: *imendan, parobrod, milodar, rudokop, ognjegasec, vodopad, blagostanje*). Tuje zloženke slovenimo tudi tako, da 1. določilno besedo spremenimo v pridevnik: *parni mlin, radijska postaja, slonova kost* (napačno: *paromlin, radiopostaja, slonokost*); 2. da opišemo: *ključ od hišnih vrat, olje za avto* (napačno: *avtoolje*);

3. da postavimo določilno besedo za osnovno in ju pišemo narazen: *žarki alfa* (ne: *alfažarki*), *motorji Diesel* (ali *Dieslovi motorji*, ne pa *Dieselmotorji*).

Opomba. Kadar sta tuji obe sestavini, ne veljajo slovenski zakoni za zlaganje, zatorej je dovoljena raba avtomehanik, fotoreportaža, fotoaparat, kinooperater. V primeru *kino dvorana* je za jezikovni čut prvi del nekakšen nesklonljiv pridevnik namesto predolgega *kinematografska dvorana*.

Pridevnik (adjektiv)

Oblike in zveza

Kaj je. — a) *Bistra* voda — *ravna* poljana — *veseli* otroci — *delovno* ljudstvo — *junaški* borci.

b) *Sosedov* sin — *materina* beseda — *očetov* greh — *Titova* mladina — *Cankarjeva* dela — *Marijini* laski.

c) *Šolski* vrt — *lanski* sneg — *mestna* hiša.

Ležeče tiskane besede se pridevajo samostalnikom, zato jih imenujemo pridevnike. Primeri pod a) povedo, kakšen je samostalnik, primeri pod b), čigav je, primeri pod c), kateri ali katere vrste je. Pridevniki torej označujejo kakovost, svojino ali vrsto; ločimo kakovostne, svojilne in vrstne pridevnike.

Raba. — a) *Triglavska* roža je rasla po *sivih* skalah. *Slovenske* besede nismo zatajili, naj so jo še huje preganjali *besni* zavojevalci. Iz *temnih* gozdov je planil *viharni* klic po *zlati* svobodi. *Suhe* štrlijo čez pot veje *ožganih* dreves.

b) Nad poljem visi *teman* oblak. Oblak nad poljem je *teman*. — Oblekel je *dedov* kožuh. Ta kožuh je *dedov*. — *Marljivi* dijaki se ne boje dela. Dijaki so *marljivi*. Živeti *vrli* mož ne sme zase. Mož je *vrl*.

Pridevnik se ujema z odnosnim samostalnikom v spolu, sklonu in številu. Rabi nam kot prilastek ali kot povedno določilo.

Oblika. — 1. Učenec je *priden* ali *len*. *Pridni* se uči in dela, *leni* pohajkuje. Ta zvezek je *zamazan*, oni je *čeden*. *Zamazani* je moj, *čedni* je tvoj. *Rahel* dih zavel je iz gozdov, oj *rahli* dih, ti veješ prek grobov!

Vsi gornji pridevniki stojé v edninskem imenovalniku moškega spola, in vendar je med njimi razlika: nekateri imajo obrazilo *-i*, drugi ne. Ob pazljivejšem pregledu lahko ugotovimo, da obliko na *-i* rabimo šele tedaj, ko smo osebo ali stvar že poprej spoznali. Najprej se nam predstavi učenec, kakšen je: *priden* ali *len*. Spoznali smo ga in, ko spet govorimo o njem, že vemo, kateri je: to je tisti *pridni* (*leni*) učenec.

Pridevnik ima nedoločno in določno obliko. Določno obliko rabimo, kadar govorimo o kaki določeni, že znani osebi ali stvari.

Pomni. Kadar ti raba določne pridevniške oblike dela preglavice, si pomagaj z narečjem! Ako v domači govorici praviš »*en*« *len fant*, potem imaš opraviti z nedoločno obliko; kadar pa bi rekel »*ta*« *len fant*, gre za določno obliko. Vendar »*en*« in »*ta*« v takšni rabi v knjižnem jeziku nista dovoljena.

Še en pripomoček: nedoločna oblika skoraj brez izjeme odgovarja na vprašanje kakšen?, določna na vprašanje kateri?

2. Nenadoma se razmakne *megleni* zastor. Risal sem mu *bel* križ na *črni* hrbet. *Silen* dim je bil obsenčil nebo. Na pragu je stal *mlad* in *postaven* fant.

Določna oblika ima posebno obrazilo samo v edninskem imenovalniku (in tožilniku = imenovalniku) moškega spola.

Opomnja. V srbščini in hrvaščini imata nedoločna in določna oblika še deloma ločeno sklanjatev: *dobar konj, dobra konja, dobru konju...; dobri konj, dobroga konja, dobromu konju.*

3. Sonce je sijalo milo kakor sam *božji* blagoslov. *Neznanski* hrup je napolnil mesto. Bil je zavit v *mrtvaški* prt. Kdo je tvoj *bližnji*? Pa se pomeriva, kateri bo *močnejši*! Jernej se je ozrl na *gospodarjev* vrt. *Sosedov* hlev je zagorel s plamenom. *Sestrin* pogled je nemirno begal. S slepimi očmi bi našel *materin* grob.

Pridevniki na *-ji*, *-nji*, *-ski*, *-ški*, dalje vsi neopisani primerniki in presežniki imajo samo določno obliko, svojilni pridevniki na *-ov*, *-ev*, *-in* pa samo nedoločno.

4. Ti si mi *pravi* tiček! *Obči* smeh mu je bil odgovor.

Pridevniki *pravi*, *obči*, *sleherni*, *rajni* imajo samo določno obliko.

5. Spomin je *sladák* kakor pesem. Nikoli še nisem bil tako *miren* in *srečen*. Tisti človek mi je bil zmeraj *zoprn*. Sam sebi sem se zdel *tuj* in *grd*. Ni *nesrečen*, kdor v grobu leži.

Gornji pridevniki so vsi v povedni rabi. V povedni rabi imajo pridevniki nedoločno obliko.

Pomni 1. Nekatera narečja so izgubila nedoločno obliko, n. pr. *ko sem še mali bil*. V knjižnem jeziku taka raba ni dovoljena.

Pomni 2. V nekaterih primerih gornje pravilo ne drži, a samo na videz. V hlevu stojita dva konja, prvi vidi, drugi je slep. Vstopi mešetar in vpraša, *kateri je slepi*. Tu je povedna raba samo navidezna, ker je mešetar hotel vedeti, *kateri je slepi konj*.

6. Drugi so strmeli z *velíkimi* očmi. Zdelo se jim je, da je mati zelo *velíka*. Pozvonili so z *vélikim* zvonom. Ljubim jih s šumom in hrupom ta *vélika* mesta. *Majhen* možiček, *velíka* zmota. *Mali* mož, na prste stopi!

V gornjih primerih se loči določna oblika od nedoločne (v vseh sklonih, spolih in številih) s poudarkom ali s posebnim izrazom.

Zapomni si dobro določno in nedoločno obliko:

Dol. obl.: *véliki, vélika, véliko*; *mali, mala, malo*;

Ned. obl.: *vêlik, velíka, velíko*; *majhen, majhna, majhno*.

Pomni. Narečja poznajo dosti pridevnikov, ki se jim določna oblika razlikuje od nedoločne po kakovosti samoglasnika. Nedoločna oblika ima v osnovi širok vokal, določna pa ozek, n. pr. *ena zelêna steklenica* : *ta zelêna steklenica; ena visôka bukev* : *ta visóka bukev*. V knjižni slovenščini te razlike ne delamo več, posplošil se je izgovor s širokim samoglasnikom.

7. »Valjhun ravná po svoji slepi glavi,« *duhovni* pravi. *Popotni* si je otrl rosno čelo. *Pravični* se ne boji smrti. *Modri* se ne zmeni za bedaka.

Ležeče tiskani pridevniki stojé namesto samostalnikov (*duhovnik, popotnik, pravičnik, modrijan*), zato imajo določno obliko.

8. Dušan *Silni*. Peter *Véliki*. Pipin *Mali*. — Stoji, stoji tam *beli* grad. Stoji na skali *sivi* grad. *Veseli* pastir. *Ledeni* dih smrti. Čez reko čoln *črni* leti. — To je *šivalni*, ne *pletilni* stroj. Za hišo je *zelenjadni vrt*. — *Cestni* prah, *premični* poudarek, *ukrasni* pridevek, *poučni* slovar, *lirični* pesnik, *kemični* laboratorij.

Zgodovinske osebe imajo ob svojem imenu večkrat stalni pridevek. V narodni pesmi se ponavljajo vedno isti, stalno rabljeni ukrasni pridevki. Nekateri pridevniki določajo samostalniku vrsto in so nekak sestavni del imena samega; v takih primerih ne vprašujem le: kakšen *stroj, vrt, prah, poudarek* itd. je to, marveč kateri, t. j. katere vrste stroj, vrt, laboratorij itd. je to? Stalno rabljeni, ukrasni in določilni pridevki imajo samo določno obliko.

9. Povzdigni *svoj silni* glas! *Moj črni* plašč. *Naš narodni* dom. *Ta rdeči* cvet. *Ves prosti* čas je preždel ob knjigah. *Ves ljubi* večer je predremal.

V gornjih primerih so samostalniki natančno določeni s svojilnim ali kazalnim zaimkom ali z zaimkom *ves*, zatorej rabimo določno obliko.

10. *Vsak pameten* človek to razume. *Vsak dober* državljan spoštuje zakone.

Za zaimkom *vsak* rabimo nedoločno obliko.

Za rabo določne in nedoločne oblike pomni:

Nedoločna oblika	Določna oblika
Neznana oseba ali stvar (»en«, kakšen?) *-ov, -ev, -in*	Znana oseba ali stvar (»ta«, kateri?) *-ji, -nji. -ski, -ški, obči, pravi*
povedna raba	neopisani primerniki, presežniki
vêlik, velika, veliko *majhen, majhna, majhno*	*véliki, vélika, véliko* *mali, mala, malo*
	samostalniško rabljeni pridevniki
	stalno rabljeni, ukrasni in določilni pridevniki
za nedoločnim zaimkom *vsak*	za svojilnim zaimkom in *ves*

Sklanjatev

Poudarek na osnovi. — *Zdrav* mi ostani! *Zdravi* ne potrebuje zdravila. *Divji* mož, *kosmati* mož tri doline je ogradil. Katere so naše *domače* živali? Bili so *mili* večeri, *polni tihega* veselja. Letine *bogate*, gospodinje *košate*. Napil sem se tvoje *čiste* vode.

Vsi gornji pridevniki imajo poudarek zmeraj na osnovi. Pri njih se loči določna oblika od nedoločne samo v edninskem ime-

novalniku (tožilniku) moškega spola, kjer dobi določna oblika obrazilo *-i* in se kratki poudarek zadnjega zloga podaljša. (*Zdràv: zdrávi; bogàt: bogáti; domàč: domáči*).

	Moški spol	Ženski spol	Srednji spol
	Ednina		
1.	bogàt — bogáti	bogáta	bogáto
2.	bogátega	bogáte	bogátega
3.	bogátemu	bogáti	bogátemu
4.	bogàt — bogáti (-ega)	bogáto	bogáto
5.	pri bogátem	bogáti	bogátem
6.	z bogátim	bogáto	bogátim
	Dvojina		
1.	bogáta	bogáti	bogáti
2.	bogátih	bogátih	bogátih
3.	bogátima	bogátima	bogátima
4.	bogáta	bogáti	bogáti
5.	pri bogatih	bogátih	bogátih
6.	z bogátima	bogátima	bogátima
	Množina		
1.	bogáti	bogáte	bogáta
2.	bogátih	bogatih	bogátih
3.	bogátim	bogátim	bogátim
4.	bogáte	bogáte	bogáta
5.	pri bogátih	bogátih	bogátih
6.	z bogátimi	bogátimi	bogátimi

Posebej si je treba zapomniti: *víšnjev* in *višnjév* (to sam[illegible] za barvo); *bôžji*, toda *bóžji* grob, *bóžja* pot; *hrípav*, *poníglav*, *lágoden*, *póstaren; véder*, *védra*, *védro* in *véder*, *vêdra*, *vedró; óster*, *ôstra* in *ostró; tóp*, *tópa*, *tópo* in *tòp*, *tôpa*, *topó; ohòl*, *ohôla; vêlik: véliki*. Pridevniki na *-iv* imajo dolgi, na *-ljiv* kratki poudarek: *črvív* — *sramežljiv*.

Premični poudarek. — 1. Matere ni več in dnevi so sedaj *pusti*. Zemlja je bila *pústa*. Niso *suhé* nam prijateljem oči. Tiste *súhe*

roké so govorile o bedi. *Zvestó* srce in delavno ročico. *Hudé* nesreče so prišle nad kmeta. Striček, kako ste *lepí*. V mravljišču je bilo vse *živó*. Ti *gŕdi* otrok, to je *grdó*.

Gornji pridevniki imajo premični poudarek, vendar samo v nedoločni obliki, medtem ko ima določna zmeraj stalni poudarek. Premični poudarek je posebno priljubljen v povedni rabi in v prislovu, v prilastkovni rabi pa naglo peša.

Poudarek na obrazilu imata le imenovalnik in tožilnik, in sicer:

a) ednina: sr. sp. *mladó drevó* in tož. ž. sp. *mladó ženó;*

b) dvojina: samo m. sp. *mladá možá*;

c) množina: za vse 3 spole: *mladí, mladé, mladá so; sem videl mladé možé, mladé žene* in *mladá drevesa.*

Po zgledu mlad se sklanjajo *bled, bos, cel, drag, gluh, gnil, gost, grd, hud, kriv, len, lep, ljub, nag, pust, skop, slan, slep, strm, suh, trd, zlat, zvest, živ;* nadalje kratko poudarjeni *gol, hrom, nor, nov, prost, rad, siv, slab, star.*

Pomni. Tudi v teh primerih je premični poudarek častitljiva starina, ohranjena zlasti v osrednjih narečjih; njega izguba bi škodovala voljnosti in zvočnosti slovenskega jezika. Seveda je dovoljen tudi stalni poudarek.

2. Po licih so polzele *gorké solzé*. Le zakaj si mu tako *gorák (gorèk)?* Peč je še *gôrka*. Prav tiste dni sem imel silo *težkó* opravilo. *Strašné* mu misli rojijo po glavi. Tuj kruh je *grenák*. Točila je *grenké* solzé. Večer je bil *hladèn (hladán)*. Materine besede so *sladké*. Še možje so bili vsi *solzní*.

Ležeče tiskani pridevniki imajo v im. ed. m. polglasnik s kratkim poudarkom; ta se lahko spremeni v dolgo poudarjeni *a*.

Večina dvozložnic s premičnim poudarkom se lahko sklanja po vseh treh zgledih, namreč kakor da imajo poudarek na osnovi, na obrazilu ali premični poudarek: *gôrek, gôrkega; gorák, gorkí; gorèk, gorkegà*. Tako še: *droben, glasen, grenek, hladen, kalen, krepek, krotek, masten, mehek, močen, plašen, plehek, poten, prašen, rosen, sladek, solzen, strašen, tesen, voljen, željen.*

Pomni. Na dróbno, na górkem, na próstem, na méhkem, v méhko skuhati.

Poudarek na obrazilu. — Gospodinja je bila *temnà* in tuja. V kotu se je odzvalo s *tenkìm* glaskom. Jeza mu plamti s *temnegà* obraza. Dekletce je bilo *tenkó* in *medló.*

Nekateri pridevniki, zlasti taki s polglasnikom v osnovi in obrazilu, morejo imeti poudarek vedno na obrazilu.

	Moški spol	Ženski spol	Srednji spol
		Ednina	
1.	temèn (temán) - temnì	temnà	temnó (-ò)
2.	temnegà	temnè (-é)	temnegà
3.	temnemù	temnì	temnemù
4.	temèn (temán) - temnì	temnó (-ò)	temnó (-ò)
5.	pri temnèm	temnì	temnèm
6.	s temnìm	temnó (-ò)	temnìm
		Dvojina	
1.	temnà	temnì (-é)	temnì (-é)
2.	temnìh	temnìh	temnìh
3.	temnimà	temnimà	temnimà
4.	temnà	temnì (-é)	temnì (-é)
5.	pri temnìh	temnìh	temnìh
6.	s temnimà	temnimà	temnimà
		Množina	
1.	temnì (temní)	temné	temnà
2.	temnìh	temnìh	temnìh
3.	temnìm	temnìm	temnìm
4.	temné (-è)	temné	temnà
5.	pri temnìh	temnìh	temnìh
6.	s temnimí	temnimí	temnimí

Po zgledu *temèn* smeš sklanjati: *tenèk, medèl, kasèn, lahèk, mrtèv, svetèl, tesèn, brhèk* itd.

Dovoljeno je tudi *tèmen, tèmnega, tèmnemu* itd.

Posebej si velja zapomniti v nedoločni obliki *kasèn, kesán* in *kásen; svetèl, svetál* in *svêtel; tenèk, tenák* in *tánek; temèn, temán* in *tèmen; tesèn, tesán* in *têsen;* v določni obliki *kásni, svétli, tánki, tèmni, têsni;* v predložni zvezi *na svétlo, na svétlem, na tésno, na tésnem.*

Oblike. — Kakor je svet *lep, lepši* so domači kraji, a *najlepši* je dom.

Lastnosti pridevljemo samostalnikom v večji ali manjši meri. To izraža pridevnik v treh stopnjah: v osnovniku (pozitivu), primerniku (komparativu) in presežniku (superlativu).

1. *Lepše* sonce njemu sije, *lepša* zarja rumeni. Svoboda je *dražja* ko loboda. Plen *najdražji* bil je svetli demant Kohinur. Čim *bolj* je bil *jezen*, tem *bolj* je bil *goreč*. Človek je včasi *najbolj divja* zver. Mladina, ta *najmlajši, najčistejši, najzavednejši* del ljudstva.

lep	lep-ši	naj-lep-ši
drag	draž-ji	naj-draž-ji
krepak	krepk-ejši	naj-krepk-ejši
divji	bolj divji	najbolj divji

Primernik delamo z obrazili *-ši, -ji, -ejši* ali pa ga opisujemo s prislovom *bolj*. Presežnik izvajamo iz primernika z *naj-*.

2. Zapomni si posebej tele primernike in presežnike:

lahak	lažji	najlažji	širok	širši	najširši
mehak	mečji	najmečji	visok	višji	najvišji
težak	težji	najtežji	hud	hujši	najhujši
tenak	tanjši	najtanjši	mlad	mlajši	najmlajši
sladak	slajši	najslajši	trd	trši	najtrši
kratek	krajši	najkrajši	grd	grši	najgrši
	kračji	najkračji	dober	boljši	najboljši
nizek	nižji	najnižji	dolg	daljši	najdaljši
ozek	ožji	najožji	velik	večji	največji
globok	globlji	najglobljі	majhen	manjši	najmanjši

Nekateri pridevniki imajo poleg te stare oblike tudi novejšo, n. pr. *mehkejši — najmehkejši, sladkejši — najsladkejši*, a te oblike slovenščini niso ljube. — V nekaterih primerih je stari primernik dobil nov pomen, n. pr. *gorák — gorji* ali *gorši*; v pomenu *toplejši* rabimo danes obliko *gorkejši*; *gorji* ali *gorši* pa pomeni: *hujši, lepši, boljši.*

Pridevnik *daljen, daljna -o* (=kar je daleč) ima primernik *daljnji -a -e*, v rabi zlasti v zloženki *nadaljnji -a -e* (= kar sledi dalje); zato v pisavi ne smemo zamenjavati teh dveh oblik: *daljna dežela, daljni dogodki* (to so tisti, ki so daleč), toda *nadaljnje pošiljke, nadaljnji poskusi, nadaljnji dogodki* (kar sledi naprej).

3. Stopnjuj pridevnike: a) *črn, rumen, zelen, bel, rdečkast;*

b) *pekoč, žgoč, vroč, cvetoč, goreč, počen, dognan, pečen; otekel, zabuhel, vrel, gnil, razvit, zabit, pokrit;*

c) *divji, božji, gadji, vsakdanji, slovenski, bratski, moški;*

č) *koščen, lesen, jeklen, voden, svinčen, cerkven, duševen, jezen; zdrav, sanjav, krmežljav, bahav, grbav, krastav, grčav, žilav, lisast, grbast, kosmat, travnat; suh, tuj, moker, sit* itd.

S prislovom *bolj* opisujejo komparativ: a) pridevniki, ki pomenijo barve; b) pridevniki, ki so po obliki deležniki; c) pridevniki, ki imajo samo določno obliko; č) mnogi pridevniki na *-en, -ən, -av, -ast, -at* in vsi tisti, ki ne ločijo obojne oblike.

Pomni. Pridevnikov, ki jih lahko stopnjujemo z obrazili, ne stopnjujemo z *(naj)bolj*; izjema so primeri s posebnim poudarkom ali slogovno posebnostjo.

4. Bodi no malo *manj* siten! Izmed vseh je *najmanj* delaven naš razred. Kaj bi govoril, kdo je *pridnejši*, kvečjemu, kdo je *manj* len!

Samostalnikom lastnosti lahko primerjamo tudi navzdol; za ta namen nimamo posebnih oblik z obrazili, marveč jih vsi pridevniki opisujejo z *manj* za primernik in *najmanj* za presežnik.

Pomni. S posebnimi prislovi lahko izražamo večjo ali manjšo stopnjo pri vseh besednih vrstah. Stopnjevanje v ožjem pomenu besede pa imenujemo v slovnici le to z obrazili. Visoko stopnjo, toda brez primerjave, izražajo pridevniki, sestavljeni s predpono *pre-: predraga mati, prelepi dnevi.*

Raba primernika. — 1. *Boljša* pamet *ko* žamet. *Boljši* danes kos *kakor* jutri gos.

Stvar, s katero se druga primerja, stoji v istem sklonu. Za primerjanje nam poleg primernika rabita še besedici ko, kakor.

2. Janko je bil *starejši* od *Metke*. Ni bilo *zadovoljnejšega* človeka mimo *Boltežarja*. Sila, ki izvira iz globine ljudskih množic, je *silnejša* od (mimo) *vseh sklepov* za zeleno mizo.

Stvar, s katero se druga primerja, more stati tudi v rodilniku s predlogom *od* ali *mimo*.

Pridevniki iz tujih lastnih imen

Pridevnike iz tujih lastnih imen delamo v glavnem po pravilih, ki veljajo za sklanjanje teh imen.

Pridevniki iz slovanskih imen: *Púškinov*, *Karadžićev*, *Sienkiewiczev*, *Tolstojev*, *kragujevški* (Kragujevac, -vca). Od imen, ki so sama po sebi pridevniki, ne delamo svojilnih pridevnikov, temveč rabimo rodilnik: slovnica *Dobrovskega*, kritika *Belinskega*, črtice *Čehova*.

Pridevniki iz staroklasičnih imen: *Ksenofontov* (Ksenofon, -nta), *Katonov* (Kato, Katona); *Odisejev*, *Sokratov*, *Horacov* ali *Horacijev; Venerin* (Venus ali Venera), *Ciceronov* (Cicero ali Ciceron), *Tacitov* (Tacit ali Tacitus).

Pridevniki iz romanskih in germanskih imen: 1. *Barrèsov* (izg. *barèsọu̯*), *Dumasov* (izg. *dümájeu̯*), *Descartesov* (izg. *dekártọu̯*), *Faguetov* (izg. *fagéjeu̯* ali *fagétọu̯*).

2. a) *Morsov*, *Tainov* (izg. *tênọu̯*), *Molièrov*, *Shakespearov; Wallaceov* (izg. *wôlisọu̯*), *Lesageov* (*lesážọu̯*); *Meriméejev* (izg. *meriméjeu̯*).

b) *Zolajev*, *Hugojev*, *Richelieujev*.

Pomni. Pri tujih imenih se za mehkimi soglasniki *o* v obrazilih ne spreminja v *e* razen za *j*: *Lesageov — Meriméejev, Zolajev.*

c) *Goethejev*, *Dantejev*, *Galsworthyjev; broadwayski.*

č) *Lutrov*, *lutrski*, *manchestrski*, *schaffhausenski*, *Beethovnov*, *Heglov*, *heglovski; Wagnerjev*, *Schillerjev*, *Pasteurjev;*

d) *montecarlski*, *buenosaireški*, *newyorški*, *Sainte-Beuvov.*

e) Imena, ki se končujejo v osnovi na *-k*, *-g*, *-h*, *-s*, *-z*, *-c*, delajo pridevnik po slovenskih glasovnih zakonih z mehčanjem: *Hamburg*

— *hamburški, Cherbourg* (izg. *šerbúr*) — *cherbourški, Tübingen* — *tübinški, Urach* — *uraški, York* — *yorški, Atos* — *atoški, Suez* — *sueški, Linz* — *linški.*

f) V končniškem delu so poslovenjeni: *lilski, diepski, carcassonski* (Lille, Dieppe, Carcassonne), *compiènjski, bolonjski* (Compiègne, Bologna), *marsejski, versajski* (Marseille, Versailles).

Pomni. Pri imenih na nemi soglasnik se pridevniško obrazilo *-ski* mehanično pripisuje: *Bordeaux (bordó)* — *bordeauxski (bordójski), Chamonix (šamoní)* — *chamonixski (šamonijski).*

Raba pridevnikov

1. V levem žepu sta našla *srebrn* zaboj in poprosila *človeškega* orjaka, naj ga odpre. — Mladina *novi* svet čisla, *starega* pa zanemarja. Kdor se mlad belega kruha brani, bo star rad *črnega* hrustal.

V edninskem tožilniku je pridevnik moškega spola enak imenovalniku, če stoji pred samostalnikom, ki pomeni stvar, ali rodilniku, če stoji pred samostalnikom, ki pomeni bitje; kadar pa stoji pridevnik sam, stoji navadno v obliki, ki je enaka rodilniku.

2. *Rad* bi pisal. Vaša milost, kaj bi *rada?* Dete *rado* spi. Bi *rade* še ležale, pa vstati morajo. Domov bi *radi* gnali, pa pasti morajo. Sestra *rajši (rajša)* bere.

Stavčna analiza kaže, da pridevnik *rad* odgovarja na vprašanje *kako?* kakor nekakšen pregiben prislov načina. V stopnjevanju se je danes že skoraj posplošila raba moške oblike za vse tri spole, je pa tudi v knjižnem jeziku v rabi oblika *raje.*

Pomni. Pridevniški pomen se je ohranil v izrazu *rade volje.*

3. *Žala* beseda boli. Da mu ne storiš kaj *žalega*! *Žale* misli v srcu ni. *Žal* besede v ustih ni. — *Tešča* ajda je tista, ki nima polnega zrna. Ženica je bila *tešč* (*tešča*). Nisem ga še videl *teščega.* Nekateri ljudje so težko *tešč.* Starka mu je svetovala, naj si pomaže rano s *tešč* slino.

Žal in *tešč* sta pogosto nepregibna.

4. Ta klobuk je *poceni*, oni je *cenejši*.

Poceni je prislov, *cenejši* torej ne more biti njegov primernik, ampak primernik redko rabljenega pridevnika *cen -a -o*.

Namesto pridevnika *cen (cenén)* rabimo navadno prislov *poceni*; splošno pa sta v rabi primernik in presežnik *(naj)cenejši*.

5. a) *Suha* starka na strehi čepi, *pisan* jezik na cesto moli. Dolgost življenja našega je *kratka*.

b) *Zdravi bolnega* nese. V *kalnem* se dá ribariti. *Tujega* nočemo, *svojega* ne damo! *Primorska* vabi.

Pridevniki se rabijo v stavku kot prilastki in povedna določila. Samostalniško rabljeni pridevniki so lahko isti stavčni členi kakor samostalniki.

Izpeljava pridevnikov

Pomen pripon. — Pridevniške pripone izražajo:

1. svojino *-ov, -ev, -in, -ski*: očetov, Petrov, stričev; materin, Jerin; otroški, delavski;

2. lastnost *-av, -ljiv, -ən, -ast*: domišljav, žuljav; pazljiv, bojazljiv; služen, besen; bebast, čadast;

3. podobnost *-ast*: čebulast, kašast;

4. obilico *-av, -at, -it*: glistav, luskav; brkat, kosmat; kremenit, plodovit;

5. snov *-ov, -ev, -en, -ən*: ajdov, atlasov, češnjev, višnjev; apnen, koščen; cementen, žameten;

6. izvor *-ən*: sončen, gozden;

7. možnost *-ljiv, -ən*: čitljiv, neugasljiv; viden, neizbrisen;

8. namen *-alən, -ilən*: igralen, čistilen;

9. manjšanje *-ljat, -ljast, -kast, -hən*: gostljat, grenkljat; grahljast, suhljast; črnkast, rdečkast; bolehen, majhen;

10. ločevanje *-er*: četver, peter, mnogoter.

Raba pridevniških pripon. — Pripona *-ji* se dodaja imenom oseb in pomeni splošno svojino: *otročji, vražji;* ponajveč pa se dodaja živalskim imenom: *gadji, mačji, sračji.*

Pripona *-nji* dela pridevnike iz prislovov: *sedanji, gornji, prezgodnji* (iz *prezgodaj*), *pomladnji* (iz *pomladi*), toda *prigoden, pomladen* (iz *prigoda, pomlad*).

Pripona *-iv* se je domala umaknila priponi *-ljiv*, nove besede se delajo samo še s to zadnjo in imajo zdaj tvorni, zdaj trpni pomen: kruh je *nasitljiv*, ker nasiti; otrok je *nenasitljiv*, ker se ne dá nasititi.

Pripona *-ov* dela: a) svojilne pridevnike iz moških osebnih imen: *bratov, vojvodov, Detelov*;

b) iz živalskih imen: *gadov, koštrunov*; v tem primeru se danes že močno uveljavlja tudi *-ji*, navadno brez pomenskega razločka; sprva je *levova* šapa pomenila edninsko, *levja* šapa pa splošno svojino;

c) izvedenke iz rastlinskih imen imajo snovni pomen: *ajdov med*; delajo se tudi iz ženskih samostalnikov: *brezova metla, lipov cvet*; snovni pomen imajo tudi izvedenke iz tujih imen za blago: *irhov, žametov*;

č) dokler gre za snov, je prav: *ilov, glinov*; ni pa tako, kadar gre za svojino: *vodikov dioksid, kalcijev karbonat*. To velja tudi za znanstvene izraze iz drugih panog: *ulomkova črta, krogov obod, jezikova konica, povedkovo določilo*; rodila jih je potreba po kratkem izražanju, zato jih pravopis že dovoljuje, čeprav navaja za boljše n. pr. *jezična konica, povedno določilo*;

d) v ljudskem govoru je kopica pridevnikov na *-ov*, ki na prvi videz ne ustrezajo pravilni rabi; vendar lahko ugotovimo, da gre pri njih za snovni pomen ali pa za personifikacijo: *cukrova voda, jesihov cvet, kruhov močnik, lojeva sveča, ocvirkova potica, otrobov kruh, smetanova juha, želodova paša — jugovo vreme, jutrova dežela, listov urednik, mlajeva luna, odborova seja, narodov blagor, popkova žila, bičev ročnik, glavnikovi zobje, ključeva brada, loparjev ročaj, kolovratovo vreteno, mečeva nožnica, molkove jagode, noževe oplati, čebrovo dno, stolova noga, uljevo žrelo, tramova peta;* ljudski so tudi: *križev teden, suščev prah, breznov sneg, grudnove kvatre, petkova jed.*

Priponi *-ov* se rade dodajajo druge: *cerkoven, bliskovit, bratovski, gričevnat.*

Pripona *-in* se pritika imenom ženskih oseb in daje pomen osebne svojine: *hčerin svet, Marijini laski*; za poosebljenje gre v primerih *Matičin tajnik, lunin svit, branin zob, iglino uho, ladjin rilec.* Od živalskih imen se delajo danes pridevniki s pripono *-ji*: *ovčji sir, kozje mleko,* ker le-ta izraža splošno svojino; kadar gre za osebno, edninsko svojino, recimo v prirodopisu, je dovoljena raba *gazeline noge, bubin zapredek, dropljino gnezdo, glistina jajčeca.* Iz imen za tuje rastline navadno tudi lahko delamo pridevnike na *-in*: *endivijino seme, potonikin cvet;* prav tako je s samostalniki, ki se končujejo na *-ka* ali *-ha*: *barkin rilec, puškino kopito, soseskin tajnik, šivankino uho, mačkine solze, juhin dodatek.*

Pripona *-ən* dela dobro polovico pridevnikov, pač zato, ker ima najsplošnejši pomen kakršne koli odvisnosti ali zveze. Dodaja se tudi že izvedenim samostalnikom ali pridevnikom: *čednosten, bolesten, celoten, gnusoben, rojstven, daritven, glasben, drevesen, betežen, cvetačen, dišaven, pravden, debelušen, deležen, čemeren, središčen, običajen, davčen, delaven, hotiven, imeniten, iloven.* Pripona *-ən* je v domačih besedah, kakor so *jezičen, bledičen, pravičen,* tako tudi v izvedenkah od tujk, ki se končujejo na *-ka*: *antičen, političen, botaničen.* Toda ob teh je jezik kmalu dobil občutek, da gre za pripono *-ičen,* posebno pod vplivom latinske končnice *-icus,* francoske *-ique* in nemške *-isch*: *alfabetičen, demokratičen, alkoholičen.* Tako smo dobili vzporednice *anekdotičen, anekdotski, anekdoten.* Tu pa tam jim jezik skuša dati pomensko tančino: *ekonomijski, ekonomski, ekonomičen,* ki se nanašajo na *ekonomijo, ekonoma* in *ekonomiko.*

Pripona *-ən* pogosto dela pridevnike iz predložnih zvez: kar sega do prsi, je *doprsno*; kar traja do smrti, je *dosmrtno*; kar je po grošu, je *pogrošno* blago. Šele preko pridevnika so nastajale samostalniške izvedenke *doprsnik, posmrtnik* itd.

Pripona *-ski* rabi za izpeljevanje pridevnikov iz krajevnih imen: *ljubljanski, beneški, Koroška, Krško*; zaznamuje tudi splošno ali skupinsko svojino: *delavska* pravica (: *delavčeva* pravica). Nekaj podobnega je tudi v primerih *amundsenski* značaj, *antigonski* problem, *cankarski* slog (: *Cankarjev* slog.)

Nekateri deležniki so domala izgubili glagolski značaj in postali pravi pridevniki; to je jezik pogosto tudi na zunaj pokazal s tem, da jim je dodal pridevniško pripono: *boječ* otrok (ne *boječ se*), *bleščeč*, *bodeča* neža, *čuječen*, *gorečen*, *mogočen*, *neumrjočen*, *pereči* ogenj, *pričujočen*, *rdeč*, *vedečen*, *vroč*, *všečen* (iz *voščeč*); *lakomen*, *pitomen*; *iznajden* (= iznajdljiv), *pisano* polje, *pošten*, *stisnjen* (= skopuški), *zahvaljena* pesem, *zaspan*; *zabuhel*, *zabrekel*, *zamolkel*, *onemogel*, *opolzel*, *osupel*, *otrpel*, *prhel*, *puhel*, *stekel*, *trhel*, *vrel*, *zatohel*.

Zlaganje pridevnikov. — Za pridevniške zloženke velja domala vse tisto, kar za samostalniške. Delimo jih na sklope in prave zloženke.

Sklopi so zelo pogostni zlasti z zaimkom in številnikom v prvem delu: *vesoljni*, *ničvreden*, *vseveden*, *vsegamogočen*, *trinožen*, *štirinogat*, *petfunten*, *dvanajstleten*. Posebne vrste sklopi so sklonski; v njih je s sklonom izražena sintaktična enota okamnela: *bogaboječ*, *sebeljuben*. Dandanes se rabi kopica novih s takimi pridevniki, ki terjajo genitiv: *bojaželjen*, *častiželjen*, *ukaželjen*, *častihlepen*, *častilakomen*, *častivreden* in po naliki tudi *častiljuben*. Vsi ti primeri imajo že en sam poudarek. Prav gotovo pa istih besed ne bi mogli pisati skupaj, kadar vsak del ohrani svoj poudarek: *žêljen dobíčka* ali *dobíčka želján*, *hvále žêljen*, *gospóstva žêljen*. Seveda niso dovoljeni po nemščini suženjsko prikrojeni primeri *hvalevreden*, *milostipoln*, *čudapoln*, *grozepoln*, prav je *pohvalen*, *milosten* ali *milosti poln*, *čudovit*, *grozen*.

Prave zloženke so kakor pri samostalniku:

a) svojstvene: *svojeglav*, *dolgouh*, *zlatolas*, *črnoglav*, *golobrad*, *krivonos*, *mlečnozob*, *rdečelas*, *trdovraten*, *zlatoper* itd.;

b) glagolske: *samogolten*, *sladkosneden*, *hudodelen*, *tihotapski*, *črvojed*, *domoljuben*, *črnogled*, *radodaren*, *kolovozen*;

c) sintaktične: *hudouren*, *velikonočen*, *škofjeloški*, *narodnoosvobodilen*, *literarnozgodovinski*.

Napačno je napravljena zloženka *nadebuden*, prav je *nadobuden*, ker je v zloženkah vezni vokal *-o-*. Prav tako ni dopustno rabiti po nemškem napravljene *zrakotesen*, *vodotesen*, *ognjavaren*, *ognjetrden*, ker nimajo stavčnega pomena; pravilno se glase: *neprodušen*, *vododržen* ali *neprepusten*, *varen pred ognjem*, *nepregoren*.

Zaimek (pronomen)

Delitev

1. Marko je delal in se učil, Majda pa ne. *On* je izdelal, *ona* pa ne. — Markov uspeh je očeta razveselil, Majdin neuspeh *ga* je poparil. Mati je vprašala: »Ali si bolj vesel *njegovega* uspeha ali bolj žalosten *njenega* neuspeha?«

Samostalnike in pridevnike imenujemo z eno besedo imena. Da nam ni treba ponavljati imen v neposredni bližini, stavimo namesto njih zaimke (za ime = pronomen).

2. *Ti* imaš več v smeteh kakor *jaz* v kašči. *Sêbi* seješ, *sêbi* žanješ. *Tvoja* glava, *tvoj* svèt. *Vsakdo* nosi sodnika s *seboj*. *Táko* ovco je treba striči, *ki* je kosmata. *Kdo* zna noč temno razjasniti? *Katera* žena svet obhodi? *Kdor* nima v glavi, mora imeti v peti. *Kakršno* seme seješ, *takšno* žito boš žel. Pa naj *kdo kaj* reče! *Čigavi* smo *mi*? Titovi!

Zaimke delimo v:

1. osebne: *jaz, ti, on, mi, vi* itd. in povratno-osebne: *sêbe — se;*
2. svojilne: *moj, tvoj, njen, svoj* itd.
3. kazalne: *ta, tisti, oni, tak* itd.
4. vprašalne: *kdo? kaj? kateri?* itd.
5. oziralne: *kdor, kar, ki* itd.
6. nedoločne: *nekdo, nihče, vsak* itd.

Osebni zaimek

Kaj je. — Mati se jezi: »Kdo je ubil skledo? *Ti*, Janez, ali Majda?« — »*Jaz* že ne,« reče Janez, »*ona* jo je.« Majda pa vpije, da *jo* je ubil *on*. Mati je koj spoznala: »Oba sta kriva, *vama* že pokažem! *Mi* delamo in kupujemo, *vidva* pa uničujeta.«

Pri vsakem razgovoru ali dejanju ločimo 3 osebe:

1. tista, ki govori in pravi o sebi *jaz (midva, médve, mi, mé)*, je prva oseba;

2. tista, ki z njo govorimo in ji pravimo *ti (vidva, védve, vi, vé)*, je druga oseba;

3. tista, o kateri govorimo in ji pravimo *òn (ôna, onó, onádva, onédve, oní, oné, oná)*, je tretja oseba.

Pri glagolskem dejanju in zaimku torej ločimo 3 osebe: prvo, drugo in tretjo v ednini, dvojini in množini.

Zaimki, ki zaznamujejo osebe, se imenujejo osebni zaimki.

Sklanjatev. — 1. Osebni zaimki se sklanjajo v ednini, dvojini in množini in imajo v sklonih tele oblike:

	Prva oseba	Druga oseba	Tretja oseba		
		Ednina			
1.	jàz	tí	òn	ôna	onó
2.	mêne mè	têbe tè	njêga gà	njé jè	njêga gà
3.	mêni mì	têbi tì	njêmu mù	njéj (njì) jì	njêmu mù
4.	mêne mè	têbe tè	njêga gà	njó jò	onó gà
5.	pri mêni	pri têbi	njêm	njéj (njì)	njêm
6.	z menój (máno)	s tebój (tábo)	z njím	z njó	z njím
		Dvojina			
1.	mídva { mídve / médve }	vídva { vídve / védve }	ônadva / onádva	ônidve / onédve	ônidve / onédve
2.	náju	váju	njú (njíju)	njìh	jìh jù
3.	náma	váma		njíma jíma	
4.	náju	váju	njú (njíju)	njìh	jìh jù
5.	pri { náju / náma }	pri { váju / váma }	pri njíma	njìh (njíju)	
6.	z náma	z váma		z njíma	
		Množina			
1.	mí mé	ví vé	oní	oné	oná
2.	nàs	vàs	njìh	jìh	
3.	nàm	vàm	njìm	jìm	
4.	nàs	vàs	njé	jìh	
5.	pri nàs	pri vàs	pri njìh		
6.	z námi	z vámi	z njími		

2. a) V prvi in drugi osebi ednine ne ločimo posebnih oblik za različne spole, ker zaimka zmeraj zaznamujeta navzočni osebi in

ne more biti dvoma, na koga se nanašata. Vendar pa sta *jaz* in *ti* moškega, ženskega ali srednjega spola, na kogar se pač nanašata.

Tudi v množini in dvojini se lahko rabita obliki *mi* in *vi* brez razlike na spol, vendar navadno srečujemo za ženski spol obliki *me* in *ve*; za srednji spol ni posebnih oblik.

V imenovalniku dvojine so se za vse osebe uveljavile množinske oblike; da se ločijo od množine, so privzele števnik *-dva -dve* kot sestavni del zaimka.

V tretji osebi dvojine je v rabi več različnih oblik, nekaj starih dvojinskih, ki so še v rabi, nekaj pa novih množinskih, ki izpodrivajo dvojinske. Vsa mnogovrstnost dvojinskih oblik izvira od tod, ker se dvojina redkeje rabi.

b) Pri vseh osebah v ednini, pri 3. osebi v dvojini in množini ločimo v rodilniku, dajalniku in tožilniku poleg navadnih oblik tudi krajše oblike. Te so naslonke ali enklitike ali pa kratko poudarjene, kakor so zaznamovane v preglednici.

c) V tožilniku ednine za vse osebe, v tožilniku množine in dvojine pa samo za 3. osebo se enozložni predlogi vežejo s krajšimi oblikami v eno besedo. V teh zvezah se je v 3. osebi ohranilo nekaj starih oblik, ki jih sicer ne uporabljamo. Namesto *ga* se za moški spol natika *-nj*, za srednji spol pa *-nje* ali *-nj*; za ženski spol se natika *-njo* namesto *jo*, v dvojini *-nju* namesto *ju*, v množini pa *-nje* namesto *jih*. Če se predlog končuje na soglasnik, tedaj govorimo in pišemo med njim in *-nj* vezni polglasnik *(čezənj, nadənj)*. Med predlogom *v* in zaimkom pa se je okrepil *ə* > *a* ter postal vezni samoglasnik *(vate, vanj)*. Tako smo dobili tele oblike:

čez: čézme čézte čézse čézenj čéznjo čéznje čéznju čéznje
med: médse médnje médnju médnje
na: náme náte náse nánj nánjo nánje nánju nánje
nad: nádme nádte nádse nádenj nádnjo nádnje nádnju nádnje
ob: óbme óbte óbse óbenj óbnjo óbnje óbnju óbnje
po: póme póte pónj pónjo pónje pónju pónje
pod: pódme pódte pódse pódenj pódnjo pódnje pódnju pódnje

pred: prédmę prédte prédse prédenj prédnjo prédnju prédnje
skoz: skózme skózte skózenj skóznjo skóznje skóznju skóznje
za: záme záte záse zánj zánjo zánje zánju zánje
v: váme váte váse vánj vánjo vánje vánju vánje

Pomni. Paziti moraš zlasti pri tistih predlogih, ki se vežejo tudi z orodnikom, da ne boš zamenjaval oblik: *pod njó* (kje?) in *pódnjo* (kam?), *za njó* (kje? kod?) in *zánjo* (kam? za koga?), *nad njó* (nad kom? kje?) in *nádnjo* (nad koga? kam?), *pred njó* (pred kom? kje?) in *prédnjo* (pred koga? kam?)!

Povratno-osebni zaimek. — Vsak le prerad po *sebi* sodi, jaz po *sebi* in svojih razmerah, ti po *sebi*, on pa tudi najprej *sebe* vidi. Pomagaj *si* sam, jaz ti ne morem! Prehitro je s *sebój* (s *sábo*) zadovoljen. Vi pa pred *seboj* pométajte! *Prédse* glej, da ne padeš! Nič niso gledali *náse*. Midve sva obračunali med *seboj*. Vzeli sta jo *médse*. Kdor *sebe* ne spoštuje, *sebi* v skledo pljuje. Premagati *sebe* je največja zmaga. Narod, zaupaj *váse*!

Ležeče tiskani zaimek je oblika istega zaimka, pa stoji namesto zaimkov 1., 2. ali 3. osebe v ednini, dvojini in množini ne gledé na spol. Povsod se nanaša (povrača!) na osebek istega stavka. Zato mu pravimo povratno-osebni zaimek. Ima daljše in krajše oblike in se veže v tožilniku prav tako s predlogi kakor osebni zaimki. Za imenovalnik nima oblike. V drugih sklonih imamo:
1. —, 2. *sêbe, sè*, 3. *sêbi, sì*, 4. *sêbe, sè*, 5. *pri sêbi*, 6. *s sebój (s sábo)*.

Kadar se osebni zaimek nanaša na osebek istega stavka, rabimo torej za vse osebe in vsa števila povratno-osebni zaimek.

Pomni. Tako je plah, da se sam *sebe* boji. Še sam *sebi* ne verjameš. Le sam *sebe* poglej, kakšen si! Sam *pri sebi* red napravi! Ali si to sam *od sebe* naredil? Kar zmeraj sama *s sebój* govori. — Zmaga *nad* samim *seboj* je pač najtežja. Strah *pred* samim *seboj* ga je gnal iz samote.

Kadar ima povratno-osebni zaimek kot predmet pred seboj poudarni izraz *sam*, tedaj ostane ta v vseh sklonih nespremenjen. Če pa je povratno-osebni zaimek prilastek, se *sam* ujema z zaimkom v sklonu.

Raba. — 1. Jutri bom začel tipkati. Ali mi boš pomagal? *Jaz* bi tipkal, *ti* bi mi pa narekoval. — Ne, *jaz* bom tipkal, *ti* boš pa narekoval, boš laže še kaj popravil med narekovanjem. Tako

bova hitreje in bolje delala. — *Mi* vam ne nagajamo, *vi* pa nas pustite pri miru! — Kdo to pravi, Janez. No, če *on* to pravi, potem komaj kaj verjamem.

Preglej zgornje stavke in razberi, v katerih primerih imamo osebne zaimke v imenovalniku, v katerih pa ne! Včasih jih slišimo tudi v takih stavkih, kjer niso poudarjeni, pa so nepotrebni, ker je oseba razvidna iz glagolske oblike. Taka raba v knjižni slovenščini ni pravilna. Osebne zaimke v imenovalniku rabimo le, kadar je treba poudariti osebo.

2. Usmili se vsaj *njega*, če se *mene* nočeš! Usmili se *ga*! Usmili se *me*! — Knjiga je namenjena *njej*, ne *tebi*; zameril bi se *ji*, če bi *jo* drugemu dal, pokažem *ti jo* pa lahko. — Kaj gledaš proč, *mene* poglej! Poglej *me*, no! *Nje* poslušaj! Le poslušaj *jih*! Od *mene* ne zahtevaj tega! Od *njega* se uči! — Le *náse* glej! Pridem *póte*. Bolezen je prišla *nádenj*.

Daljše oblike zaimka rabimo, kadar je zaimek smiselno poudarjen in kadar stoji za predlogi; v tožilniku navadno uporabljamo s predlogom strnjene oblike.

Krajše oblike zaimka rabimo le, kadar zaimek ni poudarjen, z redko izjemo ob predlogih: živeti vrli mož ne sme *za se*.

3. V daljni deželi je živel kmet, *ta* (ne: *on*) je imel tri hčere.

Če imenovalnik osebnega zaimka nima poudarka, a je le treba rabiti zaimek, uporabljamo kazalni zaimek *ta* ali *le-tá*.

Svojilni zaimek

Kaj je. — *Materina* podoba. *Njena* podoba. — Drži samo *očetova* beseda. Drži samo *njegova* beseda. — *Naša* prva luč je sonce. *Moja* glava, *moj* svèt, *tvoja* glava, *tvoj* svèt. Končano *njuno* je življenje. *Naši* fantje delajo izvrstno.

Ležeče tiskane besede nam kažejo, čigavo je kàj. Imajo različne oblike po tem, za katero osebo izražajo svojino, za katero število lastnikov ali včasih tudi za kateri spol lastnika nam služijo. Po slovnični obliki so pridevniki, ki se z odnosnim samostalnikom

ujemajo v sklonu, spolu in številu. Ker kažejo svojino, jim pravimo svojilni zaimki.

Oblike. — 1. Svojilni zaimki so:

	En lastnik	Dva lastnika	Več lastnikov
1. oseba	moj -a -e	najin -a -o	naš -a -e
2. oseba	tvoj -a -e	vajin -a -o	vaš -a -e
3. oseba	njegov -a -o njen -a -o	njun -a -o	njihov -a -o
povratni	svoj	svoja	svoje

Pri svojilnih zaimkih ločimo kakor pri pridevniku spol, sklon in število odnosnega samostalnika, poleg tega pa osebo, število in včasih tudi spol lastnika.

2. Naše ljudstvo se je bojevalo za *svojo* svobodo, za *svojo* neodvisnost, za boljšo in srečnejšo prihodnost! Jaz hvalim *svoje* blago, ti *svoje*, kakor vsak berač hvali *svojo* malho. *Svoj* uk spoštujete premalo. Ljubi *svojo* domovino!

Povratno-svojilni zaimek ima ne glede na osebo, število in spol lastnika eno samo obliko; rabimo ga, kadar izraža svojino osebka v stavku.

Raba. — 1. *Moja* mati je prišla, ne *tvoja*. Mati je prišla, ne oče. — *Njegovo* knjigo sem našel, *svoje* pa ne. Knjigo sem našel, zvezka pa ne. — Oči so se mu razširile, usta so se mu odprla (ne: njegove oči..., njegova usta...).

Svojilne zaimke rabimo le, kadar imajo poudarek.

2. Beseda *njena* — grom rohneč in *nje* pogled je blisk goreč. Priljudna in lepa je *njega* hči. *Nje* pogledi svetle strele. Lej, torej je bledo *njih* cvetje velo. Tudi on se je zanesel na *njih* spanje. Bodi *mi* prijatelj! A ura za uro beži in sen *mu* ne stisne oči. Kaj je *naša* tretja luč? Kaj *nam* je četrta luč?

Namesto svojilnih zaimkov nam rabijo včasih tudi rodilniki ali dajalniki osebnih zaimkov.

3. a) Vsaka vas ima *svoj* glas. Molče orožje *svoje* vsak si vzame.

b) Pojdimo v *našo* dvorano! Govorili smo o *našem* slovstvu.

Kadar gre za splošno posest, rabimo svojilne zaimke namesto povratno-svojilnih.

Kazalni zaimek

Kaj je. — 1. Kje pa je *tisti* Ciciban? Kaj pa je v *tej* zlati igrački? *To* ti ne bo odpuščeno ne na *tem* ne na *onem* svetu. In spet se oglasi jih sto: »*Le-tá* nam županil ne bo!« Ne morem reči, da se mi je *to*, o čemer sem hotel spregovoriti, pripetilo natančno *tega* in *tega* dne, ob *tej* in *tej* uri. *Takega* mraza najstarejši ljudje ne pomnijo. *Tolikšne* volje do dela nisem še videl.

Kazalni zaimki kažejo na določeno osebo ali stvar, njih lastnost, velikost ali vrsto.

2. Za kazalne zaimke nam rabijo tele oblike:

a) *tá, tá, tó; tísti, tísta, tísto; óni, óna, óno; ísti, ísta, ísto;*

b) *ták, táka, táko; tákšen, tákšna, tákšno;*

c) *tólik, tólika, tóliko; tólikšen, tólikšna, tólikšno;*

č) *tále, tístile, ónile, tákle; le-tá, le-óni.*

Kazalni zaimki imajo obrazila za moški, ženski in srednji spol kakor pridevniki. Kažejo na osebe ali predmete (a), lastnosti (b) ali na kolikost (c). Pogosto se vežejo s členkom *le*; kadar je na koncu, se piše skupaj z zaimkom, če je pa členek pred *ta* ali *óni*, pišemo vezaj.

Sklanjatev. — Zaimek *ta ta to* se sklanja takole:

	Moški spol	Ženski spol	Srednji spol
		Ednina	
1.	tá	tá	tó
2.	téga	té	téga (tegà)
3.	tému	téj (tì)	tému (temù)
4.	téga tá	tó	tó
5.	pri tém	téj (tì)	tém (tèm)
6.	s tém	tó	tém (tèm)

Dvojina

1.	tá	té (tì)	té (tì)
2.	téh	téh	téh
3.	téma	téma	téma
4.	tá	té (tì)	té (tì)
5.	pri téh	téh	téh
6.	s téma	téma	téma

Množina

1.	tí	té	tá
2.	téh	téh	téh
3.	tém	tém	tém
4.	té	té	tá
5.	pri téh	téh	téh
6.	s témi	témi	témi

V tožilniku za moški spol ednine rabimo *tega*, kadar stoji pri bitjih ali samostalno, *ta* pa, kadar stoji pri stvareh.

Pri zaimkih, zloženih z *le*, se sklanja samo zaimek, členek pa ostane nespremenjen: *tále, tégale, témule, pri tèmle, s tèmle, témle, téhle... le-ta, le-tega, le-temu, pri le-tèm, z le-tèm... ónale, ónele, ónile, ónole, pri ónile, z ónole... le-óni, le-ónega, le-ónemu, z le-ónim.*

Vsi drugi kazalni zaimki se sklanjajo kakor pridevniki.

Kazalni zaimek *ta* seveda ni zmeraj poudarjen kakor v preglednici; največkrat je le naslonka, le kadar osebo ali stvar določno pokaže in razloči od druge, nosi močnejši poudarek kakor samostalnik: *ta člôvek — tá človek* (ne kak drug), *pri ti (tej) híši — pri téj (tì) hiši, to ôkno — tó okno.*

Posebnosti. — 1. Pravijo, da ni baš varno iti tod *obsorej. Danes* je bil lep praznik. *Letos* lepo kaže. *Nocoj* je lep večer. *Sinoči* je pela ko slavček ljubo. *Dosihmal* je še kar dobro vozil. *Dosihdob* ne pomnijo take zime. *Posegamal* je bolj pazil na gospodarstvo.

Slovenščina je nekoč imela tudi kazalni zaimek *s si se*; danes nam je ohranjen le še v nekaterih prislovih: *danes* < *dan-s, nocoj*

< *noč-so-j, si-noči, osorej* < *o sej ure* itd. Kako se je popolnoma pozabil pomen tega zaimka, pričajo takele ljudske zveze: *danes ta dan, nocoj to noč, letošnje leto.*

2. Kdo pa je ta ženska? Oh, *oná*, tista gôstja pri Pavletu. — Kdo je umrl? *Oné*, tisti berač, ki je lani pri nas ležal. — Koga so pokopali? *Onegá*, tistega siromaka... — Komu si pa dala čevlje? Oh, *onému*, tistemu slepemu Tinetu. — Včeraj je prišel *onegá*, naš lanski hlapec. Z *oném* sem šel, no, saj veš. Pri *oném* sem bil, kako mu je že ime? — Ali si bil pri *oném*? Bil, bil.

Kadar ne moremo ali nočemo koga imenovati, uporabljamo zaimke *oná, oné, onegá, onému, pri oném, z oném.* Včasih je to znamenje zadrege, včasih pa tudi zaničevanja in omalovaževanja. Od tod so tudi izvedeni izrazi: *onegáv -a -o, onegáviti* = početi, ne vedeti, kaj bi delal; samo na videz kaj delati ipd.

Raba. — 1. Za tri se bo že še dobil prostor; *tale* tu bo vaš, *tistile* tam bo Janezov, *ónile* tam na koncu bo pa Tonetov.

Kazalni zaimek *ta* nam kaže na bližnjo, *tisti* na bolj oddaljeno, *óni* pa na najbolj oddaljeno osebo ali stvar.

2. To je *tisti* cigan, ki je Jurija odpeljal. Váruj se *tistega*, ki ima prijazen obraz, a kamen za hrbtom! *Tisti*, ki je knjigo izgubil, naj se zglasi pri meni! *Tista* oseba, ki je šla zadnja iz dvorane, je pozabila dežnik. *Tisti*, ki bi radi nagajali pri delu, naj kar doma ostanejo! *Tiste* si bomo že zapomnili!

V gornjim podobnih stavkih se večkrat sliši in bere *óni* ali *dotični -a -o*. Taka raba ni slovenska.

3. Pred 25 leti sva na *isti* klopi hlače trgala. Vsa vas je hodila k *istemu* studencu po vodo. — Dokažite, da je to *ista* ura, kakor vam je bila ukradena. Popolnoma je *enaka* moji, ali je pa *ista* ali ne, naj pokaže številka. Ukradena ura je imela štev. 934814. Res je, številka dokazuje, da ta ura vaši ni le *enaka*, marveč da je *ista*. — Ves očetov je : *ista* usta, *isto* visoko *čelo*, *iste* žive oči, le nos je nekoliko drugače ukrojen. — Podpisani prosi odbor, da bi mu (brez *isti*) dovolil... Najdena je bila torbica; dobi se... (ne: *ista* se dobi...) Izgubil sem listnico; kdor *jo* najde, naj jo odda... (ne: kdor *isto* najde...) Pod

klancem se je vil potoček in preko *tega* ali *njega* (ne: *istega*) je držala lesena brv.

Isti -a -o ne smemo pomensko zamenjavati z *enak -a -o*. Včasih s tem zaimkom izražamo popolno podobnost, ki je tako velika, kakor da je istost. Dokler je razvidno, da je to le pesniški izraz podobnosti, je tako izražanje pravilno, sicer ne. Po tujem vplivu se *isti -a -o* nepravilno uporablja zlasti v uradnem dopisovanju namesto nepotrebnega ali potrebnega osebnega zaimka ali *ta ta to*. Včasih se veže *isti* z drugimi kazalnimi zaimki, n. pr. *taísti*, *isto tak*, a je domača le prislovna zveza *takísto*; namesto *taisti* človek pravimo *prav isti človek*, *isto taka zmota* = *prav taka zmota*; ljudsko pa je: *takisto vam povem*...

Isti -a -o smemo torej rabiti v pravem pomenu istosti, ne pa enakosti ali namesto osebnega ali drugega kazalnega zaimka.

Pomni. Brez potrebe se kazalni zaimek ne sme rabiti; pravimo: jabolka so na našem vrtu dobro obrodila, sosedova so pa prezgodaj odpadla (ne: *óna* pri sosedu...).

Vprašalni zaimek

Kaj je. — *Kdo* pristni kov moža razbere? *Kaj* ste šli gledat na goro? *Katera* zver je krvoločnejša od tigra? *Čigava* je ta podoba? *Kakšen* pa si? Klepec, pokaži, *kolika* moč ti je dana!

Vprašalni zaimek vprašuje po osebah ali stvareh, njih lastnostih, pripadnosti in vrstah.

Vprašalni zaimki so:

1. samostalni: *kdo? — kaj?*
2. pridevni: a) *kákšen kákšna -o? kólik -a -o? kólikšen -šna -o?*
   b) *čigáv čigáva čigávo?*
   c) *katéri katéra katéro?*

Zaimka *kdo?* in *kaj?* se ne moreta uporabljati z odnosnim samostalnikom, ker z njima po samostalniku ravno vprašujemo. Rabita se torej kakor samostalnika ali samostalno. Vsi drugi vprašalni zaimki pa se rabijo kakor pridevniki ali pridevno. Z njimi vprašujemo po lastnostih, pripadnosti in vrstah stvari.

Sklanjatev. — Zaimka *kdo?* in *kaj?* sklanjamo takole:

kdó?	kóga?	kómu? (komú?)	kóga?	pri kóm?	s kóm?
káj?	česa?	čému?	káj?	pri čém?	s čím?

To sta tista dva zaimka, s katerima se vprašujemo po sklonih. Primerna sta za to rabo, ker z njima vprašujemo po samostalnikih v vseh sklonih, ne gledé na spol ali število. Pri teh dveh zaimkih ločimo samo sklon.

Vse druge vprašalne zaimke sklanjamo kakor pridevnike in ločimo pri njih spol, sklon in število.

Raba. — *Kdo* je prišel? (Neka ženska.) — *Kdo* je hodil po vrtu. Biti sta morala vsaj dva. — *Kdo* je kriv te nesreče? — *Kaj* ti je padlo v oko? *Kaj* je skočilo čez cesto? (Maček je bežal pred psom.) *Kaj* je krivo neuspeha? *Kaj* se je zgodilo?

Kdo je ta človek? (Moj svak.) *Kdo* je ta ženska? (Moja teta.) *Kdo* sta ta dva mlada delavca? (Dva Ljubljančana.) *Kdo* so ti tovariši? (Moji znanci.) — *Kaj* je tistole drevo ob zidu? (Češnja.) *Kaj* je ta tovarišica? (Učiteljica.) *Kaj* sta tisti dve senci v dnu vrta? (Dva pritlična grma.) *Kaj* so ti tovariši? (Delavci iz rudnika.) *Kaj* sta ta dva mlada delavca? (Dijaka.)

Kadar sta *kdo?* ali *kaj?* v stavku osebek, se *kdo?* veže s povedkom kot edninski samostalnik moškega spola, *kaj?* pa kot edninski samostalnik srednjega spola. S *kdo?* vprašujem po osebah na sploh, ne glede na spol in število, s *kaj?* pa samo po stvareh na sploh, ne glede na spol in število stvari. Kakor hitro pa razločim osebe ali stvari po spolu in številu, že vprašujem po vrstah oseb ali stvari in moram uporabljati *kateri -a -o?* Če sicer slišim, da je n. pr. zunaj ženska, pa mi je samo do tega, da zvem, kdo je, in nočem niti toliko pokazati, da vem, da je ženska, bom vprašal: *kdo je?* Če pa hočem pokazati, da vem, da je ženska, in hočem le še določiti osebo, bom vprašal: *katera ženska pa je zunaj?* Isto velja za osebe in stvari, po katerih bi hotel določneje vpraševati, bodi glede na spol ali število.

Kdo? in *kaj?* sta v stavku pogosto tudi povedno določilo. Tudi v tem primeru ostaneta nespremenjena, naj bo osebek katerega koli

spola ali v katerem koli številu. S *kdo?* vprašujemo v takih primerih po določitvi osebe, s *kaj?* pa po stvarni opredelitvi osebe ali stvari.

Pomni. Vprašalni *káj?* je treba ločiti od nedoločnega zaimka *kàj* in različnih prislovnih uporab.

Oziralni zaimek

Kaj je. — *Kdor* ne dela, (ta) naj ne je! *Kar* je dobro, (to) se samo hvali. Hrast, *ki* na tla vihar ga zimski trešne, naenkrat ne zgubi moči poprejšnje. *Kakršna* ptica, taka pesem. Ostrizi me ti, *ki* veš, kako se taki stvari streže!

Ležeče tiskani zaimki so vsi v odnosu do kakega imena ali zaimka v nadrednem stavku; pravimo, da se ozirajo na nadredni stavek, zato jih imenujemo oziralne ali odnosne zaimke. Oziralni zaimki so tesno povezani z ustreznimi vprašalnimi in kazalnimi zaimki:

vpr.:	*kdo?*	*kaj?*	*kakšen?*	*kolikšen?*	*kateri?*	*čigav?*
kaz.:	*tisti, ta*	*tisto, to*	*takšen*	*tolikšen*	*ta*	*(tistega)*
oz.:	*kdor, ki*	*kar*	*kakršen*	*kolikršen*	*kateri*	*čigar, katere*

Slovenski oziralni zaimki so:

1. samostalni: a) *kdór, kdòr kóli* (ali *kdorkoli*)
   b) *kàr, kàr kóli* (ali *karkoli*);
2. pridevni: a) *ki; katéri -a -o, katéri kóli* (ali *katerikoli*);
   b) *čígar, katére, katérega, katérih; čigar koli* itd.
   c) *kàkršen -šna -o, kólikršen -šna -o; kàkršen koli* itd.

Vsi oziralniki razen *ki* se lahko okrepé s členkom *koli*, ki se dodaja oblikam in se piše narazen ali pa skupaj z zaimkom.

Sklanjatev. — 1. Zaimka *kdor* in *kar* se sklanjata takole:

kdór	kógar	kómur	kógar	pri kómer	s kómer
kàr	césar	čémur	kàr	pri čémer	s čímer

Za oziralne zaimke značilni členek *-r* (tudi *ki* ga je imel včasih — *kir*) ohranijo oziralniki tudi v odvisnih sklonih; po tem obrazilu se značilno ločijo od vprašalnih oblik. Pri *kdor* in *kar* ločimo samo sklone, ne pa spola in števila, kakor je razvidno iz njune rabe. V

mestniku in orodniku se pred *-r* razvije polglasnik, podobno kakor v rodilniku množine *isker, veder.*

2. Oziralnik *ki* se ne sklanja, a se rabi za vse sklone, spole in vsa števila. Da torej moremo razbrati sklon, spol in število, dodajamo nepregibnemu *ki* osebne zaimke različnih oseb v odnosnem sklonu, spolu in številu razen v nominativu; kjer imamo krajše oblike, se dodajajo te, za enozložnimi predlogi s tožilnikom pa zveze z zaimki.

3. Zaimki *čigar, čigaver, katére, katerega, katerih* itd. se uporabljajo samo v rodilniku kot podredni prilastek za izražanje svojine in se torej ne sklanjajo.

4. Drugi oziralni zaimki se sklanjajo kot pridevniki; pri njih ločimo spol, sklon in število, ki se ravnajo po odnosnici.

Členek *koli* se ne sklanja, a se natika lahko vsem oblikam oziralnikov in se piše z njimi skupaj ali narazen.

Raba. — 1. a) *Kdor* druge zaničuje, prazno glavo oznanjuje. *Komur* hvala dobro dé, z ajdovico za njim kadé. *Kogar* voda objema, se tudi slame oprijema. S *komer* sem govoril, vsak mi je prav dal. Pri *komerkoli* sem prosil, vsak mi je dal.

Kar seješ, to boš žel. *Česar* človek nima, po tem se mu sline cedé. *Kar* je želel, vse je dobil. *Kar* je prišlo nadenj, vse je prenesel. *S čimer* sem mu postregla, vse je odklonil.

Zaimek *kdor* se zmeraj ozira na osebo, in sicer na eno samo, a ta ni določena niti z imenom, marveč je samo katera koli posamezna oseba; to nam dokazuje zelo pogostna zveza *vsak... kdor*; nikoli ne pravimo ne *vsi... kdor* ne *vsaka* ali *vsako... kdor*; v zgornjih stavkih bi v nadredni stavek lahko postavili pred *kdor* odnosnico *vsak*, če je še ni.

Zaimek *kar* pa se zmeraj nanaša na stvari in se razteza na to, kar ima v mislih nadredni stavek, a zmeraj samo splošno, ne da bi bile stvari določene tudi le po imenu; zato je zelo pogostna zveza *vse* (*to*)... *kar*, nemogoča pa *vsako... kar* ali *vsa* (mn. sr. sp.)... *kar*. Tudi v zgornjih stavkih bi lahko v nadredni stavek povsod dostavili odnosnico *vse*, če že ni izražena.

b) *Kdor* je prišel zadnji, je bil prikrajšan. *Kdor* že ta ženska je, prida ni. *Kar* je pravo, to je zdravo. *Kar* ti ljudje pač so, vestni delavci niso. Bodi zares, *kar* si!

Kdor in *kar* sta v stavku lahko tudi osebka odvisnega stavka; v tem primeru se *kdor* veže s povedkom kot samostalnik m. sp. ed., *kar* pa kot samostalnik sr. sp. edn. Lahko sta tudi povedno določilo, a redkeje; v tem primeru ostajata nespremenjena glede na spol in število osebka.

2. a) Tako ti rečem *jaz, ki me* gotovo še poznaš. Rad bi do *tebe, ki te* ne morem pozabiti. *Tovariš, ki ga* ne maram, je ostal doma. *Tovarišici, ki je* danes ni, sem pisal. *Midva, ki* so se *naju* lotili jeziki, bova nastopila. Povedal je samo *meni, ki mi* je vse zaupal. *Tovariša* (*tovarišici*), *ki jima* pomagamo, delata na cesti. Zakaj pa ravno *mi, ki* ste *nam* storili največ hudega? *Tovariše in tovarišice, ki jim* je potekel rok, smo poslali domov. *Tovarišica, ki jo* vidiš tamle, je moja sošolka. Kdo je? *Jaz, ki* si poslal *pome*. Tak tudi *ti, ki* sem toliko računal *nate*! *Tovariš, ki* sem zabavljal *čezenj*, se je pokazal drugačen. *Tovarišica, ki* bi ti šel v ogenj *zanjo*, se ni izkazala. *Tovarišica, ki* sem ti *o nji* pravil, me je obiskala. Tudi *nam, ki* ste vsi padli *po nas*, boste dali zadoščenje. *Tovariš, ki* sem z *njim* delal na progi, je zbolel.

V vseh teh primerih se ležeče tiskani osebni zaimek in oziralni *ki* nanašata na isto odnosnico v nadrednem stavku in tvorita en sam slovniški izraz; nanašata se na osebo ali stvar, določeno po imenu in osebi, spolu, sklonu in številu. Ako bi namesto *ki* postavili oziralnik *kateri* v odnosni obliki, bi osebni zaimek povsod postal nepotreben in bi odpadel; oseba bi s tem sicer ne bila izražena, a to bi jasnosti ne škodovalo. Vendar bi raba oziralnika *kateri* namesto *ki* ne bila v vseh primerih dobra; v skrbnem knjižnem jeziku ga navadno rabimo ob predlogih, nadalje, kadar bi nastala dvoumnost ali neblagoglasnost zaradi ponavljanja zaimka *ki*. Zato pišemo:

To boš očital *meni, pri katerem* si zmeraj našel zavetje? Pisal je tudi *meni, s katerim* je včasih skupaj pasel. *Tovariš, s katerim* se poznam iz šole, je zbolel. Tista dva *sošolca, za katera* nisem nič vedel, sem danes srečal v mestu. *Pot, po kateri* hodiš, drži v pogubo. *Hiše,*

iz katerih so nas prepodili, so zažgali. — *Teta* mojega prijatelja, *katera* živi na Štajerskem.

Kadar govorimo o določeni osebi ali stvari, rabimo oziralni zaimek *ki*, ki ga v odvisnih sklonih dopolnjujemo z osebnim zaimkom v odnosni obliki. Za predlogi smemo uporabljati *kateri* namesto *ki*.

b) Komaj skrije (ona) *rdečico*, *ki* jo je polila, in *solzice*, *ki* so ji zaigrale v očeh. Zakaj napadajo (oni) ravno *vas*, *ki* ste jim največ pomagali? *Knjigo*, *ki* ti je všeč, boš (ti) gotovo kupil. Knjigo vrni (*ti*) *meni*, *ki* sem *ti* jo dal! *Tovariš*, *ki* me je pozdravil, je petošolec.

Poišči v zgornjih stavkih odnosnico v nadrednem stavku oziralnemu *ki* in osebnim zaimkom za njim! V teh primerih se *ki* in osebni zaimek nanašata na različne odnosnice in torej osebni zaimek ni dopolnilo oziralnega zaimka, marveč ima svojo pomensko vrednost. Ako namesto *ki* postaviš *kateri*, osebnega zaimka ne moreš izpustiti, ne da bi pokvaril stavku smisel. Take primere moramo torej dobro ločiti od primerov, kakor smo jih videli v zgledih pod *a*!

c) Ta je tisti, *ki mu* je vse zaupal. Darovali so jim knjige, *ki* so *jim jih* posodili.

Včasih je težko razbrati, na katero odnosnico meri nesklonljivi *ki*, čeprav ima za seboj osebni zaimek; ta se namreč lahko nanaša na isto ali na drugo odnosnico kakor *ki*. Tako je v prvem zgornjih stavkov *ki* lahko osebek, ki je nekomu vse zaupal, ali pa predmet (dajalnik), *kateremu* je osebek nadrednega stavka *ta* vse zaupal. V tej obliki je stavek dvoumen. Podobno je z drugim stavkom, kjer sta za *ki* dva osebna zaimka. Če vprašam: *kdo je daroval?* bi dobil smisel: *tisti*, *kateri so jim knjige posodili;* če vprašam: *kaj so darovali?* bi dobil smisel: *tiste knjige*, *katere so jim posodili*; če vprašam: *komu so darovali?* bi dobil smisel: *njim*, *katerim so knjige posodili* (v tem primeru je stavek slab, ker bi pričakovali v nadrednem stavku: *darovali so knjige njim*, *ki*...). Ker je jasnost misli jeziku prvi namen, je razumljivo, da se v takih primerih moramo ogniti dvoumnosti in uporabljati *kateri* namesto *ki*.

č) Živel je mož, *ki* so pravili, da je vedež. Tega ne dopovedujem vam, *ki* vem, da mislite kakor jaz. Vrni mi knjigo, *ki* veš, koliko mi je

zanjo! Tovariša, *ki* sem mislil, da sta že davno doma, sta še zmeraj na delu. To je tisti berač, *ki* človek ne ve, ali je hudoben ali neumen.

V nekaterih redkih primerih za oziralnikom *ki* lahko opuščamo pripadni osebni zaimek s predlogom, ker je smisel razviden iz zveze in bi zaimek s predlogom stavek le obremenjeval. Ako bi v zgornjih primerih *ki* zamenjali s *kateri*, bi ga seveda rabili s predlogom v odnosnem sklonu: ... mož, *ki* so pravili (*o njem*)... = mož, *o katerem so* pravili...; knjigo, *o kateri* veš = *ki* veš (*o njej*)...; vam, *ki* vem (*o vas*) = vam, *o katerih vem*...; tovariša, *ki* sem (*o njih*) mislil... = tovariša, *o katerih* sem mislil...; berač, *ki* človek ne ve (*o njem*)... = *o katerem* človek ne ve...

3. Voz je majhen, zato ne morete vsi nanj; *kateri* je voljan iti peš, naj se oglasi! *Kateri* konj sam rad teče, tega ni treba tirati. Vsaki čevlji, *katere* obujem, me žulijo.

Oziralnik *kateri* se ne nanaša na določeno osebo ali stvar, marveč na neznano, ki jo je treba šele določiti. V zgornjih primerih bi namesto *kateri* lahko postavili tudi pogojni veznik *če*: *Če je kdo voljan... Če konj... Če čevlje obujem...*

Oziralni zaimek *kateri* rabimo, kadar odnosna oseba ali reč ni znana ali kadar mislimo na eno ali več izmed mnogih oseb ali stvari.

4. Gospodar, *v čigar* hiši smo bili, nas je ves čas podpiral. Tovariš, *s čigar* pomočjo sem se rešil, mi je še zmeraj dober. *Čigar* prejo prela, tega kruh jela. Tovarišica, *s katere* pomočjo sem se rešil, je postala žrtev izdaje. S seboj povabim druge vas junake, vas, *katerih* rama se ukloniti noče. Dete, *katerega* obupni jok se je slišal iz hiše, je bilo že vse v plamenih. Prav vi, *katerih* stanovska dolžnost je to, bi morali z lepim zgledom naprej!

Gospodar, *ki* smo bili *v njegovi* hiši, nas je ves čas podpiral. Tovariš, *ki* sem se *z njegovo* pomočjo rešil, mi je še zmeraj dober. Jedla sem kruh tistega, *ki* sem *njegovo* prejo predla. Tovarišica, *ki* sem se rešil *z njeno* pomočjo, je postala žrtev izdaje. S seboj povabim druge vas junake, vas, *ki* se *vaša* rama ukloniti noče. Dete, *ki* se je *njegov* obupni jok slišal iz hiše, je bilo že vse v plamenih. Prav vi, *ki* je to *vaša* stanovska dolžnost, bi morali z lepim zgledom naprej!

V zgornjih stavkih so ležeče tiskani zaimki oziralni, ki izražajo pripadnost kakor svojilni zaimki; zato jih lahko imenujemo svojilne oziralnike. Zanje imamo posebno obliko le za moški spol ednine *čigar*, a tudi ta je le edninski rodilnik. Za ženski in srednji spol, za dvojino in množino pa uporabljamo rodilnik oziralnika *kateri*. Uporabljamo pa lahko tudi oziralnik *ki* + *svojilni zaimek* v odnosni osebi, spolu, sklonu in številu.

5. Oziralnika *kàkršen* in *kólikršen* se ozirata na lastnost oz. količino osebe ali stvari v nadrednem stavku. Po uporabi sta pridevnika.

Nedoločni zaimek

Kaj je. — Starost je priča, kako je *kdo* preživel mladost. *Nekdo* je prišel. Usoda ne dá *nikomur* vsega. Od sladkih besedi se *nihče* ne zredi. Svet *malokomu* prizanese. *Marsikoga* najde nesreča ondi, kjer se je najmanj nádeja. *Vsakomur*, kdor te prosi, daj! Kdor ima s *čim*, lahko gre v Rim! *Vsem nečesa* manjka.

Če vaju *katerega* zadene, brez strahu pojdi v boj! Kaj bo, če pride *kak* vihar? Bilo je *neki* dan okoli božiča. *Nekateri* kmet je gibčen pri plesu, pa okoren pri drevesu. *Marsikatera* bukev toporišče k svojemu koncu dá. *Vsak* berač svojo malho hvali. *Vsi* ljudje *vse* vedo.

Nedoločni zaimki ne merijo na posamezno določeno osebo ali stvar, marveč zaznamujejo osebe ali stvari iste vrste le splošno.

Nedoločni zaimki so:

1. *samostalni:*
   a) *kdó: nékdo, nihčè (níhče), níkdo, málokdo, márs ikdo, vsákdo;*
   b) *kàj: nékaj, nìč, málokaj, márs ikaj, mnógokaj;*
   c) *nobêden;*
2. *pridevni:*
   a) *katéri -a -o: nekatéri, málokateri, márs ikateri, vsaktéri;*
   b) *kàk káka -o: nékak, málokak, márs ikak;*
   c) *kàkšen -šna -o: nékakšen, márs ikakšen;*
   č) *néki, slélherni, vsák, vès, nobèn, vsákršen, nikákršen.*

Pomni. Oblike z *marsi-* imajo lahko tudi kratki ali dvojni poudarek: *màrsikdo, màrsikaj, màrsikatéri* in *màrsikak.*

Sklanjatev. — Osnovni nedoločni zaimki se sklanjajo kakor ustrezni vprašalni zaimki *kdo, kaj, kateri, kak, kakšen.* Glede drugih zaimkov pa pomni:

a) Sestavljenke s *kdo* se sklanjajo deloma po vprašalnem *kdo*: *nékdo* (*nekdó*), *nékoga, nékomu, nékoga, pri nekóm, z nekóm*; tako se še sklanjajo: *málokdo, márs ikdo*;

po oziralnem zaimku *kdor* pa se sklanjajo: *níkdo* = *níhče* ali *nihčè* in *vsákdo: níkdo, nikógar, nikómur, nikógar, pri nikómer, z nikómer*; *vsákdo, vsákogar, vsákomur, vsákogar, pri vsákomer, z vsákomer.*

b) Prav tako se sestavljenke s *kaj* sklanjajo po vprašalnem *kaj: nékaj, nečésa, nečému, nékaj, pri nečém, z nečím*; tako še: *márs ikaj, málokaj, mnogokaj* itd.;

po oziralnem *kàr* se sklanja *nìč*: *ničésar, ničémur, nìč, pri ničémer, z ničímer.*

c) Pridevni nedoločni zaimki *katéri, kàk, kàkšen, vsák, néki, slélherni* se sklanjajo kakor pridevniki; tako tudi njih sestavljenke.

Pri zaimku *vès vsà vsè* ločimo spol in vsa tri števila; sklanja se kakor kazalni zaimek *ta ta to*:

	Ednina			Dvojina		Množina		
1.	vès	vsè	vsà	vsà	vsì	vsì	vsà	vsè
2.	vsèga, vsegà		vsè	vsèh		vsèh		
3.	vsèmu, vsemù		vsèj vsì	vsèma		vsèm		
4.	vsèga, vès	vsè	vsò	vsà	vsì	vsè	vsà	vsè
5.	pri vsèm		vsèj vsì	vsèh		vsèh		
6.	z vsèm		vsò	vsèma		vsèmi		

Pomni. Polglasnik je samo v imenovalniku ednine *ves*, povsod drugod (*vsega, vsemu* itd.) je samoglasnik *e*.

Raba. — 1. a) *Vsak* krompir — *ves* krompir — *cel* krompir; *vsaka* posoda — *vsa* posoda — *cela* posoda; *vsak* hleb — *ves* hleb — *cel* hleb; *vsak* dan — *ves* dan — *cel* dan; *vsaka* vas — *vsa* vas — *cela* vas.

Vsák -a -o nam zaznamuje posamezno osebo, stvar, vrsto, snov ali njih posamezni del; *ves vsa vse* zaznamuje celoten obseg snovi z vsemi deli kot enoto; *cél -a -o* pa nam predstavlja stvar kot celoto, njeno neokrnjenost in polnost. Pri snoveh moremo večinoma uporabljati le *ves*, n. pr.: *vsa voda, vse železo, vsa moka, ves kruh, vse mleko, vsa ruda, vse zlato* itd.; v drugih zvezah pa je misel na celoto tako poudarjena, da moremo uporabljati samo *cel*, n. pr.: *celo število* nasproti *ulomku*; prinesla je žgancev za *celo* skledo; saj vas je za *cel* razred; *cel* kup pisem je dobil za god. — Ker meja med polnim obsegom delov in celoto ni ostro določena, zato se v mnogo primerih rabita *ves* ali *cel* brez prave pomenske razlike, kakor pač kdo hoče bolj poudariti celoto stvari ali pa vsoto njenih delov, n. pr.: *ves* ali *cel svet, ves* ali *cel čas, ves* ali *cel teden, ves* ali *cel razred, vsa* ali *cela vas, vse* ali *celo mesto, vsa* ali *cela dežela, vsa* ali *cela čreda*; *ves kup* je po malem znosil proč, *celega* ni mogel.

Vsak se po pomenu omejuje samo na ednino in ohrani ta pomen tudi v množinski obliki: pri *vsakih* vratih je potrkal; *vsake* čevlje je pomeril; na *vsake* tri korake se je ustavil (*trije koraki* so tu enota); od *vsakih deset* prodanih knjig (= *desetorice* prodanih knjig) je dobil eno zastonj. — Nikalnica k *vsak* je *nobèn, nobêna -o*; ustrezne pridevne nikalnice za *ves* nimamo, uporabljamo samostalni *nič*: *nič krompirja, nič posode, nič kruha*; prej je bil še *ves hleb*, sedaj *ga ni nič več*. Kadar hočem zanikati samo polnost obsega, ki jo izraža *ves*, in se *ves* lahko zamenja s *cel*, tedaj okrnjenost izražamo z *nekaj*. *Nič* se v takih zvezah ne sklanja, je le prislov mere.

b) Imam robce, rute, sukno, platneno, volneno blago, *vsè*. *Vse* se bo dobilo pri meni, do kraja *vse*: špecerijsko in kolonialno blago, barve in firneži, z eno besedo *vsè*. — Drva je vozil, živino opravljal, njivo kopal, kosil, oral, *vsè* je delal.

Edninski zaimek v srednjem spolu *vsè* se rabi tudi samostalno in povzema v celoto najrazličnejše stvari in dejanja. V tem pomenu ima samo ednino. Nikalnica v tem pomenu je *nič*, ki se zmeraj uporablja samostalno; v taki uporabi je *nič* pravi zaimek in se navadno sklanja, n. pr.: Ne moke, ne kruha, ne krompirja, ne mleka, *ničesar* nimam več pri roki.

c) *Vse* dni sem bil doma. *Vsi* razredi so na delu. Z *vsemi* štirimi se brani dela. Po *vseh* hribih gorijo kresovi. Mi smo štirje, *vsi* pastirji. *Vseh* pet se vas ne bojim. *Vsi* so prihajali.

V množini so oblike *vsì vsè vsà* pravzaprav nedoločni pridevni števniki, ki povzemajo vse mišljene posamezne predmete in dele enote. V množini torej opravlja oblika tisto nalogo, kakor jo opravlja edninska oblika pri snovnih imenih, kjer ne štejemo posameznih sestavnih delov: *vès pések, vsà pšenica, vsè drevje.* Dvojine zaimek v tem pomenu nima, namesto te rabimo *obá, obé,* ki enako izčrpno zajame dvojice predmetov kakor *vsì vsè vsà* množino predmetov. Zato tudi pravimo: *obádva, obédve* kakor *vsi trijé, vsè štiri, vsèh pet* itd., kjer *oba* in *vsi* povesta, da je število s tem izčrpano. Zato pa v množini *vsi vse vsa* ne morejo več imeti pri samostalnikih podobnega pomena kakor *cel -a -o*; *ves hleb* ne morem postaviti v množino *vsi hlebi,* ker pomeni to nekaj čisto drugega; v takem primeru navadno rabimo kar *celi hlebi; vse dni sem bil doma* pomeni nekaj drugega kakor *cele dni sem bil doma*; tam je rečeno *vse,* da torej ni bilo presledkov, medtem ko drugi stavek presledke dopušča, trdi pa, da sem bil včasih doma *cele dni. Vsi razredi so na delu* ne pove, da so razredi tudi celi, marveč le, da so zastopani vsi razredi; *celi razredi so na delu* pa nasprotno trdi, da so nekateri razredi kar celi, nič pa ne pravi, da bi bili tudi vsi razredi zastopani pri delu.

č) Bil je *ves* trd od mraza. Videl sem ga *vsega* srečnega. *Vsemu* zadovoljnemu nisem hotel greniti veselih ur. Otroka sta prijokala *vsa* prezebla. Bili sta *vsi* zaripli v obraz. Okna so bila *vsa* razbita (loči: Vsa okna so bila razbita!).

V teh primerih zaimek *vès vsà vsè* dopolnjuje pridevnik in poudarja popolnost pridevnikovega pomena in se ujema s pridevnikom v sklonu, spolu in številu. Nadomestili bi ga lahko tudi s prislovnimi izrazi *čisto, docela, popolnoma* ipd. V takih primerih lahko rabimo *ves* tudi v dvojini, medtem ko ga le redko moremo rabiti v množini, ker je raba dvoumna.

2. Pojdi ven, *nekdo* bi rad govoril s teboj, pa ga ne poznam. *Nekaj* mi manjka, pa sam prav ne vem kaj. *Neki* mlad človek

ti je prinesel to pismo. To mi je *nekdo* zaupal kot skrivnost. *Nekaj* sem zvedel, pa ti ne povem. *Neki* ljudje še zmeraj ne mirujejo.

Tàk vendar mi *kdo* povej, kako je s to stvarjo! Ali si zvedel *kàj* določnega? Marx in Engels nista napisala *kake* celotne svetovne zgodovine, marveč sta se omejila le na krajša razdobja v novejši evropski zgodovini.

Nekdo, nekaj, neki v gornjih stavkih pomenijo določeno osebo ali stvar, ki pa je ne znam ali nočem imenovati. *Kdo, kaj, kak* pa pomenijo katero koli, torej nedoločeno osebo ali stvar. Zato je napačno, če v drugem primeru postavljamo *nekdo, nekaj* ali *neki*, kakor se v takih primerih pogosto dogaja v površnem pisanju: Tàk mi vendar *nekdo* povej...! Ali si zvedel *nekaj* določnega? Marx in Engels nista napisala *neke* celotne zgodovine... Po njej se pretaka življenje, ki *nekaj* velja (nam.: ki *kaj* velja). *Nečesa* takšnega ne zmore ves svet (nam.: *kaj* takega ali *česa* takega). Vprašati morate *nekoga* (nam.: *koga*), ki je dalj časa tu.

Nekdo, nekaj, neki uporabljamo za določeno, *kdo, kaj, kak* pa za nedoločeno, katero koli osebo ali stvar.

3. Prišle so vmes *neke* zapreke. *Nekateri* ljudje vedno zabavljajo. To je do *neke* mere tudi zaslužil.

Po nemškem vplivu se v nekaterih zvezah pogosto sliši in piše pridevnik *gotov -a -o* namesto domačih nedoločnih zaimkov: ... *gotove zapreke... gotovi ljudje... gotove mere* ipd.

Namesto nedoločnih zaimkov ne smemo rabiti pridevnika *gotov*.

Pomni. Loči: *neki ljudje* od *nekateri ljudje! Neki ljudje* so določeni, a jih ne maram imenovati; *nekateri ljudje* pa poudarja le število, a ne določnost ljudi.

4. Nimam *kaj* v roke vzeti. Niti komisija ni mogla dognati *kaj* drugega. — Res ne vem, *čemú* bi se ubadala. Sam ne vem, *pri čem* sem.

Oblike nedoločnega zaimka *kàj* se tako pogosto rabijo v prislovnem pomenu, da so nekatere postale že pravi prislovi: *čemú* kot namerna vprašalnica, *pri čem* = kje, kako; *za kàj* — *za nič* sta prislova za označevanje vrednosti. Tako je razumljivo, da je

tudi v rodilniku oblika *česa* zelo redka in se kar skoraj redno sliši in piše *kàj* namesto *česa*.

Nedoločni zaimek kàj se v rodilniku pogosto ne sklanja.

Zaimki v stavku. — 1. *On tebe* s kamnom, *ti njega* s kruhom. *To* ni *nič*. *Pri nas* smo letos žalostni. *Tvoja* modrost je od češenj do višenj. *Vse, kar* vidiš, je *naše*. Po *njih* delih *jih* sodite! Nebo *mu* prošnje *te* ne čuje.

Samostalni zaimki služijo v stavku kot osebek, povedno določilo, predmet, prilastek ali prislovno določilo; pridevni pa kot prilastki ali povedna določila.

2. Ali si videl *naše*? Nisem bil pri *vaših*. Tujega nočemo, *svojega* ne damo! *Svoji* k *svojim! To* ni res. *Marsikateri* se s tujim jezikom pači, z domačim pa berači.

Pridevni zaimki se lahko rabijo samostalniško in morejo torej biti isti stavčni členi kakor samostalni zaimki.

Števnik (numerale)

Delitev

Kaj je. — 1. *En* krivični dinar *deset* pravičnih sne. *Devet* sršenov za *eno* kačo. Ustava FLRJ ima *139 (sto devetintrideset)* členov. »Koliko?« je vprašal kupec. »*Tri in pol*,« je odvrnil oče. »Če dobite *dva in pol*, ste lahko zadovoljni,« je rekel kupec in šel. Pred *tridesetimi* leti sem ti zatajil nekaj mer.

2. *Peti* člen ustave se glasi: Glavno mesto FLRJ je Beograd. *Prva* nisi, zadnja ne na sveti. *Druga* mladinska proga je *prvi* korak v petletko.

3. *Troje* blago sem kupil: za perilo, obleko in suknjo. Ta hiša ima *dvoje* vrat, *oboja* so hrastova. Iz tega dejanja odseva *četvera* hudobija.

4. Letos je žito obrodilo *deseteren* sad, ponekod celó *dvajseternega*. Imam *dvojna* vrata in *dvojna* okna. Podplati mojih čevljev so *dvojni (dvojnati)*.

Pregibne besede, ki zaznamujejo število, vrstni red, številčno ločevanje ali kolikernost stvari, imenujemo štev nike (numerale). Po obliki in pomenu so števniki:

1. glavni: *eden, pet, deset, sto, tisoč* itd.
2. vrstilni: *prvi, drugi, peti, deseti* itd.
3. ločilni: *dvoj, troj, peter, stoter* itd.
4. množilni: *enojen, dvojen, dvakraten, stoteren* itd.

Pomni. Poznamo še druge številske izraze, kakor: *dvakrat, petič, desetikrat; dokaj, več, manj, mnogo, sila* itd., ki pa so nepregibni in torej sodijo med prislove.

Glavni števnik

Kaj je. — Vrane družijo se rade, *pet* na smreki jih čepi; puška poči, *ena* pade, koliko jih še sedi? *Dva* psa na kost *enó*, koljeta se med sebó. — Čez *15 (petnajst)* minut je nameril *38° (osemintrideset* stopinj*)* vročine. Prej so ozdraveli *3 (trije)* od *9 (devetih)*, sedaj pa *83 % (triinosemdeset* od *sto* — odstotkov*)*.

Ležeče tiskane besede nam štejejo osebe ali stvari in nam na vprašanje *koliko?* povedó njih število. Zato jih imenujemo glavne števnike. Pišemo jih s črkami po izgovoru ali s številkami; s črkami pišemo nižja in enostavna števila zlasti v leposlovju, sestavljena števila pa navadno pišemo s številkami; vsa števila pišemo s številkami v računstvu, tehniki, znanostih, preglednicah in datumih. Glavne števnike pišemo zmeraj brez pike.

Oblike. — Glavni števniki so:

1. *êden (èn) êna -o, dva dve, trije tri, štirje štiri; pet, šest, sedem, osem, devet, deset;*

sto, dve sto, pet sto; tisoč, tri tisoč; milijon, dva milijona; milijarda, štiri milijarde;

2. *enajst, dvanajst, trinajst... devetnajst;*

enaindvajset, triinpetdeset, štiriinšestdeset... devetindevetdeset.

Števniki od *ene* do *štiri* ločijo oblike po spolu. Enojno nesestavljeno obliko imajo števniki od *ena* do *deset, sto, tisoč, milijon*

in *milijarda*. Številniki pod 2. so sestavljeni; *enajst* < *ena* + *ná* + *deset*, *dvánajst* < *dva* + *na* + *deset* itd; *dvajset* < *dvá-deset* itd.

Skupaj pišemo številnike od 11 — 99, narazen ~~*sto*~~, *tisoč*, *milijon*, *milijarda*.

Pomni. Iz tehničnih ozirov včasih (pri narekovanju v stroj, napovedovanju po radiu ali pri telefoniranju ipd.) postavljamo desetice pred enice *(dvajset ena, trideset dve, sedemdeset sedem* itd.), kakor jih pišemo; včasih pa sploh narekujemo le številke, n. pr.: Kliči *1459 (ena štiri pet devet)!* To so tehnične olajšave, ki pa ne segajo v redno rabo jezika.

Sklanjatev. — 1. Kdor molči, *desetim* odgovori. Z *eno* lepo besedo včasih več dosežeš ko z *desetimi góvori*. Zakaj mora Janez umreti z *58 (oseminpetdesetimi)* leti, medtem ko doživi njegov prijatelj častitljivo starost *85 (petinosemdesetih)* let? Pri *75 (petinsedemdesetih)* letih je bil še pravi korenjak. S *125 (sto petindvajsetimi)* možmi.

Glavni številniki se sklanjajo. Če jih pišemo s številkami, jih pišemo brez pike, čeprav so enaki vrstilnim številnikom v množini. Sklanja se zmeraj samo zadnji številnik v sestavi.

1. êden èn êno	êna	dva dve	trije tri	štirje štiri	pét
2. ênega	êne	dveh	treh	štirih	pêtih
3. ênemu	êni	dvema	trem	štirim	pêtim
4. ênega èn êno	êno	dva dve	tri	štiri	pét
5. pri ênem	êni	dveh	treh	štirih	pêtih
6. z ênim	êno	dvema	tremi	štirimi	pêtimi

Po zgledu *pet* sklanjamo številnike od *5 — 99* in vsa sestavljena števila. — *Pet* ima orodnik tudi *s petémi*.

Pomni. *Eden — èn êna -o* ima po pomenu sicer samo ednino, a se oblikovno rabi tudi v množini, n. pr. pri množinskih samostalnikih: Imel je troje čevlje, *eni* so bili še čisto noví. *Ena* vrata so držala na hodnik, *êna* na stopnice, *êna* pa na verando. Preštel sem vilice in opazil, da *êne* manjkajo.

2. Svojo najdbo je preskusil v *sto (tisoč)* primerih. Napadali so s *pet sto* bombniki in s *tisoč* lovci. *Od tri tisoč (devet sto)* mož

mi jih je ostalo tiste dni komaj nekaj desetin. Skrivnost je zaupal *sto (tisoč)* preskušenim ljudem.

Številnika *sto* in *tisoč* se navadno ne sklanjata.

Pomni. Včasih pa nam rabita *sto* in *tisoč* kot prava samostalnika: Stalo je je lepe *tisoče*. Precèj *tisočev* bi dal, da bi to dočakal. *Pri* vseh *tisočih* je skopuh stradal. *Na tisoče* ljudi je bilo nesrečnih tisto noč. Naj se baha s *tistimi* tisoči! — *Od sedmih tisočev* mi je ostal ta drobiž. *Okoli dveh sto* bo tehtal. Obupal sem *nad* svojimi *devetimi tisoči*. Namesto *sto*, ki se je včasih tudi sklanjal, se danes večkrat sliši samostalnik *stótina: na stótine* ljudi je prišlo.

3. V jeziku se čuti močno nagnjenje k temu, da dobé številniki v govoru táko nepregibno stalno obliko, kakor jo imajo v številkah; to nagnjenje pospešuje zlasti strokovno matematično izražanje, tehnično urejanje življenja pa tudi visoka števila, kakršnih ljudje nekdaj niso poznali in jih sedaj sprejemajo kot tuje značke. Medtem ko se pri nižjih številnikih, zlasti enicah in nesestavljenih deseticah, sklanjatev še dosti redno uporablja, se skoraj enako redno opušča pri visokih sestavljenih številih. Včasih pa kar redno opuščamo sklanjatev:

a) V nekaterih matematičnih izrazih: *množeno, deljeno, ulomljeno z dve, tri, štiri, pet* itd., ker čutimo v tem okrajšano izražanje: *množeno s (številom) dve, tri* itd. — *11 : 22 = 44 : 88* beremo v matematiki: *enajst proti dvaindvajset je kakor štiriinštirideset proti oseminosemdeset. Koren iz 25 (petindvajset), 81 (enainosemdeset)*. V navadnem govoru še pravimo: kaj bosta *dva proti desetim;* v športnem življenju pa je v navadi: Zmagal je Partizan s *5 : 2 (pet proti dve)*.

b) Številnikov ne sklanjamo tedaj, kadar imajo vlogo imena ali značke: Odpeljal se je z avtomobilom *3678 (tri tisoč šest sto oseminsedemdeset)*. Strmoglavil je z letalom *B 546 (pet sto šestinštirideset)*. Izumitelj je upal, da je s svojim *606 (šest sto šest)* našel zdravilo za vse. Pri številki *115 (sto petnajst)* se je obrnil na levo. Knjiga je bila odobrena z odlokom *5609 (pet tisoč šest sto devet)*. Med *30* in *40 (trideset in štirideset)* nekje je napaka. Ali znaš do *pet* šteti? Štej do *deset*! (Ko bi ukazal: *Štej do desetih*!, bi bila naloga lahko zelo huda.)

c) Za nekaterimi predlogi: Nabralo se je *do* (= nekako) *15 (petnajst)* ljudi. Oskrba je *od 350 (tri sto petdeset)* din naprej. Zasluži *od 60 do 80 (šestdeset do osemdeset)* din na uro. Nekaj *nad 20 (pod 30)* din na uro. Plačal boš *okoli* (= približno, nekako) *40* din na mesec. V vseh teh zvezah so predlogi dobili nekak prislovni pomen. Kadar jih uporabljamo kot prave predloge pred nizkimi števili, se številniki še zmeraj sklanjajo: *Od 30 (tridesetih)* sošolcev nas je še 12 živih. *Nad tistimi 10 (desetimi)* škodljivci se je razjezil. Prepir se suče *okoli desetih metrov* sveta.

Raba. — 1. *En* krivični vinar *deset* pravičnih sne. *En* cvet ne naredi pomladi. *Ena* se tebi je želja spolnila. Grob se za grobom vrsti, *eden* med njimi še ni bilke zelene rodil. *Eden* ni *nobeden. Noben* ud ni premajhen, *nobeden* prevelik. — Krepka primera — dala bi zanjo cekin. Dal mu je dinar. Za tisočak se že nekaj dobi. Recimo *kako* pametno! Vsaka pesem je le *nekaj* časa lepa. Včeraj je bila pri nas *neka* ženska. Naj le še *kdo* kaj reče. — Napačno je: Dal mu je *en dinar.* Za *en tisočak*... Recimo *eno pametno!* Naj le še *eden kaj* reče. ... *ena ženska*, ... *en čas.*

Številnik *eden* in nikalno obliko *nobêden* rabimo samo samostalno za moški spol ednine; *èn ênа -o* rabimo pridevno, a zmeraj samo kot pravi številnik, če je poudarjen; če ni poudarjen, rabimo namesto njega nedoločne zaimke ali pa ga popolnoma opustimo, ker že ednina pove število.

Pomni 1. Oba sta kriva: *eden*, ker je dražil, *drugi*, ker je udaril. *Éni* so dejali, da je siromak, *drugi*, da je skopuh. Ves dan je bilo živo, *éni* so šele prihajali, *drugi* že odhajali. *Éni* so pobegnili v gozd, *éni* so bili tako nespametni, da so se zaprli v cerkev, *éni* so z drogi merili Turkom črepine, *éni* so z desko suvali sovražnika raz zid.

Tu *eden* in *éni* nimata neposredno številskega pomena, marveč zaznamujeta bolj različne skupine; upravičen je tak pomen pravzaprav le tam, kjer imamo dve skupini: *eden — drugi, éni éné — drugi -e;* namesto *eden, éni éné* bi tu lahko upcrabljali tudi *prvi prve — drugi -e;* lahko bi postavili tudi kazalni zaimek *ta — óni.* V zadnjem primeru pa bi rajši uporabljali *nekateri.*

Pomni 2. Varovati se moramo tudi nasprotne napake, da ne rabimo nedoločnega zaimka namesto številnika, n. pr.: Napletel je zvezo *z nekim* izmed njih. Živel je sam *v neki* gosposkih hiš. Prav: *z enim izmed njih* (ali pa vsaj *z nekom*) in v *éni* gosposkih hiš (ali *v neki* gosposki hiši), ker je številnik *eden* poudarjen, kakor hitro je postavljen v nasprotje z množino drugih predmetov ali oseb.

2. Povila mu je šopek iz *dveh* listov roženkravta, *treh* vršičkov rožmarina in *štirih* rdečih nageljnov. Na jasi je bil pastirček *z dvema* psičkoma, *s tremi* kozami in *štirimi* ovcami. — Včeraj je šel skozi vas *sto en* voz. *Od 1301 (tisoč tri sto enega)* moža sta ostala živa le *502 (pet sto dva)*. *V tisoč eni* noči si je Šeherezada rešila življenje. Mi smo *štirje*, vsi pastirji.

Števniki *1* do *4* se ujemajo z ustreznimi samostalniki v spolu, sklonu in številu kakor pridevniki. V zvezah s *sto* in *tisoč* se pri številkih *1* do *4* ravnata samostalnik in povedek po enicah; ker se nam včasih to smiselno upira, si pomagamo z opisi: Včeraj je šlo skozi vas *eden več ko sto* voz. *Od enega več ko 1300* mož sta ostala le *dva čez 500*.

3. Prišlo *je pet (šest, deset, petintrideset, šestdeset, sto, tisoč, pet tisoč)* ljudi. Vseh starosti so v družini: ded ima *82 (dvainosemdeset)*, babica *78 (oseminsedemdeset)*, oče *55 (petinpetdeset)*, mati *49 (devetinštirideset)*, a otroci *od 20 do 30 (dvajset do trideset)* let. — *S 7 (sedmimi)* leti je začel hoditi v šolo, *pri 20 (dvajsetih)* letih je moral k vojakom in se je šele *s 30 (tridesetimi)* leti vrnil iz vojske; potem se je kmalu poročil, a je že *po 10 (desetih)* letih umrl. — *V* zadnjih *100 (sto)* letih se je življenje bolj spremenilo kakor prej *v 1000 (tisoč)* letih. *Govoril* sem vsaj *s sto (tisoč)* ljudmi o tem, pa nisem zvedel prav nič določnega.

Števniki od 5 naprej so v imenovalniku in tožilniku edninski samostalniki sr. sp. in se vežejo s prilastkom v rodilniku.

V odvisnih sklonih so glavni števniki po obliki enaki vrstilnim številnikom v množini in se vežejo z odnosnim samostalnikom kot pridevniki. Kljub tej oblikovni enakosti z vrstilnimi števniki jih pišemo brez pike pri številkah. Včasih bi bila mogoča tudi dvoumja zaradi te oblikovne enakosti. Tudi to je eden vzrokov, zakaj se zmeraj bolj uveljavlja nepregibnost glavnih številnikov, ki postajajo bolj in bolj prislovni izrazi količine, kakor sta že *sto* in *tisoč*.

Sto in *tisoč* ostaneta v odvisnih sklonih navadno nespremenjena, a samostalnik za njima stoji v sklonu, kakor da sta *tisoč* in *sto* pridevnika.

4. Do mesta je še *dobro uro.* Na vrtu je *štiri metre* drv. Samo *kratko urico* sem zadremal. *Vsako uro* se spominjam tvoje nesreče. — Saj ne meri *tri metre*, ampak *tri sežnje.* Dokler je živel, se ni govorilo *polovico* toliko o njem. Niti *dva dni* ni zdržal. Niti *minuto* nisem zamudil.

Na vprašanje koliko? kako dolgo? so glavni števniki prislovna določila mere in stojé v tožilniku; v tožilniku ostanejo tudi pri zanikanem povedku.

Vrstilni števnik

Kaj je. — *Prvi* maj je praznik delovnega ljudstva vsega sveta. *Tretji* mesec v letu je marec ali sušec. Ti tam *šesti* v *drugi* klopi, koliko je petkrat šest? Josip Stritar se je rodil *6. III. 1836. (šestega* — namreč dne — *tretjega* — namreč meseca — *tisoč osem sto šestintridesetega)* leta v Podsmreki pri Velikih Laščah.

Vrstilni števniki nam zaznamujejo vrstni red stvari.

Vrstilni števniki so:

a) prvi -a -o, drugi -a -o, tretji -a -e, četrti -a -o;

b) peti -a -o, šesti, sedmi, osmi, deveti, deseti, stôti, tisoči;

c) enajsti, devetnajsti, dvajseti, devetdeseti;

č) enaindvajseti, dvaindvajseti, devetindevetdeseti;

d) sto prvi, dve sto drugi, tisoč tretji, deset tisoč stôti, tri tisoči.

Števniki *1* do *4* imajo vrstilne oblike (a) od drugih osnov kakor ustrezni glavni števniki. — Vsi drugi števniki delajo vrstilno obliko z obrazili *-i -a -o (-e)* za različne spole, le *sto* ima obrazilo *-ti -ta -to*; *milijonski -a -o* je pravi pridevnik iz *milijon.* Po obliki so vrstilni števniki določni pridevniki brez nedoločne oblike. Zato tudi ločimo danes vrstilni števnik *drugi* od nedoločnega zaimka *drug (kdo drug, nihče drug, ves drug = drugačen* itd.*).* Pri njih ločimo sklon, spol in število. V sestavljenih številkih prevzema vrstilno obliko samo zadnji; pišemo jih skupaj razen *sto(ti)* in *tisoč(i).* Kadar jih pišemo s številko (in to je zmeraj, kadar imamo sestavljene številke), stavimo vedno piko za njimi.

Raba. — 1. Dne *29. (devetindvajsetega)* novembra *1945. (tisoč devet sto petinštiridesetega)* leta je bila razglašena Jugoslavija za federativno ljudsko republiko. Ivan Cankar se je rodil *10. V. 1876. (desetega petega tisoč osem sto šestinsedemdesetega)* leta. Umrl je v *43. (triinštiridesetem)* letu starosti. Izšla je *12. (dvanajsta)* številka Novega sveta. Za *100. (stôto)* obletnico Prešernove smrti so se pripravljale velike slovesnosti. Pesmi za posebne prilike dobiš v *III. (tretjem)* zvezku Štrekljeve zbirke Slovenske narodne pesmi. Bela krizantema je v *XVI. (šestnajstem)* zvezku Cankarjevih Zbranih spisov. Glagol se začenja s *140. (sto štiridesetim)* paragrafom. V *VIII. (ôsmem)* poglavju govori naša ustava o zveznih organih državne uprave. Z *32. (dvaintridesetim)* členom določa ustava: Vsak državljan je dolžan delati po svojih sposobnostih. Na *52. (dvainpetdeseti)* strani spodaj imate opombo. Jaz imam *12. (dvanajsti)* sedež v *XVII. (sedemnajsti)* vrsti.

Kadar hočemo s številnikom pred samostalnikom določiti kaki stvari vrstni red, uporabljamo vrstilni številnik. Če pišemo številnik s številko, postavljamo piko za njo.

2. Pripeljal se je z avtomobilom 2411 *(dva tisoč štiri sto enajst)*. To se je zgodilo na tramvaju 23 *(triindvajset)* v nedeljo popoldne. Umrl je kot jetnik 135974 *(sto petintrideset tisoč devet sto štiriinsedemdeset)* v Dachauu. Prošnja je bila odklonjena z odlokom 345 *(tri sto petinštirideset)*. Počasi je šel od vrat do vrat, pred sobo 89 *(devetinosemdeset)* se je ustavil. Knjigo lahko dobiš v knjižnici pod številko 379 *(tri sto devetinsedemdeset)*.

V teh primerih nam številniki ne povedo, ne koliko je kake stvari ne katero mesto v vrstnem redu jim gre, marveč so samo številčno ime ali značka stvari.

Kadar je številnik le značka kake stvari, uporabljamo glavni številnik v imenovalniku.

3. Pod številko 19 *(devetnajst)* ali 19. *(devetnajsto)* ima Štrekelj pesem Ravbar, pesem o Pegamu in Lambergarju ima pod številkami 13—18 *(trinajst do osemnajst)*. Odprite stran 123 *(sto triindvajset)* ali 123. *(sto triindvajseto)*. Šolsko leto 1946-47 *(tisoč devet sto šestinštirideset, sedeminštirideset)*. Poglej § 29 *(paragraf devetindvajset)*

ali § 29. *(devetindvajseti)* v slovnici! Ko se je pisalo 1551 *(tisoč pet sto enainpetdeset)*, Trubar najbrž ni slutil, kakšno dejanje pomeni prva tiskana slovenska knjiga. Leto 1848 *(tisoč osem sto oseminštirideset)* ali 1848. *(tisoč osem sto oseminštirideseto)* imenujejo včasih pomlad narodov. Druga svetovna vojna je trajala 1939—1945 *(od tisoč devet sto devetintrideset do tisoč devet sto petinštirideset)*.

V teh primerih stoji številnik za samostalnikom ali pa sam zase. V nekaterih je zelo očitno, da je mnogo bolj značka kakor pa izraz vrstnega reda. Z oznako *šolsko leto 1946-47* prav gotovo ne zaznamujemo vrstnega reda šolskih let, marveč samo tisto šolsko leto, ki sega nekaj v sončno leto 1946, nekaj 1947; zato bi bilo nesmiselno tu uporabljati vrstilni številnik in postavljati piko za obema letnicama, kakor da je to *tisoč devet sto šestinštirideseto-sedeminštirideseto* šolsko leto. V drugih primerih je doslej veljalo, da rabimo samo vrstilne številnike in torej stavimo piko poleg številnika. Vendar se je danes raba številnikov tudi v teh primerih močno nagnila na stran značk. *Leto 1848* pomeni v okrajšani obliki: *leto (ko se je pisalo) tisoč osem sto oseminštirideset*; seveda je mogoča tudi uporaba *leto 1848. (tisoč osem sto oseminštirideseto)*, kjer stoji določilni pridevnik za samostalnikom, a to danes ni več v navadi. Isto velja za vse druge primere: *stran (s številko) 123 (sto triindvajset)*, § 29 = *paragraf, zaznamovan (s številko) devetindvajset* itd. Tehnična organizacija življenja zahteva zmeraj več značk, zato mehanično pojmovanje številk izpodriva staro vrednost številnikov. Praktična stran značk je važna pri krajšavah, da se ne kopičijo ločila (n. pr. pika, vejica, oklepaj): *SNP II, 1099* ali *Iv. Cankar, Zbr. sp. XVI, 115—163.*

Kadar torej stoji številnik za samostalnikom ali sam zase, lahko pomeni značko ali vrstni red; kakor torej številnik razumemo, tako uporabljamo glavni ali vrstilni številnik, s piko ali brez nje.

4. a) Koliko je ura? Ura je *ena (dve, tri...), dvanajst (= poldne) ... štiriindvajset = polnoči.*

b) Kdaj...? Pridem *ob eni (dveh, treh... dvanajstih = opoldne... štiriindvajsetih = opolnoči).* Od *štirih do ene* so zarje rumene, *od*

osmih do treh žareči žeblji v očeh. *Pred eno (dvema, tremi... dvanajstimi = pred poldnem... štiriindvajsetimi = pred polnočjo).* Predavanje se začne natančno *ob 8^{h} (osmih), ob 20^{h} (dvajsetih).*

c) Ura že *enajsta* bije, ta dan že daleč ni. Kaj kaže ura? *Osma* je odbila. Prišel bom jutri *deveto* uro enkrat. Pred *šesto* me gotovo ne bo. *Enajsta* ura ne mini, že hčerka mrtva tam leži. *Dvanajsta* ura ne mini, s plamenom hiša vsa gori. Takole med *šesto* in *sedmo* uro me gotovo dobiš doma. Okrog *devete* bo.

Za napovedovanje ure uporabljamo na vprašanje *koliko?* glavne številnike v tožilniku mere (pod a). Na vprašanje *kdaj?* odgovarjamo z različnimi predlogi in uporabljamo glavne številnike v odnosnem sklonu, kadar imamo v mislih natančno določeno uro; kadar pa imamo v mislih celo razdobje ure, tedaj uporabljamo vrstilne številnike. Tako nam pomeni *enajsta ura ne mini* uro od desetih do *enajstih, ob enajstih* enajsta ura odbije; *pridem šesto uro enkrat* pomeni od petih do šestih itd. Vendar se danes oba pomena pogosto že zamenjujeta in napovedujemo tudi natančno uro z vrstilnimi številniki.

Pomni. Po vplivu drugih pa pravimo tudi *ob ênih* nam. *ob êni.*

Ločilni številnik

Kaj je. — Ta teden imamo *troje* delavce: kosce, žanjice in zidarje. Postregel nam je z *dvojim* mesom in *četverim* vinom. Prišlo je *troje* ljudi, eden različnejši od drugega.

Ležeče tiskani številniki nam ne povedo samo števila oseb ali predmetov, marveč poudarjajo tudi različnost med skupinami ali posameznimi osebami ali predmeti. Ker torej bolj ločijo kakor štejejo, jih imenujemo ločilne številnike.

Ločilni številniki so:

a) enój -a -e, dvój -a -e, obój -a -e, trój -a -e, četvér -a -o;

b) petér -a -o, šestér -a -o, dvajsetér, stotér, tisočér itd.

Za ločilni številnik imajo posebne oblike številniki 1—4; od 5 naprej so narejeni z obrazilom *-ér -éra -éro* tako, da ga dodajamo

glavnim številnikom, le pri *sto* ga dodajamo osnovi vrstilnega številnika. Po obliki so ti številniki pridevniki in ločimo pri njih spol, sklon in število. Ločilnih številnikov navadno ne rabimo pri visokih sestavljenih številih.

Raba. — 1. Na dvorišču so *troji* otroci: naši in *oboji* sosedovi; saj jih je za celo šolo! Starim Slovenom je rabilo spočetka *dvoje* pismo, glagolsko in cirilsko. *Petera* vozila so bila na delu, od samokolnice do avtomobila, pa še niso zmogla.

V teh primerih so ločilni številniki pridevniki in so v stavkih priredni prilastki. Lahko sicer povedo tudi natančno število *(dvoje pismo!)*, vendar je poudarek na številu skupin ali vrst, ne da bi natančneje določali število oseb ali predmetov v posameznih skupinah. Ločilne številnike torej uporabljamo pridevno, kadar hočemo poudariti različnost vrst ali skupin ne glede na število posameznih oseb ali predmetov.

2. Razen gospodarja je bilo na Polesku še *troje* glav prebivalstva. Dokaj jo baronov snubi, *troje* iz dežele laške, *troje* iz dežele nemške, *troje* iz Štajerske in Kranjske. Na dvorišču se igra *petero* otrok. Za mizo je sedelo *desetero* ljudi, vsak je bil svet zase.

V teh primerih je ločilni številnik rabljen kot samostalnik s prilastkom v rodilniku (kakor številniki od 5 dalje). Napoveduje nam povsod število posameznih oseb ali predmetov, a s svojo obliko obenem opozarja na različnost teh posameznikov. Po obliki so samostalniki srednjega spola, a se ne sklanjajo, tako da so postali že pravi prislovni izrazi količine.

3. Človek ima *dvoje* ušes in *dvoje* oči, pa en jezik, da veliko posluša in gleda, pa malo govori. Ukradeni so bili *četveri* čevlji (ali: *četvero* čevljev). Letos sem raztrgal kar *troje* hlač. Petero *klešč* je imel zmeraj pri roki. Vzemi *oboje* grablje! Od *dvanajsterih* vilic se jih je že pol pogubilo.

Ločilne številnike rabimo za glavne številnike, kadar štejemo množinske samostalnike ali dvojice predmetov.

4. *Peteri* čuti nam rabijo za doznavanje čutnega sveta. Osvobodilna zvezda ima *petero* krakov. Človek ima *dvoje* nog in *dvoje*

rok, drugi sesalci pa imajo *četvero* nog, zato jim pravimo *četveronožci*. V športu poznamo posebno skupino *deseterih* panog, ki ji pravimo *deseteroboj*.

Ločilne številnike rabimo tudi za označevanje števila v stalne skupine povezanih oseb ali reči.

5. Z grenkostjo me je navdajala ta *dvoja* krivica. *Dvoja* žalost mu je napolnila srce, a *troje* veselje se je rodilo iz nje. Vso hudobijo časov more premagati samo *stotera* ljubezen mater. Mnogi, ki se smeje, nosi v srcu pogubo *tisočero*.

Naprodaj imam *peter* les: smrekov, hrastov, orehov, lipov in javorov. Imam: *dvoje* mleko, kislo in sladko, *dvoje* meso, suho in presno, *dvoje* zelje, kislo in sladko, *trojo* solato, zelnato, endivijo in radič.

V zgornjih primerih nahajamo ločilne številnike v zvezi s pojmovnimi ali pa snovnimi samostalniki, ki kršni navadno nimajo množine. Kadar hočemo kljub temu izraziti njih kolikerost in različnost, uporabljamo ločilni številnik v ednini in pridevni obliki. Tako je ohranjena oblikovna ednina, a izražena smiselna množina, ki bi z njo radi pokazali na različne vrste in mnogoterost v enojnosti.

6. Klada ne pojde rada na *dvoje*. Vse je šlo na *dvoje*. Pred menoj je raztrgal prošnjo na *dvoje*. *Troje* je gnal na semenj, a le *dvoje* prodal. Pisatelj je ostal zvest naravi, lovcem in živalim; to *troje* mu nudi osnovo. — Poglej no tole *troje*, kakšno je!

V teh primerih predmeti sploh niso imenovani, ker niso važni, poudarek je samo na številu ločevanja; včasih je taka raba lahko tudi izraz prezira; včasih pa se nanaša na različne stvari, povzete s kazalnim zaimkom srednjega spola. V takih primerih je ločilni številnik izraz količine, ki se veže s povedkom kot samostalnik srednjega spola.

Pomni. Čut za pravilno rabo teh številnikov se izgublja, zato se pogosto zamenjujejo med seboj, z glavnimi in drugimi številniki.

Množilni številnik

1. Ali želite *enojne* ali *dvojne* podplate? Kaj bi ne živel, saj je imel *trojno* plačo. Zrno je obrodilo *stotéren* sad. Taka hudobija zasluži *dvojno* kazen. V klasičnih dramah je izpeljana *trojna* enotnost.

Štempiharju je bila dana *desetkratna* moč. *Tisočkratna* hvala za vse. *Petkratna* premoč nasprotnikov je planila po nas.

Števniki v gornjih oblikah izražajo, da je stvar tolikokrat pomnožena, kakor kaže število. Take števnike imenujemo množilne.

2. Množilni števniki so:

a) enójen, dvójen, trójen, četvéren, petéren... stotéren;

b) enkraten, dvakraten, trikraten, štirikraten, petkraten.

Množilne števnike delamo iz ločilnih z obrazili *-en -na -no* ali pa iz glavnih števnikov z obrazilom *-kraten*. Po obliki so pridevniki.

Pomni. Množilni števniki na *-kraten* so pridevniki, narejeni iz števniških prislovov na *-krat*.

Izpeljava iz števnikov

Od različnih vrst števnikov so izvedeni števniški samostalniki, pridevniki, glagoli in prislovi.

1. Iz vrstilnih števnikov so zlasti vseh vrst izrazi za ulomke in decimalne enote:

-na: *tretjina, četrtina, petina, dvajsetina, enaindvajsetina, stotina, tisočina, desettisočina, milijonina;*

-ca: desetica, stotica, tisočica, desettisočica; pač pa *enica* iz glavnega števnika, ne iz vrstilnega;

-nka: tretjinka, četrtinka, osminka, šestnajstinka kot oblika papirja ali kot votla mera ali različna dolžinska vrednost not v glasbi;

-nski: četrtinski, osminski, šestinski itd., zlasti v glasbi pri taktu, pa tudi drugod.

Vse te in take izvedenke pa delamo le od nižjih števil in od višjih nesestavljenih, ker so dolge besede težko uporabljive. Zato si tudi pomagajo stroke, ki imajo opraviti s števili, z značkami. Včasih nam je kar nemogoče najti pameten domač izraz za take primere: $\frac{1}{1001}$, $\frac{1}{102}$; tu ne moremo reči *ena tisočprvina, ena stodrugina,* pa tudi ne *tisočednina, stodvojina.* Zato si pomagamo z opisom: *ulomljeno s tisoč ena, s sto dve. Prvina* je popoln samostalnik, kjer

komaj še čutimo zvezo s številnikom. *Četrtek* in *petek* nosita ime po četrtem in petem dnevu v tednu, številnik *vtori*, to je drugi (od tod *torek*), se je izgubil v današnji slovenščini.

2. Iz ločilnih številnikov imamo več vrst izvedenk:

a) sestave s samostalniki in pridevniki: *četverokotnik*, *peterokrak*, *šesterokoten*, *obojestranski*, *četveronožec*, *osmerostop*, *deseteroboj* itd. — Pravimo sicer *trikotnik*, tudi *štirikotnik* — a natančno vzeto je to le kvadrat, ker ima vse kote enake, *četverokotnik* je pa vsak lik s štirimi različnimi koti.

b) *-ica: dvojica*, *trojica*, *četvérica*, *petérica* ali *petorica* itd. za skupinska imena;

c) *-ka: enojka*, *dvojka*, *trojka* (za številke in skupine), *četvérka*, *petérka*, *osmérka* itd.;

č) glagoli: *podvojiti*, *potrojiti*, *početveriti*, *podeseteriti*, *postoteriti*, *potisočeriti*.

3. Iz množilnih številnikov imamo izvedene predvsem samostalnike na *-ost: enojnost*, *dvojnost*, *trojnost*, *stotérnost; enkratnost*, *desetkratnost* itd., ki zaznamujejo lastnost kake stvari.

Večino takih tvorb poznajo tudi prislovni izrazi količine.

4. Izvedenke iz glavnih in vrstilnih številnikov se v obliki večinoma strinjajo: *enica* ali *ênka*, *štirica* ali *štirka*, *petica* ali *pétka*, *sedmica* ali *sédma*, *osmica* ali *ósma*, *desetica* ali *desetka* (tudi skupina po deset).

Od osnove *eden* je tudi *edin -a -o*, ki poleg števila izraža tudi osamelost (od tod pomen: *beden*, *siromašen*; *edinščina* pomeni bedo, siromaštvo); *edini sin*, *edina tolažba*... pomeni: *eden in sam sin*. Od tod omejevalni prislov *edino* = *samo*, *le* in po l. 1848 tudi pomen enotnosti: *v tem smo vsi edini*, *narodna edinost* itd.

Dva ima v sestavi navadno *dvo-*: *dvodelen*, *dvodneven*, *dvocevka*, a *dveleten*. Pri *tri* imajo starejše sestave *tri-*, mlajše pa *tro-*: *trikot*, *trioglat*, *tridneven*, *tridelen* poleg *trodelen*, *tromesečje*, *tromostovje* ipd. Podobno je med *štiri* in *četvero*: *štirikoten*, *štiriglasno* poleg *četverokoten*, *četveroglasno*.

Krpan *vzame* kij in mesarico, *zasede* kobilico pa *jezdi* iz mesta na travnik. *Bil je* silen človek. — Marijan *je* zgodaj *vstal*, *poklical* psa s seboj in *šel* čez travnik. — Pšenica *zori*. Seno *se suši*. Cesta *se praši*. — Narod, ki *se bojuje* za pravično stvar, *je* zmeraj nepremagljiv.

Glagol je v pomenskem in oblikovnem pogledu zelo razvit in občutljiv; zato je treba dobro poznati ustroj glagola, če hočeš govoriti in pisati lep jezik.

Glagoli so besede, ki povedo, kaj kdo dela ali kaj z njim jè.

Glagolski vid

Kaj je. — V Notranjem *stoji* vas, Vrh po imenu. V tej vasi *je živel* v starih časih Krpan. *Nôsil je* od morja na svoji kobilici angleško sol; to *je bilo* pa že takrat ostro *prepovedano*. *Pazili so* ga mejači, da *bi* ga kje *zalezli*; poštenega boja z njim *so se bali*. Krpan *se je* pa vedno *umikal* in *gledal*, da mu *niso mogli* do živega. *Bilo je* pozimi in sneg *je ležal* krog in krog. *Nesel je* Krpan po ozki gazi na svoji kobilici nekaj stotov soli, kar mu *prižvenketa* nasproti lep voz; na vozu pa *je sedel* cesar Janez, ki *se je peljal* v Trst. Krpan *prime* brž kobilico pa jo *prenese* stran. — Svobodni narodi *upajo*, da *zasije* žarek svobode tudi tistim, ki še *ječé* v sužnosti.

Vas Vrh stoji že dolgo, tudi Krpan je živel dlje časa. Ni samo enkrat nesel soli, ampak jo je pogosto nôsil in prenašal. Tudi mejači niso samo enkrat popazili nanj, ampak so zmeraj pazili. Krpan se jim je umikal in skoraj vsakokrat tudi umaknil. Voz je žvenketal po cesti, da je prižvenketal do Krpana. Na vozu je sedèl cesar Janez, ki se je bil že na Dunaju nanj usédel. Krpan ne utegne premišljevati, kako bi prijemal in prenašal kobilico, mudi se mu, zato jo v trenutku prime in prenese.

Slovenski glagol nam že sam po svoji podobi pové, kako dejanje v času poteka, ali traja dlje časa, ali se ponavlja, ali je samo trenutno. To glagolsko oblikovno posebnost imenujemo z drugimi slovanskimi jeziki vred glagolski vid.

Glagolski vid je celotna podoba glagola, ki izraža, kako dejanje v času poteka.

Glagolski vid nam torej napoveduje:

1. trenutno dejanje: *prijeti, póčiti, vzdigniti, sesti, leči, mahniti, skočiti, zagledati, načeti, zboleti, opaziti, vziti, končati, nehati, umreti, prenesti, napisati, dočakati* itd.;

2. trajajoče ali ponavljajoče se dejanje: *sedeti, gledati, ležati, leteti, nositi, skakati, streljati, pogledovati, posedati, prenašati, varovati, zevati* itd.

Glagoli, ki izražajo trenutno (enkratno) dejanje, njega začetek ali konec, so dovršni (perfektivni); glagoli, ki izražajo trajanje ali ponavljanje, so nedovršni (imperfektivni).

Kako določujemo vid. — Včasih nam ni na prvi mah jasno, kam bi glagol po trajanju uvrstili. Pomagamo si na več načinov:

1. a) Kaj delaš? — Celino *orjem.* Očetu *pišem.* V urad *se odpravljam.* Stare račune *pregledujem.*

b) Kaj storiš, ko *stopiš* v razred? — *Odkrijem se, pozdravim* tovariše, *odložim* knjige in *sedem.*

Glagol *delati* je po trajanju nedovršen, *storiti* dovršen. Zatorej ne moremo na vprašanje: *kaj delaš?* odgovoriti z dovršnikom, n. pr.: *izorjem, napišem.* Prav tako na vprašanje: *kaj storiš?* ne moremo odgovoriti z nedovršnikom: *odkrivam se, pozdravljam* itd.

Na vprašanje: kaj delaš? odgovarjajo nedovršni, na vprašanje: kaj storiš? dovršni glagoli.

2. Komaj se je zdanilo, že *je začel* škrjanec *peti.* Veliko ljudi je odšlo, še preden *je* pevec *nehal peti.*

Namesto *začel (nehal) peti* bi lahko rekli: *je zapel (odpel).* Glagol *peti* je nedovršnik, začetek in konec dejanja pa sta izražena z dovršnikoma *začeti* in *nehati.* Zatorej ne moremo reči: *začnem zapeti* ali *neham odpeti.*

Če je začetek ali konec dejanja posebej zaznamovan z dovršnikom začnem ali neham, se izraža dejanje z nedoločnikom nedovršnikov.

3. a) Počakaj, da *se umijem, oblečem, obujem*, da *snem!*

b) Glej, da *prideš*, da ne *zvrneš*, ne *zamudiš*, da se *poboljšaš!*

V glagolih *počakaj* in *glej* se skriva namen, da dočakamo nastop ali zvršitev dejanja. Potemtakem ne moremo reči: *počakaj, da se umivam* ali: *glej, da se poboljšuješ!*

Za *počakaj, da...* in *glej, da...* stoje v sedanjiku dovršniki.

Dovršni glagoli. — 1. Jože je šel z očetom na Dolge njive. *Sédel* je in *vzel* knjigo iz torbice. Med branjem je nevedé *segel* prédse. Nenadoma ga je mrzlo *spreletelo*. V travi se je nekaj *zganilo* in grozljivo *siknilo*. Jože je *pogledal*: bil je modras.

Nekateri dovršni glagoli zaznamujejo v trenutku zvršeno dejanje: začetek in konec je v istem hipu. Takim glagolom pravimo trenutno dovršni. Njihovo dejanje moremo ponazoriti z znamenjem: ×

2. Jernej je zgodaj *legel* in naglo *zaspal*. Drugo jutro se je zbudil, še preden so petelini *zapeli*. Stopil je k vodnjaku, *zavrtel* vitel in spustil vedro. V kozici je *zacvrčala* mast, po hiši je *zadišalo*.

Nekateri dovršniki zaznamujejo trenutek, ko se dejanje začne in se potem lahko nadaljuje. Takim glagolom pravimo začetno dovršni. Njihovo dejanje moremo ponazoriti z znamenjem: ×——→

3. Kdor dolgo izbira, navadno slabo *izbere*. Kdor rad pleše, kmalu *dopleše*. Ded je vso zimo vil prejo, pa ni *dovil*. Kakor se *znosi*, tako se *raztrosi*. Ti si ga *zmešal* in *zmamil*.

Nekateri dovršniki zaznamujejo konec dejanja, to je hip, ko se dejanje po daljšem trajanju konča. Takim glagolom pravimo končno dovršni. Njihovo dejanje moremo ponazoriti z znamenjem: ——→×

Nedovršni glagoli. — 1. Koder sonce *teče*, povsod kruh *se peče*. *Leži, leži* ravno polje. *Pleši, pleši*, črni kos! *Plete*, ko da bi otrobe *vezal*. Kar se *vleče*, ne uteče. Kdo *zna* noč razjasniti, ki *tare* duha. Kdor v brezno *leti*, se za robido *lovi*. Morje valove *žene*. Veter *veje*, s snegom *seje*. Narod, ki *brani* svoje pravice, *zmaguje* in bo vedno *zmagoval*.

Ležeče tiskani glagoli izražajo nepretrgano trajajoče dejanje, začetek in konec nista zaznamovana.

Nedovršnike, ki izražajo kako nepretrgano trajajoče dejanje, imenujemo trajne (durativne) glagole. Njihovo dejanje moremo ponazoriti z znamenjem: ←→

2. a) Kaj me *suješ*? Kar naprej *strelja*, pa nič ne ustreli. Mladost norost: čez jarek *skače*, kjer je most.

b) Zmerom svojo *goni* slavček. Kadar prosi, zlata usta *nosi*. Vsako noč nekaj okoli hiše *lazi*. Vso zimo smo *vlačili* drvà z gore.

Suvati, streljati, skakati pomeni večkrat *suniti, ustreliti, skočiti*. V njih se ponavlja trenutno dejanje. *Goniti, laziti, nositi* pomeni večkrat *gnati, lesti, nesti*. Tudi v njih se dejanje ponavlja, a to dejanje je trajajoče.

Nedovršnike, ki izražajo ponavljanje kakega dejanja, imenujemo ponavljalne (iterativne) glagole. Izvajajo se iz trenutno dovršnih ali trajnih glagolov. Njihovo dejanje moremo ponazoriti z znamenji: × × × ali ←→ ←→ ←→

Menjava vida. — 1. a) reči — rekati, dahniti — dihati, počíti — počívati, póčiti — pokati, ganiti — gibati, pičiti — pikati, skočiti — skakati, pihniti — pihati, migniti — migati, deti — devati, dati — dajati, pasti — padati, plačati — plačevati, kupiti — kupovati;

b) nesti — nositi, gnati — goniti, vesti — voditi, grebsti — grabiti, čuti — čuvati, umeti — umevati, biti — bivati, vleči — vlačiti, lesti — laziti, blesti — bloditi.

V zgornjih skupinah imamo same nezložene glagole. Če jih primerjaš, boš dognal, da imajo glagoli iste skupine iste korene v različnih oblikah (prevoj, daljšanje samoglasnikov, daljšanje korena z novimi priponami), da imajo različne pripone, ki včasih posegajo tudi v spremembo soglasnikov. Vse to spreminja glagolom podobo in z njo tudi vid; dovršni glagoli pod *a* postajajo nedovršni, a tudi nedovršnikom pod *b* spreminja pomen, da trajnike spreminja v ponavljalne ipd. Izrazna sredstva glagolskemu vidu so torej spremembe v korenskih samoglasnikih (prevoj, daljšanje), daljšanje podstave z novimi priponami (n. pr. *-a, -va-, -ova-*) in s tem tudi sprememba glagolske pripone.

Glagolski vid je pogosto izražen že v podstavi sami: glagoli menjajo svoj vid s prevojem ali daljšanjem korenskega samoglasnika, z daljšanjem podstave in s privzemom nove pripone.

Pomni. Nekateri glagoli imajo nedovršnike tudi iz drugih osnov: reči — praviti, vreči — metati ipd.

2. a) izleči, naleči, obleči, odleči, poleči, prileči, podleči, razleči, zaleči, uleči se; nasesti, posesti, presesti, zasesti, usesti se;

b) naležati se, obležati, poležati, zaležati, preležati, uležati se; nasedeti se, posedeti (klobuk), presedeti (kazen), zasedeti se;

donesti, iznesti, nanesti, obnesti se, odnesti, izpodnesti, ponesti, prinesti, prizanesti, raznesti, znesti, vnesti, zanesti, prenesti, unesti se — donositi, iznositi, nanositi, obnositi, ponositi, raznositi, zanositi, znositi, prenositi;

c) izlegati, nalegati, oblegati, odlegati, polegati, prilegati se, podlegati, razlegati se, zalegati, prelegati, ulegati se; nasedati, posedati, presedati, zasedati, usedati se;

donašati, iznašati, nanašati, obnašati se, odnašati, ponašati se, izpodnašati, prinašati, raznašati, znašati, vnašati, zanašati, prenašati, unašati se.

Zgornji zgledi nam kažejo s predponami zložene glagole. V slovenščini so glagoli lahko zloženi s temile predlogi ali predponami: *do, iz, na, nad, o, ob, od, po, pre, pri, pro, raz, s* ali *z, so, u, v, vz, za.* Seveda nima vsak glagol oblik z vsemi temi predponami, ta ima te, drugi druge, ta ima več, drugi manj zloženk; včasih ima lahko isti glagol tudi po več predpon: *izpod-, preob-, izpre-, poraz-, pripo-, prena-* itd.

Dovršnim nezloženim glagolom predpona dopolnjuje pomen s svojim pomenom, a ne spreminja vida; glagoli ostanejo dovršni (pod *a*). Tu torej predpona glagol samo pomensko dopolni.

Nedovršnim nezloženim glagolom predpone večinoma določajo in omejujejo pomen na določen trenutek njihovega potekanja ter jim tako spreminjajo vid: nedovršniki postanejo dovršniki (pod *b*). V tem primeru torej opravlja predpona dvojno vlogo:

a) dopolnjuje glagol s svojim pomenom in b) spreminja glagolom vid iz nedovršnega v dovršnega. Vendar zadnje ne velja za vse nezložene nedovršnike; *sédati, légati, padati, plačevati, kupovati* in podobni glagoli tudi zloženi ostanejo nedovršni: *nasédati, presedati, posedati; napadati, odpadati, razpadati* itd.; *izplačevati, odplačevati, preplačevati* itd.; *nakupovati, prekupovati* itd. Oblike teh glagolov so že nezložene narejene kakor glagoli pod *c*.

Nedovršniki pa bi bili silno prikrajšani v svoji izrazni možnosti, ako ne bi imeli tudi oni sposobnosti, da določajo svoj pomen s predponami. Zato je jezik iz zloženih dovršnikov naredil ustrezne predponske nedovršnike, jim spremenil podobo — vid tako, kakor nezloženi dovršniki delajo nezložene nedovršnike: z daljšanjem korenskih samoglasnikov in z novimi priponami. Tako je dobila glagolska podstava v zloženih nedovršnikih táko podobo, kakršne v nezloženi obliki glagol največkrat sploh ne pozna: *-nášati, -gánjati, -gájati, -vájati, -hájati, -bírati* itd. Kako močno je v jeziku táko nagnjenje k nedovršnim tvorbam, nam kaže primerjava predponskih dovršnikov z ustreznimi nedovršniki tam, kjer imamo po dva nezložena nedovršnika, n. pr. *nesti — nositi*. Kakor je gotovo, da se je oblika *-nášati* razvila iz *nositi* (s podaljšanjem korenskega *o* > *a* in s privzemom nove pripone *-a-*: *násiati* > *nášati*), tako je zanimivo, da imamo *izpodnašati, odnašati, oponašati, prinašati, prizanašati, unašati se, vnašati*, čeprav nimamo ustreznih zloženk pri glagolu *nositi*, ampak samo pri glagolu *nesti*. V to vrsto tvorb sodijo tudi nekateri nezloženi glagoli, ki so na podoben način podaljšali korenski samoglasnik in spremenili pripono: *sédati, légati, jemati*, zlasti pa glagoli s priponami *-ova-, -va-* in *-a-*. Tako narejenim glagolom, ki imajo povečini ponavljalni pomen, predpone ne spremené vida.

Sestava s predponami določa glagolom pomen, nezloženim trajnikom večinoma spreminja tudi vid. Zloženim dovršnikom pa je jezik s spremembo podstave ustvaril tudi ustrezne zložene nedovršnike z daljšanjem korenskega samoglasnika in s spremembo pripone; sem sodi tudi nekaj nezloženih nedovršnikov, katerim nobena predpona ne spremeni vida.

3. Ko vidi prijatelja v senci ležati, še sam *prileže*. No, sedaj jo je tudi sam skupil, to se mu *prileže* (= prav mu je). Suknja se mu lepo *prileže*. Tovariš mu *podá* roko. Klobuk se ti lepo *podá*. — Ne *utegnem* si časa, da bi mogel priti. Ne *utegnem* priti. Ne *utegnem* plačati. To ti *utegne* še prav priti. — Dim mu je *zalegel* (= zaprl sapo). Tudi ajda veliko *zaleže*.

Fotografiral nas je v trenutku največjega smeha, drugače *fotografira* celo večnost. Danes smo vso uro *analizirali*. Ko smo začeli *analizirati*, se mi je zdelo strašno dolgočasno. Ko pa sem začel sam *analizirati* doma, nisem mogel nehati; ko so me klicali jest, sem rekel: »Počakajte, da *analiziram* še ta stavek!« Imel sem pet strani *analiziranih* stavkov. — »Počakaj, da še teti *telefoniram*,« je rekel, sedaj pa že pol ure *telefonira!* »Počakaj, še tale prst *operiram*, potem pa takoj pridem!« Ko pa je začel *operirati*, je videl, da se bo operacija zavlekla. — Nenadoma mu je za hrbtom *eksplodirala* ročna granata. Vso noč so *eksplodirale* granate.

Pri nekaterih domačih glagolih se je včasih izgubil čut za prvotni vid, kadar jih rabimo v prenesenem pomenu. Tako ima *utegniti* v prvotnem pomenu še zmeraj dovršni pomen, v okrajšani rabi z izpustitvijo predmeta in odvisnika pa je dobil pomen glagola *môči* in z njim nedovršni pomen: *ne utegnem priti* (= si ne utegnem časa, da bi mogel priti); *ne utegnem plačati* (= si ne utegnem denarja, da bi mogel plačati). — Kako občutljiv je naš jezik za glagolski vid, nam dokazuje tudi raba tujk, ki so v isti podobi dovršne in nedovršne; pri starih izposojenkah je ljudski čut razvil dovršne in nedovršne oblike, n. pr.: *žagati — ob-, od-, na-, po-, pre-, pri-, se-, u-, za-žagati — ob-, pri-žagovati* itd. Dokler glagol ni tako živ, da bi mu lahko določali pomen s predponami in spreminjali vid, toliko časa nam ni domač.

Včasih se torej domačim glagolom s prenesenim pomenom ob isti obliki spremeni tudi vid. Pri novejših tujkah glagolskega vida največkrat ne ločimo.

4. *Pišem* nalogo. Nesrečnež, kaj si storil, *si* jo res tako *pisal?* — Drug za drugim stopajo sužnji in vsak *nese* svoj tovor. Kmalu bo dovolj moke, že oni teden *je* Janez *nesel* v malin.

V gornjih dvojicah sta glagola *pisati* in *nesti* rabljena nedovršno in dovršno. Zdi se, da preteklost dejanja v določenih okoliščinah lahko dá sicer nedovršnemu glagolu vid dovršnosti.

Prehajanje dejanja

Kam dejanje meri. — 1. Jernej *je zidal* hišo, *oral* polje, *spravljal* seno in slamo. Od čuda *je odprla* usta. *Vzel je* culo in škornje in palico. *Čakam* voza. Berač *prosi* daru. Nekatere živali človeku *koristijo*, druge mu *škodujejo*. *Pomagaj* bratu v nesreči! Rudi *je skrbel* za mater. Jure *je hrepenel* po domovini. *Bili* in *mučili* so narod, *uklonili* ga niso. Ne *pláši* se znoja, ko gre za svobodo!

Dejanje (zidanje, oranje, spravljanje itd.) izhaja iz osebkove besede (Jerneja) in prehaja na predmet zunaj njega (na hišo, polje, seno, slamo). To velja tudi za primere, ko predmet ne stoji v tožilniku, recimo škodovanje izhaja od živali in prehaja na človeka.

Glagole, katerih dejanje more prehajati na predmet zunaj osebka, imenujemo prehodne (tranzitivne). Prehodni so vsi glagoli, kjer sprašuješ po sklonih. Če stoji predmet v tožilniku, so direktno prehodni, sicer pa indirektno prehodni.

2. Na strehi *je zaplapolal* rdeč in tenak ogenj visoko proti nebu. Goreče treske *so padale* na zoreče polje. Ljudje *so stali* in *trepetali*. Grad *je kipel* nad mestom in *rasel* iz zelenja kakor otok. Ko *so gorele* naše vasi, ko *so umirali* talci in *odhajali* v taborišča naši najboljši, slovenski narod *ni klonil*.

Gornjim glagolom dejanje (plapolanje, padanje, stanje, trepetanje itd.) ne prehaja in v nobenem primeru ne more prehajati na kak predmet zunaj osebka.

Glagole, katerih dejanje ne more prehajati na predmet zunaj osebka, imenujemo neprehodne (intranzitivne).

Menjava prehodnosti. — 1. Slepec je vzkliknil: »*Vidim!*« Stražar *je videl* mogočen ogenj na obzorju. — »Ali ne *slišite*, ali ste gluhi?« je vpil voznik nad starčkom. »Tone, *slišiš* zvon?« je budil oče sina. — »Jaz *gledam*, *gledam*, *poslušam*, nič ni bilo,«

je pripovedoval Krjavelj. *Gledal je* časopis, *gledal* pismo, *poslušal* novice, a na jasno si ni mogel.

V gornjih dvojicah stavkov ima glagol zdaj predmet ob sebi, zdaj stoji brez njega. V drugem primeru hoče izraziti glagolsko dejanje samo v sebi. Dejanje neprehodnih glagolov je zmeraj omejeno samo na osebek.

Prehodne glagole lahko rabimo neprehodno, če izražajo samo glagolsko dejanje osebka, ali prehodno, če dejanje prehaja na predmet zunaj osebka.

2. Ko *sem šel* ondan čez travnik, *sem našel* skrito vijolico. Kakor *so* tudi *hiteli*, v dveh urah *sem* jih *dohitel* in *prehitel*. *Skôči* no: to lužo pa menda le *preskočiš*! Teden dni *smo hodili*, preden *smo obhodili* vse kraje, ki jih je prizadela povodenj. *Živel* je še veliko let in *doživel* lepo starost.

Glagoli *iti*, *hiteti*, *skočiti*, *živeti* so neprehodni, v sestavi z nekaterimi predlogi ali predponami pa utegnejo postati prehodni.

Pomni. Za rabo glagolskih oblik je važna edinole direktna prehodnost, saj delajo pravi trpnik samo glagoli s tožilniškim predmetom. Indirektna prehodnost ima določen pomen za stavčno analizo, ker po njej najbolje presojamo, ali gre za predmet ali prislovno določilo. Meja med obema je dostikrat ohlapna, odvisna od pomena. Glagol *biti* je običajno neprehoden, toda v stavku *krava je ob mleko* je prehoden, saj pove isto kar *krava je izgubila mleko*; tudi ne moremo drugače vprašati kakor: *ob kaj je?* V zgledu *Fant hodi za dekletom* nam je lahko v mislih prvotni ali preneseni pomen. Na vprašanje *kod hodi?* gre za krajevno določilo, če pa hočemo povedati, da ljubi dekle, ne moremo vprašati drugače kakor *za kom hodi?* Odločuje pač občutek, da glagolsko dejanje prehaja od osebka na predmet. V zgledu *dobra je do matere* prehaja dobrotnost od nje na mater. Razloček je tudi, če rečem, da *se je zagledal v daljavo* (kam?), ali, da *se je zagledal v sosedovo* (v koga?). V stavku *to sem kupil za nevesto* ni popolnoma jasno, ali je bolj poudarjen namen (čemu?) ali predmet (za koga? = komu?). Sicer pa o tem omahovanju najbolj zgovorno priča menjava prehodnosti, n. pr. *skočiti na utrdbo* : *naskočiti utrdbo*; *pasti na sovražnika* : *napasti sovražnika*.

Glagolske oblike

Kolikor dalje *gremo* iz našega kraja, toliko bolj *se menjajo* živali. *Začni* že vendar! *Hodila sva* dobro uro. *Naj* le *pridejo*! Ko *bi bili* v boju *odnehali* mi, *bi bili dobili* moč narodni sovražniki.

Lahko je *reči*, a težko *storiti*. Potlej pojdeva orožja *izbirat*. Kakor *dobljeno*, tako *izgubljeno*. *Uvele* rože umirajo po gredah.

V gornjih stavkih moremo pri nekaterih glagolih določiti osebo, pri nekaterih ne. Glagolske oblike, ki jim moremo določiti osebo, imenujemo osebne; oblike, pri katerih tega ne moremo, pa neosebne.

Osebne oblike

Spregatev. — »Ivan tako pridno *dela*, zakaj pa ti ne *delaš*?« »Jaz da ne *delam*? Ivan, mar ne *delava*, kar *moreva*?«

»Kaj pa vi *delate*?« se obrne delovodja do sosednjih delavcev. »Kaj *stojite* in *gledate*?«

»Mi ne *delamo*, ker *gledamo*, kako onadva *delata*.«

»Tisti, ki ne *delajo*, ne *dobé* plačila.«

»Ne *sitnari*! Saj *smo delali*! *Delali bomo* naprej, pa *moramo* pogledati, kako *se bomo* dela *lotili*.«

»*Delajte* hitro! *Mudi se*. Ako *bi* vsi pridno *delali*, *bi* že jutri *zdelali*. *Naj* torej *dela* vsakdo, kolikor *more*!«

V gornjih stavkih spreminja glagol *delati* obliko, to se pravi, spreminja obrazilo, ne pa osnove.

Tudi glagol se pregiblje. Pregibanje glagola imenujemo spregatev ali konjugacijo. Glagol spregamo ali konjugiramo.

Pri glagolu ločimo tri osebe in tri števila kakor pri osebnem zaimku.

Čas. — Primerjaj oblike *delamo*, *smo delali*, *dodelali smo bili*, *bomo delali*! Glagolsko dejanje se torej godi v sedanjosti, preteklosti, predpreteklosti in prihodnosti.

Pri glagolu ločimo tudi čas. Slovenščina ima posebne oblike za sedanji, pretekli, predpretekli in prihodnji čas.

Naklon. — Z glagolskimi oblikami *ne sitnari*, *delajte* izražamo povelje, zapoved oziroma prepoved. — Obliki *bi delali*, *bi zdelali* izražata pogoj. — Z obliko *naj dela* pove gospodar neko željo. — Oblike *delam*, *delaš*, *dela*, *delamo*, *so delali*, *boste delali* podajajo določno izpoved, nekaj povedo. Tako določujemo povedni, velelni, želelni in pogojni naklon (indikativ, imperativ, optativ in kondicional).

Način. — Sodnik *sodi* zločinca. Zločinec je *sojen*. Izdajalec *se je sodil* sam. — Učitelj *pohvali* učence. Učenci *so pohvaljeni*. Nekateri ljudje *se* ob vsaki priložnosti *pohvalijo*.

V prvem primeru prehaja dejanje sojenja od sodnika na zločinca; sodnik nekaj dela (»tvori«). V drugem primeru osebek nič ne tvori, ampak dejanje le od zunaj prehaja nanj, sam le nekaj »trpi«. V tretjem primeru izhaja dejanje od osebka in se nanj tudi povrača. Zato govorimo pri glagolu o treh načinih, kako je glagolsko dejanje izraženo: o tvornem, trpnem in srednjem (aktiv, pasiv in medij).

Pri spreganju moramo paziti na osebo, število, čas, naklon in način.

Neosebne oblike

Nedoločnik. — Ne morem *vzdigniti*, *sedeti*, *pisati*, *hoditi*, *kupovati*. Ne smeš *nesti*, *tepsti*, *grebsti*, *krasti*, *plesti*.

Mati mora *peči* kruh, ovčar *striči* ovce, hlapec *vpreči* konja. Kaj v svoji hiši ne smem *postreči* ljudem in *reči* nobene besede?

Ležeče tiskane oblike v gornjih stavkih imenujemo nedoločnik ali infinitiv; končuje se na *-ti* ali *-či*.

Namenilnik. — Ná, Krpan, pij in jej, potlej pojdeva orožja *izbirat*. Vsako jutro hodijo *delat* trije delavci. Gremo krompir *peč*. Oče je dal fanta *učit*. Pokličite otroke *jest*!

Stavki z ležeče tiskanimi glagolskimi oblikami izražajo neki namen; povsod bi se lahko vprašali: *čemu pojdeva*, *hodijo*, *gremo*, *je dal*, *pokliči*? Zato imenujemo te oblike namenilnik (supin). Osebne glagolske oblike, za katerimi stoji namenilnik, pomenijo premikanje ali vzrok premikanja. Namenilnika ne smeš zamenjavati z nedoločnikom!

Deležnik na -e. — *Molče* orožje svoje vsak si vzame. *Mrmraje* razjahajo čete vse. Duri *ječé* zaškripljejo.

V gornjih stavkih so ležeče tiskane glagolske oblike prislovna določila načina. Izrazili bi jih lahko tudi s samostojnim stavkom, n. pr. *molči in vzame*. Izražajo hkratnost dejanja. Ti deležniki se izpeljujejo samo od neprehodnih trajnih glagolov z obrazilom *-e*;

to obrazilo ostane nespremenjeno v vseh številih in za vse spole, t. j. ta deležnik se rabi prislovno.

Deležnik na -č. — Po vasi se je razlegel *vabeč* in *proseč* glas. *Zroč* v *vstajajočo* zarjo za gorami in *stiskajoč* zobe, so talci čakali, da poči usodni strel. Trdno *verujoč* v lepšo prihodnost, so prenesli tudi največje žrtve. Čoln je zginil v *deročih* valovih.

Ležeče tiskane glagolske oblike gornjih stavkov so prilastki, ki se z odnosnimi samostalniki ujemajo v spolu, sklonu in številu, ali pa prislovna določila načina, ki jim ostane obrazilo nespremenjeno. Tudi ta deležnik izraža hkratnost dejanja in se dela samo od nedovršnih glagolov.

Deležnik (particip) na *-č* izraža dejanje, ki se godi hkrati z drugim dejanjem; delamo ga z obrazilom *-č* samo od nedovršnih glagolov in se rabi pridevno ali prislovno; od dovršnikov ga ima samo glagol *reči : rekoč*.

Deležnik na -ši. — *Prišedši* domov, je legel. *Skrivši* se za peč, je gledal svate. *Opazivši* goste, je planila lisica v hišo.

Tudi gornji deležniki se dadó izraziti s samostojnim stavkom: *Prišel je domov in potem je legel.* Deležnikovo dejanje se mora izvršiti pred povedkovim. Vsi ležeče tiskani deležniki so iz dovršnih glagolov. Delamo jih iz nedoločniške osnove, in sicer z obrazilom *-ši*, če se osnova končuje na soglasnik, z obrazilom *-vši* pa, če se osnova končuje na samoglasnik. Oblik za različne spole in števila ljudstvo ne loči.

Deležnik (particip) na *-ši* delamo le od redkih dovršnih glagolov. Tvorba v slovenščini ni več živa.

Opisni deležnik na -l. — Naj sem *hotel* ali ne, *moral* sem ga poslušati. Po travniku se *pasli*, kozolce so *prevračali*, veliki so *narasli*. Zora na nebu *sevala*, ptičica v logu *pevala*. *Bila* je huda zima, da je drevje *pokalo*.

Ta deležnik delamo iz nedoločniške osnove; če se osnova končuje na samoglasnik, dodajamo obrazila *-l*, *-la* *-lo*, če pa se osnova končuje na soglasnik, stopi pred obrazilo moškega spola ednine

polglasnik, torej *-əl -la -lo*, n. pr. *nés-el, nês-la, nês-lo*. Imajo ga vsi glagoli, ker z njim opisujejo čase in naklone.

Deležnik na -t -n. — Kakor *dobljeno*, tako *izgubljeno, Rečeno, storjeno*. Brez ključka je *zaklenjeno*, čez goro je *namenjeno*. Kita, *zvita* iz sladkega žita. Iz *razbitega* korita lačna vrana sito pita. So vaše njive *zorane*? To dejanje ni bilo *hoteno*.

Ležeče tiskane oblike izražajo stanje po dovršenem dejanju: nekdo je zaklenil in sedaj je zaklenjeno. Ta deležnik delamo iz nedoločniške osnove z obrazilom *-en -ena -eno*, če se osnova končuje na soglasnik ali na samoglasnik *-i*, in z obrazilom *-n -na -no*, če se osnova končuje na *-e* ali *-a*; nekateri glagoli, zlasti tisti, katerih osnova se končuje na *-m -n -r -l* ali *-u -i*, delajo ta deležnik z obrazilom *-t -ta -to*: *zajet, zapet, potrt, zmlet, obut, ubit, zapeta pesem, prevreta juha*. Ta deležnik imenujemo tudi trpni deležnik.

Glagolnik. — Pesnik je videl v naravi *vrtenje, prerojevanje, prenavljanje*, iz bitja v bitje *presnavljanje*. Po cestah odmeva *petje* naše hrabre vojske.

Ležeče tiskane besede sodijo med samostalnike, izražajo pa neko dejanje. Narejene so iz glagolskih osnov z obrazilom *-je*. Imenujemo jih glagolnike. Glagolnik izraža torej dejanje v samostalniški obliki.

Spregatev

Sedanjiška spregatev. — Pregibanje glagola imenujemo spregatev. V slovenščini ima le sedanjik posebna obrazila za različne osebe in števila in prihodnjik *bom, boš, bo* itd. Preglej, kako se končuje 1. os. edn. v sedanjiku naslednjim glagolom:

tre**sem**, su**nem**, plev**em**, der**em**, prim**em**, pišem;
del**am**, zn**am**, plav**am**, čuv**am**, sezuv**am**, šiv**am**, jok**am**;
vid**im**, hval**im**, pust**im**, trp**im**, živ**im**, hod**im**, žul**im**;
čuj**em**, kol**jem**, ku**jem**, kupu**jem**, vi**jem**, zaši**jem**, se**jem**.

Poišči še druge glagole in poskusi dobiti take, ki se končujejo drugače, kakor na zgornje krepko tiskane zloge! Za 1. os. edn. je izjema *sèm* od glagola *biti*. Druge sedanjiške oblike boš lahko po-

razdelil v te štiri skupine, zato nam včasih služijo za ločitev štirih spregatev. Taka ločitev je le zunanja, znanstveno ni utemeljena.

Po tem, kako se končujejo glagoli v 1. os. edn. sedanjega časa, ločimo lahko štiri spregatve: *-em (I)*, *-am (II)*, *-im (III)*, *-jem (IV)*.

Osnove, pripone. — Preglej sestavne dele glagolov:

tres-ti	ču-ti	su-ni-ti	žel-e-ti	kup-ova-ti	del-a-ti	pis-a-ti
tres-e-te	ču-je-te	su-ne-te	žel-i-te	kup-uje-te	del-a-te	piš-e-te
tres-i-te	ču-j-te	su-ni-te	žel-i-te	kup-uj-te	del-aj-te	piš-i-te

Znano je, da besede izvajamo iz korenov s priponami in da jih pregibljemo z obrazili. V zgornjih primerih imamo pri istih glagolih za različne oblike včasih ne le različna obrazila, marveč tudi različne pripone. Zato ločimo pri glagolih tri vrste pripon in tri vrste osnov: nedoločniško, sedanjiško in velelniško. Iz teh osnov delamo glagolske oblike z obrazili.

Sedanjiška osnova. — 1. Sedanjiška osnova je enaka sedanjiku v 3. os. edn. Iz nje delamo predvsem sedanjik z dodajanjem obrazil za posamezne osebe v različnih številih; ta obrazila imenujemo osebna obrazila, ker nam kažejo osebo. Slovenščina ima ta obrazila samo v sedanjiku. Ta obrazila so:

Oseba	Ednina	Dvojina	Množina
1.	-m	-va (-ve)	-mo
2.	-š	-ta (-te)	-te
3.	—	-ta (-te)	-jo

V dvojini imamo dvoje oblike; navadno se rabijo za vse spole oblike na *-va*, *-ta*, *-ta*, vendar se ponekod govore in včasih tudi pišejo za ženski in srednji spol oblike *-ve*, *-te*, *-te*.

Sedanjiške pripone so v glavnem tele: *-e-*, *-ne-*, *-je-*, *-i-*, *-a-*, *-uje*; če upoštevaš te pripone in jih primerjaš z zgornjimi štirimi spregatvami, boš razumel, zakaj one spregatve niso znanstveno utemeljene. Včasih pripona ni spoznatna na prvi pogled, ker se spremeni v stiku z osnovo, n. pr. *pis-je* > *piš-e*; prava pripona je tu *-je-*, a začetni *j* se spoji s predhodnim *s* v *š*.

2. Starec je odšel, *tresoč se* od jeze. *Pojoč* so šli fantje skozi vas. *Kupujoč* stare umetnine, je hodil od vasi do vasi. *Gredoč* v mesto, se je ustavil tudi pri nas. *Želeč* mu zdravja, se je poslovil od očeta. Zaznamoval sem čela jim *preteč* in pa *svareč*. Na pragu *stojé*, jaz oziram se v svet. *Ukaje* odhaja pastir. *Smejé se* mu je povedal resnico.

Ležeče tiskane glagolske oblike so tvorni sedanji deležniki z obrazilom *-č* ali na *-e*. Obrazilo *-č* dodajamo krajši obliki za 3. os. mn., n. pr. *treso-č*, *pojo-č*, *vabe-č*.

Iz sedanjiške osnove torej delamo poleg sedanjika tudi tvorno-sedanja deležnika na *-č* in *-e*.

Nedoločniška osnova. — 1. Tres-ti, suni-ti, vide-ti, hvali-ti, dela-ti, kupova-ti.

Vsem gornjim nedoločnikom je skupno nedoločniško obrazilo *-ti*, ki se dodaja nedoločniški osnovi. Če odpahnemo nedoločniško obrazilo, dobimo nedoločniško osnovo.

2. *Tresel* se je, ko je jel *pisati*. *Želel* je, da bi prišel kdo *pisat*, zakaj *prepisovanje* mu je bilo od nekdaj zoprno. Ko je bil papir *razvit*, je *videl*, da je že vse *napisano*; nekdo mu je *skrivši napisal*. Nič več se mu ni *trešla* roka, ko je *držal* papir in *bral* lepo *pisanje*.

Ležeče tiskane besede so neosebne glagolske oblike (nedoločnik, namenilnik, deležniki razen sedanjih dveh, glagolnik). Če odbijemo obrazila, dobimo osnovo, in sicer vedno nedoločniško. *Pisati* ima n. pr. sedanjiško osnovo *piše-*, nedoločniško pa *pisa-*. Oblike *pisa-t*, *pisa-nje*, *pisa-l*, *pisa-n* jasno razodevajo nedoločniško osnovo.

Iz nedoločniške osnove delamo: 1. nedoločnik z obrazilom *-ti*; 2. namenilnik z obrazilom *-t*; 3. opisni deležnik z obrazilom *-(ə)l*, *-la*, *-lo*; 4. tvornopretekli deležnik z obrazilom *-(v)ši*; 5. trpnopretekla deležnika z obrazilom *-(e)n*, *-(e)na*, *-(e)no* ali *-t*, *-ta*, *-to*; 6. glagolnik na *-(e)nje* ali *-tje*.

Velelniška osnova. — Določi osebo, število in naklon:

nes-i	ču-j	su-ni	žêl-i	del-aj	piš-i	kup-uj
nes-i-va	ču-j-va	su-ni-va	žel-í-va	del-aj-va	piš-i-va	kup-uj-va
nes-i-ta	ču-j-ta	su-ni-ta	žel-i-ta	del-aj-ta	piš-i-ta	kup-uj-ta
nes-i-mo	ču-j-mo	su-ni-mo	žel-i-mo	del-aj-mo	piš-i-mo	kup-uj-mo
nes-i-te	ču-j-te	su-ni-te	žel-i-te	del-aj-te	piš-i-te	kup-uj-te

Če odpahnemo obrazila, dobimo velelniško osnovo. Druga os. edn. je v velelniku brez obrazila, torej enaka osnovi; tretja oseba za velelnik nima lastnega obrazila. Velelniška osnova je navadno različna od nedoločniške in sedanjiške. Za vse velelniške pripone je značilen glas *i* (za samoglasniki se spreminja v *j*). Obrazila za 1. in 2. os. dv. in mn. so ista kakor v sedanjiku. Velelniška osnova se končuje s priponami *-i-*, *-j-*, *-ni-*, *-aj-*, *-uj-*.

Pomni. Včasih se uporablja velelnik tudi za 3. os. edn.: *Zgódi se njegova volja!* Po obliki je enak 2. os. edn.

Glagolska podstava. — Če glagolskim oblikam odbiješ obrazila, dobiš nedoločniško, sedanjiško ali velelniško osnovo. Ako osnovam odpahneš še pripone, dobiš isti del glagola, ki je skupen vsem oblikam istega glagola, podstavo. Glagolska podstava more nastopati v različni prevojni stopnji: br-a-ti — ber-e-m — na-bir-a-ti; nes-ti — nos-i-ti — pre-naš-a-ti (<-nōs-i-a-ti); za-vre-ti (< za-ver-ti) — za-vir-a-ti; kla-ti (< kol-ti) — kol-je-m itd. Ta je enaka korenu, če je glagol izpeljan neposredno iz korena; take glagole imenujemo korenske, n. pr.: *nes-ti*, *nes-e-m*, *nes-í-te*; *pi-ti*, *pi-je-m*; *gor-e-ti*, *gor-i-m*; *kup-i-ti*; *gas-ni-ti*. Glagole pa izpeljujemo tudi iz imen in glagolov; če so izpeljani iz imen, jih imenujemo imenske, n. pr.: *misl-i-ti* od *misel*; *del-a-ti* od *delo*; *venč-a-ti* od *venec*; *kupč-eva-ti*, *kupč-uje-m* od *kupèc*; *kopn-e-ti*, *kopn-i-m* od *kopen kopna -o*; če pa so izvedeni iz drugih glagolov, jim pravimo glagolski, n. pr.: *plač-a-ti* in *plač-eva-ti*, *plač-uje-m* od *plat-i-ti*; *zamenj-a-ti*, *zamenj-eva-ti*, *zamenj-uje-m* od *zamen-i-ti*. Tu podstave niso enake korenu. V kakšnem razmerju so si koren, podstava in osnova pri glagolu, naj ponazori analiza sestavnih delov glagola *prekupčevati*:

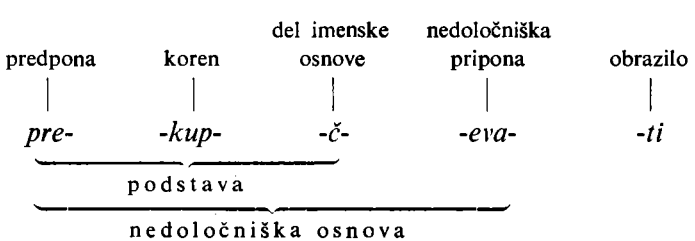

Seveda niso pri vseh glagolih zmeraj zastopane vse te sestavine.

Podstava se v svojem koncu spreminja po glasovnih zakonih, če tako zahteva srečanje s pripono ali z obrazilom: *pih-a-ti — piš-e-m < pih-je-m*; *kaz-a-ti — kaž-e-m < kaz-je-m*; *ostrig-el — ostrič-en < ostrig-en — ostriči < ostrig-ti — ostriz-i < ostrig-i*. Take spremembe ne podirajo stalnosti podstave.

Priponski glagoli. — Oglej si naslednje glagolske oblike ter primerjaj njih sedanjiško in nedoločniško osnovo:

tres-ti	su-ni-ti	vid-e-ti	hval-i-ti	del-a-ti	kup-ova-ti
tres-e-mo	su-ne-mo	vid-i-mo	hval-i-mo	del-a-mo	kup-uje-mo

Gornje glagolske dvojice stoje v nedoločniku in sedanjiku. Ako odbijemo nedoločniško obrazilo *-ti* in sedanjiško obrazilo *-mo* za 1. os. mn., dobimo nedoločniško in sedanjiško osnovo. Te dve osnovi se v večini primerov ne ujemata, vendar pa je obema skupna podstava. Med podstavo in obrazilom je pripona, nedoločniška oziroma sedanjiška. Vidimo, da imajo vsi sedanjiki pripono, od nedoločnikov pa le prvi ne. Glagolov, ki so v nedoločniku brez pripone, a jo imajo v sedanjiku, je več.

Nedoločniška in sedanjiška osnova se navadno ločita po priponi. Glagole s pripono v sedanjiku imenujemo priponske.

Brezpriponski glagoli. — Poišči pripono v sedanjiku in nedoločniku naslednjim štirim glagolom:

da-m	< dad-m	je-m	< jed-m	ve-m	< ved-m	se-m
das-te	< dad-te	jes-te	< jed-te	ves-te	< ved-te	s-te
da-ti	< da-ti	jes-ti	< jed-ti	ved-e-ti	< ved-e-ti	(bi-ti)

Nobeden teh štirih glagolov nima sedanjiške pripone, nedoločniško pa samo *vedeti*. V srbščini in hrvaščini so se razvile oblike s sedanjiško pripono *dad-e-m, jed-e-m*, medtem ko je pri nas korenski *d-* onemel ali se spremenil v *s* pred *t*. Zaradi te oblikovne posebnosti ločimo te štiri glagole od priponskih.

Glagoli *dam, jem, vem, sem* so brez sedanjiške pripone, zato jim pravimo brezpriponski.

Delitev glagolov. — Stisniti, veleti, mlatiti, bahati, opazovati, nesti, zebsti, gristi, siveti, dahniti, motiti, plačati, želeti, vrniti, prositi, veslati, kuhati, trpeti, tepsti, orati, grabiti, bosti.

Naredi vsem tem glagolom tudi sedanjik! Poišči nedoločnikom in sedanjikom podstavo, osnovo in pripono! Dognal boš, da imajo v sedanjiku vsi pripono, da so torej priponski; tudi v nedoločniku imajo povečini pripono, le *nesti*, *zebsti*, *gristi*, *tepsti* in *bosti* so brez nje. Uredi zgornje glagole po nedoločniški pripони v skupine ter skušaj najti glagole z drugačno nedoločniško pripono! Dognal boš, da se dadó vsi slovenski priponski glagoli razdeliti po nedoločniški priponi v 6 skupin, ki jim pravimo glagolske vrste.

Priponske glagole delimo po nedoločniški pripони v šest glagolskih vrst. Te so:

1. vrsta je brez nedoločniške pripone	— :	tres-	—	-ti
2. vrsta ima nedoločniško pripono	**-ni-** :	su-	**ni**	-ti
3. vrsta ima nedoločniško pripono	**-e-** :	vid-	**e**	-ti
4. vrsta ima nedoločniško pripono	**-i-** :	hval-	**i**	-ti
5. vrsta ima nedoločniško pripono	**-a-** :	del-	**a**	-ti
6. vrsta ima nedoločniško pripono	**-ova-**:	kup-	**ova**	-ti

Pregled glagolov po vrstah

I. vrsta: brez pripone

Sičniški razred: **s, z.** — Nes-ti, nes-e-m; tres-ti, tres-e-m; les-ti, lez-e-m; mols-ti, molz-e-m; gris-ti, griz-e-m; tves-ti, tvez-e-m; ves-ti, vez-e-m.

Pri glagolih s podstavo na *-z-* je prilikovanje izvedeno tudi v pisavi.

Posebnosti. Trpnopretekli deležnik na *-en*, *-ena*, *-eno* delamo tako, da podstavi pritaknemo obrazilo *-en*, torej *prenes-en*, *znesen*, *raztresen*, *pomolzen* (napačno: *prenešen*, *znešen*, *raztrešen*, *pomolžen* ipd.). Prav je samo *natvesti* — *natvezem*, ne: natveziti, natvezila ipd.

Zobniški razred: **t, d.** — Gnesti < gnet-ti, gnet-e-m; cvesti < cvet-ti, cvet-e-m; mesti, metem; plesti, pletem; sesti < sed-ti,

sed-e-m; bresti, bredem; krasti, kradem; pasti, padem; presti, predem; gosti, godem; klasti, kladem. Naša svoboda jih *bôde*, hoteli bi nam jo *ukrasti*.

V nedoločniku končna soglasnika podstave *-t-* in *-d-* nista vidna, ker po glasovnih zakonih iz njih nastane *-s-*.

Posebnosti. 1. *Iti, idem, grem, gredoč, šel, prišedši.* Temu glagolu delamo oblike iz različnih korenov: *i-, id-, gred-, šəd-*; ti se med seboj dopolnjujejo: *grem* < *gred-em*, skrajšano po *jem, dam, vem*, v narodni pesmi še beremo *grede*; *šla* < *šədla* kakor *pala* < *padla*.

Zelo rabljene so sestave: *iziti, obidem, odidem, preide, poíti (denar, moč poíde), raziti se, uiti, vziti, zaiti*; pri zloženkah se v sedanjiku ne uporablja *grem, greš...*, marveč *idem, ideš...*, le oblika *se zagré* = *se spodobi (govôri, kakor se zagré)* se tu in tam sliši in bere. V nekaterih zloženkah se je *i* za samoglasnikom spremenil v *j*: *najti, pojdem*, včasih tudi *zájde*; *priti* < *priiti*; v zloženki *sniti se* ima predlog še prastaro obliko z *n*, a se v deležniku *sešèl n* izgubi, pokaže pa se polglasnik. Sedanjik *pojdem* se rabi kot dovršnik k nedovršniku *iti* in ga je treba ločiti od *poíti, poidem, pošèl (denar mi je pošel)*; *pojdem* v tej obliki in pomenu pozna le sedanjik in velelnik. Opisni deležnik delajo zloženke s korenom *šed-*, torej: *došel, izšel, odšel, prišel, našel* (ne: *najdel*), *razšel, vzšel, zašel, ušel*.

2. *Rasti, rasem* ali *rastem, rastel* ali *rasel, porastel, porasel* (raba je uveljavila tudi *poraščen* in *porasten*).

3. *Padel, padla* in *pal, pala*; *cvetèl, cvetlà* in *cvèl, cvelà* po glasovnih zakonih *tl, dl* > *l*. Tako še: *ukral, sèl, bol, prela, plêla, mêla* poleg *ukradel, sedel, bodel, pletla, metla* po etimološkem načelu.

4. *Biti* ima prihodnji čas *bódem*, skrčeno *bom* (kakor *grem, jem...*); deležnik *bodoč* in velelnik *bódi, bódite*; drugih oblik od tega debla nima.

5. *Bôsti, bôdem* ima deležnik *bodeč* namesto *bodoč* (prim. *gredoč, cvetoč, rastoč, idoč!*); loči torej *bodoč* od *biti* in *bodeč* od *bosti*!

6. Krajše oblike za 3. os. mn. *cvetó, pletó, gnetó* so starejše.

Ustničniški razred: p, b, v. — Hropsti < hrop-ti, hrop-e-m; sopsti, sopem; tepsti, tepem; dolbsti < dolb-ti, dolbem; grebsti, grebem; skubsti, skubem; zebsti, zebem; ple-ti < plev-ti, plev-e-m.

Med podstavo na *-p* ali *-b* in obrazilo *-ti* se je zaradi izrazitega izgovora obeh zapornikov iz kratke odpore med obema razvil glas *s*. Če izgovor obeh zapornikov *p-t*, *b-t* ni bil izrazit in ni bilo odpore med obema, potem je prvi zapornik onemel, prim. *sup-ti* > *su-ti*. Pri glagolu *plet-i* je onemel *v* pred *-ti*.

Posebnosti. 1. Prav: *skubsti*, *skubem*, *skubel*, *oskuben* — napačno: *skubiti*, *skubim*, *skubil*, *oskubljen*.

2. Deležnik na *-č* je po III. vrsti, kolikor se sploh rabi: *hropeč*, *sopeč*, *dolbeč*, *grebeč* (namesto: *hropoč*, *sopoč*, *dolboč*, *greboč*).

3. Pri glagolih *su-ti* in *ple-ti* se je iz nedoločniške osnove brez *-p* in *-v* razvila nova vrsta oblik. Pri *suti* imamo že v sedanjiku dvojnost: *su-jem* in *sp-em*; pri *pleti* imamo v sedanjiku samo *plev-em*. V deležnikih so se tudi pri *su-ti* uveljavile samo mlajše oblike brez *p*: *osu-l*, *zasu-vši*, *nasu-t*; *oplé-l*, *ople-vši*, *ople-t*, in ne: *nasupel*, *zasupši*, *zaspèn*, *oplevèn* ipd.

4. Neprehodna glagola *ozebsti* in *zasopsti se* izražata z opisnim deležnikom *ozebel* in *zasopel* tudi stanje: *ozeble roke*, *ves zasópel je prišel*; včasih se namesto tega rabi tudi *ozeben* in *zasopèn*.

Mehkonebniški razred: k, g. — Peči < pek-ti, pečem < pek-em; reči, rečem; seči, sečem; teči, tečem; tolči, tolčem; leči < leg-ti, ležem < leg-em; streči, strežem; vpreči, vprežem; seči, sežem; vreči, vržem; moči < mog-ti, morem < možem < mog-em.

Kadar se nedoločnik končuje na *-či*, se podstava končuje na mehkonebnik *k* ali *g*; v nedoločniku *kt* in *gt* > *č* (v srbhrv. ć), v sedanjiku pa nastopa mehčanje. Pazi zlasti na velelnik *rêci*, *sezi* itd. Prvotni mehkonebnik na koncu podstave se še kaže v krajših oblikah *pekó*, *rekó*, *tekó* in v opisnih deležnikih *pekel*, *rekel*, *tekel*, *segel*, *legel*, *mogel*.

Posebnosti. *Otekla noga*, *preteklo leto*, *poleglo žito* izražajo tudi stanje.

Nosniški razred: n, m. — Napeti < napen-ti, napn-e-m̀; žeti, žanjem; kleti, kolnem; ožeti < ožem-ti, ožm-e-m; prijeti primem < prí-jəm-e-m (prim. jám-e-m); vzeti < vz-em-ti, vzamem < vəz-əm-e-m; oteti, otmem; verjeti, verjamem; vneti, vnamem; zajeti, zajámem, zajmí < zajəmí.

Prvotne oblike so se po glasovnih zakonih precej spremenile. Danes se glase nedoločniki na *-eti* (*žeti* iz nosnika *žęti* in to iz prvotnega *ženti*). Primerjaj podstavo v tehle oblikah:

napeti	<	pen-ti	kleti	<	klen-ti
napnem	<	pən-e-m	kolnem	<	kln-e-m
žeti	<	žen-ti	jeti	<	jem-ti
žanjem	<	žən-je-m	jamem	<	jəm-e-m

Sedanjiška podstava je v oslabljeni prevojni stopnji. Včasih je polglasnik izpal, ker ni bil poudarjen, včasih se je poudarjen spremenil v *a*: *ožəmem* > *ožmèm* in *ožámem*, *vzəm-* > *vzámi* in *vzəmì* itd.

Posebnosti. 1. Zapomni si velelnike *napnì*, *začnì*, *ožnì*, *otmì*, *požnjì* ali *požánji*, *omnì* ali *ománi*, *zájmi*, *zajmì* ali *zajêmi*, *vzemì* ali *vzemi*, *vnemì* ali *vnêmi*, *ujêmi*, *snêmi* (ali *snemi*). V narečjih se večinoma govori polglasnik: *vzəm*.

2. Trpni deležnik na *-t*: *zaklet*, *zapet*, *požet*, *ožet*, *prijet*, *vzet*, *snet*, *posnet*, *ujet*, *otet*, *omet*, *vnet* itd.

3. Deležnik na *-č* pri teh glagolih je redko v rabi: *kolnoč*.

Jezičniški razred: r, l. — Umreti < umer-ti, umrem < umər-e-m; dreti, drèm = dêrem; potréti, potrèm = potárem; žreti, žrem; odpreti, odprem; cvreti, cvrem; zreti, zrem; zavreti (kolo), zavrem; mleti < mel-ti, mel-je-m, klati, koljem, plati, poljem; prati, porjem.

V nedoločniku je *e* nastal po premetu. Primerjaj nedoločnik in sedanjik:

dreti	<	der-ti	odpreti	<	odper-ti
drem	<	dər-em	odprem	<	odpər-em
treti	<	ter-ti	mleti	<	mel-ti
trem — tárem	<	tər-em	mel-jem		

Sedanjik ima oslabljeno prevojno stopnjo kakor glagoli v nosniškem razredu. Polglasnik izpade, kadar ni poudarjen, ali pa se okrepi v *a*, kadar je poudarjen *(trem* in *tarem)*. Glagol *umreti* ima v sedanjiku *umrem* in *umrjem*.

Posebnosti. Pri glagolu *dreti* se tvorni deležnik na *-č* glasi: *deroč* in *dereč*. Trpni deležnik na *-t*: *odrt, potrt, ocvrt, odprt, zavrt, zmlet*. Nima ga glagol *umreti*; tu ga nadomešča opisni deležnik *umrl: Umrla tovarišica je bila izvrstna bolničarka.*

Nekateri izmed teh glagolov imajo trpni deležnik na *-n*: *(za)klan.*

Samoglasniški razred. — a) Vi-ti, vi-je-m; piti, pijem; vpiti, vpijem; skriti, skrijem; bi-ti, bi-jem; liti, lijem; gniti, gnijem;

b) ču-ti, ču-je-m; plu-ti, plovem = plu-jem; rjuti, rjovem = rjujem; sluti, slovem = slujem; sezu-ti, sezujem; obu-ti, obu-je-m;

c) zna-ti, znam < zna-je-m; nasta-ti, nasta-ne-m (po II. vrsti);

č) de-ti, de-ne-m (po II. vr.) = de-je-m = dem; smeti, smem < sme-je-m; speti, spem; veti, vejem; vreti, vrem < vre-je-m; peti, pojem; šteti, štejem; greti, grejem.

Podstava se končuje na samoglasnike: *-i, -u, -a, -e*. Zev med obema samoglasnikoma v sedanjiku zapira *j*, redkeje *v*.

Posebnosti. 1. Trpni deležnik je večinoma na *-t*: *zvit, izpit, skrit, prečuta noč, podplute oči, sezut, obut, odet, razodet, zavreta juha, lepo zapeta pesem*. Le glagoli na *-a* imajo *-n: znan, prestan*. Neprehodni glagoli tega deležnika nimajo, namesto njega se uporablja opisni deležnik na *-l: proslul človek, nastala škoda, smelo dejanje, uspela prireditev, vrela voda, gnilo jabolko, ostali žalujoči.*

2. V velelniku se je pripona *-i* s prehodnim samoglasnikom spojila v dvoglasnik: *vi-i-te* > *vijte, ču-i-te* > *čujte, zna-i-te* > *znajte, de-i-te* > *dejte*. Koder je pripona *-ve-* ali *-ne-* v sedanjiku, tam se je ohranila tudi v velelniku: *rjo-vi-te, slo-vi-te, posta-ni-te!* Glagol *vreti* ima velelnik: *vrì, vrite!*

3. Pri nekaterih glagolih se je po sedanjiku razvila nova glagolska oblika: *rjovem — rjoveti; slovem — sloveti, slovim;* od tod novi deležniki na *-č: rjoveč, sloveč* (namesto *rjovoč, slovoč*); od tod tudi *čujoč* (kot pravi deležnik) in *čuječ* (kot pridevnik).

Poudarek v prvi vrsti. — a) Poudarek na osnovi: *gósti, gódem, gódi! gódite! gódel, gódla, zagóden, gódenje.*

V velelniku nekaterih glagolov že nastopajo dvojnice: *trésite* in *tresíte*; tako še *tolcíte, vlecíte, vrzíte*!

Pomni. *Grém* in *grèm; grémo, grêmo* in *gremò; gredó, gredò, grẹ́jo* in *grệjo; našèl* in *našel; dobíl* in *dóbil; preídem* in *prệjdem; zaídem* in *zájdem; ríl, ríla; brìl, brila; krìl, krila; tkàl, tkála; mèl, méla* (manem); *žèl, žéla* (žanjem); *žél, žéla* (žmem).

b) Premični poudarek imajo glagoli s širokim vokalom v osnovi: *plêsti, plêtem, plêti! pletíte! plétel, plêtla (plèl, plêla), pletèn, pletênje.* Tako še: *blêsti, brêsti, gnêsti, grêbsti, nêsti, pêči, têči, tệpsti, tvêsti, vêsti, bôsti, môči, sôpsti.* Za vse je značilen ozki korenski samoglasnik v opisnem deležniku moškega spola: *blédel, brédel, gnétel, grébel, nésel, pékel, tékel, tépel, tvézel, védel, bódel, mógel, sópel.* Izgovor je v zborni izreki *nésəu̯*, v pogovorni obliki *nésu.*

Pomni. *Présti* in *prêsti; pomôzi! pomozíte! hrópel* in *hrópel* (po *hropẹ́ti*); *otvézen* in *otvezèn; mêsti, mêtem* (sneg); *mésti, métem* (maslo); *mésti, médem* (štreno).

c) Poudarek na obrazilu. Edini primer je glagol *cvestì* (s polglasnikom v osnovi): *cvestì, cvetèm, cvetì! cvetíte! cvetèl, cvetlà (cvèl, cvelà), razcvetèn, cvetênje.* Na poudarek in izgovor močno vplivajo vzporedne oblike glagola *cvetéti, cvetím*, ki ima v osnovi *e*, ne polglasnika.

II. vrsta: pripona *-ni-*

Oblike. — Vzdig-ni-ti, vzdig-ne-m; veniti, venem; spotakniti, spotaknem; pahniti, pahnem; usahniti, usahnem; giniti, ginem.

Pripona *-ni-* se v srbščini in hrvaščini glasi *-nu-*, po štajerskih narečjih pa *-no- (zdignoti)*. Prvotna vrstna pripona teh glagolov je bil *-nọ-*, pravilno po glasovnih zakonih bi se bila morala razviti v *-no-*, a se je po vplivu glagolov IV. vrste, kakor so *zvon-i-ti, znan-i-ti*, razvila v *-ni-*.

Glagoli II. vrste so večinoma dovršni, zato imajo deležnik na *-č* le redki nedovršniki: *gasnoč, sahnoč, ginoč* (ne: *gasneč, sahneč, gineč*), *venoč* (*venèč* bi bilo od *venéti*).

Posebnosti. 1. a) Določi naslednjim glagolom podstavo in pripono: *kaniti, utrniti, kreniti, stisniti, šiniti, vrniti!* Primerjaj

koren v podstavi s korenom v besedah: *kap-lja, utrip, kret-nja, stisk-a, šib-a, vrt-av-ka.* Razloži spremembe po znanih zakonih!

b) *Ganíti — gánem, pahníti — páhnem, (pre)takníti — (pre)-táknem* ipd. se je prvotno glasilo *gəníti — gənèm* (prim še. *pregnèm — pregnèš*). Ko pa je v sedanjiku poudarek prešel na predhodni zlog, se je glasilo *gəníti — gánem, pəhníti — páhnem* itd. Po sedanjiku *gánem, páhnem* se je začelo pisati tudi *ganíti, pahníti.* — Glagol *kloníti* ima danes sedanjik po II. vrsti: *klonem,* prvotno ga je imel po IV. vr., kakor ga imajo še zloženi *pokloníti — poklonim, nakloníti — naklonim* itd.

2. *Usahli* vrelci, *zamrzlo* jezero, *otrpli* udje, *zamolkel* glas, *osupel* obraz, *pobegli* jetniki, *uvele* ustnice, *nabrekle* žile, *ugasle* oči.

Usahli so tisti vrelci, ki so usahnili, oči so *ugasle,* če so ugasnile. Opisni deležniki s pripono *-ni-* pomenijo dejanje, brez nje pa so postali pridevniki in pomenijo stanje. Danes se smejo rabiti tudi mlade oblike *usahnjen, zamrznjen, otrpnjen, ugasnjen,* a lepa ljudska starina so zgornje.

3. Časi so hitro *minili.* Pravkar *minuli* časi so bili hudi. — Pri sosedu je *poginila* živina; *poginulo* žival so zakopali.

V gornjih dvojicah se *minili, poginila* rabita kot opisna deležnika, *minuli* in *poginula* pa kot pridevnika.

Poudarek v II. vrsti. — a) Poudarek na osnovi: *vzdígniti, vzdígnem, vzdígni! vzdígnite! vzdígnil, vzdígnila, vzdígnjen.*

V velelniku in opisnem deležniku nastopajo tudi dvojnice: *potégnite* in *potegníte, potégnila* in *potegníla.*

Pomni. *Vzbókel, vzbókla; zamókel, zamókla; véniti, vénila, zvénjen.*

b) Premični poudarek imajo glagoli, ki imajo v kratkem nedoločniku (brez končnega *-i*) širok vokal: *krênit, počênit, zaklênit, ôgnit se, upôgnit, tônit, trênit, uščênit.*

Oblike so: *kreníti, krénem, krêni! kreníte! krênil, kreníla, ukrénjen.*

c) Poudarek na obrazilu imajo glagoli s polglasnikom v osnovi, ki se je še pred kratkim pisal kot *e*: *geníti, genèm, genì! geníte!*

genìl, geníla. Sedaj je SP uzakonil pisavo z *a*, vendar dovoljuje izgovor polglasnika v oblikah, kjer *a* ni poudarjen, čeprav že prevladuje izgovor na *a*. Danes je najnavadnejša tale raba: *ganíti, gánem, gáni! ganíte! gánil, ganíla, gánjen, gánjenje.*

Po tem vzorcu še *dahníti, pahníti, sahníti* in sestavljenke na *-takniti, -makniti.*

III. vrsta: pripona *-e-*

Oblike. — 1. Sed-e-ti, sed-i-m; gor-e-ti, gor-i-m; trp-e-ti, trp-i-m; veleti, velim; vrteti, vrtim; grmeti, grmim.

Nedoločniška pripona je *-e-*, sedanjiška *-i-*. Krajše oblike v 3. os. mn. so: *želé, bolé, zelené*, zatorej deležniki: *želeč, boleč, zeleneč.* Velelnik 2. os. edn. se loči od sedanjika 3. os. edn. po poudarku: *sedí — sêdi (sédi* je od *sesti), gorí — gôri, visí — vísi, velí — vêli, trpí — tŕpi, živí — žívi.*

2. Klečati, klečim; ječati, ječim; kričati, kričim; molčati, molčim; ležati, ležim; držati, držim; režati, režim; bežati, bežim; sliš-a-ti, sliš-i-m; vršati, vršim.

Gornji glagoli imajo v nedoločniku pripono *-a-*, toda samo na videz. Po glasovnih zakonih so se namreč glasovi *k, g, h* pred *-ē-* omehčali v *č, ž, š*, torej: *krik-e-ti, leg-e-ti, slih-e-ti* (prim. *krik, lega, sluh!*) so se spremenili v *krič-e-ti, lež-e-ti, sliš-e-ti.* Za *č, ž, š* in *j* se je priponski *-ē-* spremenil v *-a-*, torej: *krič-a-ti, lež-a-ti, sliš-a-ti.* V sedanjiku imajo pripono *-i-* kakor glagoli pod 1. Zapomni si, da sodijo glagoli na *-ati, -im* v 3. vrsto! Prav tako *bati se* < *bojati se, boj-i-m se* in *stati* < *stojati, stoj-i-m.*

Med glagoli, ki gredo po več vrstah, je tudi *smejati se*; sed. *smejím se* (III. vr.), *smejem se* (V, 2) in *smejam se* (V, 1).

Posebnosti. 1. Isti glagol se včasih sprega po dveh vrstah: *cvestì, cvetèm*, vel. *cvetì, cvetèl* ali *cvèl, cvetlà* ali *cvelà, cvetoč* so oblike po I. vrsti; poleg teh se je razvil nov nedoločnik s pripono *-e-: cvet-e-ti*, iz tega pa nove oblike po 3. vrsti: *cvetim*, vel. *cvêti, cvetèl, cvetéla, cveteč.* Podobno *sloveti* iz *sluti, rjoveti* iz *rjuti, rjovem.*

Glagol *spati* ima sedanjik *spim, spiš*, velelnik *spì, spíte* in deležnik *speč* po III. vrsti, vse druge oblike pa po V. vrsti.

2. Nedoločnik *hoteti* se spiega po 3. vrsti, prav tako velelnik *hôti*, sedanjik *hočem* < *hot-je-m* pa ne. Nikalna oblika *nóčem* < *nehóčem* ali *nêčem* < *nehəčèm;* skrčena oblika *čèm, čèš, čè* je nastala iz *həčèm, həčèš.*

3. Iz nedoločniške podstave delamo deležnik na *-en*, iz tega pa glagolnik. Zatorej so pravilne oblike: *zažel-èn, požel-ênje, žvrgolênje, hrepen-ênje, koprnênje* (ne pa: *zaželjen* itd.). Izjemoma sta prišla pod vpliv glagolov IV. vrste *življenje* in *trpljenje*, ki bi se morala glasiti *živenje* in *trpenje*, kakor jih beremo še v 17. st.

4. Od glagola *stati, stojim* sta pravilno izvedeni obliki *obstati, obstojim* in *pristati, pristojim*, nedovršnika pa: *obstajati, obstajam* in *pristajati, pristajam*, kakor imamo tudi: *nastajati, postajati, vstajati* itd., ne pa: *nastojati, postojati, vstojati*, tako tudi ne: *obstojati, pristojati.*

5. *Obledelo* pisavo sem komaj razločil. Janez je prišel iz Brčkega z *ogorelim* obrazom. *Osiveli* lasje so pričali o hudih skrbeh. *Zastareli* dolgovi. *Zardela* lica. *Počrneli* zidovi.

Ležeče tiskane oblike so opisni deležniki neprehodnih glagolov, a pomenijo stanje. Ker neprehodni glagoli navadno nimajo oblike trpnega deležnika (kakor n. pr. *ogorét* ali *ogorèn*), ga nadomešča opisni deležnik.

6. V to vrsto gresta tudi glagola *uméti* in *iméti. Uméti* je skrčil *umejem* > *umém* (kakor samoglasniški razr. I. vrste: *smem*). *Iméti* je ohranil prvotne oblike po V. vrsti le v sedanjiku *imám, imáš*... in v sed. del. *imajóč*; povsod drugod ima oblike po III. vrsti: vel. *imèj* — *iméjte*, del. *imèl* — *iméla -o.* Zanikano se glasi *nímam* (< *neímam*) — *nímaš*, toda vel. *ne imèj*, del. *ne imajoč.* Včasih je bilo teh glagolov več in so tvorili poseben razred te vrste.

Glagol *umeti* ima vel. *umej*, toda v sestavi *doumi, razumi.*

Poudarek v III. vrsti. — a) Poudarek na osnovi imata samo glagola *videti* in *slišati*: *slíšati, slíšim, slíši! slíšite! slíšal, slíšala, uslíšan, slíšanje.*

b) Premični poudarek imajo vsi drugi glagoli: *želéti, želím, žêli! želíte! žêlel, želéla, zaželèn, poželênje.*

V opisnem deležniku moškega spola so nekatera slovenska narečja obdržala končniški poudarek, druga pa so ga pomaknila na osnovo. V knjižnem jeziku se je ustalila tale raba:

na osnovi so poudarjeni: *béžal, bréncal, díšal, dŕžal, fŕčal, gôrel, hôtel, hréščal, jéčal, kléčal, kríčal, lêtel, lêžal, mólčal, nôrel, réžal, smŕčal, tíčal, tíščal, vêlel, vísel, vréščal, zôrel, žêlel, žível;*

na končniškem delu so poudarjeni: *bledèl, bobnèl, cvetèl, čepèl, grmèl, hrepenèl, koprnèl, sedèl, smrdèl, trpèl;*

obojni poudarek imajo: *kípel* in *kipèl, slônel* in *slonèl, môlel* in *molèl*; v atributni rabi *obogatèl človek, oglušèl starec, ozdravèl bolnik*, v opisanih časih tudi *mož je obogátel, oglúšel, ozdrável.*

IV. vrsta: pripona *-i-*

Oblike. — Misl-i-ti, misl-i-m; čistiti, čistim; gláditi, kvásiti, mériti, páziti, braniti, ceniti, cepiti, hvaliti, budíti, delíti, gnojíti, solíti, zvoníti.

Glagoli te vrste imajo nedoločniško in sedanjiško pripono *-i-*.

Deležnik na *-en* delamo iz nedoločniške podstave, torej: *brani-ti, brani-en* > *branjen.* Pripona *-i-* se pred samoglasnikom spremeni v *j*, ta pa se s sprednjim soglasnikom spaja po glasovnih zakonih: *pokos-i-en* > *pokosjen* > *pokošen, kup-i-en* > *kupjen* > *kupljen, omlat-i-en* > *omlatjen* > *omlačen, pomlad-i-en* > *pomladjen* > *pomlajen.*

Posebnosti. 1. Glagoli, ki imajo poudarek na priponi, imajo v 3. os. mn. namesto *-íjo* lahko krajšo obliko na *-é: budé, delé, dražé (hišo), gojé, gnojé, solzé, zvoné.* Po tej skupini sta narejena sedanjiška deležnika vseh glagolov te vrste: *misleč, mereč, pazeč, braneč, ceneč, hvaleč, budeč, deleč, zvoneč.*

2. V novejših in malo rabljenih oblikah trpnega deležnika in glagolnika je zmagalo etimološko načelo. Tako imamo poleg pravilnega *izprijen* tudi *izpriden*, a samo: *začuden, začudenje, občuten, čutênje, prepotèn, potênje, zasolzèn, obljuden, nagrmaden, nasmetèn, smetênje, oblaten, blatenje, sramotênje* (toda *osramočèn*), *gládenje* (toda *poglajen*).

Pri glagolih *odobríti, posrebríti, poostriti, ohrabríti* se trpni deležniki pravilno glasijo: *odobrèn, posrebrèn, poostrèn, ohrabrèn* namesto *odobrjen* itd., ker je *rj* v soglasniških skupinah zmeraj otrdel.

3. Dokler so starši *živeli*, so jih *živili* otroci. Bolnik je *ozdravel, ozdravilo* ga je sonce. Nebo je nenadoma *zatemnelo*; *zatemnili* so ga neurni oblaki. Lica so mu *pordela, pordila* mu jih je kri. Bela Ljubljana ni *počrnela*, le fašisti so jo *počrnili*. Pravimo *počrneli zidovi*, če so počrneli sami, a *počrnjeni*, če so jih počrnili drugi.

Določi ležeče tiskanim deležnikom vrsto in razloček v pomenu! Glagoli s pripono *-e-* so neprehodni, s pripono *-i-* pa prehodni.

Poudarek v IV. vrsti. — a) Poudarek na osnovi: *čístiti, čístim, čísti! čístite! čístil, čístila, očíščen, číščenje.*

Mešanje s premičnim poudarkom se kaže v dvojnicah *gáziti* in *gazíti, gázite* in *gazíte, gázila* in *gazíla*. Tako še *cepiti, čuditi se, dražiti, družiti, grabiti, hraniti, klatiti, krušiti, laziti, mlatiti, planiti, raniti, soditi, tožiti.*

Edino dovoljene oblike so *braníti, braníte! braníla*; tako še *hvalíti, kupíti, ljubíti, motíti, stopíti.*

b) Premični poudarek imajo glagoli, ki se jim kratki nedoločnik glasi na širok samoglasnik: *hôdit, gônit, lômit, môlit, nôsit, sêlit, tôčit, vôdit, vôzit, žênit.*

Oblike se glasé: *goníti, gónim, gôni! goníte! gônil, goníla, gónjen, gónjenje.*

Pomni. *Dvómiti* in *dvomíti, dvómim, dvômi! dvomíte! dvômil, dvomíla.*

c) Poudarek na obrazilu: *delíti, delím, dêli! delíte, delíl, delíla, deljèn, deljênje.*

V opisnem deležniku moškega spola predpona obvezno pritegne poudarek na osnovo: *podélil, razbístril, ublážil, obogátil, prebúdil, precédil, počástil, zadúšil, pogásil, oglúšil, zagrádil, pognójil, pokrópil, ukrótil, zamóril, prenóvil, zaplódil, zarótil, osólil, zazvónil, omójil* itd.

Pomni. Velelnik: *ne gréši! ne jézi se!* in *ne jêzi se!* V trpnem deležniku je včasi osnovna beseda povzročila dvojnico: *naježèn* in *najéžen, obdarjèn* in *obdárjen, oborožèn* in *oborôžen, obžarjèn* in *obžárjen, odtujèn* in *odtújen, poživljèn* in *požívljen, prismojèn* in *prismójen, prikrivljèn* in *prikrívljen, splašèn* in *splášen, slavljèn* in *slávljen.*

V. vrsta: pripona *-a-*

Prvi razred: sedanjiška pripona *-a-*. — 1. dél-a-ti, dél-a-m; bégati, glédati, končáti, divjáti, hlastáti, mehčáti, ravnáti, plačati, streljati, mešati, menjati.

Nekateri glagoli so narejeni iz glagolov IV. v.: *prosi-ti, v-prosi-a-ti* > *vprašati; plati-ti, plati-a-ti* > *plačati; mesi-ti, mesi-a-ti* > *mešati; meni-ti, meni-a-ti* > *menjati*, a se je čut za to zvezo izgubil; zato sta *vprašati* in *plačati* postala dovršnika, kar je v nasprotju s tovrstnimi tvorbami: *nositi — prenašati, razvoziti — razvažati, pomladiti — pomlajati, opraviti — opravljati, oceditи — ocejati, napojiti — napajati.* Podobno je bilo tudi z glagolom *srečati.*

2. V ta razred sodijo tudi glagoli, kjer se je med končnim samoglasnikom podstave in pripono *-a-* razvil *-v-*: *čuti, čua-ti* > *čuvati; obuti, obuvati; ošte-ti, ošte-a-ti* > *oštevati; uspeti, uspevati; peti, pevati; sedeti, sedevati; deti, devati; ši-ti, ši-a-ti* > *šivati; biti, bivati; počiti, počivati; užiti, uživati; umiti, umivati; spoznati, spozna-a-ti* > *spoznavati; ravnati, obravnavati; odigrati, odigravati; izkopati, izkopavati.*

Te vrste glagolske oblike moramo ločiti od glagolov VI. vrste s pripono *-ova-, -eva-* v nedoločniku in *-uje-* v sedanjiku. Glagoli s pripono *-va-* po V. vrsti imajo v sedanjiku *-vam, -vaš, -va* itd., ne pa *-ujem, -uješ, -uje* itd. kakor glagoli VI. vrste. V nekaterih narečjih se te tvorbe mešajo in glagoli z *-va-* po V. vrsti pritegujejo v svojo spregatev glagole VI. vrste: *nakupávati, premišljávati, pogledávati, spovedávati* itd. namesto: *nakupováti, premišljeváti, pogledováti, spovedováti* itd. V mnogo primerih je možna oboja tvorba: *srečávati, srečavam* in *srečevati, srečujem*; *zametávati, zametávam* in *zametovati, zametujem*; *naletávati, naletávam* in *naletovati, naletujem*; *prekopávati, prekopávam* in *prekopováti, prekopújem* (poleg: *prekápati, prekápam*); *predelávati, predelávam* in *predelováti, predelújem* itd. Glagoli s pripono *-va-* so zmeraj poudarjeni na zlogu pred njo.

Pri glagolih tega razreda *-jo-* v 3. os. mn. ni osebno obrazilo, marveč je vsaj *-j-* že od nekdaj sestavni del osnove; zato se sed. del.

na *-č* dela neposredno iz te oblike: *delajóč*, *ravnajóč*, *menjajóč*, deležniki na *-e* pa iz njihove osnove na *-j-*: *deláje*, *ravnáje*, *menjáje*. Prav od teh primerov se je *-jo* razširil tudi na druge glagole, kjer ga prvotno ni bilo.

Drugi razred: sedanjiška pripona *-je-*. — 1. suk-a-ti, sučem (< suk-je-m); lagati, lažem; vihati, višem; metati, mečem; glodati, glojem; klicati, kličem; rezati, režem; risati, rišem; škripati, škripljem; zobati, zobljem; devati, devljem; dremati, dremljem; orati, orjem.

Značilnost tega razreda je: *-ati*, *-jem*. V zvezi s sedanjiško pripono *-je-* se konec podstave spreminja po glasovnih zakonih: *maz-jem* > *mažem*, *met-je-m* > *mečem*, *škrip-je-m* > *škripljem*. Glagol *(po)stla-ti* ima pravilen sedanjik *(po)stel-j-em*, *(po)sla-ti* pa je v sedanjiku preko *poslie-m* dalo *posljem* in po asimilaciji *pošljem*.

2. Dihati, diham = dišem; dremati, dremam = dremljem; mikati, mikam = mičem; devati, devam = devljem; pihati, piham = pišem; jemáti, jemljem; zajémati, zajémam = zajémljem.

Nekateri glagoli V. vrste se lahko spregajo po 1. ali 2. razredu.

V nekaterih govorih so bolj v rabi te, v drugih druge oblike; v osrednjih narečjih so bolj domače oblike po 1. razredu.

Glagoli tega razreda se v 3. os. mn. prvotno niso končevali na *-ejo*, marveč na *-o*: *plešó*, *kažó*, *orjó*, *vežó*, *pišó*; po tej obliki so tudi narejeni tvornosedanji deležniki na *-č*: *plešóč*, *orjóč*, *vežóč*, *pišóč*, *jemljóč*, *iščóč*, *kažóč*, *kopljóč*. Pri glagolih, ki se v sedanjiku lahko spregajo tudi po 1. razredu, imamo redno sed. deležnik po tem razredu, ker sicer oblika preveč spreminja podobo (etimološko načelo zmaguje!): *dihajóč*, *dremajóč*, *devajóč*, *piháje*, *trepetáje*, *skakáje*, *jokajóč*, *jokáje*, ne pa: *dišóč*, *skačóč*, *trepečóč*, *jočóč* ipd.

Tretji razred: sedanjiška pripona *-e-*. — 1. a) V ta razred gre nekaj glagolov, ki se jim podstava v sedanjiku in nedoločniku loči:

br-a-ti	<	bər-a-ti	gn-a-ti	<	gən-a-ti
ber-e-mo	<	ber-e-mo	žen-e-mo	<	gen-e-mo
		zv-a-ti < zəv-a-ti			
		zov-e-mo < zov-e-mo			

b) Nedoločniško in sedanjiško osnovo imajo enako glagoli *žg-á-ti — žg-è-m, tk-á-ti — tk-è-m* in *tk-á-m, ph-á-ti — pš-è-m* in *ph-á-m.*

Ti glagoli so že začeli prehajati v 1. razred te vrste in so danes dovoljene tudi oblike *suváti, súvam, súvaj-te!* poleg *súj-te! ščúvati, -am, ščúvaj-te* in *-ájte! pljuváti, pljúvam, pljúvaj -ájte* poleg *pljúj -te! bljuváti, bljúvam, bljúvaj -ájte* poleg *bljúj -te!* toda samo *rúj -te! snúj -te! kúj -te! trúj -te!*

2. Sem štejemo tudi glagole *kov-á-ti — kú-je-m, snov-á-ti — snú-je-m, trov-á-ti — trú-je-m,* ki jim *-u-* ozir. *-ov-* spadata h korenu in ne, kakor glagolom VI. vrste, k priponi. *Suv-á-ti* je nastalo iz *sov-a-ti* po sedanjiku *sú-jem.* Po sedanjiku so narejene tudi oblike *bljuváti* (za prvotno *bljəvati*), *kljuváti* (za *kljəvati*), *pljuváti* (za *pljəvati*). Sedanjiki *bljújem, kljújem, pljújem* so pravilni. Prvotno *rəváti — rújem* je dalo pravilno *rváti — rújem* in nato po sedanjiku *ruváti.*

Sem štejemo tudi glagole z nedoločniško podstavo na *-e* in *-a,* nedoločniško pripono *-a-,* zev pa zapira *j*: *se-a-ti* > *sejati, vejati, dejati — dejem, smejati se; ta-j-a-ti se, majati, lajati, dajati* in zloženke. V sedanjiku imajo pripono *-je-,* nekateri po vplivu 1. razreda tudi *-ja-*: *se-je-m, vejem, dejem, sme-je-m* in *sme-ja-m se, tajam* in *tajem, lajam* in *lajem, majam* in *majem, dajam* in *dajem.* Velelnik delamo s pripono *-i-,* ki se za samoglasnikom spremeni v *-j-*: *se-i-te* > *sejte, vejte, dejte, smejte se,* toda *otajajte, majajte, lajajte, dajajte (dajte* je od *dati).*

Glagoli tega razreda imajo v 3. os. mn. lahko tudi krajše oblike poleg daljših: *berejo — beró, ženejo — ženó, žgejo — žgó, dajejo — dajó* (nasproti *dájo* od *dati*), *smejejo se — smejó se, majejo — majó,* toda samo *sujejo, pljujejo, rujejo, sejejo, lajajo, ščujejo.* Po krajših oblikah delajo deležnik na *-č*: *beroč, žgoč, pljujoč,* toda *lajajoč.*

Posebnosti. *Smeji* se ko cigan belemu kruhu. *Pogledi* no, kaj so začeli počenjati otroci! Oko v oko mi *gledi*! *Gledé* na razmere je kar dobro. *Glejte,* Rimljani, kako vas je Cezar ljubil!

Povejte no! *Vedi*, da je laže obljubiti kakor narediti. *Smejé se* mi je rekel to.

Ležeče tiskane oblike ne gredo po V. vrsti, marveč deloma po III., deloma pa po brezpriponskem glagolu *vedeti*.

Poudarek v V. vrsti. — a) Poudarek na osnovi: *délati, délam, délaj! délajte! délal, délala, zdélan.*

Mešanje s premičnim poudarkom je močno napredovalo zaradi kratkega nedoločnika in sedanjika, ki sta v obeh poudarnih skupinah domala enaka. Po zgledu *čákati, čákajte* in *čakájte, čákala* in *čakála* so poudarjeni še *mázati, létati, kópati se, méšati, sánjati, strádati, stréljati, počívati, vézati.* Po zgledu *máhati, máhajte!* in *mahájte! mahála* gredo še *ménjati, vprášati, súkati* in (samo v deležniku) *lízati.* V vseh treh osnovnih oblikah imajo dvojnice *drémati, kázati, písati, pomágati, pláčati, skákati, májati, gíbati, škrípati,* torej tudi *dremáti, dremájte, dremála.*

Pomni. Pravilne so samo oblike *iskáti, smejáti se, dajáti.*

b) Premični poudarek imajo glagoli s širokim korenskim vokalom v kratkem nedoločniku: *čêsat, klêpat, klêsat, kôpat, krêsat, mêtat, têsat.*

Oblike se glasé: *peljáti, péljem, pêlji! peljíte! pêljal, peljála, zapelján, peljánje.*

Pomni. *Glódati, glódam, glódajte, glódal* in *glodáti, glójem, glôdal; zóbati, zóbam, zóbal* in *zobáti, zóbljem, zôbal.*

c) Poudarek na obrazilu: *končáti, končám, končàj! končájte! končàl, končála, končán.*

Pomni. Po zgledu *báhati, báham* ali *baháti, bahám* se poudarjajo še *kódrati, kúštrati, mótati, obŕzdati, poláhkati, razkósati;* pomni še *zváti, zôvem, zvál; órjem* in *ôrjem; zakóval* in *zakovál.*

VI. vrsta: pripona *-ova-*

Oblike. — Pést-ova-ti, pést-uje-m; svétovati, svétujem; darovati, darujem; vérovati, vérujem; kmetovati, kmetujem; gospodovati, gospodujem; izpolnjevati, izpolnjujem; premišljevati, bojevati se, ocenjevati, ocenjujem.

Značilnost za vrsto je pregib *-ova-, -uje-*. Za mehkimi soglasniki se pripona *-ova-* preglaša v *-eva-*.

V 3. os. mn. so ti glagoli še v 16. stoletju imeli le oblike: *kupujo, pregledujo, imenujo, svetujo, verujo, darujo* itd.; danes se je uveljavila tudi v tej osebi oblika s pripono *-uje-* kakor v vseh drugih osebah, *-jo-* pa občutimo kot obrazilo. Po stari obliki pa so še narejeni deležniki na *-č*: *kupujoč, pregledujoč, imenujoč, svetujoč, verujoč* itd.

Nastanek. — 1. Primerjaj naslednje dvojice glagolov: *izpolniti — izpolnjevati; zatrditi — zatrjevati; oceniti — ocenjevati; premisliti — premišljevati; zameniti — zamenjevati; posvetiti — posvečevati; očistiti — očiščevati; podeliti — podeljevati.*

Gornji glagoli sodijo v IV. in VI. vrsto. Po trajanju so prvi dovršniki, drugi nedovršniki. Osnovi IV. vrste se dodaja pripona VI. vrste: *premisli-ova-ti* > *premišljevati.*

Pri prehodu glagolov IV. vrste v VI. vrsto se pripona *-i-* spremeni v *-j-*. Pri tem nastajajo že znane glasovne spremembe.

2. Pogozdovati, občudovati, izobrazovati.

Tudi tem glagolom ustrezajo dovršniki IV. vrste: *pogozditi, začuditi se, izobraziti.* Na prvi pogled opaziš, da tvorba ni v skladu z glasovnimi zakoni; pričakovali bi: *pogoževati, občujevati, izobraževati.* To so novinke in niso izpeljane iz glagolske osnove IV. vrste na *-i*, marveč so narejene po korenskih prvinah, po etimološkem načelu: *gozd-, čud-o, obraz-. Izobraževati* pa je tudi v rabi, bolj ko *izobrazovati.*

3. Kupovati, glasovati, kaznovati, gostovati, potovati, hudovati se, kljubovati, namestovati (od *namesto*), zadostovati (od *zadosti*).

Gornji glagoli, pa tudi njim sorodni glagoli v IV. vrsti *(kupiti* itd.*)* so izpeljani naravnost iz samostalnikov *(kup, gost, kazen, pot)*, pridevnikov *(hud)*, prislovov *(zadosti)*. V tem primeru nimamo glasovnih sprememb kakor pri izpeljavi iz glagola, ker nimamo pripone *-i-*, ki spremenjena v *-j-* povzroča mehčanje.

4. Urediti — urejati — urejevati; zadostiti — zadoščati — zadoščevati; posoditi — posojati — posojevati; naznaniti — naznanjati — naznanjevati; obsoditi — obsojati — obsojevati; namestiti — nameščati — nameščevati; sporočiti — sporočati — sporočevati.

Prvi glagol v gornjih trojicah je dovršnik IV. vrste, drugi in tretji pa sta nedovršnika po V. oziroma VI. vrsti. Pomenskega razločka med zadnjima dvema ni, a boljše in lepše so krajše oblike po V. vrsti.

5. Vsi navedeni glagoli (razen v točki 3., ki so imenski) so zloženi. Nezloženi glagolski glagoli te vrste so: *krščevati* (od *krstiti*), *reševati* (od *rešiti*), *srečevati* (od *srečati*) in *plačevati* (od *plačati*).

Poudarek v VI. vrsti. — a) Poudarek na osnovi: *svétovati, svétujem, svétuj! svétujte! svétoval, svétovala, nasvétovan, posvétovanje.* Tako se morejo poudarjati še: *dédovati, kolédovati, létovati, molédovati, oprézovati, spámetovati, péstovati, plésnovati, podlázovati, pomížikovati, strézovati, zapléčevati, vérovati, omécevati, premétovati, osebénjkovati, prerékovati.*

V štiri- in večzložnicah se je nujno razvil stranski poudarek *svétovàti* in ta je lahko prevzel vlogo glavnega; tako se je vsa ta poudarna vrsta v nedoločniku zlila s končniško poudarjenim *kupováti* in je po njem tudi razvila sedanjik *svetújem.* Dvojnice so zapisane že v SP, ki dovoljuje poleg *kmétovati, kmétujem* tudi *kmetováti, kmetújem* in tako še: *nadlegovati, napredovati, obedovati, znamenovati, zaznamovati, škodovati, pomenkovati se, popotovati, posredovati, varovati, zametovati, zanohtovati, pritrkovati, pohajkovati, polež-kovati, zajtrkovati, zalezovati, odskakovati.*

b) Poudarek na obrazilu: *kupováti, kupújem, kupúj! kupújte! kupovàl, kupovála, kupovánje.*

Brezpriponski glagoli

Brezpriponski glagoli so: *dam, jem, vem* in *sem.* Vsi so brez pripone v sedanjiku, v nedoločniku ima pripono samo glagol *vedeti.* Zato se obrazila dodajajo neposredno podstavi; pri tem se po glasovnih zakonih dogajajo spremembe, zaradi katerih so nam ti glagoli v svojih oblikah nepravilni. *Biti* dela oblike od več korenov in s tem še veča vtisk nepravilnosti, medtem ko se zloženke uvrščajo v druge vrste.

Oblike. — 1. V sedanjiku spregamo te glagole takole:

	Ednina			Dvojina			Množina		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
dáti	dám	dáš	dá	dáva	dásta	dásta	dámo	dáste	dájo
jésti	jém	jéš	jé	jéva	jésta	jésta	jémo	jéste	jéjo
védeti	vém	véš	vé	véva	vésta	vésta	vémo	véste	véjo
bíti	sèm	sì	jè	svà	stà	stà	smò	stè	sò

V dvojini in množini je tudi končni poudarek: dastà, jestà, vestà, damò, jemò, vemò, dastè, jestè, vestè, dadó, jedó, vedó.

Glagol *dati* ima v 3. os. mn. poleg *dadó* še obliki *dájo* (včasih tudi *dajò*, a je treba dobro ločiti od *dajó* = *dajejo* od glagola *dajati*) in *dadé*. Tako se spregajo tudi zloženke: *do-*, *iz-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pre-*, *pri-*, *pro-*, *raz-*, *v-* *se*, *za-dati*.

Glagol *jesti* ima v 3. os. mn. obliki *jéjo* in *jedó*. Po osnovnem glagolu se spregajo tudi zloženke: *iz-*, *na-*, *se*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pre-*, *raz-*, *u-*, *se-*, *za-*, *izpod-jesti* in *sn-esti*, kjer ima predlog še prastaro obliko.

Glagol *vedeti* ima v 3. os. mn. obliki *véjo* in *vedó*; tako se spregajo tudi zloženke: *iz-*, *o-* *se*, *raz-* *se*, *z-*, *za-vedeti se* prav kakor tudi *po-vedati* in zloženke: *dopo-*, *izpo-*, *odpo-*, *prepo-*, *pripo-*, *spo-*, *zapovedati*, *zapovem* itd. Oblike, kakor *pripovédajo*, *zapovédajo*, *izpovédajo* so po pomenu nedovršne kakor *pripovedujejo* itd.

Glagol *biti* ima za sedanjik samosvoje oblike, a zloženke se ne spregajo po njih zgledu, marveč jemljejo za osnovo nedoločniško *bi-* ali prihodnjiško osnovo *bo-*. Iz korena *bo-* je narejen prihodnjik: *bóm*, *bóš*, *bó*, *bóva*, *bósta*, *bómo*, *bóste*, *bódo* ali *bódem*, *bódeš*, *bóde*, *-va*, *-ta*, *-mo*, *-te*, *bódo*. Iz korena *bi-* je tudi pogojnik *bi* za vse osebe in števila. Tako se sprega *do-bi-ti*: *dobím*, *dobíš*, *dobí*, *dobíva*, *dobíta*, *dobíta*, *dobímo*, *dobíte*, *dobíjo* = *dobé* ali pa: *dobóm* (*dobódem*), *dobóš*, *dobó*, *dobóva*, *dobósta*, *dobósta*, *dobómo*, *dobóste*, *dobódo*. Glagola *pozabiti* in *iznebiti se* imata samo prvo spregatev z osnovo *bi-*, glagol *prebiti* pa ima drugo z osnovo *bo-* (*prebóm...*) ali navadneje *prebijem*, *prebiješ*, *prebije* itd.

Deležnik sedanjega časa imata *jesti* in *vedeti*: *jedóč* in *vedóč* — *jedé* in *vedé*. Glagol *biti* ima deležnik *bodoč*, ki se pa rabi le kot pridevnik.

2. Velelnik osnovnih glagolov se glasi:

dati:	—	dàj	—	dájva	dájta	—	dájmo	dájte	—
jesti:	—	jèj	—	jéjva	jéjta	—	jéjmo	jéjte	—
védeti:	—	védi	—	védiva	védita	—	védimo	védite	—
	—	-véj	—	-véjva	-véjta	—	-véjmo	-véjte	—
biti:	—	bódi	—	bódiva	bódita	—	bódimo	bódite	—

Oblike *védi* itd. so narejene po III. vrsti, pač pa imajo prvotno obliko *povedati* in njegove zloženke: *povéj, zapovéjte*, redkeje: *povédi!*

Zloženke glagola *biti* imajo velelnik iz nedoločniške osnove: *dôbi, dobíva, dobíta, dobíte; pozábi, pozabíte; iznêbi se, iznebíte se;* toda *prebij, prebijte!* V rabi je tudi *dobôdi* poleg *dôbi!*

3. Od oblik iz nedoločniške osnove so v rabi:

dati: *dál -a -o; dán -a -o; pro-davši;* tako gredo tudi vse druge zloženke: *dodati, pridati, predati* itd.

jesti: *jédeł, jédla -o* in *jèl, jéla -o; ob-jéden -a -o; pojedši;* živ je tudi namenilnik *jest*. Tako tudi zloženke, le da te nimajo namenilnika. Prvotno *sən-esti* je dalo *snesti* — *snem*.

vedeti: *védel, védela -o*. Pazi na *-e-*, ker ga ne smeš opuščati! Loči ta deležnik od *védel, vêdla, vêdlo* (glagol *vêsti*!); loči: *izvédela je* in *izvêdla je, razvédelo se je* in *razvêdlo se je, zavédela se je* in *zavêdla je*. Glagol *povedati* ima deležnik po V. vrsti: *povedal -a -o*. *Vedeti* nima trpnopret. del. na *-n*; *povedati* in zloženke: *povedan -a -o, zapovedan -a -o* ga delajo po V. vrsti. Redko se rabi *zvedevši*, toda *zapovedši*. Namenilnika nimajo *vedeti* in zloženke; namesto *povedat*, ki je dovršnik, navadno rabimo *pravit*.

Pomni. *Izvéden izvédena -o* je danes le še pridevnik.

biti: *bíl -à -ó*, tako tudi zloženke; osnovni glagol trpnega deležnika nima, zloženke pa po IV. vrsti: *dobljèn, pozabljen*, toda *prebit*; — *bivši -a -e* se rabi kot pridevnik; *pozabivši* (se rabi tudi kot prislov), *dobivši, iznebivši se*. Namenilnika nima.

Po obliki in vidu

Po obliki. — a) Bambek *gleda* za fazanom, kako naravnost in strmo *leti* med drevjem, *lopotá* s perutmi, *se leskeče* v kovinskem sijaju; vlečka peres *pometa* za njim. Nenadoma ostro *zabrni* strel. Fazan *se preobrne* in težko *telebi* na tla.

b) »Nič se ne boj, Martin! To *bom* že *poravnal* sam brez tebe. S cesarico *bom* že jaz *govoril*, da *bo* prav. Mošnjó cekinov ti *bom dal*, ti *boš* pa blago *pustil*. Kdo *bo* to *prenašal* z Dunaja domov?«

c) Karavana *je* vsako jutro že zgodaj *odrinila*. Živina *je* enakomerno *stopala*, spremstvo pa *je hodilo* in *jahalo*. Puščava *je bila* od dne do dne bolj divja. Kraj pota *so ležali* ostanki živali; *obrale so* jih zverine, *izpral* jih je dež in *posušilo* sonce do golih kosti.

č) Ko *se je bil* za trdno *namenil*, napraviti si stanovanje, je vgozdil v zemljo štiri stebre pokončnike, jih prevezal s prečnjaki, vtvoril na vsakem koncu brano in obesil vrh vsega sleme. Ker pa *ni bil postavil* nobene kamnitne vloge, se je hiša pobesila.

Ležeče tiskani glagoli v zgornjih stavkih so dovršni in nedovršni; stojé v različnih časih: sedanjem, prihodnjem, preteklem in predpreteklem. Sedanji čas delamo s posebnimi obrazili za različne osebe in števila. (Glej spodnjo razpredelnico!) Druge čase sestavljamo z glagolom *biti* in opisnim deležnikom na *-l*, *-la*, *-lo*; prihodnji čas delamo s prihodnjikom glagola *biti* in opisnim deležnikom; pretekli čas delamo s sedanjikom glagola *biti* in opisnim deležnikom; predpretekli čas pa s preteklim časom glagola *biti* in opisnim deležnikom.

	Ednina				Dvojina				Množina			
					Sedanji čas							
1.	-em	-im	-am	-jem	-eva	-iva	-ava	-jeva	-emo	-imo	-amo	-jemo
2.	-eš	-iš	-aš	-ješ	-eta	-ita	-ata	-jeta	-ete	-ite	-ate	-jete
3.	-e	-i	-a	-je	-eta	-ita	-ata	-jeta	-ejo -ó	-ijo -é	-ajo	-jejo

	Ednina		Dvojina		Množina	
			Prihodnji čas			
1.	bom	-l -la -lo	bova	-la -li -li	bomo	-li -le -la
2.	boš		bosta		boste	
3.	bo		bosta		bodo	
			Pretekli čas			
1.	sem	-l -la -lo	sva	-la -li -li	smo	-li -le -la
2.	si		sta		ste	
3.	je		sta		so	
			Predpretekli čas			
1.	sem bil	-l -la -lo	sva bilà	-la -li li	smo bilí	-li -le -la
2.	si bil		sta bilà		ste bilí	
3.	je bil		sta bilà		so bilí	

Pomni. Opisni deležnik se z osebkom ujema v spolu in številu. V dvojini se včasih sliši in piše za ženski in srednji spol obrazilo na *-e* namesto na *-a (vprašave, vprašate, potrpive, nesete)*; oblike na *-i (neseti)* niso več v rabi.

Po obliki ima slovenščina štiri čase: sedanji, prihodnji, pretekli in predpretekli čas (prézent, futúr, perfékt in pluskvamperfékt).

Po glagolskem vidu. — 1. a) Na prvem panju *sedi* Kralj Matjaž za mizo. Na glavi *ima* krono, okoli vratu venec rož. Na sredi izbe *stojita* dva ministra in *mislita* globoke misli, ker *vrtata* s prstom v čelo. Gostje *obirajo* pečenega vola. Na drugi končnici kralj *pleše*, nad njim pa *letajo* srake.

b) V tistih dneh bo sonce otemnelo in luna ne *bo dajala* svetlobe in zvezde *bodo padale* z neba in nebeške sile *se bodo majále.*

c) Potok *ni šumel*, kakor šumi o belem dnevu in štropotaje polni korce mlinskih koles. Narahlo *je točil* vodó čez skalice, da *je cingljalo* ko s srebrnimi kraguljčki. Iz mračnega gozda *je dehtel* vonj pomladi. Noga *ni čutila* grudave poti, teža skrbi *je drsela* z ramen, čelo *se je jasnilo*, pleča *so se* sproščeno *dvigala* in prsi *širile.*

Nedovršni glagoli lahko stojé v sedanjem, preteklem ali prihodnjem času; predpreteklega časa navadno ne delamo od nedovršnikov. Nedovršni pomen ohranijo tudi v prihodnjem in preteklem času.

Nedovršni glagoli imajo tri čase: nedovršni sedanjik, nedovršni prihodnjik in nedovršni pretekli čas.

2. a) Vera *vzame* Marku pernico. Marko *se pokrije* z rjuho. Vera ga na vso moč *potegne* za nogo. A kaj, komaj *izvlečeš* polovico telesa in *sežeš* po drugi nogi, ti mrcina *brcne* pa je spet ves v postelji. Vera *začne* brata vlačiti po sobi. Tedaj *porabi* priložnost treska v tleh in *se zasadi* Marku v mečavo; ta *zastoka*, *potiplje* načeto mesto in *izpusti* slamnjačo. »Pa bom spal!« *se zareče*, *leže* v kot na hlače in *se pokrije* s suknjičem.

b) Ko *boš dobila* to pismo, bom že mrtev. *Umrl bom* za pošteno slovensko stvar. Mi nismo uspeli, *prišli* pa *bodo* drugi, ki *bodo* to delo srečno *dovršili*. Naša kri ne *bo* zastonj *prelita*, iz nje *bo zrasla* narodu lepša prihodnost. Hudo mi je le, ker *boš* ti na starost tako sama *ostala*.

c) *Razgrnil sem* plašč na cvetočo reso in *légel*. Prav tedaj *so šinili* prvi prameni zarje na vzhodu in *poškropili* s škrlatom ovčke oblačke. Daleč *se je oglasil* tenèk žvižg ptička. Ko *je zastavil* znova in *zapel* melodijo, tedaj *je udaril* vesoljni zbor.

č) Le kam *si se bil zamaknil*, da nisi slišal zvoná? *Nisem* še dobro *bil zadremal*, ko me je močno trkanje vrglo s postelje. Petelini *so bili* komaj *odpeli*, na Breznici je že vabilo.

Ležeče tiskani glagoli v gornjih stavkih so vsi dovršni; stojé v sedanjem, prihodnjem, preteklem ali predpreteklem času. Njihova dovršnost ostane izražena v vseh časih.

Dovršni glagoli imajo štiri čase: dovršni sedanjik, dovršni prihodnjik, dovršni pretekli in predpretekli čas.

Po pomenu

Nedovršni sedanjik. — 1. Stojim in gledam: velikanski ogenj *gorí*. *Mrači se* in zmeraj svetleje *odseva* plamen. Po travi *sedé* dekleta, njim nasproti fantje. Oče *iztrkava* pipo, mati *pristavlja* velik lonec mesa za večerjo. Čutara *se vrsti* v krogu, mladi svet *ubira* pesem za pesmijo, da *se razlega* v tiho noč. Strmé *posluša* samotna luna slovenske zdravice. — *Poslušam* jih na radiu. Tržaško

dekle *prosi* s tankim glasom oproščenja zaradi nezadostnega znanja slovenskega jezika. Ko pa se ji sproži, ne *more* brzdati svojega še skoraj otroškega grla, *prehiteva se*, stavki *se* ji *snujejo* z južnjaško živahnostjo in iz njih *zveni* silna ljubezen do slovenske domovine, do slovenščine.

Nedovršni sedanjiki v teh stavkih izražajo, kar osebek vidi, da se v sedanjosti okoli njega dogaja ali godi. To so različna dejanja, ki se hkrati godijo okoli osebka. Nedovršni sedanjik nam torej rabi, kadar opisujemo ali naštevamo različne hkratne prizore in dejanja v okolici.

Nedovršni sedanjik pomeni dejanje, ki se v pravi sedanjosti godi ali ponavlja.

2. Kakor se mi *streže*, tako mi kosa *reže*. Kdor druge *zaničuje*, prazno glavo *oznanjuje*. Povej mi kdo, kam oblaki *plujó*, kam ptice *leté*, kam vode *tekó*, kam človek *gre*. V isti smeri *tečeta* Sava in Drava. Svetloba *izvira* od teles, ki se sama *svetijo*. Vsak državljan *je* dolžan delati po svojih sposobnostih; kdor skupnosti ne *daje*, tudi ne *more* od nje prejemati. Za red *skrbé* reditelji; *določa* jih razrednik. Sklad *upravlja* in stalno *nadzoruje* zadružni odbor.

Gornji stavki so po vsebini pregovori, reki, splošne resnice, znanstvene ugotovitve, pravila, zakoni. V njih rabimo nedovršni sedanjik. V njem so podane tudi druge splošne resnice v šolskih knjigah, matematična, fizikalna, slovnična pravila, zemljepisne in prirodopisne ugotovitve, predpisi itd. Ta nedovršni sedanjik pomeni, da se dejanje lahko godi zmeraj, vsak čas. Nedovršni sedanjik se torej rabi tudi pri ugotavljanju splošno veljavnih resnic in pri opisih stanja.

Nedovršni sedanjik se rabi tam, kjer se kako dejanje vsak čas lahko godi ali ponavlja.

3. Meglà je bila in temà kakor v rogu. Kar se barka tri pota zaguglje. Jaz *gledam*, *gledam*, *poslušam* — nič ni bilo.

Ležeče tiskani nedovršni sedanjiki so sedanji le po obliki, po pomenu pa izražajo preteklo dejanje. S sedanjikom izražamo živahnost, nazornost, a z nedovršnikom le potem, ko jo je prej že začel v sedanjiku izražati dovršni glagol (v našem primeru *zaguglje*).

V živahni pripovedi se v določenih zvezah rabi nedovršni sedanjik za izražanje preteklosti; uvajati ga mora zmeraj dovršni sedanjik.

Pomni. Nedovršni sedanjik redno ne more rabiti za izražanje prihodnosti. Napačno je še: Jutri *pišemo* slovensko nalogo, prav: *...bomo pisali...* Prva predstava *se vrši* v nedeljo, prav: *...se bo vršila = bo...* Daj, da to, kar sem sklenil, tudi *spolnjujem*, prav: *...bom spolnjeval...*

4. Rudi piše, da *dela* in dobro *služi*. Lani je bil vse leto brez zaslužka, pa je vendar pisal, da *dela* in dobro *služi*. Je že tak, čeprav bi mrl od hudega, bo pisal, da *dela* in dobro *služi*.

Ležeče tiskani nedovršni sedanjiki stojé tu v predmetnem (objektnem) odvisniku in izražajo dejanje, ki se godi hkrati z dejanjem nadrednega stavka. V takih primerih torej izraža nedovršni sedanjik sedanjost, preteklost ali prihodnost.

Z nedovršnim sedanjikom izražamo zlasti v predmetnih odvisnikih dejanja, ki so hkratna s katerim koli časom v glavnem stavku.

Dovršni sedanjik. — 1. Pavle in Nace sta se dogovarjala zaradi njive. Slednjič je Pavle povzel: »Sedaj veš vse, *ponudim* njivo najprej tebi, ki si sosed; odloči se, ali jo vzameš ali ne, ker imam drugih kupcev.« Nace je pomolčal, puhnil oblak dima pod strop, potem pa vzel pipo iz ust in rekel: »*Kupim.*« Segla sta si v roke in se razgovarjala naprej o tem, kako se bo kupčija izvedla.

Sedanji čas je pravzaprav le trenutek med preteklim in prihodnjim časom. Zato moremo ujeti vanj le táko dejanje, ki se ravno ta vmesni trenutek začne in konča. To pa je moči samo takó, da pomeni naznanitev dejanja že tudi izvršitev. Ko je Pavle rekel »*ponudim*«, je bila ponudba njive izvršena; ko pa je Nace izrekel »*kupim*«, je bila kupčija sklenjena. Ko bi bil kdo Naceta vprašal med dogovarjanjem, kako je s to njivo, bi mu bil odgovoril: *Kupujem jo*«. Ko bi ga bil pa vprašal po sklenjeni kupčiji, bi bil odgovoril: »*Kupil sem jo*«. Tak dovršni sedanjik pomeni torej pravo sedanjost; so pa to redki primeri, ker jo more rabiti samo prva oseba sama o sebi, ker le ona more odločati s svojo besedo o izvršitvi dejanja. Rabimo jo pri slovesnih obljubah, zapovedih, odločitvah ipd.: *rečem, zapovem, obljubim, obljubimo, prekličem.*

Pri pasivnih glagolih je mogoč tak sedanjik tudi v 3. osebi: S to objavo *se prekliče* veljavnost spričevala (= prekličem veljavnost).

Dovršni sedanjik ima pravi pomen sedanjega trenutka le v redkih primerih, ko se glagolsko dejanje izvrši hkrati z izgovorom glagola. Pravimo mu izvršilni ali efektivni sedanjik; uporabljamo ga v 1. in 3. osebi.

2. Kdor nazadnje *pride*, kosti *dobi*. Kopriva ne *pozebe*. Na razvalinah novina *oživi*. Nagnito drevo samo *pade*. Rastlina *zasnuje* in *nastavi* popke, potem *zaspi*. Če odbor *ugotovi*, da je rokopis nečitljiv, ga *vrne*.

Gornji stavki izražajo splošne resnice, pregovore, reke, predpise, pravila, ugotovitve, ki se opirajo na izkustvo (empirijo). Dovršni sedanjik nam ne pove, da se kako dejanje godi v sedanjosti, preteklosti ali prihodnosti, marveč, da se zgodi to dejanje lahko v vsakem času. Kadar koli kdo pride nazadnje, bodi v preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti, zmeraj dobi kosti.

Dovršni sedanjik ali aorist zaznamuje zgolj nastop ali izvršitev dejanja ne glede na čas. Imenujemo ga izkustveni ali empirični sedanjik.

3. Kdo *vzdigne* ta kamen? Kdo se *znajde* v tej zmešnjavi? Ali *razbiješ* oreh s prstom? Ali *vržeš* kamen čez vodo? Rad bi ga poznal, ki mi *zabrani* pot čez travnik.

Ne muči se, teh zapahov živ krst ne *odmakne* brez orodja! V takem vremenu me s parom konj ne *spraviš* od doma. Ne *pride* več sama do zdravnika, je preslaba. Zvečer ne *zaspim* in ne *zaspim*, zjutraj sem pa ves zaspan. Če se ji sproži jezik, je nihče ne *ustavi*. Ne *utegnem* (namreč: si časa, da bi kaj naredil).

Ležeče tiskani dovršni sedanjiki ne izražajo dejanja, ki bi se zgodilo v določenem času, marveč le obstoječo možnost ali nemožnost, da se dejanje izvrši ne glede na čas: *kdo more* ali *ne more vzdigniti*, *se znajti*, *razbiti*, *vreči*, *zabraniti*, *odmakniti*, *spraviti*, *priti*, *zaspati*, *ustaviti*, *najti*. Tak dovršni sedanjik uporabljamo zlasti tedaj, kadar vprašujemo po možnosti (odvisna in neodvisna vpra-

šanja), in v nikalnih stavkih, kadar poudarjamo nemožnost. Raba je živa in ljudska.

Dovršni sedanjik izraža tudi obstoječo možnost ali nemožnost, da se dejanje izvrši ne glede na čas; dovršniku s takim pomenom pravimo možnostni dovršnik (aorist).

4. Srajco ti že *zašijem*, drugega pa ne. Ali *vzameš* knjigo? Ali *sprejmeš* ponudbo? Kravo *prodam*, če jo kdo *kupi*. *Se* ne *umaknem*, naj pride, kdor hoče. *Stavim*, kar hočeš. Ali mi *daš* bukve? *Posodim* pač, *dam* pa ne. Prav mu je, zakaj pa ne *pride* o pravem času. Zakaj ne *odgovorite*? Segel je po palico, da jo *zažene*. Vozi čisto ob bregu, da v megli ne *zgreši* smeri.

Ležeče tiskani dovršni sedanjiki v zgornjih stavkih ne izražajo dejanja, ki bi se zgodilo v določenem času, marveč le obstoječo pripravljenost, voljo, namero, da se dejanje izvrši ne glede na čas; lahko bi tudi kdo rekel, da je ali ni voljan, pripravljen, odločen... zašiti, prodati, kupiti, se umakniti, staviti, dati, posoditi, priti, odgovoriti, zagnati, zgrešiti.

Dovršni sedanjik izraža tudi pripravljenost, voljo ali namero, da kdo kaj napravi; v tem pomenu ga imenujemo namerni dovršnik (aorist).

5. a) Denar ti *posodim* jaz, *dobiš* ga zvečer. Od dolga mi boš plačeval obresti, kolikor boš mogel, a *vrneš* mi, kadar boš hotel. Toda prej ko *se* dolga *znebiš*, bolje bo zate. O počitnicah *pridem* in *pogledam* tvoje gospodarstvo.

b) Ako pa *naklonijo* nam smrt bogovi, manj strašna noč je v črne zemlje krilu, ko so pod svetlim soncem sužni dnovi! Če to *napraviš*, te ne *pogledam* več. Dokler me z dokazi ne *prepričaš*, ne *priznam*.

Dovršni sedanjiki v teh stavkih izražajo prihodnost, kakor nam jasno kaže vsa pomenska zveza (prislovni izrazi, prihodnjik pri nedovršnikih). Stojé v glavnih (pod *a*) ali v odvisnih stavkih (pod *b*). Zamenjamo jih lahko s prihodnjikom, vendar rajši uporabljamo dovršni sedanjik namesto prihodnjika, kadar je ta pomen čisto jasen.

Dovršni sedanjik nam v primerni zvezi lahko rabi namesto dovršnega prihodnjika.

Pomni. Primerjaj prihodnji čas dovršnikov v ruščini!

6. Ob enajstih je bilo, to še dobro vem. Sam sem stal, meglà je bila in temà kakor v rogu. Zeblo me je pa sabljo sem imel. Postajal sem dremoten, zato sem začel tjakaj po morju gledati. Kar gori v jamboru nekaj *zacvili*. Jaz gledam, gledam — nič ni bilo. Spet se mi *zadremlje*, pa *počenem* na tla. Kar se barka tri pota *zaguglje*. — Po nebu *priplava* ptičica, neznana drobna pevčica; Matjaž jo *ugleda*, *ostrmi*: mu trikrat šotor *obleti*, na zlatem jabku *obsedi*, *zažvrgoli*, *zagostoli*. — Ali komaj vrata *so odprta*, *vname* se strašni boj, ne boj, mesarsko klanje: Valjhun tam s celo jih močjo *objame*. Tudi on se je zanesel na njih spanje...

Ti zgledi nam slikajo pretekle dogodke. To nam razodeva začetni pretekli čas ali nadaljevanje v preteklem času ali pa tudi smisel. Izraženi pa so ti dogodki z dovršnim sedanjikom. Včasih ta prehod od preteklega časa na sedanjik nakazujejo vezniki *kar*, *ko*, *že*, *tedaj*, *pa*, *vtem*, *brž*, *komaj*. S temi besedami se nam novi dogodek nenadoma postavi pred oči, da ga gledamo tako živo kakor na odru v — drami. Za prehod od preteklega časa na sedanjik more rabiti le dovršni sedanjik, sredi take živahne pripovedi pa moremo uporabljati tudi nedovršni sedanjik v pomenu nedovršnega preteklega časa. S takimi sedanjiki dosegamo napetost, nazornost, živahnost v pripovedi.

Dovršni sedanjik se rabi v živahnem pripovedovanju, kadar podaja pisatelj preteklo dejanje kot sedanje. To vrsto pripovednega (narativnega) sedanjika imenujemo dramatični sedanjik.

Pomni. Pri menjavanju časov bodi previden! Že v istem odstavku ne sme biti prepogostno, napačno pa je v istem stavku, n. pr.: Ko *sem* ga po toliko letih spet *videl*, me *navdá* veliko veselje (prav: *je navdalo*). Včasih je bila taka menjava močno v rabi po tujem vplivu: Na pragu *sem pričakoval* profesorja in, ko *pride*, *povem* mu, kaj *sem videl*. Nekega dne, *bilo je* poleti, *sedim* na vrtu kraj morja in *gledam* sluznate kepe, ki *so plavale* po vodi. V tem stavku imamo tako menjavo celo pri nedovršniku. Danes je taka menjava nedopustna za dober knjižni jezik.

7. Deseto poglavje: Oliver natančneje *spozna* značaj svojih novih tovarišev. Pod podobo na razstavi je stal napis: Nemci *vderó* v vas, jo *zažgó* in *postrelé* talce. Povzetek dogodkov v drugi knjigi Homerjeve Iliade: Kralj *stori* po Nestorjevem nasvetu. Ahajci *sprejmejo* povelje z navdušenjem. Zdaj se zbor *razide*, Agamemnon pa *povabi* odličnike na kosilo. Pred tem *opravi* daritev Zevsu in ga prosi popolne zmage. — Dne 9. maja 1945: narodnoosvobodilna vojska *prežene* sovražnika iz zadnjih postojank, *zasede* Ljubljano in *prevzame* oblast.

Take stavke beremo v napisih poglavij v povestih, pod podobami in spomeniki, pri navajanju vsebine kakega knjižnega dela, v časovnih pregledih dogodkov.

Pripovedni sedanjik rabi tudi za napise v povestih in na podobah, za navajanje vsebine knjižnih del in v zgodovinskih časovnih preglednicah. Pravimo mu tudi zapisni sedanjik.

Pomni. V tem trenutku zvršeno dejanje se razen pri efektivnem sedanjiku ne dá izraziti s sedanjikom dovršnega glagola, ker je to, kar je dovršeno, prav zato že tudi preteklo. Zategadelj pravimo sicer: *zdaj delam*, toda: *zdaj sem dodelal*, a ne: *zdaj dodelam*. Poslednje včasih uporabljamo za izražanje neposredne prihodnosti, n. pr. *zdaj zdaj dodelam*, to se pravi: zdaj zdaj napoči tisti trenutek, ko bo dovršni sedanjik *dodelam* postal resnica. Napačna je torej raba dovršnega sedanjika namesto dovršno preteklega časa v takile zvezi: *V Dunajskih sonetih Stritar obračuna z nasprotniki*. Dovršni sedanjik *obračuna* meri na prihodnost, zato utegne bralec po pravici vprašati: Kdaj pa izidejo tisti Dunajski soneti? Od kod pa pisec ve, kaj bo v njih? Ako si mislimo obračun izvršèn, moramo reči: *V Dunajskih sonetih je obračunal Stritar z nasprotniki*. Obračun pa si lahko mislimo tudi nedovršen, ker ga je moči brati, dokler so Dunajski soneti ohranjeni. Zato smemo tudi reči: *V Dunajskih sonetih Stritar obračunava z nasprotniki*. In res navadno pravimo tako, kadar imamo v mislih bolj branje tiskane knjige; kadar pa mislimo bolj na tedanji Stritarjev nastop, torej enkraten zgodovinski dogodek, uporabljamo dovršni pretekli čas.

Takih napačnih zgledov imamo zlasti po časniških poročilih: *Včerajšnja* Pravda *priporoči* složen nastop zaveznikov (prav: *je priporočila* ali *priporoča*). Iz Pariza *izve* naš list, da se v Ameriki pripravljajo novi zakoni (prav le: *je izvedel*, ker ta glagol nima nedovršnika). To nam *pokažejo* osnovne črte marksistične teorije (bi bilo prav, če je to uvod v te črte; napačno je, če je to sklicevanje na znane osnovne črte; v tem primeru mora biti: *nam kažejo*). V knjigi *opiše* pisatelj polet okoli sveta (prav: *opisuje* ali *je opisal*). Kakor priča *izpové*, je bil obtoženec zraven (prav: *je izpovedala* ali *izpoveduje*).

Nedovršni prihodnjik. — 1. Če *boste* vi *molčali, bodo* kamni *govorili.* Narod tvoj *bo pil* iz čaše tvoje, s pitjem njenim *bode se napajal:* v delih svojih sam *boš živel* večno. — Iztresi si dušo pred nami, belokranjsko dekle, *poslušali* te *bomo, verjeli* ti *bomo, zanimali se bomo* za usodo tvoje vasi, *občudovali bomo* gibko lepoto tvoje besede.

Ležeče tiskani nedovršni glagoli izražajo v teh stavkih v prihodnosti trajajoče ali ponavljajoče se dejanje. Nadomestiti jih ne moremo z nedovršnim sedanjikom.

Nedovršni prihodnjik (futur) izraža v prihodnosti trajajoče ali ponavljajoče se dejanje.

2. Takole *bo imel* okoli 60 — 65 let. To *boš* pa vendar *vedel,* saj sem ti sam povedal. Kaj *boš* to *govoril,* ko ni vse skupaj nič res! Nič mu ne *boste* glave *mešali!* Ali *boš* tiho!

Ležeče tiskani nedovršni prihodnjiki v teh stavkih ne izražajo prihodnosti, marveč domnevo ali omiljeno prepoved ali zapoved. Včasih izražajo tudi grožnjo.

Dovršni prihodnjik. — Kadar *bodo* Turki *pridirjali* in raz konje *poskakali,* jih za mizo posadite! — Če prideš jutri še ti, *bomo* lahko *opravili.* Ko se stemni, *bomo zapeljali* voz pod streho. *Obiskali bomo* severne kraje; čez gore, čez vode pojdemo v južne kraje. *Pogreznili se bomo* v globočino morja, lahke peruti nas *ponesó* v zračne višave.

Ležeče tiskani glagoli v gornjih stavkih izražajo dovršno dejanje za prihodnost. V prvem stavku izraža prihodnjik dejanji, ki naj se zgodita prej kakor dejanje, izraženo z velelnikom (posadite). V drugem in tretjem stavku pa izraža dovršni sedanjik dejanje, ki se mora zgoditi prej kakor dejanje, izraženo z dovršnim prihodnjikom. V primernih zvezah tak dovršni prihodnjik lahko nadomeščamo z dovršnim sedanjikom.

Dovršni prihodnjik pomeni v prihodnjem času dovršeno dejanje. Z njim izražamo tudi dejanje, ki se izvrši pred drugim prihodnjim.

Pomni. Ako pomeni dovršni prihodnjik daljno prihodnost, ga ni mogoče nadomestiti z dovršnim sedanjikom: *Ko bodo naše kosti že davno strohnele, bodo Slovenci še zmeraj branili svoj jezik.* Tu bi bilo napak reči: *Ko naše kosti že davno strohne...*

Nedovršno pretekli čas. — 1. Povsod *so* že *spali.* Vas *je molčala.* Le v gornjem koncu nekje *je lajal* pes. Najbrž ga *je motil* kak vasovalec. Ura *je tekla* na polnoč. Izza hriba *se je pobliskavalo* v gostih presledkih.

Ležeče tiskani nedovršni glagoli stojé v preteklem času in pravijo, da je njih dejanje v preteklosti trajalo ali se ponavljalo. Vsi stojé v glavnih stavkih.

Nedovršno pretekli čas (imperfekt) izraža v preteklosti trajajoče ali ponavljajoče se dejanje.

2. Čudil se je, kako da *je* tako dolgo *spal.* Pisal je, da *je* pri sosedu *gorelo,* da *je bila* vsa vas v nevarnosti, kako *so* ljudje *pomagali* gasiti. Očital mu je, da *je* vse leto *lenaril.* Mati je šla k ženi, kjer *je* hči nekdaj *stanovala.*

Ležeče tiskani nedovršni glagoli izražajo v preteklosti trajajoče ali ponavljajoče se dejanje, a stojé v odvisnih stavkih. Tudi v glavnem stavku stoji pretekli čas. Z nedovršno preteklim časom v odvisnikih je izraženo trajajoče ali ponavljajoče se dejanje, ki se je zgodilo pred dejanjem v glavnem stavku.

Nedovršno pretekli čas pomeni v nekaterih odvisnikih dejanje, ki se je godilo pred preteklim dejanjem nadrednega stavka.

Dovršno pretekli čas. — 1. Pri Kazarjevi gostilni *je* vojska *obstala.* Zastopniki *so se odkrili* in globoko *priklonili. Zapel je* rog: vsa pehota *je snela* puške in jih gromko *posadila* na tla.

Dovršno pretekli čas (perfekt) pomeni v preteklosti trenutno dejanje, njega začetek ali konec.

2. Če *je* to *storila,* da *je* od mene *pobegnila,* zakaj bi jaz za njó hodil? — Ali komaj *si planil,* so te podrli na tla. — Globok vzdih se mu je izvil, ko *je prisopihal* na Matajevino. — V hiši še *niso prižgali* luči, *ko se je* Karlek *prebudil.*

Ležeče tiskani glagoli so dovršni in stoje v preteklem času. Izražajo dejanje, ki se je zgodilo pred dejanjem v glavnem stavku. Pomenijo torej neko predpreteklo dejanje, a je izraženo z dovršnim preteklim časom, ker je razmerje med dejanji obeh stavkov pomensko dovolj jasno tudi brez oblike predpreteklega časa.

Dovršno pretekli čas pomeni v nekaterih odvisnikih dejanje, ki se je moralo zgoditi pred preteklim dejanjem v glavnem stavku.

Pomni. Včasih dovršno pretekli čas izraža tudi neposredno izvršeno dejanje, ki iz preteklosti sega s svojim zaključkom prav do sedanjosti: Toliko časa sem ga čakal, sedaj *je* pa le *prišel* (= je le tu). Tako si pel, sedaj *si onemel* (= sedaj molčiš). Prislovni izrazi, ki zaznamujejo sedanjost, so manj občutljivi za pravi trenutek sedanjosti kakor dovršni glagol.

Predpretekli čas. — Francè si je polagoma opomogel: blagodejna ploha *je bila ohladila* soparico, veter *je bil premešal* ozračje in *razgnal* dimasti prah, ki plava navadno nad mestom. — S čim *ste se* mu *bili prikupili*, da vas ni mogel pozabiti? — Kakor *je bil obljubil*, tako je tudi storil. Konja, ki *so ga bili* oče predlanskim *kupili*, smo že lani prodali. Tisto noč očeta ni bilo doma, ker *je bil šel* izgubljene hčere iskat.

Ležeče tiskani dovršni glagoli stoje v predpreteklem času in izražajo dejanje, ki se je zgodilo pred nekim drugim dejanjem v preteklosti. V odvisnikih bi to preddobnost lahko izrazili tudi z dovršno preteklim časom. Predpretekli čas je oblikovno malo v rabi, ker ga večinoma lahko nadomesti pretekli čas.

Predpretekli čas (pluskvamperfekt) se dela redno iz dovršnikov.

Nakloni

Povedni naklon. — Po nebu ščip *plava*, *šumi*, *šumi* Drava... Pastir *je bil nabral* suhljadi, *nesel* v mesto jo naprodaj. Ko *se* to *zgodi*, tedaj *končana* pot *bo* moja in konec *bo* težav in boja. *Branili smo se* dolgo brez podpore, kdor *hoče* se podati, mu ne *branim*.

Mar *veš*, da *tečeš* tik grobov? Kdaj *je bil* narod *osvobojèn? Bomo videli*, kdo ga *bo nosil* prvi.

Ležeče tiskane glagolske oblike v stavkih prvega odstavka nekaj trdijo, izpovedujejo. Stojé v vseh časih in načinih. V vprašalnih stavkih z enakimi oblikami poizvedujejo po gotovosti in resničnem stanju. Stojé v glavnih in odvisnih stavkih.

Glagolske oblike, ki nam rabijo za izražanje resničnega stanja in osebne gotovosti, v vprašalnih stavkih pa za poizvedovanje, imenujemo povedni naklon ali indikativ.

Velelnik. — 1. Takrat *se spomni*, bistra Soča, kar gorko ti srcé naroča: tačas *pridrêvi* vse na dan, *narásti*, *vzkípi* v tok strašan! Ne *stiskaj* v meje *se* bregov, srdita čez branove *stopi!* — Gregor: »To je nevaren človek; državi dela škodo. *Primite* ga, *zaprimo* ga!« Krpan: »Nikar ne *razdirajte* praznih besed!« — Kdo ti je rekel, da *hôdi* ves teden in *zapravljaj* čas in denar? — *Zgôdi se* po tvojem, *pridi* potem, kar že more! — Popotnik, ki tod mimo prideš, *védi*, da je še živ v grobovih teh naš sen, *prisluhni* trpki bratovski besedi, *premisli* našo žrtev, naš namen!

Z ležeče tiskanimi glagolskimi oblikami je izražena zapoved, prepoved, želja ali prošnja. Take oblike imenujemo velelnik ali imperativ. Uporabljamo ga v 2. os. ednine, 1. in 2. os. dvojine in množine, včasih tudi v 3. os. ednine. Za 1. os. ednine ga ne uporabljamo, ker sam sebi ne ukazujem z besedo; prav tako tudi v 3. os. dvojine in množine ne ukazujemo in ne izražamo želje in prošnje z velelnikom, marveč z želelnikom kakor navadno tudi za 3. os. ednine. Velelnik lahko uporabljamo v glavnih in odvisnih stavkih.

Sed.	Ednina			Dvojina			Množina		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
-em	—	-i	-i	-iva (e)	-ita (e)	—	-imo	-ite	—
-im	—	-i	-i	-iva (e)	-ita (e)	—	-imo	-ite	—
-am	—	-aj	-aj	-ajva (e)	-ajta (e)	—	-ajmo	-ajte	—
-jem	—	-j	-j	-jva (e)	-jta (e)	—	-jmo	-jte	—

2. Ali *boš izginil* ali ne! Ali ne *boš* koj tiho! Kaj *boste* meni *peli!* Tudi z mezincem *se* ga ne *bosta dotaknila!*

Ležeče tiskane oblike so prihodnjiki, po pomenu pa velelniki *(izgini, bodi, ne pojte mi, ne dotikajta se ga)*. V vsakem velelniku je obsežena neka prihodnost, ker pač ukazujemo, prepovedujemo, želimo ali prosimo le to, kar se ima šele zgoditi.

Namesto velelnika nam torej včasih rabi povedni naklon prihodnjega časa.

3. Jaz pojdem danes v hribe, ti *bi prišel* za menoj jutri! Janez, ti hiti k sosedu, Marko, ti stopi po strica, oče, vi *bi* pa doma *popazili!* Pa *bi* vsaj to malenkost *naredil!*

Včasih nam je neposreden ukaz pretrd zaradi spoštovanja ali obzirnosti, včasih ga omiljujemo zaradi večje učinkovitosti; v takem primeru radi uporabljamo pogojnik namesto velelnika.

Pomni. Zapoved se lahko izraža tudi z dovršnim sedanjikom: Jutri mi *povrneš* denar (= *povrni*)! Včasih se pa nasprotno velelnik rabi namesto indikativa v pogojnem odvisniku: *Govôri* ali *molči*, nič mu ni pogodu (= *če govoriš*...). *Delaj* ali *ne delaj*, nič ne pomaga (= Če delaš ali ne delaš...).

4. Nikar *sramotiti* zaslužnih ljudi! Ne koj vsega *zavreči!* Vse se bo uredilo, le *vpiti* ne! Nikarte mene Turku *dati!*

V prepovedi rabimo včasih nedoločnik namesto velelnika, zlasti za nikar, nikarte. Vendar moramo biti previdni in se ogibati takile napačni rabi za zapoved: *Tukaj pritisniti! Vrata zapirati! Desno voziti! Paziti na snago!* itd. Taka raba je prišla po tujem vplivu, zlasti v napise.

5. a) Ne *hôdi* na sonce, če imaš maslo na glavi! Ne *hvali* dneva pred večerom! Ne *pokrivaj* ognja s slamo! Ne *prodajaj* kože, dokler medved še v brlogu tiči!

b) Ne *pohôdi* mi še zadnjih sadik! Ne *gani se*, sicer je po tebi! Ne *posadi* vsega krompirja! Pa nikar vsega ne *snej* in vsega ne *popij*, kar boš videl na mizi! Ne *pozabi* me! Ne *pridi* mi več domov!

V prepovedi navadno uporabljamo nedovršnike (ponavljalne), tudi za enkratno prepoved *(ne zapiraj mi vrat pred nosom, ne jemlji zares moje besede, ne dotikaj se, ne vôzi tod, pelji naokrog* itd.).

V nekaterih primerih dovršniki nimajo prav ustreznega nedovršnika *(pohoditi — pohajati, ganiti se — gibati se* ipd.*)* ali pa smisel naravnost zahteva končno dovršno obliko glagola; v takih primerih se tudi v prepovedi rabi dovršnik. Čut za to rabo prepovedi peša v škodo nedovršniku.

V nikalnem velelniku torej navadno rabimo ponavljalne dovršnike; le v posebnih primerih smemo rabiti tudi dovršnike.

Želelnik. — 1. Edinost, sreča, správa k nam *naj* nazaj *se vrnejo!* Otrok kar ima Slava, vsi *naj* si v roke *sežejo! Naj čuje* zemlja in nebo, kar danes pobratimi pojo! *Naj se* od ust do ust *razlega*, kar tu med nami vsak prisega! Vojaki *naj se* takoj po vrnitvi *oglasijo* pri poveljniku! Prost *naj bo* Slovencev dom! Oče jima je še naročal, *naj bosta* poštena in pridna! — *Naj bi se bil oglasil* davi! *Naj bi* ne *bil čakal* tako dolgo! — *Gremo ali čakamo?* (= Ali *naj gremo*...) Pojdimo! — Danes *naj ne nosi* knjige s seboj! *Naj ne sné* vsega kruha! *Naj* mu *ne stori* nič žalega!

Ležeče tiskane glagolske oblike izražajo željo, nasvet, omiljeno zapoved ali prepoved. Izražene so z *naj* in s povednim naklonom (indikativom) za sedanji čas ali pa s pogojnikom za preteklost. Le pri glagolu *biti* imamo namesto sedanjega časa prihodnji čas: *naj bo, naj bova, naj bosta, naj bomo, naj bodo!* Vsak pravi želelnik se nanaša na dejanje, ki sega v prihodnost, zato pravega želelnika za preteklost biti ne more; to, kar je v preteklosti ostalo želja, je v sedanjosti neresnično (irealno), zato izraženo s preteklim pogojnikom. Nedovršni glagoli v želelniku imajo sedanji in prihodnji pomen; *pusti ga, naj jé*, pomeni: *naj dela naprej, kar že sedaj dela;* torej sega iz sedanjosti v prihodnost; *jutri naj se vsi spominjajo naše osvoboditve* — tu ima nedovršnik prihodnji pomen. Želelnik nima oblik za 2. os. edn., dv. in množine, nadomestuje jih velelnik ali pogojnik. Vendar so v nekih zvezah tudi mogoče: kaj *naj storiš*, me vprašaš. Ali *naj vrnete* knjigo? Niste vedeli, kaj *naj naredite.* Ukazal je, naj *ne hodite* več kosit.

Zanikani želelnik se dela iz nedovršnih in dovršnih glagolov, podobno kakor velelnik. V vprašalno želelnem stavku *ali naj* lahko izpustimo.

Ednina		Dvojina		Množina	
		Sedanji čas			
1. naj delam	naj bom	naj delava	bova	naj delamo	bomo
2. —	—	—	—	—	—
3. naj dela	naj bo	naj delata	bosta	naj delajo	bodo

Ednina	Dvojina	Množina
	Pretekli čas	
1. naj bi bil delal	naj bi bila delala	naj bi bili delali
2. —	—	—
3. naj bi bil delal	naj bi bila delala	naj bi bili delali

2. Kaj *naj napišem* na ta prazni list, da ostane, kakor bil je, bel in čist? Ali *naj* ti *pošljem* prepis? Vprašal je, kdaj *naj pride*. Ni vedel, kako *naj* to *naredi*. Kdo *naj gre?*

Ukazal mu je, *naj* ne *hodi* več delat. Saj sem mu branila, *naj* ne *hodi* v takem z doma. Terjal ga je, *naj* mu koj vse *plača*. Prosil ga je, *naj pride* kosit. Krjavlja so vabili, *naj prisede*.

V prvem odstavku stoji želelnik v 1. ali 3. os. edn. v glavnih in odvisnih stavkih in nadomešča velelnik. V drugem odstavku stoji v odvisnikih, ki izražajo velelnike v odvisnem govoru.

V 1. in 3. os. edn. in v odvisnem govoru nam želelnik rabi namesto velelnika.

3. »Je rekel, da pojde od hiše.« »Kar *nàj!*« — »Toži nas.« »*Nàj!* Bo že dobil, kar išče.« — »V našem seka.« »Pusti ga, *nàj!*« — »Dežuje.« »*Nàj*, saj imamo doma dosti dela.«

Naj je iz velelnika *nehàj* = *pusti*, a se je čut za ta pomen izgubil. Nekaj samostojnosti je še ohranil tam, kjer nočemo ponavljati glagola iz prejšnjega stavka in kratko rabimo samo *naj*.

Pogojnik. — 1. Ko *bi* koza rep *imela*, *bi se* muham *branila*. Ko *bi* ne *bilo* tatov, *bi* ne *bilo* treba ključavnic. Ko *bi* ne *bil* zajec nazaj *zijal*, *bi* ga ne *bil* pes *pobral*. Če *bi se* pridno *učil*, *bi še izdelal*.

V teh zloženih stavkih nam glavni stavek pove, kaj bi bilo, ako bi bil izpolnjen pogoj, napovedan v odvisniku; kjer ta ni uresničen, se tudi dejanje glavnega stavka ne uresniči. Če pa se pogoj uresniči, se uresniči tudi dejanje glavnega stavka. Taka na pogoj vezana dejanja izražamo s posebno glagolsko obliko, ki ji pravimo pogojnik ali kondicional. Ime ima od te zveze zato, ker v takih zvezah ne moremo rabiti druge oblike kakor pogojnik.

V slovenščini je edina prava pogojniška oblika *bi;* ta se danes rabi za vse osebe in števila v tej nespremenjeni obliki (včasih je

bila to le oblika za 3. osebo ednine). Z njo in opisnim deležnikom na *-l -la -lo* delamo druge pogojne oblike.

Pogojnik ali kondicional izraža dejanje, vezano na neuresničljiv ali uresničljiv pogoj; pogojnik delamo z *bi* in opisnim deležnikom.

2. a) Kaj *bi* pa rad *povedal?* Lakomnik *bi še* lastnega brata *prodal.* Po vsem *bi sklepal,* da je učenec siromašen. Krjavelj je želel, da *bi izdelal* hitro, pa je hotel tudi, da *bi bilo* dobro. Ko *bi bilo* danes lepo, *bi* jutri *dobili* obisk.

b) Ko *bi* vas *bil* popred *našel,* morda *bi se bilo naredilo.* Tudi sovražnik *bi* ne *bil mogel* reči, da Martinek nima dobrega srca. Lani *bi bil* jaz pripravljen, ko *bi bili* tudi vi.

Pogojniki v stavkih pod *a* izražajo dejanje v sedanjosti ali pa hkratnost z dejanjem v preteklosti; pod *b* pa izražajo dejanje v preteklosti in predpreteklosti. Oblikovno se ločita oba pogojnika tako, da za sedanji čas dodajamo opisni deležnik pogojniku *bi,* za pretekli čas pa pogojniku *bi bil.* Te ločitve med sedanjim in preteklim časom v pogojniku ne pozna glagol *biti,* ker ne ponavljamo deležnika *bil (bi bil bil)* v preteklem času.

Ednina	Dvojina	Množina
Sedanji čas		
1. bi 2. bi 3. bi } -l -la -lo	bi bi bi } -la -li -li	bi bi bi } -li -le -la
Pretekli čas		
1. bi bil -a -o 2. bi bil -a -o 3. bi bil -a -o } -l -la -lo	bi bila -i -i bi bila -i -i bi bila -i -i } -la -li -li	bi bili -e -a bi bili -e -a bi bili -e -a } -li -le -la

Pri pogojniku ločimo sedanji in pretekli čas; rabimo ju po istih pravilih kakor druge čase, zato ju ne smemo zamenjavati.

3. Sam ni vedel, kam *bi se del.* Stric, vem, da *bi* mi pomagal, ako *bi* ga *prosil.* Premišljeval je, ali *bi šel* v hribe ali *bi obiskal* bolno mater. Dvomim, da *bi bil* on kaj takega *storil.* Rad *bi* ga v žlici vode *utopil.*

Da *bi bilo* že konec! Kako *koračil bi* na celem v sneg, da ne *bi pustil* v njem sledov in peg? — Kakšen *bi bil* ta pozdrav? Kakšen *naj bi bil* ta pozdrav? — Bojim se, da *bi (ne) padel* (= bojim se, da bom padel). Ne bojim se, da *bi padel* (= da bom padel). Počasi hodi, da mu *ne bi bilo* vroče (= da mu ne bo vroče).

V teh stavkih nimamo povsod pogoja, a rabimo pogojnik, da izražamo negotovost (to zlasti pogosto za negativnim glavnim stavkom v predmetnih in oziralnih stavkih), možnost (vem za možnost pomoči), dvom ali željo. Včasih tudi obzirnost pri trditvah ali poizvedovanjih, n. pr.: *Rekel bi, da ni prav zdrav. Ali bi ti šel namesto mene v mesto?*

Pogojnik nam rabi za izražanje negotovosti, možnosti, dvoma, želje in obzirnosti. Tudi v pretehtovalnih stavkih in v drugih vprašanjih, na katera ne pričakujemo odgovora, dalje v odvisnih stavkih, kadar se pripoveduje, da se utegne kaj zgoditi (= da se bo zgodilo), če se pogoj izpolni, se rabi pogojnik.

4. Sam ne vem, kaj *bi*. Ah, kaj *bi* tisto, kar za nami pojdi! Rad *bi* knjig. Ali *bi* me *bili*, ko bi me bili dobili!

Kadar je glagolski deležnik tako splošen, da ga iz stavčne zveze lahko vsakdo razbere, čeprav z različnimi izrazi, tedaj ga pogosto izpuščamo, zlasti v razgovoru.

Načini

Kaj so. — Valjhun *je premagal* Črtomira. Črtomir *je bil premagan* pri Ajdovskem Gradcu. *Premagal se je* in molčal. — Sami svoj uk *spoštujete* premalo. Njegov nauk *je* premalo *spoštovan*. Kdor ne *spoštuje se* sam, podlaga je tujčevi peti. — Nekdo *je izdal* naše skrivališče. Naše skrivališče *je bilo izdano*. *Izdali so se* sami, ker so kurili ogenj.

Glagoli *je premagal*, *spoštujete*, *je izdal* nam povedo, da osebek nekaj dela in da to dejanje prehaja na neki predmet (izražen v tožilniku). Zaradi te osebkove tvornosti imenujemo tak način izražanja glagolskega dejanja tvorni način ali aktiv.

Glagolske oblike *je bil premagan*, *je spoštovan* in *je bilo izdano* pa izražajo, da se je z osebkom nekaj zgodilo, da nekaj trpi. Osebek

je tisti, ki je bil v aktivnih stavkih predmet glagolskega dejanja; prej je bil predmet osebkove tvornosti, sedaj je osebek svoje trpnosti. Stvarno torej izražajo ti stavki isto, le način izražanja je drugačen. Zaradi osebkove trpnosti imenujemo ta način trpni način ali pasiv. Pri aktivu izhaja dejanje od osebka in prehaja na predmet, poudarja osebek in njegovo dejavnost, tvornost, aktivnost. Pasiv izraža stanje, v katerem je osebek zaradi glagolskega dejanja; povzroča pa to trpnost osebek aktivnega stavka, a poudarek ni na njem, zato je navadno izpuščen.

Glagolske oblike *se je premagal, se spoštuje, so se izdali* pa pomenijo, da dejanje izhaja od osebka in se nanj povrača, to se pravi, da osebek obenem dela in trpi. *Se* je predmet v tožilniku, je pa istoveten z osebkom. Tak način izražanja sodi torej v sredo med aktiv in pasiv, zato mu pravimo srednjik ali medij.

Ponazoriti bi se dali ti načini glagolskega izražanja takole:

1. aktiv: 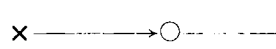 Oče je pohvalil sina.
os. gl. d. pr. 4

2. medij: 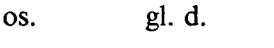 Sin se je pohvalil.
os. pr. 4 gl. d.

3. pasiv: 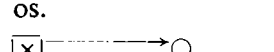 Sin je bil pohvaljen (od očeta).
os. gl. d. (povzr.)

Po tem, kako je glagolsko dejanje izraženo, ločimo tri glagolske načine: tvornik ali aktiv, srednjik ali medij in trpnik ali pasiv.

Aktiv. — Polnočni zvon *zaklenkal je*; *potihnil* glas *je* violin, strunar *odbrenkal je. Popusti* posvetno rabo orglarček in *gre* v puščavo: tam *prepevat* božjo slavo svoje citre *vzame* s sabo. Ti *lajšaj* in *slajšaj* človeško trpljenje! Narod tvoj *bo pil* iz tvoje čaše; v delih svojih *živel* sam *boš* večno. *Naj čuje* zemlja in nebo, kar danes *po*bratimi *pojó*! Če *bi hoteli, naj* še več *povem, bi* me *zmedli.* In *sprejemši* to prisego sveto, kralj moravski *nagne* glavo trudno. *Premagati* sovražnika mu *je pomenilo* vse. *Molčé je* zunaj *stal. Zaznamoval* jim čela *sem preteč* in pa *svareč.*

Vsi ležeče tiskani glagoli gornjih stavkov izražajo tvornost. Po vidu so dovršni in nedovršni, so prehodni in neprehodni, stojé v vseh časih in naklonih, deležnikih (opisni na *-l*, tvornosedanji na *-é* in *-č*, pretekli na *-vši*), v namenilniku in nedoločniku. Aktiv torej delamo od vseh glagolov in so vse glagolske oblike razen deležnika na *-n* in *-t* aktivne, ker izražajo tvornost osebka. Aktiv je potemtakem v slovenščini redna glagolska oblika.

Tvornik ali aktiv izraža osebkovo dejavnost; imajo ga vsi glagoli; vse glagolske oblike razen deležnika na *-n* in *-t* so aktivne.

Pomni. Izjemo delajo tu le nekateri deležniki na *-l*, ki imajo tudi pasivni ali trpni pomen: *porasel, zamrzla voda, zamolkel glas, obledela pisava, osiveli lasje, uvele cvetlice* itd.

Medij. — 1. Melkijad *se je pripravljal* za latinske šole. Imel je trdno voljo *pogospóditi se*. Otroci *so se* šli *kópat*. *Skriváje se* po lesu, je ušel sovražnikom. *Hvaleč se* s svojo zmago, *se je* povsod *razkazoval*. *Vprašajmo se* najprej, kdaj *se bomo odpravili* na pot! *Skrivši se* za deblo, *se je umaknil* nevarnosti. *Naj se vrne* in *naj se naseli* na domu! Ko *bi se bil* bolje *poúčil*, *bi se bil prepričal*, da nima prav.

Ležeče tiskane glagolske oblike izražajo dejanje, ki izhaja od osebka in se povrača na osebek, torej so medialne po pomenu. Po obliki so popolnoma enake aktivnim, le da imajo povsod poleg sebe povratno-osebni zaimek *se*; ta izraža povračanje dejanja na osebek. Brez povratno-osebnega zaimka *se* imajo ti glagoli aktivni pomen.

Zato ga obdržé v vseh časih in naklonih, tudi v deležnikih, kolikor se v mediju sploh rabijo.

Srednjik ali medij izraža povračanje glagolskega dejanja na osebek. Delamo ga tako, da aktivnim glagolskim oblikam dodajamo povratno-osebni zaimek se.

2. a) Besed *se* tujih *boj* ko hudega vraga! Obsojenec *se je* prepozno *kesal* svojih hudobij. Ves večer *se je kujal*; nekateri *so se* njegovemu nastopu *čudili*, drugi *so se* mu *smejali*. Sredi stavka *se je sesedel*; vsa družba *se je ozrla* vanj in začudeno strmela v bledi obraz. — *Bliska se. Mrači se. Dani se.*

Ležeče tiskani glagoli imajo obliko medija, pa izražajo dejavnost osebka, torej so aktivni po pomenu, ker ne občutimo nikakega povračanja na osebek. Teh glagolov nikoli ne rabimo brez povratnega zaimka. Zato jih imenujemo stalne povratne glagole. Predmete imajo lahko v rodilniku in dajalniku, ne pa v tožilniku. Povratno-osebni zaimek ohranijo v vseh oblikah, le v trpnem deležniku (kadar ga imajo) odpade: *skesan, začuden, sesedeno mleko.* Nekateri brezosebni glagoli nimajo povr.-os. zaimka *se*: *grmi, dežuje, sneži.*

Glagole, ki imajo stalno medialno obliko in se ne rabijo brez *se*, a imajo aktivni pomen, imenujemo stalne povratne glagole.

b) Sirota *(se)* je *jokala* vso noč. *Lagal (se) je*, da se je kar kadilo.

Pri zgornjih ležeče tiskanih glagolih je v pismu in govoru v rabi povratna in nepovratna oblika brez *se*. Pomen je v obeh primerih isti.

Nekateri glagoli se rabijo v povratni in nepovratni obliki z istim pomenom. Tudi ti gredo k stalnim povratnim glagolom.

Pomni. Po tujih vplivih se bere in sliši včasih napačna oblika nekaterih glagolov, n. pr.: Že dolgo *je nagibal* na nasprotno stran (prav: *se je nagibal*). S tistim dnem *začenja* njegova nesreča (prav: *se začenja*). Tu *pričenja* drugi del knjige (prav: *se pričenja*). S tem *konča* doba nasilja in začne doba ljudske oblasti (prav: *se konča... se začne*). O tem *bomo še razgovarjali* (prav: *se bomo razgovarjali*).

c) Kako *si (se) upaš* tako govoriti! Upam, da *si (se) bo premislil. Odsopel si (se) je*, potem pa spregovoril. *Opomore* naj *si (se)*, potem bo delal naprej. Veliko *si (se) prizadevaš.*

Tudi gornji glagoli so povratni, vendar je povračanje izraženo s *si* ali s *se*; navadnejša je še raba s *si*. Pomen pa je v obeh primerih isti in ne čutimo pri *si* dajalniškega pomena.

3. Vsi prigodni povratniki so ali medialni (*brijem se*) ali pasivni (knjiga *se* že *tiska*).

Pasiv. — 1. *Odprta* noč in dan *so* groba vrata. Jadra *so bila raztrgana*, jambori *polomljeni*, ladja *naklana*. Kri, po Kranji, Korotani *prelita*, napolnila bi jezero. Ko se to zgodi, tedaj *končana* pot *bo* moja. *Bodi prepričan*, da *bi bili* vsi *rešeni*, ko bi bili edini. *Naj bo rečeno* enkrat za vselej. Še danes mora *biti narejeno.*

Glagolsko dejanje gornjih stavkov je izraženo v trpnem načinu (pasivu). Pravo, samosvojo pasivno obliko imamo samo eno: trpni

deležnik preteklega časa na *-n* in *-t*. Vse čase, naklone in druge oblike v slovenskem pasivu opisujemo z glagolom *biti* in trpnim deležnikom. S trpnim deležnikom pa delajo pasiv le dovršni glagoli, ki trpni deležnik na *-n* ali *-t* imajo. Predpreteklega časa trpnik nima, ker glagol *biti* te oblike ne pozna. V vseh teh opisanih oblikah ima deležnik vlogo pridevnika, ujema se z osebkom v spolu in številu.

Edina prava pasivna oblika je torej deležnik na *-n -na -no* ali *-t -ta -to*. Glagoli, ki ta deležnik poznajo, opisujejo vse druge oblike z glagolom *biti* in s tem deležnikom. Pasiv je mogoč samo pri direktno prehodnih glagolih, to je tistih, ki imajo predmet v tožilniku.

Pri dovršnih glagolih poznamo torej tele pasivne oblike:

	Ednina		Dvojina		Množina	
			Sedanji čas			
1.	sem	-n -na -no	sva	-na -ni -ni	smo	-ni -ne -na
2.	si	-t -ta -to	sta	-ta -ti -ti	ste	-ti -te -ta
3.	je		sta		so	
			Pretekli čas			
1.	sem bil	-n -na -no	sva bila	-na -ni -ni	smo bili	-ni -ne -na
2.	si bil	-t -ta -to	sta bila	-ta -ti -ti	ste bili	-ti -te -ta
3.	je bil		sta bila		so bili	
			Prihodnji čas			
1.	bom	-n -na -no	bova	-na -ni -ni	bomo	-ni -ne -na
2.	boš	-t -ta -to	bosta	-ta -ti -ti	boste	-ti -te -ta
3.	bo		bosta		bodo	
			Velelnik			
1.	—	-n -na -no	bódiva	-na -ni -ni	bódimo	-ni -ne -na
2.	bodi	-t -ta -to	bódita	-ta -ti -ti	bódite	-ti -te -ta
3.	—		—		—	
			Želelnik			
1.	naj bom	-n -na -no	naj bova	-na -ni -ni	naj bomo	-ni -ne -na
2.	— —	-t -ta -to	— —	-ta -ti -ti	— —	-ti -te -ta
3.	naj bo		naj bosta		naj bodo	
			Pogojnik			
1. 2. 3.	bi bil -a -o	-n -na -no -t -ta -to	bi bila -i	-na -ni -ni -ta -ti -ti	bi bili -e -a	-ni -ne -na -ti -te -ta

Med preteklim in sedanjim pogojnikom v pasivu ni razlike, ker je ne pozna glagol *biti*. Nedoločnik: *biti* + *trpni deležnik*; deležniki niso v rabi, čeprav pozna glagol *biti* deležnik *bivši*; ne govori in ne piše se: *bivši premagan, bivajoč premagan.*

2. »Kako daleč si že s knjigo?« »*Tiska se.* Prvi del *je* že *natisnjen* (= tiskan).« — »Ali *so* moje omare *narejene*?« »Ne še, a bodo kmalu, *se* že *delajo.*« — To *govori se*, kar na jezik pride. Pouči me, kako in kaj všeč *se* Kranjcem *pôje*!

Oblike *tiska se, dela se, govori se* itd. nam povedó, da je nekaj v tisku, delu, govoru, da se z osebkom nekaj godi. Oblika je sicer medialna, pomen pa je pasiven. Večina nedovršnih glagolov trpnega deležnika na *-n -na -no* ali na *-t -ta -to* ne pozna; pa še tisti, ki ga imajo, ga vsaj v sedanjem času trpnega načina ne morejo uporabiti, ker *knjiga je tiskana* pomeni, da je natisnjena, ne pa, da je v delu; *delan* rabimo le v čisto določenih zvezah, n. pr. *na roko delan*, pri čemer ima čisto pridevniški pomen kakor večina teh deležnikov. Kdaj je kaka oblika s *se* medialna, kdaj pasivna, moremo določiti iz smiselnih zvez, n. pr.: *Komaj dva dni je lepo, pa se že popravlja pot.* — »*Kaj še ne boste popravili poti?*« »*Se že popravlja, ta teden smo začeli.*« Po smislu je razvidno, da se v prvem primeru pot sama od sebe popravlja zaradi vremena, da je torej pomen oblike medialen, v drugem primeru pa pasiven, ker delovni odbor trdi, da so s popravljanjem začeli. Prav zaradi tega pa slovenščina pasivnega izražanja s *se* ne ljubi, ker je pogosto dvoumno in zveni nedomače.

Pri nedovršnikih je torej pasivna oblika enaka medialni. Udomačena je le v nekaterih zvezah, drugače jo rajši nadomeščamo z aktivom.

3. Od vlade *predloženi* zakoni *so bili sprejeti* v narodni skupščini. Postave *so utrjene* v navadi. Otok *je obdan* z valovi. *Bil je uničen* od lastne neumnosti (tudi: zaradi lastne neumnosti). Roka ji *je zadržana* od moči neznane.

Če zgornje pasivne stavke izrazimo aktivno, se spremené takole: Zakone, ki jih *je* vlada *predložila, je* skupščina *sprejela*. Navada *utrdi* postave. Valovi *obdajajo* otok. Lastna neumnost (ga) *je uničila*. Neznana moč ji *zadrži* roko.

Primerjanje stavkov nam kaže, da predmet v tožilniku v aktivnem stavku postane osebek pasivnega stavka; osebek aktivnega stavka pa postane povzročitelj glagolskega stanja, izražen pa je na različne načine s predlogi (*od, po, s, z, v, zaradi* ipd.) kot prislovno določilo načina ali vzroka.

4. Tako *sem bil zbit* in *utrujen*, kakor bi bil tri dni mlatil. Brez ključka *je zaklenjeno. Naj bo pozabljeno*, kar je bilo! Zadnja sraga krvi *je prelita. Zagotovljena* je svoboda znanstvenega in umetniškega dela.

Pri sosedovih *se čedi* in *pomiva, kuha se* in *peče* od ranega jutra do pozne noči. Po tvoji volji bom pel: kako *prideluje se* krompir najbolji, kako *odpravljajo se* ovcam garje. Obravnava pred sodišči *se vodi* v jezikih republik.

Trpni način nam pove, kako z osebkom jè, kakšno je njegovo stanje. Zato ga uporabljamo zlasti tedaj, kadar hočemo poudariti to stanje, ne pa, kdo ga povzroča; zato je večina pasivnih stavkov brez povzročitelja in bi v ustreznih aktivnih stavkih morali osebek šele dodajati. Tako izražanje ljubijo neosebni predpisi.

To posebnost slovenščine nam lepo razlaga Fr. Levstik: »Nihče ne pravi: ‚*Bežim, ker sem bil od očeta tepen*'; ampak: ‚*Bežim, ker so me oče tepli*'. Ako bi te kdo vprašal: ‚*Zakaj bežiš?*' in bi mu ti odgovoril: ‚*Ker sem bil tepen,*' te vendar oni ne bo dalje vprašal: ‚*Od koga si bil tepen?*' marveč bi dejal: ‚*Kdo te je tepel?*'«

5. a) Letos *se je* veliko *zidalo* (*naželo, nakosilo* itd.). Pri nas *se* veliko *bere* (malo *piše*). Dolgo *se je govorilo* o tem. V mlinu *se* dvakrat *pove*. Le migaj z jezikom, pa *se* ti *bo govorilo*. Vse se *sme* vprašati, samo to je druga reč, ali *se če* odgovarjati ali *se neče*. *Vzame se* že, *vzame*, le *vrača se* težko. *Se ve*, da ni res (= *seveda* ni res). Govóril je, kar *se dá glasno*.

b) Slabo *se vidi*. Dobro *se čuti*. Nič *se* ne *sliši*. Lepo *se dela* (*orje, pleve, kosi*). Ali *se* kaj rada *reže* (trava)? *Reče se* lahko, *naredi se* težko.

c) Tod *se gre* na Triglav. *Pride se* v eni uri. Z njim *se* lahko *shaja*. No, *se* že *živi*. *Umrje se* tudi brez denarja. Prijetno *se hodi* (*leži, sedi, spi, počiva*).

V gornjih stavkih ni nikjer izražen osebek. Če poskusimo aktivno izraziti isto vsebino, bomo videli, da so osebki čisto nepomembni, zelo splošni in nedoločni. Poudarek je res prav samo na glagolskem dejanju ne gledé na osebek in povzročitelja. Včasih je celo težko določiti, ali je tako izražanje pasivno ali medialno: *lepo se orje*, ker je primerno mokro in zemlja rahla, ugodno vreme; *trava se rada reže*, ker je rosna in zato primerno trda, da se ne podvija, pa tudi zato, ker je kosa ostra in hladno vreme; tako izhajajo vzroki od osebka samega, da včasih kdo pravi, da *se kar samo dela* (*orje*, *kosi*); vendar je pravi povzročitelj zunaj osebka in so izrazi pasivni. Do takih zaključkov pa pridemo le po analizi, pri vsakdanji rabi nimamo ne pasivnega ne medialnega občutka, marveč samo potekanje glagolskega dejanja. Táko brezosebno izražanje je v nekaterih izrazih zelo pogostno in domače. To nam dokazujejo izrazi, kakor *se ve*, *da*, ki se je strnil v prislov *seveda*; tudi *kar se dá* ima danes prislovni pomen *kolikor mogoče*.

Izraze pod *b* bi lahko nadomestili tudi z *nedoločnikom* + *biti*: *slabo je videti* itd. Glagoli pod *c* so neprehodni, njihovo dejanje ne prehaja v aktivu na kak drug predmet, zato tudi nimajo pasivnega deležnika, ki bi zaznamoval stanje po dovršenem dejanju; vendar pa se je brezosebno izražanje v pasivni obliki razširilo tudi nanje, kadar se hočemo omejiti samo na glagolsko dejanje. Vsi ti brezosebni pasivni izrazi se rabijo samo v 3. osebi ednine.

Pomni. Poleg nekaterih domačih pasivnih oblik s *se* so druge prisiljene in tuje, n. pr. *vabi se k obilni udeležbi*, *naproša se*, *sporoča se*, *razglaša se*, *naroča se*, *naznanja se* itd. Zato se v skrbnem jeziku taki rabi ogibljemo in uporabljamo rajši osebno obliko, torej: *sprejemamo(-jo)*, *vabimo(-jo)*, *sporočamo(-jo)*, *razglašamo(-jo)*, *naročamo(-jo)*, *naznanjamo(-jo)* itd.

6. Posebej se ogiblji pri pasivnem načinu takele napačne rabe: Pri tem *se je prezrlo* mal**ega** obrtnik**a**. Vsak dan *se sliši* kak**o** novic**o**. Krivc**a** *se bo kaznovalo*. *Zagrešilo se je* hud**e** napak**e**. Sprejema *se* nov**e** naročnik**e**. V službo *se* **ga (jo)** *sprejme* takoj. Povsod *se* **jo (ga)** *vidi* (*sliši*, *dobi* itd.).

Glagolsko dejanje je izraženo brezosebno v pasivu, zato ne more imeti predmeta v tožilniku. Taka raba nam dokazuje, kako se v

brezosebnem izražanju izgublja čut za trpnost in dobiva nekak aktivni pomen. Tožilniški predmet je osebek teh stavkov, zato niso stavki več brezosebni in jih moramo temu primerno popraviti. To storimo na dva načina: ali jih postavimo v osebni pasivni način: Pri tem *je bil prezrt* mali obrtnik. Krivec *bo kaznovan.* Vsak dan *se sliši* kaka novica. *Zagrešene so bile* hude napake. *Sprejemajo se* novi naročniki. V službo *se sprejme* takoj. Povsod *se vidi, sliši, dobi* itd.; še bolje pa je, če postavimo izraze v aktivni način: Pri tem so *prezrli* malega obrtnika. Vsak dan *slišiš* kako novico... Povsod **jo (ga)** *je videti, slišati, dobiti* itd.

V brezosebni pasivni rabi ne smemo osebka izražati s tožilnikom; če mora biti osebek izražen, rabimo osebno pasivno zvezo ali pa aktiv.

Pomni. Z gornjimi primeri ne smemo zamenjevati takih primerov, kjer so zaimki upravičeni rodilniki, odvisni od kakega nedoločnega ali glavnega številnika od 5 dalje ali kakega drugega količinskega izraza, n. pr.: Koliko *se* jih *sprejme?* (= koliko jih je mogoče sprejeti?) Nič *se* ga *ne vidi* iz vode (namreč kola pod mostom). Koliko glasov se je slišalo? *Slišalo se* jih je sto.

Nedoločnik

Kaj je. — *Govoriti* je srebro, *molčati* pa zlato. *Umreti*, bratje, težko ni, *pustiti* nade, to boli. Naročili so *jesti* in *piti* za cel teden. Sramoval se je *priznati.* Še danes mora *biti rešen.*

V gornjih stavkih bi nekatere nedoločnike lahko nadomestili s samostalnikom (*govor, molk, smrt, jed, pijača*). Glagolska narava te oblike se kaže v tem, da ima predmete kakor glagol in ne podrednih prilastkov kakor samostalnik (*pustiti nade — zapustitev nad*). V vseh drugih pogledih pa je oblika nedoločena, ker ne ločimo ne osebe ne števila ne časa ne naklona in se nikakor ne pregiblje; od tod tudi ime nedoločnik ali infinitiv.

Nedoločnik (infinitiv) je nepregibna glagolska oblika, ki ima naravo samostalnika in glagola.

Raba. — 1. Lahko je *raniti*, a težko *ozdraviti.* — Dolgo ni mogel *zaspati.* Na to ne maram *misliti.* Znaš *brati*? *Delati* ne znam,

prositi me je sram. *Vedeti* je treba, kdaj je čas *molčati* in kdaj *govoriti*. — Nihče ne sme *uporabljati* pravice zasebne lastnine v škodo ljudske skupnosti. V družini narodov bodo morali slovenski narod *spoštovati* in mu *priznati* pravico do svobode. Ta sramota ne sme *biti pozabljena*. Žal mi je, da moram tako mlad *umreti* in ne *dočakati* tega, za kar smo se borili. Če nočeš *biti* kriv očetove smrti, se takoj vrni!

V teh primerih nahajamo nedoločnik v zvezi z glagoli, s pridevniki in samostalniki. Takih izrazov je veliko in je taka raba nedoločnika najpogostnejša. Kadar ima nedoločnik še posebna določila, ga občutimo kot nekak skrajšan stavek brez osebne glagolske oblike, bodisi da nadomešča predmetni ali prilastkov odvisnik. V zadnjem primeru ga ločimo od celotnega stavka z vejico, n. pr.: *Imel je resno voljo, povrniti storjeno škodo* (= *da povrne...*). *Nikdar več se mu ne bodo povrnile želje, po Dunaju razsajati* (= *da bi po Dunaju razsajal*).

Nedoločnik največkrat dopolnjuje glagole, pridevnike ali samostalnike.

2. Kaj mi je *začeti*! Mati, mamica, *biti* mi ni več doma. Da mi je za zarjo *pogledati* in kaj ljubega, dobrega ti *povedati*, o domovina! Ni nam srečnim *biti*. — Zasebno lastnino je *môči* omejiti ali razlastiti, če to zahteva splošna korist.

V teh stavkih je nedoločnik zvezan z glagolom *biti* v 3. os. edn., oseba pa je izražena v dajalniku. Če ima glagol *biti* kako dopolnilo, se ravna po osebi v dajalniku.

Nedoločnik v zvezi z glagolom biti in osebo v dajalniku izraža nujnost in možnost dejanja.

3. Kar koj ga imaš *oddati*! Imam nekaj važnega *govoriti*. Na tisti dan nimaš nobenega dela *storiti*!

V zvezi z glagolom *imeti* izraža nedoločnik zapoved ali prepoved; *imeti* bi lahko nadomestili z *morati* ali *ne smeti*.

Glagol *imeti* v zvezi z nedoločnikom izraža nujnost dejanja.

4. Dal je *postaviti* novo hišo. Ni mu dala *govoriti*. Dal je *zažgati* vso vas in *postreliti* vse moške; mrličev ni pustil *pokopati* tri dni, šele potem jih je dal *zagrebsti*. Stvar se dá *popraviti*.

Glagol *dati* v teh zvezah pomeni povzročitev ali dopustitev dejanja, medtem ko pustiti pomeni samo dopustitev in nikoli povzročitve; zato ju ne smemo zamenjavati. Izraz *se dá* pomeni možnost (*je mogoče*).

Pomni. Pri nedoločniku ne smemo uporabljati predloga *za*, n. pr.: *Veliko je imel za govoriti. Saj ni za povedati. Nimam nič za brati (jesti, piti). Dal mu je za prodati.* Namesto tega govorimo: *Veliko je imel govoriti. Saj ni, da bi povedal* ali: *Saj se ne dá povedati. Nimam nič, kar (da) bi bral* ali: *Nimam kaj brati. Dal mu je, da bi prodal* ipd.

Namenilnik

Kaj je. — Tja na samotni grob partizana v gozdu hodi *žalovat* starka mati. Gospodar odide gosta *sprejemat* in *gostit*. Blaž, nič ne hôdi rose *otepat* in *kričat* po vasi. Vsak dan je vabil *pit* in *pet* v gostilno. Mati je poklicala sina *jest*. Hodil *se* je *strič* in *brit* kar čez cesto. Vsak je znal za vse trpeti, eden šel za vse bi *umret*. Hčer je poslal *iskat* knjige. Ne pošiljaj tja otrok jagode *nabirat*! Ne gôni me *kosit* in *sekat* v tuje! Pridi *se gret*! Vsako jutro *se* je hodil *umivat* k studencu. Pojdi si *sest* ali *leč*!

Ležeče tiskane oblike so kakor nedoločniki brez *-i*; narejene so večinoma iz nedovršnih glagolov, le redko tudi iz dovršnikov. Stojé redno za glagoli premikanja ali takimi, ki premikanje povzročajo; nadomestili bi jih lahko z odvisniki: *...da bi sprejemal in gostil, ...da bi roso otepal in kričal po vasi, ...da pokosi travo,... da bi prišli in pili in peli...* Ti namerni odvisniki kažejo, da nam oblika na *-t* ali *-č* za glagoli, ki pomenijo ali povzročajo premikanje, izraža namen. Zato imenujemo to obliko namenilnik ali supin. Oblika se ne dá pregibati in je neosebna. Trpnega načina ne pozna, pač pa medialnega.

Namenilnik nam pri glagolih, ki pomenijo ali povzročajo premikanje, rabi za izražanje namena.

Raba. — 1. Sina je dal *učit* v delavnico. Janez je dal obleko *delat*. Pozimi dajo predivo *prest*, pomladi pa tkalcu platno *tkat*. Ne dajaj prehitro *tiskat* svojih izdelkov!

Glagol *dati* ima v teh stavkih isti pomen kakor *poslati*, torej povzroča premikanje. *Obleko*, *predivo*, *platno* so namenilnikov predmet, ne pa predmet glagola *dati*, saj dajemo krojaču blago, da nam naredi obleko itd.

Glagol dati v pomenu poslati se veže z namenilnikom.

Pomni. Od namenilnika je treba ločiti tako imenovani kratki nedoločnik (brez *-i*), ki se pogosto rabi v pogovornem jeziku: Pojdimo *spát!* Ne morem *spáti*, v pogovornem jeziku: Ne morem *spàt*. — Cilka gre na potok *prát*. Ne more *(o)pràt (opráti)*, ker nima mila.

2. Navsezgodaj je hitel *kosit*. Navsezgodaj je hitel *kosíti*. — Mati je ukazala hčeri seno *sušit*, dekli pa pšenico *žet*. Mati je hčeri ukazala seno *sušiti*, dekli pa pšenico *žeti*. — Ne pustim te *sekat* drv. Ne pustim ti *sekati* drv. — Mati brani sinu *pit*. Mati brani sinu *piti*. — Ne maram *plet*, hočem jagode *brat*. Ne maram *pleti*, hočem jagode *brati*. — Ne morem *kosít*, moram *orat*. Ne morem *kosíti*, moram *orati*. — Hotel je *jest* in *spat*. Hotel je *jesti* in *spati*. — Nameraval je v mesto usnje *kupovat*. Nameraval je v mestu *kupiti* usnje.

V teh dvojicah stavkov stoji za osebno glagolsko obliko istega glagola zdaj namenilnik, zdaj nedoločnik, kakor terja pomen. Glagol *hiteti* pomeni: a) *hitro kam iti* ali b) *hitro kaj delati*; prvi pomen terja zvezo z namenilnikom, drugi z nedoločnikom.

Glagoli *ukazati*, *pustiti*, *braniti*, *marati*, *hoteti*, *moči*, *morati*, *nameravati* ipd. ne pomenijo premikanja neposredno, a ga posredno lahko povzročajo: *ukažem*, *pustim*, *branim* itd. iti *sekat*, *brat*, *kupovat* itd. Izraz premikanja je tako splošen, da za razumevanje ni potreben, a zvezo z namenilnikom terja tudi zamolčan. Kadar taki glagoli ne povzročajo premikanja, marveč merijo neposredno na kako drugo dejanje kot svoj predmet, se vežejo z nedoločnikom: *ukažem*, *branim* itd. *sekati*, *brati*, *kupovati* itd.

3. Potlej pojdeva orožja *izbirat*. V nedeljo popoldne je šel Luka kôscev *prôsit*. Midva bova rajši hodila rakov *lovit* in zajcev *gonit*.

V teh primerih stoji namenilnikov predmet v rodilniku. Postavili bi ga lahko tudi v tožilnik, kar je danes redna raba v knjižnem

jeziku. Pri starejših pisateljih in zlasti v štajerskih narečjih pa je rodilnik zelo redna raba.

4. a) Pojdi, Minka, *zapri* duri! Pojdite, *povejte* bratom! Teci brž in *povej* stricu veselo novico! Zdravnik naj pride in *pogleda* bolno mater!

b) Zdaj pa le pojdite, *da* konja *izbereva*! Daj, *da naredim* obleko! Pošlji koga, *da kupi* olja! Zdravnik je prišel, *da ustavi* kri in *zašije* rano.

c) Šli so *in povedali* bratom. Zdravnik je prišel *ter ustavil* kri in *zašil* rano.

V gornjih stavkih imamo namesto namenilnika za glagolom premikanja pod *a* velelnik ali želelnik v vezalnem ali brezveznem priredju, pod *b* odvisnike z veznikom *da* (namerni odvisnik), pod *c* pa vezalno priredje s povednim naklonom. Tako se ogibljemo namenilniku pri dovršnih glagolih, ker ga pri njih ne stavimo radi.

Deležniki

Deležnik na -e. — *Molčé* trobental bo. Čuj, duri tam *ječé* zaškripljejo. Na pragu *stojé*, jaz oziram se v svet. *Gredé* v mesto, se je ustavil pri nas. *Skakaje* okoli hiše, si je zlomil nogo. *Igraje* narediš to danes. In glej, mladenek cvetni zbor, slavilno pesem *prepevaje*, srebrne strune *prebiraje*, privrè čez prag na beli dvor. Prijazno *meketaje* vrh skale, sta kozi vabili k sebi ovce pod seboj. Žena je *opotekaje se* stopila za njó.

Ležeče tiskane oblike so tvornosedanji deležniki na *-e*. V živi rabi so samo oblike nekaterih nedovršnih glagolov. V stavku nam rabijo kot prislovna določila načina, časa, dopustitve in vzroka, toda poudarek ni na zvezi med obema glagolskima dejanjema, marveč na hkratnosti obeh dejanj. Kadar ima deležnik poleg sebe kako prislovno ali predmetno dopolnilo, ga ločimo z vejico od osebnega glagola.

Tvornosedanji deležnik na *-e* je živ le pri nekaterih nedovršnih glagolih, zlasti pri glagolih III. vrste *(bežáti — bežé)*, V. vrste 1. in 2. razreda *(igráje, dremáje)* in pri glagolih VI. vrste *(kupujé*, danes

navadno že *kupováje)*. Izven teh še *vedé*, *gredé*. Drugod, tudi v IV. vrsti, je danes že izumrl. Rabi se prislovno in izraža hkratnost z drugim dejanjem.

Deležnik na -č. — 1. Uprl je vame svoj *proseči* pogled. Njegov pogled je bil *proseč*. Nikar se ne boj, saj čuva *ljubeča* te mati! Ne straši več je trnovka *bodeča*. Čelo vrh globoko *ležečih*, *mŕjočih* oči je bilo nagubančeno. Za tabo solz potok *lijoč*, oči *gasnoče*, cvet *venoč*. *Čujočim* niso mogli blizu. Med *tuleče* rjovenje granat se mešajo *tožeči* vzdihi ranjencev. *Moreče* skrbi za golo življenje so izginile iz današnjih tovarn.

Ležeče tiskane oblike so tvornosedanji deležniki na *-č*; delamo jih samo od nedovršnikov; od dovršnikov ga ima le glagol *reči*: *rekóč*. Po osnovi in izvoru so to glagolske oblike, po obrazilih in stavčni rabi pa pridevniki; v stavku nam rabijo kot prilastki ali samostalno rabljeni pridevniki in se spreminjajo oblikovno kakor drugi pridevniki, le stopnjevanja z obrazili ne poznajo. Ker imajo torej »delež« pri glagolu in pri imenih, jim pravimo deležniki (participi); včasih jim pravijo tudi glagolski pridevnik (n. pr. v srbohrvaščini). Vejico pišemo pri taki rabi deležnikov kakor pri pridevnikih.

2. Zaznamoval jim čela sem *preteč* in pa *svareč*. Počasi so lezli v hrib *sopeč* in *hropeč*. — Žena je *ljubeče* pogledala moža in ga *goreče* prosila pomoči. *Želeč* jim lahko noč, so se poslovili.

Tvornosedanji deležnik na *-č* nam rabi v stavku tudi kot prislovno določilo; v tem primeru ohrani obliko imenovalnika edn. m. v vseh zvezah ali pa si celo privzame prislovno pridevniško obrazilo *-e*. Živa je le prislovna raba, pridevniška pa samo takrat, kadar je deležnik že postal pravi pridevnik. Prislovna oblika na *-če* je torej že prislov iz pridevnika. Primerjaj: *goreč* (= *ko goriš*) *prosiš* in *goreče* (kako?) *prosiš*. Rabi nam enako kakor deležnik na *-e*. Nadomestuje načinovne in časovne odvisnike, lahko pa tudi člen priredja: *želeč* jim lahko noč, so se poslovili = želeli so jim lahko noč in se poslovili. Vejico postavljamo kakor pri deležniku na *-e*. Nekateri teh deležnikov so postali pravi pridevniki: *vroč*, *rdeč*, *boleč*, *sloveč*, *mogoč*, *boječ*.

3. *Vojskujoče se* države potrebujejo denarja. Ne maram fantov, *boječih se* vsakega grma. — *Lotevajoč se* novega dela, so zapeli veselo pesem. *Opiraje se* na palico, se je spravil za mizo.

Tudi povratni glagoli imajo tvornosedanji deležnik na *-č* (in *-e*). Naj bodo prilastki ali prislovi, ohranijo pri sebi povratni zaimek *se*.

Pomni. Nekatere teh deležnikov čutimo kot izrazite pridevnike, n. pr. *boječ, bleščeč, smejoč* itd.; v takih primerih povratni zaimek odpade: *boječ* otrok.

Deležnik na -ši, -vši. — 1. *Rekši* je vzel gospod Benjamin luč in odšel. *Prišedši* mimo okna, je Martinek zagledal Kvasa. »Vidiš, kako te prav uči,« je dostavila žena, *stopivši* v izbo. *Pozabivši*, da ni doma, je začela preurejati sobo po svojem okusu. Pregledala je vse kote, *začenši* v kleti pa do podstrešja.

Teh deležnikov imamo v živi ljudski govorici le malo. Delamo jih samo od dovršnih glagolov in izražajo zmeraj dejanje, ki se je izvršilo pred dejanjem drugega glagola; po načinu so aktivni. V stavku nam rabijo prislovno in nadomeščajo časovne, vzročne ali načinovne odvisnike: *Ko je to rekel, je vzel...*; *ker je pozabila, da ni doma...; pregledala je vse tako, da je začela v kleti pa vse...* Vendar pa vsaj nekatere gornje primere lahko razrešimo tudi v priredja: *Pozabila je*, da ni doma, in je začela preurejati sobo po svojem okusu. Pregledala je vse kote, *začela je* v kleti... To so torej okrajšani stavki, ki jih uporabljamo zlasti tedaj, kadar med stavki ni poudarjena zveza, le preddobnost. V taki prislovni rabi se ti deležniki ne pregibljejo. V knjižno slovenščino jih je uvedel Matevž Ravnikar, a zaradi nenavadnosti in tujosti je naperil Prešeren nanj puščico: »*Gorjancev naših jezik potujčevavši, si kriv, da kolne kmet, molitve bravši.*« Prešeren je namenoma rabil obakrat nedovršnika, čeprav je Ravnikar večinoma prav rabil dovršnike, le prepogosto.

Pomni. Včasih se *rekši* rabi tudi v pomenu *rekoč*, n. pr.: Slednjič ga je zavrnil, *rekši:* »Kaj pa to tebi mar!«

2. *Prišedše* goste so vsi glasno pozdravili. *Vstopivšemu* junaku so vsi čestitali. *Bivša* tovariša v boju sta se po dolgih letih spet

pozdravila. — Dečka sta *skrivši* uhajala z doma. Sirota je hodila *oprimši (oprijemši)*. *Pozabivši* je pustila ključe tukaj. *Oprtiv* je nesel težak koš v hrib. Tat je hodil zmeraj *prihúliv*. Šla v *pustiv* je sreča naša.

Gornji deležniki so prilastki ali prislovna določila. Takih primerov imamo v slovenščini le prav malo. Nekateri so postali že čisto pridevniki *(bivši)*, drugi pa prislovi, da ne čutimo več deležnika *(skrivši, pozabivši, oprimši, oprijemši, namerši* = slučajno*)*; *oprtiv, prihúliv, skloniv, pustiv* so ostanki starih deležnikov, danes prislovi.

Opisni deležnik na -l. — 1. Kakor je kozi *odtekla* tista pregrešna kri, ki jo je *zapeljevala*, tako je *bila* zdrava. *Umrli* so, *padli* so, bojevniki in mučeniki, toda njihov sen o svetlejšem, človeka vrednem življenju, ni *umrl. Vpil, klel, grozil, zmerjal*, hkrati pa *tulil, zdihoval* in *obupoval*, vse je nesrečnik *počel* tisto uro najhujšega trpljenja.

Opisni deležnik na *-l* poznamo iz vseh sestavljenih časov in naklonov. Imajo ga vsi glagoli, ker sicer ne bi mogli delati časov in naklonov. Srečujemo ga navadno v zvezi s pomožnim glagolom *biti*, le pri naštevanju tesno povezanih dejanj pomožni glagol izpuščamo. Ravna se v spolu in številu po osebku, pri brezosebni rabi pa stoji v sr. sp.

2. *Osirotelih* otrók so se usmilili *odrasli. Ozeble* in *otekle* roke so bile čisto *premrle. Porumenelo* listje že odpada. *Zagorela* lica so mu bila vsa *upadla* in *obledela. Gnilo* sadje je škodljivo.

Opisni deležniki na *-l* imajo v zgornjih stavkih pasivni pomen in izražajo stanje. Narejeni so od neprehodnih glagolov, ki prvotno niso poznali trpnega deležnika na *-n* ali *-t*; danes pogosto slišiš pri glagolih I. in II. vrste tudi: *premrt, odraščen, ozeben, ognit* itd.

Trpni deležnik na -n, -t. — 1. Ura *zamujena* ne vrne se nobena. Po koščenem obradku so rasle *zapuščene* ščetine, ki so *zmršene* in *nerazčesane* pričale, da je bil lastnik *zanemarjen*. Kakor *dobljeno*, tako *izgubljeno*. Stal sem kakor *pribit*. S slamo *pokrita* streha je bila na več krajih *predrta. Ubiti* kramar je nekatero noč

izzival. Na nosilih leže *ranjena* telesa borcev za svobodo. Namesto *potrtih* in *skrušenih* ljudi so videli *nasmejane* obraze. Roke *mučenih, poklanih, postreljenih, ubitih* in vseh padlih so to noč segle po meni.

Večina prehodnih dovršnih glagolov pozna trpnopretekli deležnik na *-n* ali na *-t*. Izraža nam stanje, ki je nastopilo po izvršenem dejanju. Tudi od nekaterih nedovršnikov imamo ta dva deležnika, n. pr.: *kuhan, pečen, tepen, čaščen, učen, slavljen, pisan, klan les, lito železo, s slamo krit* itd.; vendar imajo ti deležniki danes izrazito pridevni pomen in izražajo stanje, ki je nastopilo po izvršenem dejanju *kuhanja, pečenja, tepenja* itd. Če v sedanjiku rečem: *meso je kuhano*, nihče ne bo tega razumel tako, da se meso kuha, marveč, da je kuhanje že končano in je meso skuhano. Zato tega deležnika ne moremo rabiti pri opisovanju pasiva za nedovršnike. V stavku so pridevniki in se vežejo z drugimi stavčnimi členi kakor pridevniki in samostalniki. Kateri glagoli imajo obliko na *-n*, kateri na *-t*, preglej po vrstah!

2. Če so se naveličali, morajo pač delati *naveličani. Sesedeno* ali *sesirjeno* mleko imamo poleti radi. Vsi so bili *začudeni*. Vstal je lepo *naspan* in *spočit*.

Gornji deležniki so narejeni od povratnih glagolov, ki se sicer zmeraj uporabljajo s povratnim zaimkom *se*. Nekateri teh glagolov imajo tudi trpnopretekli deležnik, v katerem *se* odpade. Taki deležniki, tudi iz prigodnih povratnikov, so še: *usmiljen, zavzet, skesan, razgledan, razkoračen, razpočen, prenagljen, zagrizen, zagledan, preobjeden, razcveten* itd. Večino teh deležnikov občutimo danes kot prave pridevnike.

3. Krjavelj je bil *zanemarjeno* oblečen. *Ubito* mu je zvenel glas. *Narejeno (naučeno, učeno, zavito, odkrito, pretkano)* je govoril.

V zgornjih stavkih imajo trpnopretekli deležniki vlogo prislovnega določila. Prislovna oblika je narejena kakor pri pridevnikih.

Glagolnik

Oblika. — 1. Ko se je naveličal *pisanja*, se je lotil *branja. Kopánje* lazov v poletni vročini je drugače težko delo kakor *kópanje* v hladni vodi. Čez nekaj časa sem zaslišal iz hiše *govorjenje*, nato

vpitje, kričanje, ihtenje. To je *spreminjevanje, razdruževanje* in *spajanje* brez *počitka.*

Ležeče tiskane besede so po obliki samostalniki, izražajo pa glagolske oblike (osebne ali neosebne): Ko se je naveličal *pisati... Kopáti* laze... *kópati se.* To se *spreminja, razdružuje* in *spaja, ne da bi kaj počílo.* Medtem ko nam osebne glagolske oblike kažejo dejanje, kako ga opravlja osebek, nam samostalniki povedó le ime dejanja; imenujemo jih glagolnike.

2. a) oranje, brananje, kopánje, vpréganje, razbijanje, čakanje, pridobivanje, delovanje, zalezovanje, ponavljanje; vpitje, gretje, pitje; gorenje, izgorévanje, grmenje, bliskanje, bivanje, bahanje, dihanje, bedenje, spanje, kmetovanje; čutje, bitje, žitje.

Vsi zgornji glagolniki so narejeni z obrazilom *-je-* na osnovi navideznega trpnega deležnika na *-n, -t*; navideznega zato, ker včasih ustrezni glagol nima tega deležnika; tudi nima nobeden gornjih glagolnikov kakega trpnega pomena, vsi pomenijo tvornost. Vsi so narejeni iz nedovršnikov, prehodnih in neprehodnih; samo glagolniki iz nedovršnikov res zaznamujejo glagolsko dejanje v teku. Zato je ta oblika glagolnika tako razširjena, da nam velja za glagolsko obliko in ne za samostojno besedo; v slovnici šteje za pravi glagolnik.

Glagolnik delamo navadno le iz nedovršnikov, in sicer z obrazilom *-je* na osnovi navideznega trpnega deležnika na *-n, -t.*

b) Jutri bo dela z *žetvijo.* Med *košnjo* ne morem nikamor. *Paša* nam je bila najljubše *opravilo.* Odšel je v *službo.* Pri *tepežu* je dobil prasko. Med *trgatvijo* je veselo po vinogradih. Ni je zoprnejše stvari ko *selitev.* Z *vožnjo* je precèj zaslužil. Sedi zaradi *kraje. Vaja* dela mojstra. Strudila ga je *hoja. Svarilo* ni izdalo.

Z *molkom* najbolje odgovoriš. Jutri pojdem spet na *lov.* Na *begu* se je izgubil. Po *govoru* sem ga spoznal.

Tudi ti ležeče tiskani samostalniki izražajo glagolsko dejanje, a nimajo oblike glagolnika na *-je*; izpeljani so iz glagolskih osnov s priponami *-tev, -nja, -ja, -ba, -lo, -ež* ali pa so brez pripone. Tudi ti so od nedovršnikov in bi jih lahko nadomestili z glagolskimi oblikami: Jutri začnemo *žeti. Dokler kosimo,* ne morem nikamor.

Pasti mu je bilo najljubše *opravilo*. Odšel je *služit*. *Ko se je tepel*, je dobil prasko. *Kadar trgajo... Ko (ker, da)* je vozil... Sedi zaradi tega, *ker je kradel*. *Če molčiš (molčé)*, najbolje odgovoriš. Jutri pojdem spet *lovit*. *Ko je bežal...*

Po pomenu so torej tudi ti izrazi glagolniki, a jih ne občutimo kot glagolske oblike, marveč kot samostojne besede. Vendar je njih glagolniški pomen tako močan, da pri večini ustreznih glagolov ne rabimo rednih glagolniških oblik na *-je*: *žetje*, *košenje*, *pásenje*, *služenje*, *trganje* (ima drug pomen), *seljenje*, *voženje*, *kradenje*, *vajenje* ali *vadenje*, *hojenje* ali *hodenje*, *lovljenje*, *bežanje* ipd. V mnogo primerih pa imamo seveda poleg takih samostalnikov tudi glagolnik na *-je*.

Nekateri nedovršniki izražajo glagolnik s posebnimi besedami na pripone *-tev*, *-nja*, *-ja*, *-ba*, *-lo*, *-ež* ali pa brez pripone.

c) Posrečil se mu je *dokaz* resnice. Mesto so zavzeli z nenadnim *napadom*. Stavil je *predlog* za *nakup* blaga. Napravil bom še ta *poskus*.

Imam *opravek* v mestu. *Začetek* je najtežji. *Povratek* ni mogoč. Prihajam po očetovem *naročilu*. Vesel je bil *spremembe*. To pomeni veliko *pridobitev*. *Presoja* položaja je bistra. *Zasedba* vlog je dobra. *Izguba* teh čet pomeni *okrepitev* sovražnika.

Ves se je tresel od *razburjenja*. Ne *združenja*, ločitve zdaj so časi. Pokopalo ga je *nagnjenje* k pijači. *Ponižanje* mu je hudo delo. Na obrazu sem mu bral *začudenje*. Prišlo je *spoznanje*. Najprej je zavladalo *presenečenje*, potem *navdušenje*.

Ležeče tiskani samostalniki so iz ustreznih dovršnikov. Po obliki so korenski (zloženi ali nezloženi), izpeljani s priponami *-ek*, *-tev*, *-lo*, *-ba* ali pa iz trpnega deležnika z obrazilom *-je* kakor redni glagolniki. Kakor druge glagolnike bi tudi te lahko zamenjali z glagolskimi oblikami: *Posrečilo se mu je, da je dokazal resnico (dokazati resnico)*. *Imam opraviti v mestu*. *Ves se je tresel, tako je bil razburjen*. Toda ti glagolniki pomenijo v prvi vrsti učinek dejanja, stanje, ki je nastopilo po dovršenem dejanju, torej trpnost; včasih pa pomenijo tudi dejanje, n. pr. Imam *opravek* v mestu (= imam *opraviti*). Posrečil se mu je *dokaz* (= posrečilo se mu je

dokazati). Če rečem: *koj po prehladu je legel*, mi pomeni tu *prehlad* tisto zadnjo stopnjo dejanja, ko se je *prehlajenje* dovršilo; toda največkrat nam pomeni *prehlad* učinek te dovršitve, isto kakor *prehlajenje* ali *prehlajenost*. Tak trpni pomen imajo še n. pr.: *razburjenje*, *ponižanje*, *razočaranje*, *navdušenje*, *presenečenje*, *prepričanje*, *utrujenje* itd. Učinek nam pomenijo kar skoraj vsi glagolniki iz dovršnikov: *vprašanje*, *odgovor*, *dovoljenje*, *osvobojenje*, *zedinjenje*, *spoznanje*, *opozorilo*, *priznanje*, *podpis*, *založba*, *izobrazba*, *podelitev* itd. Samostalniki iz dovršnikov navadno pomenijo stanje ali učinek po dovršenem dejanju, včasih pa lahko tudi dejanje.

Pomni. Tudi nekateri nedovršniški glagolniki pomenijo učinek poleg dejanja: *žganje* (apna — pijača), *žaganje* (hlodov — odpadki izpod žage), *pisanje* (delo — pismo), *branje* (delo — kar berem), *domovanje* (dom), *stanovanje* (kjer stanujem), *pečenje* (delo — pečenka), *cvrtje* (delo — jed), *pletenje* (delo — izdelek), n. pr.: *Motila se je s pletenjem. Zataknila je iglo v pletenje; pletenje ji je padlo v naročje.*

Raba. — 1. *Posvetovanje* ministrov je trajalo dolgo v noč. *Zdihovanje* ranjencev je pretresalo kosti. *Reševanje* ranjencev je bilo zelo težavno. *Obiranje* sadja je šlo hitro od rok. *Zbiranje* učencev ni dovoljeno.

Prisluškovanje razgovoru ga je zapeljalo. *Zaupanje* v zmago mu daje moč. *Obup* nad rešitvijo ga je ugonobil.

Glagolniki so samostalniki po obliki in zvezi. Glagolski osebek in tožilniški predmet sta izražena s prilastkom v rodilniku. Kadar tak rodilnik nadomešča osebek, je osebkov, kadar pa predmet, je predmetni rodilnik. Dajalniški in predložni predmeti postanejo glagolniški prilastki v isti obliki. Pri glagolnikih od neprehodnih glagolov ni težko določiti vrsto rodilnika; pri glagolnikih iz prehodnikov pa lahko nastanejo dvoumja. *Zbiranje učencev ni dovoljeno* lahko pomeni: a) *Da bi učenci (kaj) zbirali, ni dovoljeno.* b) *Da bi se učenci zbirali, ni dovoljeno.* c) *Da bi (kdo) učence zbiral, ni dovoljeno.* Taka dvoumna raba ni dobra.

2. Zaradi takega glagolniškega vezanja je nevarno, da se v stavku nakopiči preveč rodilnikov. Tak stavek je težko razumljiv in nejasen. V napisu *Proslava obletnice podpisa prijateljske pogodbe* so 3 glagolniki *(proslava, podpis, pogodba)* in 3 drug od

drugega odvisni rodilniki; če srednji glagolnik izrazimo z osebno glagolsko obliko *Proslava obletnice, kar je bila podpisana prijateljska pogodba*, izgine teža teh samostalniških skladov. — *To je posledica globoke družbene preobrazbe osnov naše nove države* ima 3 stopnje med seboj odvisnih rodilnikov, pri čemer ima prva stopnja 3 rodilnike, druga 1, tretja pa zopet 3; tako izražanje je temno in težko, zato je treba glagolnik *preobrazba* izraziti z osebno glagolsko obliko; pri tem se pokaže tudi slabost besede *preobrazba*, ker nima pravega slovenskega ustreznega glagola *(preobraziti* = slov. *spremeniti)*: *To je od tod, ker so se osnove naše nove države tako globoko družbeno spremenile.*

Glagolniku se ognemo, kadar bi nastala dvoumja ali bi se nakopičilo preveč rodilnikov. Splošno pa veljaj: rabi kolikor mogoče osebne glagolske oblike!

Izpeljava glagolov

Kako se delajo. — Glagoli se lahko delajo: a) iz korena in se zato imenujejo korenski (n. pr. *bosti* iz korena *bod-*, *plesti* iz kor. *plet-*, *dati* iz kor. *da-* itd.); b) iz imen (samostalnikov, pridevnikov itd.) in jim zato pravimo imenski (n. pr. *o-glušeti* iz pridevnika *gluh*, *grebenati* iz samost. *greben*, *u-tihniti* iz prid. *tih*); c) iz drugih glagolov in so zato glagolski (n. pr. *migniti* iz glag. *migati*, *dajati* iz glag. *dati*, *spletati* iz glag. *splesti*).

Izpeljava po glagolskih vrstah. — I. Pas-ti, pas-e-m; les-ti, (< lez-ti), lez-e-m; pas-ti (< pad-ti), pad-e-m; pomes-ti (< -met-ti), po-met-e-m; zeb-s-ti, zeb-e-m; sop-s-ti, sop-e-m; ple-ti (< plev-ti), plev-e-m; reč-i (< rek-ti), reč-e-m (< rek-e-m); strič-i (< strig-ti), striž-e-m (< strig-e-m); ože-ti (< ožem-ti), ožm-e-m; začeti (< začen-ti), začn-e-m; mle-ti (< mel-ti), mel-je-m; umre-ti (< umer-ti), umrem (< umər-e-m); zna-ti, zna-m (< zna-je-m); de-ti, de-je-m > de-m; kli-ti, kli-je-m; ču-ti, ču-je-m.

Pri glagolih prve vrste je nedoločniška osnova enaka glagolskemu korenu. Zato imenujemo to vrsto kar korensko vrsto. V sedanjiku pa se na koren pritika sedanjiška pripona, da dobimo sedanjiško osnovo.

II. a) Vzdig-ni-ti, vzdig-ne-m; gas-ni-ti, gas-ne-m; vr-ni-ti (< vrt-ni-ti), vr-ne-m (< vrt-ne-m); to-ni-ti (< top-ni-ti), to-ne-m (< top-ne-m; prim. utopiti);

b) usah-ni-ti, usah-ne-m (prim. pridev. suh); otrp-ni-ti, otrp-ne-m (prim. pridev. trp-ek); potih-ni-ti, potih-ne-m (prim. prid. tih);

c) pih-ni-ti, pih-ne-m (< pihati); mig-ni-ti, mig-ne-m (< migati).

Glagoli druge vrste so povečini korenski (a), manj je imenskih (b) in glagolskih (c).

III. a) Bed-e-ti (= *bəd-*), bed-i-m; trp-e-ti, trp-i-m; gor-e-ti, gor-i-m; krič-a-ti (< krik-e-ti), krič-i-m (krik-i-m, prim. krik-ni-ti);

b) bobn-e-ti, bobn-i-m (< samost. boben); um-e-ti, um-e-m (< samost. um); bogat-e-ti, bogat-i-m (< pridev. bogat).

Glagoli tretje vrste so korenski (a) in imenski (b).

IV. a) Del-i-ti, del-i-m (< samost. del); govor-i-ti, govor-i-m (< samost. govor); poln-i-ti, poln-i-m (< prid. poln); bel-i-ti, bel-i-m (< prid. bel); suš-i-ti, suš-i-m (< prid. suh);

b) gon-i-ti, gon-i-m (< gnati); nos-i-ti, nos-i-m (< nesti); vlač-i-ti, vlač-i-m (< vleči).

Glagoli četrte vrste so zvečine imenski (a), nekateri pa tudi glagolski (b), vendar z drugo prevojno stopnjo.

Nekateri glagoli IV. vrste imajo vzročni (kavzativni) pomen, n. pr. *buditi* (= povzročiti, da kdo bedi), *položiti* (napraviti, da kdo ali kaj leži), *moriti* (povzročiti, da kdo umre), *točiti* (= povzročiti, da kaj teče) itd.

V. Glagoli pete vrste so 1. korenski, 2. imenski in 3. glagolski.

1. Stl-a-ti (< stəl-a-ti), stel-je-m; glod-a-ti, glo-je-m (< glod-je-m); lag-a-ti, laž-e-m (< lag-je-m); pis-a-ti, piš-e-m (< pis-je-m); mazati, maž-e-m (< maz-je-m); kov-a-ti, ku-je-m; suv-a-ti, su-je-m.

Korenski so vsi glagoli 2. in 3. razreda.

2. Bobn-a-ti, bobn-a-m (< boben); brzd-a-ti, brzd-a-m (< brzda); čar-a-ti, čar-a-m (< čar); igr-a-ti, igr-a-m (< igra); konč-a-ti, konč-a-m (< konec); ropot-a-ti, ropot-a-m *in* ropoč-e-m (< ropot-je-m; *iz* ropot); drget-a-ti, drget-a-m *in* drgeč-e-m (< drget-je-m; *iz* drget).

Imenski glagoli te vrste gredo v prvi in nekateri zaradi sedanjika hkrati tudi v 2. razred.

3. a) Da-j-a-ti, da-je-m (< da-ti); po-znav-a-ti, po-znav-a-m (< zna-ti); u-bij-a-ti, u-bij-am (< biti); skriv-a-ti, skriv-a-m (< skriti); obuv-a-ti, obuv-a-m (< obuti); zbir-a-ti, zbir-a-m (< brati); po-žir-a-ti, požir-a-m (< žre-ti); dev-a-ti, dev-a-m (< de-ti); let-a-ti, let-a-m (< leteti); splet-a-ti, splet-a-m (< splesti).

Glagolski glagoli V. vrste se lahko izpeljujejo iz korenskih glagolov. Pri tem se koren prvotnega glagola podaljšuje ali krepi pred vrstno pripono *-a*.

b) Sedev-a-ti, sedev-a-m (< sedeti *k* sesti); obledev-a-ti, obledev-a-m (< bledeti *k* bled);

za-ganj-a-ti, za-ganj-a-m (< goniti *h* gnati); po-navlj-a-ti, po-navlj-a-m (< ponoviti *k* nov);

v-dihav-a-ti, v-dihav-a-m (< dihati *k* dahniti); po-kopav-a-ti, po-kopav-a-m (< pokapati *h* kopati).

Glagolski glagoli pete vrste se lahko izvajajo tudi iz drugotnih glagolov III., IV. ali V. vrste. Pri tem se koren drugotnega glagola lahko tudi podaljša.

VI. a) Dar-ova-ti, dar-uje-m (< dar); dolg-ova-ti, dolg-uje-m (< dolg); pot-ova-ti, pot-uje-m (< pot); prazn-ova-ti, prazn-uje-m (< prazen);

b) reš-eva-ti, reš-uje-m (< rešiti); sreč-eva-ti, sreč-uje-m (< srečati).

Glagoli šeste vrste so vsi drugotni, in sicer so imenski (a) in glagolski (b). Glagolski se povečini izpeljujejo iz glagolov IV. in V. vrste.

Manjšalne in večalne pripone. — 1. Primerjaj: čičati — čič**ka**ti, čiv — čiv-**ka**ti, spati — spanč**ka**ti, stopati — stop**ka**ti — stop**ica**ti, zibati — zib**ka**ti;

jecati — jec**lja**ti, mahati — mah**lja**ti, migati — mig**lja**ti, pihati — pih**lja**ti, rezati — rez**lja**ti, skakati — skak**lja**ti.

Glagolsko dejanje se lahko manjša s priponami *-ka*, *-ica-*, *-lja-*. Nastale so v otroškem govoru iz manjšalnih imenskih pripon.

2. Primerjaj: lomiti — lom**asti**ti, mikati — mik**asti**ti; sopsti sop**iha**ti, udariti — udr**iha**ti.

S priponama *-asti-* in *-iha-* se more glagolsko dejanje tudi povečati.

Prislov (adverb)

Splošno

Prepelji, brodnik, me *takoj*! Preden zdani se, mi *daleč* je priti *nocoj*. *Naprej*, *naprej* tiraj svoj čoln! *Naravnost* mi povej! Pravijo, da ni *baš varno* iti *tod obsorej*. *Tukaj* je *gotovo* eden moj. Rajnki moj oča so *tako radi* hodili nad polhe *kakor* jaz *zdaj*, če *še rajši ne*. *Tukajle* sva kurila, *prècej tule* pa je stal votel gaber. *Toliko* mora človek usta odpreti, *kolikor* si upa požreti. *Ali jutri* prideš? *Dà (ne, seveda, morebiti)*. *Zakaj ne* prideš *več*? *Zato da ne*.

Ležeče tiskane besede v zgornjih stavkih so prislovna določila časa, kraja, načina, mere, vzroka. Poleg tega imamo besede, ki dajejo poudarek drugim stavčnim členom ali pa določajo razmerje do celotne misli v stavku. Te besede se ne pregibljejo. Imenujemo jih prislove ali adverbe. V živem govoru so zelo pogostne.

Prislovi ali adverbi so nepregibne besede, ki določajo kraj, čas, način, vzrok in mero, dajejo besedam v stavku poudarek ali določajo razmerje do celotne misli.

Prislovi po obliki

Samostalniški. — 1. To *noč* nam jo doseči je mogoče. Smrtna žetev *vsak dan* bolj dozori. *Od dne do dne* se mu je hujšalo zdravje. *Včasih* gre *zgodaj zjutraj z doma* in je *po ves dan zdoma; po navadi* se vrača *domov* šele pozno *zvečer; čez dan* je le malokdaj *domá*.

Med gornjimi ležeče tiskanimi prislovnimi določili imaš prave samostalnike, nekatere s predlogi in zaimki, druge brez njih; ti v različnih sklonih opravljajo vlogo prislovnih določil. To niso prislovi kot samostojna besedna vrsta, marveč samostalniki v vlogi prislovnih določil v stavčni zvezi.

2. Iz samostalnikov pa so nastali pravi prislovi kot samostojne besede, pri katerih se je pomenska in oblikovna zveza s prvotnim samostalnikom bolj ali manj zabrisala *(včasih, zgodaj, zjutraj, zdoma, domov, domá, zvečer)*. Zaradi pogostne rabe in širokega pomena se je čut za prvotni pomen in obliko izgubil in je nastala oblikovna okamenina s samo prislovnim pomenom — samostojna besedna vrsta.

Tako je n. pr. razumeti zvezi *z doma* in *zdoma*. V zvezi: *je šel z doma* imata predlog in samostalnik vsak svoj pravi pomen in rabo na vprašanje *kam?* Če pa na vprašanje *kje je?* odgovorim *zdoma je*, izgubi predlog svojo navadno rabo in pomen ter čutim *zdoma* kot en pojem, prevzet iz navadne rabe in postavljen v drugačno zvezo. Tako je nastal prislovni izraz, ki ga pišem skupaj, ker predlog *z* nima več samostojnega pomena, čeprav se oblikovne sestave še dobro zavedam.

V takih pomenskih prenosih je treba iskati vzrok, zakaj pisava pri mnogo prislovnih izrazih omahuje med tem, kaj se piše skupaj, kaj narazen; nekaterim je pred očmi predvsem oblikovna sestava, drugim pomenska enotnost. Oblikovna sestava je ponekod zelo očitna, drugod vidna, a se je ne zavedamo več, ponekod pa že tako zabrisana, da jo komaj še odkrijemo. Zgodovinski razvoj jezikov nam kaže, da je takih okamnin zmeraj več in da se zmeraj bolj gubi stik s prvotno obliko in pomenom. Če rečem n. pr. *pozimi*, se prav dobro zavedam sestave, in vendar je nekaj drugega *pozimi* kakor *po zimi*; *pozimi se smučamo, po zimi pa ne*. Pri izrazih *domá, domóv* mi je pač še živa zveza s samostalnikom *dom*, toda nikakor se ne zavedamo, da sta to nekdanja sklona tega samostalnika. Pri *zgodaj* pa komaj že najdem prvotni pomen; ko sem izluščil osnovo *god-*, mi bo pomen hitro jasen. Da je *nocoj* nastalo iz *noč-so-j* (= to noč), mi more razložiti samo etimološka preiskava.

Takih samostalniških okamnin je med prislovi zelo veliko in to je pravi delež samostalnika pri prislovu, zakaj rednega obrazila, s katerim bi samostalnik spreminjali v prislov, ni. Ohranjene so nam oblike v vseh sklonih, s predlogi in brez njih. Največ je seveda mestnikov in orodnikov. Brez predloga imamo n. pr. oblike: *časi*,

jeseni, davi, lani, jutri, sredi, ven, sinoči, gori, doli; križem, paroma, potoma, curkoma, deloma, mestoma, vekoma-j, nenadoma, večinoma, korakoma, mahoma, strahoma itd. Veliko je tožilnikov, ker odgovarjajo na vprašanja *kam? kdaj? koliko?*: *gor, dol, silo, danes, dandanes, letos, ta čas* itd. Tudi imenovalniških oblik imamo, ker se je čut za rabo tožilnika izgubil: *sila, večina, groza* itd.

Predložnih zvez in oblik imamo vseh vrst: *včasi, včasih, poleti, pozimi, pomladi, ponoči, podnevi, počasi, pokonci, poceni, pogodu, povrh, povečini, po navadi, po strani, po vrsti, po sili, po robu, začasa, zapóred, zapovrstjo, zavoljo, zategadelj, zastran, sčasoma, s časom, spotoma* ali *s potom, zlasti, zviška, zadaj, nazaj, notri, noter, znotraj, zunaj, zmeraj, zmerom, zraven, zgoraj, spodaj, zdolaj, zjutraj, zvečer, skup, skupaj, okoli, opoldne, opolnoči, ob noč, napoti, naglas, narobe, navdol, navzdol, navzgor, navzkriž, navzlic, navdán, na mah, naposled, napródaj, napósodo, na srečo, na žalost, kvišku, kmalu, hkrati, vkup, v kraj, vnic, vznak, vpričo, vred, vmes, vbogajme, dosti, zadosti, dovolj* (= do volje), *dosihmal, dosegamal* itd.

Samostalniki nimajo svojega prislovnega obrazila; imajo pa velik delež v oblikah in zvezah, ki so danes samo nepregibni prislovi.

Pridevniški. — 1. Ptički pod nebom *veselo* pojo. Kako *glasnó, ljubó* šumljaš, kako *čvrstó, krepkó* skakljaš. *Rdeče* je obrobila zarja planine. Zunaj sneg in mraz, v izbi pa *lepó gorkó*. Nekako *prijetno* se čuje, *posebno* zvečer, glas trlic iz daljave. Govoril je *slovenski*. Smrekarica je gledala za *nedeljski* oblečeno hčerjo. Ali znaš *nemški*?

Debelo *po gorjansko* jo zarobi! Čisto *po gosposko* se nosi. Tako lepo *po domače* zna povedati. *Po bliskovo* mu sablja gre. *Po očetovsko* skrbi zanj. Ta človek se je *po pasje* lizal. Ne pričaj *po krivem*! Ta trpi *po nedolžnem*. *Po nemarnem* jo je skupil. *Po malem* je vse zapravil.

Ležeče tiskani prislovi v prvem odstavku so narejeni iz pridevnikov z obrazilom *-o, -e*. Ta tvorba je pri pridevnikih tako živa, da nam to niso samostojne besede, marveč oblike pridevnika. Zato imamo najpogosteje le te pred očmi, kadar govorimo o tvorbi prislovov. Pridevniki na *-ski, -ški* so včasih redno tudi v prislovu

imeli to obrazilo; danes so se zenačili z drugimi prislovnimi oblikami, čeprav oblika na *-i* ni prepovedana za knjižno rabo.

V drugem odstavku imamo prislovne izraze s predlogom *po* in pridevnikom. Podobno kakor imamo načinovne prislove pri samostalniku s predlogom *po (pokonci, povrhu* itd.*)*, so se udomačili tudi nekateri izrazi s pridevniki: *po tihem, po dolgem, po krivem, po nedolžnem, po neumnem, po nemarnem, po malem* itd. Drugod se je predlog *po* vezal s prislovom: *po gosposko, po kmečko, po mestno, po domače* itd. Tako zvezo uporabljamo le tedaj, kadar nam je vzor, po katerem se kdo ravna, izražen s pridevnikom: *po gospôdi, po kmetu, po mestu, po dômu.*

Pridevniki torej delajo v osnovniku prislovno obliko z obrazilom *-o, -e*; pridevniki na *-ski, -ški* smejo imeti tudi prislov na *-ski, -ški.* Kadar nam pridevnik izraža vzor, po katerem se kaj ravna, moremo uporabljati *po* + *prislov.*

Pomni. Pridevniki s premičnim poudarkom in poudarkom na obrazilu imajo v prislovu poudarek samo na obrazilu: *lepó, topló, suhó, pustó, gorkó, trdó, ostró, grdó, temnó, tesnó, tenkó, hudó, dragó, gostó, svetló, sladkó, hladnó, lahkó, kasnó* itd.

2. *Največ* sveta otrokom sliši Slave. Ko svojo moč vihar *najbolj* razklada, okrog vrat straža na pomoč zavpije. *Hitreje* sta se zasukala in *dalje* in *dalje* od poda spustila. Zdaj miš, zdaj ptič, kakor *najbolje* kaže, tako seve izhaja se *najlaže. Živéje* vzplamté spremljevalcu oči, *grozneje* z zobmi pred menoj zareži. *Bolj* pridno boš spal, *prej* bo pomlad, *prej* mine mraz, *prej* bo oče z gorá doma.

Ležeče tiskani prislovi kažejo primerniško in presežniško stopnjo. Pridevniki imajo prislovno obliko tudi v primerniku in presežniku z obrazilom *-e*. Primerniki in presežniki na *-ejši* delajo prislov z obrazilom *-eje (živeje, grozneje, hitreje, najtopleje* itd.*)*.

Pri primerniških in presežniških oblikah imamo nekaj posebnosti, ki si jih moramo posebej zapomniti:

blizu	bliže	najbliže		dalje	najdalje
brzo	brže	najbrže	dolgo	dljè	najdljè
često	češče	najčešče		dalj	najdalj
daleč	dalje	najdalje	dobro	bolje	najbolje

drago	draže	najdraže	mladó	mlaje	najmlaje
gladko	glaje	najglaje	nizko	niže	najniže
	gladkeje	najgladkeje	ozko	ože	najože
globoko	globlje	najgloblje	préd	prej	najprej
	globokeje	najglobokeje	rad -a -o	rajši	najrajši
	globoče	najgloboče		raje	najraje
grdó	grje	najgrje	sladkó	slaje	najslaje
hudó	huje	najhuje		sladkéje	najsladkeje
jako	jače	najjače	široko	širje	najširje
kasno	kasneje	najkasneje		širše	najširše
	kašnje	najkašnje	tenkó	tanje	najtanje
kratko	krajše	najkrajše	težkó	teže	najteže
	krače	najkrače	tiho	tiše	najtiše
lahkó	laže	najlaže	trdó	trje	najtrje
	laglje	najlaglje	veliko *kako?*	veče	največe
malo *kako?* manje		najmanje	*koliko?*	več	največ
koliko? manj		najmanj	visoko	više	najviše
mehkó	meče	najmeče	zeló	bolj	najbolj
	mehkeje	najmehkeje			

Pomni. *Dalje* se uporablja tudi za osnovno stopnjo v pomenu *naprej*, n. pr. *in tako dalje, prihodnjič dalje.* Pomen osnovnika ima tudi v časovnem pomenu: *dalje (dljè, dalj) časa je bil zdoma = dolgo časa.*

Primernik *brž* in presežnik *najbrž* je treba ločiti od *brže, najbrže. Brž* ima danes pomen osnovnika, n. pr. *brž povej = takoj povej*, mislimo torej na čas, medtem ko z *brzo* in *brže* mislimo na način, kako kdo kaj stori. Nekaj primerniškega pomena je še čutiti v prislovnih izrazih *bržkone, brž ko mogoče. Najbrž* je danes prislovni izraz verjetnosti brez občutka za presežnost. Podobno je s prislovoma *préd* in *prej* ter s sestavljenko *prejkone* ali z izrazom *prej ko mogoče.*

Veliko in *malo* imata v primerniku in presežniku dvoje prislovne oblike z različnim pomenom, ki ju je treba dobro ločiti. Pazi tudi na razloček med *bolje* in *bolj:* Piši *veče*, to je premajhno! Napiši *več*, to je premalo! Ker je pisal *manje*, je videti *manj.*

3. Če hočeš kaj opraviti, moraš priti *bolj zgodaj. Najbolj prav* bi bilo, ko bi bil doma ostal. To je še *bolj narobe* kakor prejšnje. Šlo jima je zmeraj *bolj navzkriž.* Sedèl si *bolj spredaj* ko jaz. Priti morata še *bolj skupaj. Bolj narazen* ne gre.

Nekateri krajevni, časovni in načinovni prislovi pomensko dopuščajo več stopenj. Te stopnje opisujemo z *bolj* ali *najbolj* kakor pri pridevnikih, ki jih ne stopnjujemo z obrazilom. Tako lahko opisujemo stopnje prislovov. Stopnjo lahko izražamo tudi s poudar-

nimi prislovi: *prav, čisto, vse, popolnoma, docela, povse, povsem* itd. Nekak presežnik pomenijo tudi sestavljenke, kakor *navsezgodaj, navsezadnje, vsepovsod* ipd.

Pomni. V zvezi s primernikom se pogosto uporabljata zaimenska prislova mere *čim* in *tem* v pomenu *kolikor — toliko*. V tem pomenu se pišeta ločeno od primernika. Včasih pa se uporablja *čim* tudi sam in se veže s primernikom v pomenu *kar + presežnik* ali *kar se dá + osnovnik;* v takih primerih se piše *čim* skupaj s primernikom, n. pr. *čimprej, čimbolj, čimveč, čimdalje, čimbolje* itd. = *kar najprej, kar najbolj, kar največ* itd. ali: *kar se dá hitro* itd.

4. *Rada* hodi v šolo, še *rajši* pa domov. *Rad* stoji, *raje* sedi, *najraje* leži. *Pogosto* prihaja k nam. Káj berilo bo vam pomagalo, ako bo se vse *drugače* govorilo? Ali je to *prav*? *Res* škoda bi bilo! Ali *res* misliš proč? *Zlepa (zlepo)* ne opraviš nič, *zgrda (zgrdo)* pa še manj. Kar *scela* je menda vendar ni požrl?

Pri oblikovanju prislovov iz pridevnikov imamo več posebnosti. *Rad -a -o, rajši (-a -e), najrajši (-a -e)* je po obliki pridevnik, po pomenu in rabi pa prislov. V osnovniku se redno ujema z osebkom v spolu in številu, v primerniku in presežniku pa se navadno rabi za vse spole oblika na *-i*, kar je tudi nekaka okamenina iz časov, ko so vsi pridevniški primerniki imeli samo to obliko. Poleg teh oblik je v rabi tudi *raje* in *najraje*.

Bore (< *bože*, zvalnik od *bog* = *ubog*) ima danes nepregibno prislovno obliko in se tako tudi uporablja: *bore malo, bore zanikrn* kot poudarek slabosti, pomanjkljivosti; rabi pa se tudi pridevno: *bore mož, bore mladost, bore ljudje* v pomenu *boren borna -o*; še večkrat pa ima zaničljiv pomen: *bore smrkavec, bore surovec, bore strahopetec, bore gobezdač* ipd.

Drugačen -čna -o in *pogosten -stna -o* sta iz prislova: *drugače, pogosto*. Tudi *res* se je razvil iz *resen*, a je v drugem pomenu znova razvil prislov *resno*, n. pr.: *resno se drži, resno govorim* ipd. *Res* ima danes pomen *resnično, v resnici*, n. pr.: *res je težko, res je povedal, vse je res*. Ta prislov se uporablja tudi v zloženi obliki *zares*. V obeh oblikah nam rabi tudi za pritrdilnico.

Pridevnik *pravi -a -o* ima prislovno obliko *prav*. Rabi nam tudi kot pritrdilni in poudarni prislov.

Mnogo pridevnikov je razvilo poleg redne prislovne oblike z obrazilom še druge oblike po zgledu samostalniških. Tako so se nam ohranile zlasti oblike nekdanje imenske sklanje pri pridevniku: *zlepa, zgrda, zlahka, sprva, stéžka, shuda, zmlada, znova, scela, skratka, dodóbra, docela, dočista, domala, zdavna-j, od davnaj, kljub* (< *k ljubu*). Ker pridevniške oblike niso več iz žive sklanjatve, jih ne občutimo kot sklonske oblike in jih pišemo skupaj s predlogom. V nekaterih primerih je v rabi tudi oblika z živo sodobno sklonsko obliko; v takem primeru jih pišemo včasih še narazen: *iz mladega, iz celega, do malega,* toda *zgrdo, zlepo, shudo.* Takih razlik je še več, n. pr.: *potiho, potihoma,* toda *po tihem; nagloma, nanagloma,* toda *na naglem*; *podolgoma,* toda *po dolgem.*

Zaimenski. — 1. a) *Kod* si hodil, *kje* si bil? Oko ti plameneče, *kam* si se zagledalo? *Kdaj* srečno moje bo domovje? *Kaj,* deček, gledaš me debelo? *Zakaj* nazaj? *Koliko* zaslužiš? *Kako* živiš? *Doklej* naj še potrpim? *Odklej* že delaš? *Čemu* se ubijaš?

b) *Tu* rod je moj, *tu* moj je kraj, *tu* živel rad bi vekomaj. *Tam* na levi so grobovi, *tam* spiš ti. *Tja* bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti volijo vero in postave. *Tod* sekla bodo bridka jekla. *Tedaj* končana pot bo moja. Jaz tudi ločim se *sedaj. Dotlej* mi bodi zdrav! *Doslej* si bil zmeraj prvi, glej, da boš tudi *poslej.* Slovenec sem, *tako* je mati dejala. Kolikor jezikov znaš, *toliko* ljudi veljaš. *Zato* pa rečem vam: najlepša je mladost. *Zatorej* teman mi duh je in mračan.

c) Na tisto tiho domovanje, *kjer* mnogi spé nevzdramno spanje. In *koder* vodi te samotna pot, srečavaš starko smrt povsod povsod. *Dokler* prosi, zlata usta nosi, *kadar* vrača, hrbet obrača. *Kar* bode shranjenih vodá v oblakih tvojega nebá, *kar* vode v tvojih bo planinah, *kar* bode v cvetnih je ravninah, tačas pridrevi vse na dan! *Odkar* sem se zavedel, pod svojo streho nisem spal. *Kakor* si postelješ, tako boš spal. *Kolikor* glav, toliko misli.

č) *Nekje* v deveti deželi sta *nekdaj* živela mož in žena. *Nekam* hodi, pa ne vem kam. *Nekam* čuden je zadnje dni. Njega *od nikoder* ni. Ti streti me moreš, potreti *nikdar*! *Nikar, nikar* se me ne boj! *Nekako* (*nekam, nekaj*) težko hodiš danes. Kaj *neki* skriva?

Ležeče tiskana prislovna določila kraja, časa, vzroka, načina in mere v zgornjih stavkih so izražena s posebnimi prislovnimi izrazi, ki po obliki močno spominjajo na zaimke. Pod a) imamo vprašalne prislove; ti imajo v svoji sestavi za vprašalni zaimek značilni *k*. Pod b) imamo kazalne prislove; v sestavi srečujemo za kazalne zaimke značilni *t* ali stari *s* (*s, si, se* = *ta, ta, to*). V stavkih pod c) imamo prislove, ki se končujejo na *-r*, kakor se končujejo oziralni zaimki; tudi stavčna zveza je enaka oziralni. V stavkih pod č) pa imamo prislove, ki nam na nedoločen način označujejo kraj, čas, način ali mero kakor nedoločni zaimki stvari ali reči. Tako so se iz zaimenskih osnov razvili vseh štirih vrst prislovi:

	vprašalni	*kazalni*	*oziralni*	*nedoločni*
krajevni	kje? kam? kod?	tu tam tukaj tule sem tja -kaj -le tod onód ondi -le	kjer -koli kamor -koli koder -koli	kje nekje nikjer kam nekam nikamor (ne)kod povsod nikoder
časovni	kdaj?	sedaj tedaj -le	kadar -koli kar	kdaj nekdaj nekoč nikdar nikoli vsekdar
	doklej? odklej?	do- od- po- tlej do- od- po- slej	dokler kar odkar	
vzročni	kaj? zakaj? (po)čemu?	zato zatorej		
načinovni	kako? kaj?	tako -le sicer takisto	kakor -koli	kaj kako nekako nikar nikakor neki vsekako vsekakor
mere	koliko? káj?	toliko -le	kolikor kar	nekoliko nekaj kàj vse nič

Iz zaimkov razviti prislovi so ohranili vprašalni, kazalni, oziralni in nedoločni značaj, ki jih izražajo z istimi značilnimi členki kakor zaimki: *-j, -r, -kaj, -le, -koli*. Od tod so prehajali tudi v druge prislovne tvorbe.

2. Pomenski obseg nekaterih zaimenskih prislovov se je silno razširil, zato moramo paziti na pravilno in dobro rabo.

K a j. Zelo mnogovrstna je raba prislova *kaj*. Za ločevanje pomenov preglej njegovo uporabo v tehle stavkih: *Káj čakaš, paša, káj stojiš?* (= zakaj?) *Káj znancev že zasula je lopata!* (= koliko) *Káj*

jih je prišlo! Káj bi ne bila žalostna? (= kako, zakaj?) *Nosil se je kàj imenitno!* (= zelo) *Za delo mu ni bilo kàj, kàj rad pa je posedal po družbah.* (= veliko, dosti, zelo) *Nič kaj tankovesten ni.* (= posebno) *Govoril je, da je bilo kàj.* (mera!) *Pa še kaj pridi! Káj še! No, veš káj, hvala lepa za tako čast! Kaj še Brut zaman kleči!* (= ali) *Kaj nisi to ti? — Ali je ta knjiga za kàj?* (= kaj vredna, kaj prida) *Ko bi bil on za kàj človek, bi drugače delal. Pa še ti narêdi, če si za kàj! Ali ima za kàj vino? Ali ta mizar za kàj naredi? — Za kàj* se torej rabi celo pridevno. V različnih pomenih *kaj* menja poudarek, včasih je dolg, včasih kratek, včasih pa enklitičen; tudi za pravo mesto v stavku je v različnih pomenih zelo občutljiv.

Nič je pomensko nikalnica h *kàj*: *ni* + *kàj*, tako se tudi sklanja kot zaimek. Ločitev med zaimkom in prislovom je včasih zelo očitna, včasih pa zelo negotova in je mogoča obojna razlaga. Zato tudi veliko omahovanje v sklanji, ker se kot zaimek sklanja, kot prislov pa ne. Zaimek je le tedaj, kadar ga občutimo kot izrazit predmet kakega glagola, n. pr.: *Česa se bojiš? Ničesar! — Ali se kàj bojiš? Nič. Kaj si pa videl? Ničesar, prav ničésar nisem videl. — Ali si kaj videl? Nič.* Z »*nič*« ima odgovor v mislih predvsem zanikanje sploh, to se pravi količino, ne pa določitve stvari, predmeta. V takih primerih se *nič* veže z zanikanim glagolom kakor druge nikalnice. *Nič nima znancev. Nič rad ni delal. Za delo mu ni bilo nič. Nič ne bodi žalostna! Nič več ne hôdi k nam!* V vseh teh primerih *nič* samo zanika in k nikalnemu povedku doda še mero. Ustreza nekako prislovni uporabi *kaj*.

Pomni 1. V tej obliki je *nič* razvil mnogo prislovnih izrazov: *Ljudi nič koliko* (= zelo veliko). *Na nič priti, na nič spraviti, v nič iti* = v izgubo iti, *vse je pod nič, vse gre pod nič, prodati pod nič* ali *v nič*. V teh izrazih je *nič* število in meja med pozitivnim in negativnim; zato čuti jezik v njem samostalnik in ga včasih tudi tako sklanja: *nič, niča, niču, pri niču, z ničem*. Vzporedno z *za kàj* se je razvil tudi *za nič*; prvotno je bil res prava nikalnica in se je zato tudi vezal z zanikanim povedkom, kakor je še danes v nekaterih zvezah v rabi: *to ni za nič, ta človek ni za nič, danes nisem za nič* — povsod v pomenu: *za nobeno rabo*. Iz te zelo pogosto rabljene zveze pa je izraz dobil širši pomen načinovnega prislova in izgubil pomen nikalnice; v tej zvezi se veže z nezanikanim povedkom in ga zaradi prenesenega pomena pišemo skupaj: *zanič*. Uporablja se pridevno in prislovno: »*Tvoj nož je zanič.*« »*Nož ni zanič, ti si zanič, ko rezati ne*

znaš.« — *Še nisem videl tako zanič človeka. Zanič vino toči* je nekaj čisto drugega kakor: *vino toči za nič* ali *vina ne toči za nič* (= ga toči zelo drago). — V prislovni rabi je pomen še ohlapnejši: *Ta človek zanič* (=slabo) *naredi. Ta človek ne naredi zanič* (= naredi zelo dobro). *Ta človek naredi za nič* (= za majhen denar, zastonj). *Ta človek ne naredi za nič* (= zelo drago, ne zastonj ali pa: ne naredi za nobeno ceno, z nobenim pogojem). V tem zadnjem pomenu navadno stoji *za nič* pred glagolom: *ta človek za nič (na svetu) ne naredi tega.*

Kar. Podobno obsežen je pomen prislova *kar*: *Kar Bog mi je življenje dal, odkar sem se zavedel, pod svojo streho nisem spal. Kar* (= nenadoma) *poči strel iz grmovja. Kar mu je zašumelo v glavi. Kar* (= prav, čisto) *vsak dan te pa tudi ni treba. Kar koj boš šel! Kar* (= le) *pobêri se! Kar prinesi! Kar* (= kolikor) *bode shranjenih vodá v oblakih tvojega neba, tačas pridrevi vse na dan!* »*Ali si zadovoljen?*« »*Še kar*« (= nekako).

Dokler se veže zmeraj z nedovršniki in veže hkratni dejanji; *dokler ne* pa se veže navadno z dovršniki, ki naznanjajo nastop dejanja po izvršenem dejanju v glavnem stavku.

Vse se uporablja kot prislov mere pri pridevniku in prislovu: *Vse prezgodaj mi ropočeš. Vse večji, vse boljši, vse manjši* ipd. v pomenu *zmeraj večji* itd. *Vse do danes nisem vedel tega. Vse bolj je pohajala dobra volja.* V zadnjem času se je ta raba močno razširila.

Neki se rabi kot prislov domneve in ugibanja: *Oblaki so rdeči, kaj neki pomenijo? Kdo neki prihaja? Bil je neki hudo vesel.*

Pomni 2. V zaimenskih prislovih je ohranjenih nekaj jezikovnih starin, ki sicer ne živé več. Tako srečujemo v nekaterih sestavljenkah stari kazalni zaimek *sə si se* = *ta ta to*, n. pr.: *zdaj* = *sedaj* < *sə-da-j, letos, danes, sinoči, nocoj* (< *noč-so-j*), *osorej, dosihmal, dosegamal, posihmal, dosihdob, poslej* ipd.

Zaimenski prislovi se zaradi svoje kratkosti in obsežnega pomena radi družijo z drugimi prislovi in se z njimi strnejo v enotno sestavljenko: *tu doli, tam gori, tja dol, tja noter, tja ven; tule sem, tukajle notri, tamkajle gori, povsem* ali *povse, predvsem, kájpak, kakopak, kajne, kajneda, kajpada, potemtákem, posebej, posebno, tolikanj, količkaj, kolikanj, tolikodane, vsekako, vsekdar, vsaksebi* = narazen itd.

Zaimke tudi sicer pogosto srečujemo v samostalniških prislovih kot sestavne dele, zlasti kazalne: *tokraj, tostran, to pot, tokrat, onstran, onkraj, ondan, onkrat* itd.

Številski. — 1. *Devetkrat* večja množica jih obsuje. *Dvakrat* se v mlinu pove, *trikrat* pa bedaku. *Enkrat* ni *nobenkrat*. Že *večkrat* sem hudo trpel. Pozdravljen *tisočkrat*! *Mnogokrat* je bil dom v nevarnosti.

Zgornji ležeče tiskani izrazi so sestavljeni iz glavnega številnika ali izraza količine in *-krat*. Ta *krat* je prvotno samostalnik s pomenom *črta, red, rok*; danes le še redkokdaj čutimo v njem samostalnik,

ko ga v nekaterih zvezah še sklanjamo: *nekaj kratov* ali *krati*, *druge krati*, *v kratih plačati* (= *v obrokih*). Ti izrazi so nespremenljivi, torej prislovi, in nam povedó, kolikokrat se ponavlja glagolsko dejanje ali kolikokrat je mera kake stvari različna od druge. V tem pomenu je sestava s *-krat* živa in jo poznajo vsi glavni števniki, pa tudi izrazi količine: *precejkrat*, *dostikrat*, *nekaterikrat*, *málokrat*, *kájkrat*, *neštetokrat*, *čestokrat*, *ničkrat*, *redkokrat* itd. Tako sestavljeni izrazi so po rabi in pomenu prislovi mere, imenujemo jih pa tudi ponavljalne (frekventativne) števnike.

Pomni. *Enkrat* se sme rabiti le v pravem številskem pomenu, ne pa v časovnem: *nekoč*, *nékdaj*, *kdàj*. Namesto pogostne tuje zveze *za enkrat* rabimo *za sedaj*.

2. Saj je dvakrat palo v morje: *prvič* je reklo štrbunk, *drugič* pa se je slišalo štr-bunk. Povem ti, da si to storil *prvič (prvikrat)* in *zadnjič (zadnjikrat)*. Devetkrat je omagala mravlja, *desetič (desetikrat)* je le preplezala kamen. *Stotič (stôtikrat)* sem zvrnil, sedaj malo počijem.

Zgornji ležeče tiskani izrazi so narejeni iz vrstilnih številnikov z obrazilom *-ič* ali pa so sestavljeni s *-krat*. Tako oblikovanje vrstilnih številnikov je živo in nam pove, katerikrat se po vrsti dejanje ponavlja ali godi. Kadar take številske prislove pišemo s številkami (n. pr. pri naštevanju po točkah), stavimo piko za številom kakor pri vrstilnih številnikih. Tako so narejene tudi oblike iz nekaterih pridevnikov, ki kažejo na zapovrstnost: *zadnjič — zadnjikrat*, *slednjič — slednjikrat*, *poslednjič — poslednjikrat*, toda samo *vnovič*, *naglič*, *posamič*; pa navadno: *vsakikrat*. Ker je zapovrstnost tudi časovna, so nekateri teh izrazov dobili pomen časovnega prislova: *drugič*, *prihodnjič*, *poslednjič*, *zadnjič* itd.

Pomni. Za izražanje ponavljanja nam rabijo še drugi izrazi. Namesto *krat* se pogosto govori in piše *pot*, v tem primeru kot pravi samostalnik: *Zakaj pa vriskali so drugo pot? Trikrat je odrinil krono, vsako pot rahleje.* Namesto z obrazilom ali s samostalnikom *pot* pa si včasih pomagamo tudi s predlogom *v* in z vrstilnim številnikom za srednji spol ednine: *v prvo, v drugo, v tretje* itd. *Še v tretje so zavriskali. Če nama je v prvo spodletelo, jo bova pa v drugo dobila.* Od tod je predlog *v* prešel tudi v prislovne oblike na *-ič*, kjer ga pišemo skupaj s prislovom, ker nima več pravega samosvojega pomena: *vprvič*, *vdrugič*, *vnovič* itd. Po narečjih se namesto *krat* in *pot* uporabljajo še drugi izrazi.

Glagolski. — 1. *Mežé* bi ga našel. *Vedé (védoma)* je delal škodo. Tako *sevé* izhaja se najlaže. *Gredoč (gredé)* sem pozabil ime. Maček se je *prihuljeno* približal papigi, ta pa ga je *zavzeto* pogledala. *Hrepeneče* se je ozrl proti oknu. *Skrivši* je vzel ključ iz omare. Govoril je *vneto*.

Ležeče tiskana prislovna določila so deležniki. Deležniki na *-é*, *-(v)ši* in *-č* se rabijo prislovno brez posebnega obrazila, drugi na *-č*, *-n* in *-t* pa delajo prislovne oblike kakor pridevniki (na *-o* *-e*). Opisni deležnik na *-l* nam rabi kot prislov le v redkih primerih, kadar nadomešča trpni deležnik na *-n* ali *-t*, n. pr.: *Držal se je zmrzlo*.

2. Po zgledu samostalniških prislovov so narejeni tudi nekateri prislovi iz glagolskih osnov: *védoma*, *nemudoma*, *nenehoma*, *skrivoma*, *nenadoma*, *zdržema*, *ponevedoma* ipd. Iz deležnikov sta se razvila *všeč* < *voščeč* in *skrivaj* < *skrivája*. *Nevede* je prislov v primeru: *zašel je nevede s prave poti*, je pa še pravi deležnik v stavku: *zašel je, ne vedé za pravo pot*. Tudi v mnogo drugih deležnikih na *-e*, zlasti pa na *-(v)ši (skrivši, pozabivši, oprimši, namérši)* in starih na *-v* (*oprtiv*, *prihúliv*, *sklôniv*) danes ne čutimo več deležnikov, marveč le prislove. Iz glagolskih oblik in zvez so se razvili še drugi splošno rabljeni prislovi: *morebiti*, *morda*, *menda* < *menim da*, *češ* < *h(o)češ*, *bajè* ali *bojda* < *bajo da*, *prè* < *prave* = *pravijo*, *tako rekoč*, *sevé*, *seveda* (ta dva sta se še do nedavna pisala narazen: *se ve* ali *se ve da*, včasih celo z vejico pred *da*, danes se pa te sestave komaj še zavedamo). *Gledé* se pogosto rabi kot nepravi predlog z rodilnikom.

Členki. — Med oblikovne prvine prislovnega značaja moramo šteti različne besedice ali tudi le osamljene glasove, ki se uporabljajo samostojno ali pa kot navezek drugim besedam in ki nimajo samostojnega pomena, a včasih premaknejo pomen, včasih pa besede okrepijo. Pravimo jim členki ali partikule.

1. Kot okrepitev besedam nam rabijo:

a) **le** pri zaimkih in prislovih: *tale*, *le-ta*, *ónale*, *le-óna*, *takle*, *takšnale*, *tistile*, *le-tisti*; *tule*, *le-tu*, *tamle*, *le-tam*, *ondile*, *le-ondi*, *tukajle*, *tamkajle*, *semle*, *le-sem*, *semkajle*, *tjale*, *tjakajle*, *sedajle*, *prejle*, *takole* itd.

b) **li** nastopa kot samostojna vprašalnica: *Je li res? Veš li?* ali pa kot navezek: *ka-li, ali, jeli* ipd.: *Jeli da je res?*

c) **si** kot samostojni členek v nekaterih stalnih reklih: *lej si ga no, gorje si ga človeku, pojdi si kam, bog si ga vedi, kdor si bodi, kar si bodi, kjer si bodi, kamor si bodi, koder si bodi, kakor si bodi* — ali pa kot navezek: *bodisi, marsikaj, marsikdo*;

č) **ga** je v nekaterih stalnih reklih popolnoma izgubil svoj pomen: *gorje si ga človeku, bog si ga vedi, bog ga vedi* ipd.; v nekaterih zvezah je *ga* sicer slovniško še tožilniški predmet, a je tako popolnoma nedoločen, da prehaja v vrsto členkov: *lomiti ga, poganjati ga, dati ga* ipd. Podobno je tudi z **jo** v nekaterih *zvezah*, čeprav je tam nadomeščeni samostalnik bolj v zavesti: *ubrati jo, ucvreti jo, uganiti jo, polomiti jo* ipd.

2. Še večkrat srečamo pri zaimkih in prislovih navezke:

a) **-r** ali **-er** daje oziralni značaj zaimkom in prislovom: *kdor, kar, čigar, kjer, koder, kamor, dokler, kakor, kadar*; v sestavi se oziralni pomen zgubi: *nikjer, nikamor, nikoder, nikdar, nikar, nikakor, vsekakor, vsekdar, vendar* ipd. *Kamor* < *kamo-že, kakor* < *kako-že.*

b) **-j** dobivajo zaimki in prislovi, ne da bi zmeraj dajal kak pomenski značaj oblikam: *kaj, doslej, poslej, kdaj, tedaj, sedaj, zgodaj, včeraj, zjutraj, nocoj, vekomaj, zmeraj, skoraj, zdavnaj, komaj, precej* itd.;

c) **-da** je iz veznika postal v mnogo primerih sestavni del prislova, kakor je še zelo očiten v zvezah: *morda, seveda, bržda, resda, skorajda, malodane, tolikodane, kajneda* itd.;

č) **-ka-j** se je kot členek navezal zlasti krajevnim prislovom: *tukaj, tamkaj, semkaj, tjakaj, venkaj;* v narečjih živi takih zvez še mnogo več;

d) **-ti**: *kajti, anti, niti, kot* < *ko-ti, bašti, kakti* itd.

e) **koli** poudarja poljubnost oziralnega zaimka ali prislova: *kdor koli, kar koli, kateri koli, kjer koli, kamor koli, koder koli* itd. ali tudi skupaj: *kdorkoli, karkoli, kjerkoli* itd.

Členke imenujemo nepregibne besede, kadar ne živé več v samostojnem besednem pomenu, marveč so le sestavni del stalnih rekel ali besed, ki jim včasih dajejo poudarek ali pomensko tančino.

Povzetek. — Pregled prislovnih oblik nam je pokazal, da je ta besedna vrsta usedlina iz drugih besednih vrst v okamnelih oblikah in v določenem pomenu. Tudi vsi predlogi so bili prvotno prislovi in so šele kasneje dobili današnjo nalogo, da določajo razmerje do samostalnika. Mnogo predlogov ima še danes obojni pomen, zlasti nepravi predlogi. Tudi nekateri vezniki imajo še danes prislovno vlogo in pomen. Pri pridevniku in številu je tvorba prislova še tako živa, da so nam le pridevniške in številske oblike, ne pa posebna besedna vrsta. Samostalniški, zaimenski in glagolski prislovi so nam posebne besede. Vsi ti prislovi pa so po oblikovni nespremenljivosti in po vlogi v jeziku enaki, zato sodijo v isto vrsto. Zaradi oblikovne omrtvelosti in pomenske raztegljivosti prenesejo zlasti enozložnice vseh vrst sestave in sprijeme: *kájpak*, *kájpada*, *kajnèda*, *sevéda*, *vseskózi*, *málodane*, *tólikodane*, *potemtakem*, *nápak* < *naopak*, *tjavdan* itd.

Po izvoru ločimo samostalniške, pridevniške, zaimenske, številske in glagolske prislove; živa je njih tvorba le še pri pridevniku in številniku.

Prislovi po pomenu

Krajevni. — a) Tí boš pa *doma* ostala. Ne hodi *proč*! *Daleč daleč* so planine. Pridi *bliže*! *Tam* vidi gnezditi strupene gade in *tam* brlog, *kjer* ima tigra mlade.

b) *Tam doli* po polju pa stopa nekdo. *Tam daleč nekje* za gorami je moralo goreti. *Spotoma domov* ga je obšla slabost. *Tu* in *tam* sivo pobočje je pričalo o cvetočih narcisah. Poti *navzgor* smo v temnem tisočletju z upognjeno glavo zaman iskali.

Ležeče tiskani izrazi so prislovna določila kraja, izražena s samostalniškimi, pridevniškimi ali zaimenskimi prislovi. V zgledih pod a) določajo glagolsko dejanje glede na kraj. V zgledih pod b) je po več krajevnih prislovov skupaj; vsi skupaj pojasnjujejo glagolsko dejanje, drugače pa se med seboj natančneje določajo, n. pr.: gorelo

je *za gorami*, pa ni določeno kje, pač *nekje*. Krajevne prislove lahko rabimo tudi s predlogi, seveda ne spreminjajo oblike: *od daleč*, *do tam*, *od blizu*, *do gor ne pride več*; pogosto so se strnili z njimi v en izraz: *navzgor*, *navzdol*, *povrh* itd. Pojasnjujejo lahko tudi pridevniški prilastek: *tu in tam sivo pobočje*. V nekaterih zvezah pojasnjujejo samostalnik v vlogi nekakega prilastka: *pot navzgor*. Števniških in glagolskih prislovov s krajevnim pomenom ne poznamo.

Krajevni prislovi določajo glede na kraj glagolsko dejanje, prislovna določila, pridevnike ali samostalnike. Po izvoru so samostalniški, pridevniški ali zaimenski.

Pomni. Loči dobro: *gori*, *doli*, *notri* na vprašanje *kje?* od oblik *gor*, *dol*, *noter* na vprašanje *kam?!* Loči tudi *naproti* od *nasproti!* *Šel mu je naproti, da ga pozdravi. Sovraštvo mu ni dalo, da ne bi bil delal nasproti.*

Časovni. — a) *Lani* je slepar starino še prodajal, *letos* kupi si graščino. Okusil *zgodaj* sem tvoj sad, spoznanje! *Nekoč* črni lasje so *danes* čisto beli. *Zdaj* tič, *zdaj* miš, tako seve izhaja se najlaže. Kakšna sprememba *od včeraj do danes*, kaj?

b) *Davi navsezgodaj* je vstal in *koj nato* odšel. Povedal ti bom *kdaj drugič*. *Lani osorej* smo bili na morju.

Ležeče tiskana prislovna določila časa so izražena s samostalniškimi, pridevniškimi, zaimenskimi, številniškimi in glagolskimi prislovi. Pojasnjujejo predvsem glagolsko dejanje (pod a). Več časovnih prislovov se lahko med seboj dopolnjuje: *davi navsezgodaj*, *koj nato*, *lani osorej*, *dolgo v noč* ipd.

Časovni prislovi torej pojasnjujejo glede na čas glagolsko dejanje in prislovna določila. Po izvoru so lahko samostalniški, pridevniški, zaimenski, številniški in glagolski.

Pomni. Iz samostalnika *poldan* m. ali *poldne* sr. so se na vprašanje *kdaj?* razvili časovni prislovi: *dopoldne*, *opoldne*, *popoldne*, *predpoldne*, ne da bi sklanjali katerega sestavnih delov. Podobno pravimo *opolnoči*, toda *do polnoči*, *pred polnočjo*, *po polnoči*. Tudi *podnevi* in *ponoči* sta postala prava prislova, ki ju ločimo od *po dnevu* in *po noči*.

Loči: *ta čas* tajnik (okrajšano *t. č.*) = *sedaj* in pa *tačas* = *tedaj*, takrat je bilo hudo; *za časa* svetovne vojske = v času..., toda: prišel je *začasa* = zgodaj, pravi čas, o pravem času! Skupaj pišemo: *kčasi* = takoj, *počasi*, *včasi* ali *včasih* ali *časih*

ali *časi, sčasoma;* narazen pa: *vsak čas* = zdaj zdaj bo tu, *za čas* = za malo časa je skočil iz sobe, *svoj čas* = nekoč.

Namesto *danes zjutraj* pravimo lepo slovensko *davi*, namesto *danes ponoči* pa *nocoj*. *Sinoči* = včeraj ponoči; *drevi* = danes zvečer.

Vzročni. — *Zakaj* te živa radost mine? *Zato* ne nosi kože naprodaj! *Zavoljo* (*zaradi*) *njega* sem jo skupil. *Zategadelj* (*zaradi tega, zavoljo tega, zato*) bódite mirni! *Zatórej* molči in delaj! *Čemú* pa hodi v šolo? Pač *zato*, da bi se česa naučil!

Ležeče tiskani izrazi izražajo vzrok ali namen glagolskega dejanja. Pravih vzročnih prislovov je le malo in še ti so vsi zaimki ali zloženi z zaimki: *zakaj, zato, zatorej, čemú, počemú. Zaradi* in *zavoljo* se sicer v zvezi s *tega* včasih rabita v pomenu *zato*, brez *tega* pa sta neprava predloga in se vežeta z rodilnikom.

Vzročni prislovi torej pojasnjujejo glagolsko dejanje glede na vzrok ali namen. Po izvoru so zaimenski ali samostalniški (nepravi predlogi).

Pomni. Loči dobro *zato* in *za to*, n. pr.: *Za to* imaš denar, za kaj pametnega pa ne. *Za to* ti ne dam denarja. *Zato* ti ne dam denarja.

Načinovni. — Vsak *milo* sebe, *ostro* brata sodi. Ta skrinja je *čudo* težka. Pozdravljam te *srčnó srčnó. Curkoma* je lilo. Pozabil ga je *ponevedoma*. Po *krivem trdó* mi govoriš. *Tako nekako po strani* me je gledal. *Hudo* je bil lačen. *Kako* govori? *Tako, kakor* ga je naučila mati. Sovražnik *venomer* me moti, ne dá *naravnost* mi po poti. Poj *po sili*!

Največ je načinovnih prislovov. Pojasnjujejo glagolsko dejanje glede na način ali pa natančneje določajo druga prislovna določila ali pridevnik. Po izvoru so samostalniški, pridevniški, zaimenski in glagolski. Nekatere pridevniške prislove lahko štejemo k načinovnim ali h količinskim, to so vsi tisti, ki označujejo stopnjo, n. pr.: *hudo, močno, zelo, bolj, precèj* ipd.

Količinski. — 1. *Desetkrat* obrni besedo, preden jo izrečeš. *Trikrat* manj govôri, *trikrat* več poslušaj, pa boš veljal za *devetkrat* pametnejšega. *Enkrat* ni *nobenkrat*.

Več ljudi *več* vidi. *Kolikor* jezikov znaš, *toliko* ljudi veljaš. Le *malo* vam jedila hranim, bratje! *Malo* poglej okrog sebe, pa boš videl *dosti*, še *preveč*. Prišel je *na moč* (*od sile*, *silo*) žalosten; *dolgo* je tožil, mi smo ga *nekoliko* tolažili, *nekaj* milovali, pa je odšel *mnogo* (*dokaj*, *veliko*) vedrejši. Veselja *dokaj* strup njegov je umoril. Bolnik se počuti *mnogo* bolje.

Ležeče tiskane besede izražajo količino stvari ali stopnjo dejanja, lastnosti. Zato jih imenujemo količinske prislove ali prislove mere. V prvem odstavku imamo številske prislove, ki nam povedo, kolikokrat se kaj ponavlja ali loči od česa drugega; po pomenu so to ponavljalni številniki; po obliki pa nepregibni, zato sodijo z drugimi količinskimi izrazi vred med prislovne izraze.

Kar izražajo številski prislovi v prvem odstavku s številsko določnostjo, to izražajo količinski izrazi v drugem odstavku nedoločno, približno, splošno. Pojasnjujejo lahko glagol, samostalnik, pridevnik ali prislov. Za nekako razmejevanje med načinovnimi in količinskimi prislovi velja pravilo, da izrazito količinski prislovi ne morejo pojasnjevati pridevnika, n. pr.: *veliko ljudi*, *veliko prenese*, toda nikoli *veliko bogàt;* tako še n. pr. *mnogo* in *več*, medtem ko *malo* moremo vezati tudi s pridevnikom: *malo bogàt;* nasprotno pa izrazito načinovnih ne moremo vezati s samostalniki, n. pr. *zelo bogàt*, *zelo trpi*, toda nikoli *zelo ljudi.*

2. **V** *več* kraj**ih** so Nemci postrelili moške in požgali hiše. Rabil ga je le **v** *malo* primer**ih**. **Z** *nekaj* mož**mi** je odšel na ogled. **V** *koliko* ur**ah** si upaš to napraviti? **Pri** *toliko* ovir**ah** je hitro delo nemogoče. **Pred** *dokaj* leti je bil tule most. Govoril sem **z** *dosti (dokaj*, *mnogo*, *veliko*, *precej)* ljud**mi**, pa so vsi iste misli. Ob teh **s** *toliko* naši**mi** žulji postavljenih podbojih (Trsta), **s** *toliko* naše krv**i** oškropljenih vratih je edini poklicani vratar slovenski narod. **Z** *nekoliko (nekaj*, *malo)* dobr**e** volj**e** bi se že naredilo. **Z** *malo* kruh**a** in sir**a** je hodil na delo za ves dan. Tist**o** *malo* kruh**a** mu ne more zadostovati. **Od** tist**ega** *malo* kruh**a** ne more živeti. **S** tist**im** *malo* kruh**om** si ne more pomagati.

Ležeče tiskani prislovi določajo količino stvari ali oseb v sklonih s predlogi. Prislov ostane v tem primeru nespremenjen, samo-

stalnik za njim pa se ravna zdaj po predlogu, zdaj stoji v rodilniku kakor za samostalnikom; kadar je samostalnik v množini, tedaj se ravna redno po predlogu; v ednini pa je mnogo izjem, zlasti pri samostalnikih ženskega spola. Včasih občuti jezik tak prislov kot samostalnik sr. sp. V splošnem pa velja za odvisne sklone, da se vežejo ti prislovi kakor nesklonljiva številnika *sto* in *tisoč*: v im. in tož. stoji samostalnik za njimi v rodilniku, drugod pa v ustreznem sklonu.

Pomni. Napačno je torej, če v takih primerih prislov sklanjamo kakor pridevnik, kar se včasih bere, še večkrat pa sliši: *od vèčih strani nam pišejo, v dôstih knjigah sem bral.* V to vrsto napak sodijo še pogosteje rabljene oblike: *Pri tolikih ovirah ne morem delati.* Taka oblika pomeni: pri tako velikih ovirah in ne pri toliko, tako številnih ovirah. Prav tako je ločiti med izrazi: *z malo izjemami — z malimi izjemami, z veliko napakami — z velikimi napakami.*

V vrsto količinskih izrazov štejemo danes tudi *pol* in *četrt*. Pri vezanju s samostalnikom včasih občutimo *pol* kot samostalnik, včasih kot pridevnik. Zmeraj in povsod govoré le: *pred pol ure, v pol ure, pred pol dne* (kar se je strnilo v prislove: *predpoldne, popoldne, dopoldne, opoldne*; ti so postali samostalniki sr. sp. poleg samostalnikov m. sp. *predpoldan, popoldan, dopoldan, opoldan*). Redno stoje v rodilniku samostalniki ž. sp.: *s pol klobase, s pol kile moke, pri pol sklede žgancev; postregla mu je s pol pesti krhljev.* Pri samostalnikih m. in sr. sp. omahuje raba med rodilnikom in sklonom, ki ga zahteva predlog, vendar v knjižnem jeziku poslednja raba zmaguje: *pred pol letom (pred pol leta), pred pol stoletjem (stoletja), s pol hlebom kruha in pol košem jabolk jim je postregel.* Tudi pri *četrt* se je sklanja zlasti pri napovedi časa čisto opustila: *v četrt ure, pred tri četrt ure, pred četrt stoletjem, pred četrt letom* in *leta.*

Poudarni. — *Prav* hrast potrebujem. *Ravno* priden je, *saj* nadarjen ni. *Prav (čisto, kar)* ničesar se ne bojim. *Prav (ravno, natančno) sedem* jih potrebujem.

Zdaj si pa *lè* izberi! Ljudje so *lè* od daleč gledali. Si *vendar (lè, vendarle)* prišel! *Saj* veš, kako je. *Vsáj* nagajaj nikar ne, če že pomagati nočeš! Ti *samó* govôri, drugo bo že moja skrb! *Že* hodi tako, da ni za nikamor. *Posebno (zlasti, predvsem)* to povej, da ga tu *skoraj (domala)* nihče ne pozna.

Ležeče tiskani prislovi dajejo besedam v stavku večji ali manjši poudarek. Dopolnjujejo lahko vse besede, tudi take, ki ne morejo biti same zase stavčni člen, n. pr. predlog:

a) besedo določno pokažejo: *prav, ravno, posebno, predvsem, zlasti, nadvse* itd.;

b) besedo popolnjujejo v obsegu in stopnji: *čisto, prav, pravzaprav, zelo, bolj, najbolj, vse, kar, celo, popolnoma, docela, povse, povsem* itd.;

c) omejujejo obseg: *lè, samó, vsáj, kvečjemu; skoraj, domala, bliz, še, malodane, kmalu* itd.;

č) kažejo na čustveno osebno razmerje do česa, bodi da kažejo na presenečenje, veselje, pridržek, samoumevnost, dopuščanje, nasprotje itd.: *lè, vendar, vendarle, pa, že, še, pač, saj, že še, tudi* ipd.

Mnogo teh izrazov srečujemo tudi v vlogi drugih prislovov, zlasti med miselnimi jih je veliko, pa tudi v vlogi veznikov. Včasih je pomen takim drobnim besedam le težko opredeliti, a vendar je jezik za njih pravilno uporabo zelo občutljiv. Z navadno stavčno analizo teh prislovov ne moremo zajeti v nobeno zgoraj naštetih vrst. Za dobro razumevanje jezika, njegovih miselnih in čustvenih odtenkov pa je poznanje teh izrazov pomembno; v živem ljudskem jeziku jih je navadno zelo veliko in mu dajejo pravo voljnost in gibčnost. Zato pazi na ta besedni drobiž in njegovo uporabo pri dobrih pisateljih! Narečja dobivajo mnogo krajevne barve prav od uporabe teh besed.

Miselni. — *Dà*, tako je bilo. — *Nè*, tega nisem rekel. — *Mar* veš, da tečeš tik grobov? — *Ná*, tu imaš!

Ležeče tiskani izrazi v gornjih stavkih izražajo miselno razmerje do celotnega stavka. To razmerje je lahko pritrjevalno, nikalno, vprašalno ali pa pozivalno; po tem tudi lahko ločimo: 1. pritrdilnice, 2. nikalnice, 3. vprašalnice in 4. zvalnice.

1. Pritrdilnice pritrjujejo izrečene misli. Vendar pa lahko pritrdim misli z večjo ali manjšo vnemo, s pridržkom, z dvomom, z ugovorom, z dopustitvijo in omejitvijo:

a) *da* je glavna pritrdilnica; razvila se je iz istega *da* kakor veznik; rabi se le samostojno, medmetno; posebne miselne in čustvene odtenke izražajo zloženke: *seveda, kajpada, resda, gotovoda*, ki pa tudi brez *da* pritrjujejo: *seve, kajpa, res, gotovo, prav* ipd.;

b) z nekakim dopuščanjem in pridržkom pritrjujejo: *sàj, že, še, že že, že še, tudi* ipd.;

c) z ugovorom pritrjuje *pač*; po sklepanju pa: *torej, zatorej, tedaj, tako* ipd.;

č) dvom pa izražajo ob izrečeni misli: *mendà, morda, morebiti, bliz, bajè* (= menda), *bržkone, najbrž, bržda, bržčas, nemara* in še več podobnih izrazov.

2. Nikalnica je pravzaprav ena sama: *ne*. Vsi drugi nikalni izrazi so sestavljeni z njo. Uporablja se samostojno — medmetno — ali pa zanikuje posamezne besede v stavku: *Ne, to ni res. Ne oče ne mati nista doma!* Kot samostojna nikalnica se uporablja tudi *nak*. V zvezi z *je* se je spojila nikalnica v stavčno nikalnico *ni*. Staro stavčno nikalnico *ni* srečujemo v nekaterih samostojnih ali stavčnih prislovnih sestavah:

a) krajevnih: *nikjer, nikoder, nikamor;*
b) časovnih: *nikdar, nikoli;*
c) načinovnih: *nikakor, nikar, nikarta, nikarte;*
č) v nedoločnih zaimkih: *nihče, nikdo, nič.*

Kadarkoli je v stavku katera teh nikalnic, je zanikan tudi povedek, le *nič* je včasih v prislovnih zvezah izgubil nikalni značaj.

Z nikalnico *ne* se spajajo v enoten pojem z negativnim pomenom zlasti pridevniki: *srečen — nesrečen, prijeten — neprijeten, ljub — neljub* itd. Vendar v takih sestavah *ne* ni več stavčna, marveč le besedna nikalnica, zato ni treba, da bi bil povedek zanikan: *ta človek je nesrečen*, kar je pomensko blizu: *ta človek ni srečen.*

Nikalnica *ne* se spaja s sedanjiškimi oblikami glagolov *sem, imam* in *hočem: nisem, nimam* in *nočem* ali *nečem.*

Bržkone je prislov domnevanja, ugibanja in verjetnosti brez nikalnega pomena.

Raba. Kadar je v stavku zanikan povedek, mora stati odnosni tožilniški predmet v rodilniku. Pri tem je treba paziti, kdaj se nikalnica res nanaša na povedek in ne na kako drugo besedo v stavku. Zlasti pogosto se greši v tehle primerih:

a) *ne da:* v tej zvezi se nikalnica nanaša na *da*, ne pa na povedek: *Odšel je, ne da bi bil spregovoril besedico* (ne: ...*besedice*). *Nekoliko preneha, ne da bi končal stavek* (ne: ...*stavka*).

b) *ne le:* v takih zvezah se nikalnica nanaša na prislov *le* ali *samó*, ne pa na povedek, čeprav ga včasih vežemo z njim: *Kmetje mu niso dajali le malico* (ne: ...*malice*), *ampak so ga vabili tudi na južino.* (Smiselno: *so mu dajali ne le malico...*)

c) Paziti je treba, kako daleč seže nikalna moč; to velja zlasti v primerjavah *ne... kakor: V Rimu ni bilo druge plastike kakor grška* (ne: *grške*). *Ni videla žive duše kakor včasih psoglavce* (ne: *psoglavcev*). *Moje srce si ne želi drugega kakor priliko* (ne: *prilike*), *da... Tačas Amerike še niso poznali, kaj šele Avstralijo* (ne: *Avstralije*).

č) Nikalna moč nekaterih zanikalnih glagolov ali glagolskih izrazov zajame tudi odnosni nedoločnik in s tem njegov predmet, če je zveza tako tesna, da ne čutimo v nedoločniku okrajšanega nedoločniškega stavka; to velja predvsem za tiste glagole, ki se pogosto vežejo z nedoločnikom kot s tožilniškim predmetom (dodatkom) v enoten izraz: *ne morem, ne maram, ne smem, nočem, ne znam, ne neham* ipd. *govoriti tega jezika, resnice; ni mogoče, ni treba* ipd. *povedati vsega, resnice.*

d) *Očeta ni. Tistih hiš ni več. Dveh dreves ni bilo.* Kadar zanikamo obstoj (eksistenco) osebka, stoji povedek v 3. os. edn. *(ni)*, osebek pa v rodilniku odnosnega števila. To velja za vse primere, kjer res zanikamo obstoj osebka. Zato moramo kljub pomenski bližini oblikovno ločiti stavke, kakor: *Očeta ni doma* in *Oče ni doma.* V prvem primeru zanikamo obstoj osebka z omejitvijo na dom *(Očeta ni* — namreč: *doma);* v drugem primeru pa ne zanikamo osebka, ampak le določilo, da bi bil doma. Če rečem *Hiša ni nova*, ne zanikam osebka, marveč le novost. Kadar je samostalnik povedno določilo povedne besede *ni*, tedaj ta stoji seveda v imenovalniku: *Sin ni vojak.* Včasih omahuje raba med povednim določilom in osebkom: *Saj še ni konec vseh dni. Zaradi tega te še ne bo kraj. Ni čas za neumnosti. Ni sila beračiti. Ni govor o tem.* Razprto tiskani izrazi v gornjih rečenicah morajo kot povedna določila k nikalnici stati v imenovalniku. Včasih jih lahko rabimo

namenoma kot zanikane osebke, v takem primeru pa stojé v rodilniku: *Ni še konca. Celo uro že hodimo, pa ni ne konca ne kraja. O tem ni bilo govora. Ni časa za take stvari.*

3. Vprašalnice. Poleg vprašalnih zaimkov in krajevnih, časovnih, vzročnih, načinovnih in količinskih vprašalnih prislovov nam rabijo še nekateri drugi izrazi za vpraševanje. Nekatere uporabljamo kot samostojne vprašalnice: *Je to prav, a? To menda veste, ka-li? Saj prideš, kajne (kajneda)? To je tvoje delo, jeli? Včeraj ste bili pri nas, jelite?* Drugo uporabljamo v stavčni zvezi: *Mar se je še gibala? Ali vi mislite drugače? Jeli veš, da pojdem jutri z doma?* Vse nam označujejo vprašalno razmerje do izrečene misli. Seveda niso nujno potrebne, ker vprašalni smisel stavka izražamo tudi s posebnim besednim redom v stavku in še bolj z glasom, ki se proti koncu stavka viša, namesto da bi padal.

4. Zvalnice. Sem štejemo take izraze, ki z njimi ogovarjamo in pozivamo v razgovoru; zaradi tega imajo nekak značaj velelniških in zvalniških okamenin. Čeprav nekateri izrazi nimajo nobene zveze z glagolom, so, po vlogi podobni velelnikom, dobili tudi ti dvojinsko in množinsko velelniško obrazilo *-ta* in *-te*: *ná, náta, náte! nu, nujta, nujte! jèli, jèlita, jèlite! no; bàli, bàlita, bàlite!* (= pridi sem!); *le; lemoj* < *ljubi moj, lemojta, lemojte!* Take oblike so nastale po vplivu nekaterih pravih glagolskih okamenin: *lèj, lejta, lejte!* < *glej, glejta, glejte! viš, vita, vite* < *vidiš, vidita, vidite!* Iz *pójdi, pójdita, pójdite!* je v govoru nastala oblika *pèj, pèjta, pèjte!* v pomenu začudenja ali odklanjanja. Tudi *dàj, dàjta, dàjte!* in *dèj, dèjta, dèjte! beži, bežite!* so pogosto le še izraz poziva. V tej obliki in rabi so taki izrazi enaki tudi medmetom, kamor bi lahko prišteli večji del vseh miselnih prislovov.

Predlog (prepozicija)

Splošno

Kaj je. — Vračal sem se *z* lova in šel *po* vrtnem drevoredu. Bojuje se najmlajši *med* junaki *za* vero staršev, *za* črte, *za* bogove *nad* oblaki. Svoji *k* svojim! *Pri* nas je bila z življenjem trda ko malokje. Oče je vstal *izza* mize in me *skozi* naočnike nepremično gledal.

Ležeče tiskane besede imenujemo predloge (prepozicije), ker jih postavljamo (predlagamo) pred imena. Te besede so nepregibne in izražajo razmerje med dvema predmetoma. Vežejo se pa z vsemi skloni, samo z imenovalnikom ne.

Vezava. — Predlogi se vežejo z enim ali več skloni, in sicer:

z rodilnikom *brez, do, iz, od:* brez vzroka, do noči, iz ljubezni, od lanskega leta;

z dajalnikom *k (h), kljub, vzlic, proti:* k večeru, kljub obljubi, vzlic domnevam, proti sovražniku;

s tožilnikom *čez, raz, skoz(i), zoper:* čez hribe in doline, raz streho, skoz oblake, zoper brata;

z mestnikom *o, pri:* o praznikih, pri sosedih;

z rodilnikom in orodnikom *s (z):* prihaja s planin, govori s tovarišem;

s tožilnikom in orodnikom *med, nad, pod, pred:* prišli smo med prijatelje, sedimo med prijatelji; splavati nad oblake, nad oblaki se žari; pes je zlezel pod klop, pes renči pod klopjo; stopiti pred sodnike, stati pred sodniki;

s tožilnikom in mestnikom *na, ob, po, v:* stopim na cesto, na cesti je vse živo; trčiti ob zid, ob zidu raste trta; gremo po drva, po pravici povedano; neseš v mlin, v mlinu se dvakrat pove;

z rodilnikom, tožilnikom in orodnikom *za:* za starih dni, stopiti za drevo, skrivati se za drevesom.

Sestava. — Eden *izmed* vas me bo izdal. *Izpod* skale curlja studenček. Spravi se mi *izpred* oči. Mesec je pokukal *izza* oblakov. Posekali smo na dvorišču lipo *iznad* mize.

Ležeče tiskane besede so sestavljene iz dveh predlogov. Vezava takega sestavljenega predloga se ravna po prvem predlogu.

Nepravi predlogi. — a) *Dno* jezera je globoko. *Dno* jezera leži zvon. — Tukaj je *konec* vasi. *Konec* vasi sameva siromašna koča. — To mi je najljubši *kraj*. *Kraj* potoka je livada. — *Sreda* ni *sredi* tedna. — Zarja je oblivala *vrh*. Visoko *vrh* planin stojim.

Iz gornjih primerov vidimo, kako so samostalniki dobili prislovni in predložni pomen.

b) Nevihta je *blizu: blizu* Triglava. — Po gozdovih *okoli* so se potikali volkovi: *okoli* vasi. — Prišel je *mimo*: *mimo* znamenja. — Tebe ni bilo *zraven: zraven* hiše. — Težko boš prišel *onkraj: onkraj* reke. — *Onstran* ni hiš: *onstran* jezera. — Saj ni bil *vpričo*, ko je tako govoril: *vpričo* ljudi. — Hodila sva *vštric: vštric* voza. — To nam je naredil *vkljub: vkljub* obljubi. — Jefte jim je šel *nasproti: nasproti* sovražnikom. — Komaj sem bil *čez: čez* plot. — Tukaj ne moreš *skoz: skozi* živo mejo. — Zmeraj si imel nekaj *zoper: zoper* sosede.

Za predloge nam rabijo tudi samostalniki in prislovi. To so nepravi predlogi.

Raba

Predlog do. — Pomeni 1. primikanje, bližino v prostoru: *do hriba priti; brada sega do tal; poslali so sla do vojvode; v dvorani je bilo vse polno, glava do glave;*

2. primikanje, bližino v času: *spati do belega dne; do smrti ga ne pozabim; do tistih dob;*

3. po rahlem pomenskem prenosu smer, razmerje, način: *prošnjo imam do vas; nimamo kruha do ostanka; do tretjega gre rado; zaigral si vse do dinarja; ne moreš mi do živega; do krvi se je ranil; do smrti užaljen; do sitega se najesti; bilo je domala tako; izpolniti ukaz do pičice; ljubezen do domovine.*

Prvotni prislovni pomen je še v primerih, kakor *zaslužiti do tri kovače na uro.*

Pomni. Ako ti je kaj do tega, do zdravja, do sreče. (Napačno: na tem mi je veliko ležeče). Trd *do* ubogih. (Napačno: *napram* ubogim).

Predlog iz. — Izraža izvor, izhajanje iz notranjščine. Rabi se 1. krajevno: *iz hiše stopiti; iz luknje prilesti; polnočni zvon zaklenkal je iz lin;* 2. časovno: *iz početka; iz mladih dni; zgodba iz starih časov; izprva, izmlada;* 3. za tvarino, iz katere je kaj: *kadilnica je bila iz čistega zlata; kruh iz bele moke; kipec iz celega;* 4. iz krajevnega se je tudi razvil preneseni pomen vzroka ali načina:

storiti iz jeze, iz hudobije, iz lakomnosti; iz srca rad; iz uma biti; izlepa, izgrda.

Pomni. Lubadar je *v* smreki in prileze *iz* nje, ptič sedi *na* smreki in zleti *s* smreke.

V prislovih iz predložnih zvez se je *i* rad obrusil: *zlepa, scela, sprva.*

Predlog od. — Pomeni izhajanje iz bližine predmeta in se v tem loči od predloga *iz*, ki izhaja iz notranjščine. Od tod razmerje *od: do* kakor *iz: v.* Ker pa je bližina označena tudi s predlogoma *k, pri*, je tudi tema dvema nasprotek; *sedim pri sosedu, grem k sosedu: prihajam od soseda.* Predlog *od* pomeni 1. kraj: *od strehe kaplja; od Urala do Triglava; od kraja začeti; pritrgati si od ust; to mi je od rok; ločen od hrupnega sveta; rana od noža; očistiti od greha; terjati pet od sto;*

2. čas: *od začetka; od mladih nog; od tistih dob; od štirih do ene so trate zelene; od jutra do mraka.*

3. Iz krajevnega izvira preneseni pomen izvora, tvarine, vzroka in načina: *otroci od prve žene; tistole pišče je od sosedove koklje; ključ od hišnih vrat; — venec od trnja; premog je nastal od organskih tvarin; imate kaj od mesa? — od lakote konec jemati; od veselja skakati; od strahu medleti; od žalosti ne spi; ves se trese od jeze; od toče je sad tako slab; drevo se šibi od sadja; to je storil sam od sebe; — od srca privoščiti; to je že od sile; fant je od samega vraga.*

4. Ker predlog *od* izraža neko ločevanje, z njim tudi primerjamo: *sonce je večje od zemlje; eden lepši od drugega; najboljši od vseh.*

5. Včasih je pomen po izvoru zelo blizu svojilnemu, vendar jezik natanko loči: *to uro imam od strica; prej je bila stričeva, sedaj je pa moja. Tako je zapisano v mojem pismu od strica, v tvojem je morebiti drugače.*

6. Predlog *od* nam rabi v trpni obliki za izražanje vzroka in izvora: *opikan od komarjev; zažgano od strele; poslan od prijatelja.* Za izražanje sredstva ne rabimo *od*: *vas je obdana z griči; grob je*

zasut s cvetjem (napačno: *od gričev, od cvetja*), vendar pri izrazitem poudarku izvora: *od samega cvetja je grob kar zasut.*

Pomni. Od mraza umira vijolica; od veselja jokati. (Napačno: mraza, veselja). Vzhodno od Novega mesta. (Napačno: vzhodno Novega mesta). To je sosedov otrok. (Napačno: otrok od soseda).

Predlog k (h). — Kaže, kam je kaj namerjeno, obrnjeno.

1. Smer v prostoru: *k oknu stopiti; k ognju pristaviti; k sosedi iti; vsak ima prste k sebi obrnjene; mlada je prišla k hiši; k sebi kreniti* (o konju; nasprotno: *od sebe*); *k temu dodajmo še to;* nekoliko odmaknjeno od prvotnega pomena: *k dežju se pripravlja; k hudi uri zvoni; k večerji poklicati; voščiti h godu; človek je k slabemu nagnjen; k srcu si vzeti; h koncu gre.*

2. Smer v času: *pridem k večeru; k praznikom se je oglasil doma; tja k pustu vas obiščemo; k letu se spet srečava; vsi hkrati so zavpili.*

Pomni. Na srečo. (Slabše: k sreči). Grem počivat (Napačno: k počitku). Menda pojdem peš. (Napačno: k nogam). Zavedeti se. (Napačno: k sebi priti). Prvič. (Napačno: k prvemu).

Predlog proti. — Pomeni, kam je kaj obrnjeno, zatorej se deloma ujema s predlogom *k.*

1. Smer v prostoru: *proti domu grem; proti Ljubljani, proti severu, proti soncu se napotiti; vsak ima prste proti sebi obrnjene; proti njemu je nekaj omenila* (to je v razgovoru z njim); *grdo se vesti proti staršem.*

2. Smer v času: *proti večeru se je pooblačilo; račune sklepamo proti koncu leta.*

3. Razmerje: *ti si ničla proti njemu; proti sebi je mleko dražje od masla; prodal je eno proti drugemu* (počez); *ena proti dve je kakor pet proti deset; kaj je leto proti večnosti!*

4. Nasprotna, zatorej sovražna smer: *proti vetru, proti volji, proti zapovedi, proti sovražniku.*

V prislovni rabi še: *vsi smo proti; ali mu greš proti?*

Predlog čez. — Kaže neko razdaljo ali višino, ki jo dejanje premeri.

1. V prostoru: *ptička je švignila čez tri gore; čez reko splavati; čez pas prijeti; čez pol prerezati;* pomensko malo bolj odmaknjeno: *čez mero velik; čez moč ošaben; kralj čez kralje vse; čez vojsko glavar.*

2. V času: *čez sedem let vse prav pride; čez čas se je vrnil; ostati čez noč; čez dan je ležal, ponoči lovil.*

Raba peša v pomenu *proti*, danes se rabi še: *reči kaj čez čast.* Prislov imamo v primeru: *pri petju čez jemati.*

Pomni. Tožiti nad čim. (Napačno: čez kaj). Sinu izročiti posestvo. (Napačno: čez dati).

Predlog raz. — Ta predlog močno gine: *padel je raz mizo na tla; raz konja stopiti.* Ker se je narečno obrusil, tako da je ostal samo *z (s)*, je stopil na njegovo mesto ta predlog. Od tod tudi splošno razširjena napaka, da se veže *raz* **z** rodilnikom.

Pomni. Raz drevo, raz streho pasti. (Napačno: raz drevesa, raz strehe).

Predlog skoz(i). — Pomeni gibanje v prostoru in času: *skoz obroč skočiti; sonce posije skoz oblake; vdeti nit skoz uho šivanke — skozi tri leta se je vojskoval.*

Pomni. Sporočiti po kurirju (Napačno: skoz).

Predlog pri. — Pomeni bližino.

1. V prostoru: *pri vratih stati; pri ognju se greti; pri srcu mi je; bitka pri Stalingradu; priden pri delu; gibčen pri plesu; pri miru pustiti; pri volji biti; sem še kar pri zdravju; pri taki vročini; pri vsem bogastvu; pri najboljši volji.*

2. V času: *pri letih biti; pri belem dnevu; mož pri petdesetih; pozno je, bo že kar pri polnoči.*

3. V kletvicah: *pri moji veri, pri moji duši* je raba najbrž po nemščini.

Predlogi med, nad, pod, pred. — Ti so si sorodni tako po nastanku kakor po rabi. Vežejo se v krajevnem pomenu s tožilnikom

na vprašanje *kam?* in z orodnikom na vprašanje *kje? Med* pomeni stanje v sredini ali gibanje vanjo, *nad* se nanaša na višino, *pod* na globino, *pred* na sprednjo stran, seveda v prvotnem in v prenesenem pomenu.

1. Gibanje in mirovanje v prostoru: *med kolesa priti, med ljudi dati, med ptiče šteti, med kolesi obležati, med prijatelji živeti; — letalo je švignilo nad oblake; nevihta je prihrumela nad pokrajino; hiša stoji nad gozdom; svetilka visi nad mizo; — priti z dežja pod kap; vreči pod noge, zakopati pod zemljo, stanovati pod hribom, biti pod streho; — pred zid postaviti, predse gledati, pred hišo sedeti, pred seboj videti, pred mestom taboriti.*

2. Gibanje in mirovanje v času: *med tednom obiskati, med potjo se ustaviti; — nad eno uro ga ni bilo nazaj; nad leto dni se je obotavljal; — priti pod večer, doživeti pod starost, pod Napoleonom; — pred jutrom, pred smrtjo, vstati še pred soncem.*

3. Iz osnovnega pomena preneseno: *nad vse prijeten, nad mero, ropar nad roparji, gospodovati nad deželo, ni mojstra nad potrebo; — priti pod oblast, prodajati pod ceno, pod Francoza priti, pod oblastjo, pod zastavo služiti, pod prisego izpovedati, pod vplivom, pod kaznijo, pod ključem; — strah pred kaznijo, opravičiti se pred javnostjo.*

Predlog na. — Prvotno je kazal na površje kake stvari, obrnjeno navzgor ali navzven. Prvi pomen je bil torej krajevni: *splezati na vrh, položiti na mizo, obesiti na steno, delati na polju, na cesti ležati.* Od tod je segel pomenski prenos tako daleč, da ga je danes v marsikaterem primeru težko razložiti. Čas: *na stara leta, na jésen, trikrat na dan, na zadnjo uro, na véliko nedeljo, dan na dan.*

Način: *na ves glas kričati, na prste računati, na stežaj odpreti, na smrt bolan, na videz prijazen, na debelo laže, na lepem si izmisliti, na tihem povedati, na dvoje razrezati, na kupilu živeti.*

Namen ali vzrok: *priti na pomoč, na pretek imeti, storiti na ljubo, piti na zdravje.*

Mera: *blaga na kupe, snubcev na pretek, na tisoče.*

Sredstvo: *na piščalko piskati, na klavir igrati, na bukvice moliti.*

Posebno pogostna je predmetna raba: *jeziti se na lenuha, paziti na otroka, upati na plačilo* itd.

Pomni. Rotiti se na čast, na poštenje, na vero. (Napačno: pri časti; slabše: pri moji veri). Na tebi je. (Ne: od tebe zavisi). Navaditi se česa. (Ne: na kaj).

Predlog ob. — Prvotno je kazal na dotikanje okoli in okoli, nato pa tudi samo na eni strani.

1. V prostoru: *kača se je ovila ob palico; ob potok smo nasadili vrbe; ob mizo udariti, ob kamen se spotakniti, jezik brusiti ob koga; ob hribu hoditi; meč visi ob boku; palica sloni ob zidu.* Preneseno: *o palici hoditi, ob kruhu in vodi živeti.*

2. V času: *in svet ob noč pozabi kraj, krijoč ostanke te; o pravem času, o lepem vremenu, o božiču, opoldne, ob sedmih, ob sobotah; o kresi se dan obesi; vrne se ob letu.*

3. Izguba kake stvari: *krava je ob mleko; ob ves denar smo; ob dobro ime pripraviti.*

V mestniku, najrajši v časovnem pomenu, se predlog *ob* more obrusiti v *o*.

Pomni. Ob slabem vremenu. (Napačno: v slučaju slabega vremena). Ob takih okoliščinah. (Ne: pod).

Predlog o. — Je okrajšani *ob*, vendar se je ob glagolih govorjenja in mišljenja nekako osamosvojil: *peti o svobodi; ded pripoveduje o starih časih; mati misli o sinu le dobro.*

Pomni. Pesem o Matjažu, povest o zlati ptički. (Napačno: od Matjaža). Dvomiti o čem. (Ne: dvomiti v kaj).

Predlog v. — Kaže s tožilnikom premikanje v notranjščino, z mestnikom mirovanje v njej.

1. V prostoru: *iti v gozd, pasti v jamo, kri šine v glavo, gledati v knjigo, zadeti v črno, nositi v rokah, v vasi stanovati.* Po rahlem pomenskem premiku: *preobleči se v berača, oblačiti se v svilo, verovati v strahove, v misel vzeti, iti v svate, hoditi v prejo, v greh šteti.*

2. V času: *snideta se v nedeljo; prihaja k nam v praznike; v prvo ne gre lahko, v drugo že laže; v starosti, v sili, v treh mesecih.*

3. Namen, način: *v dar dati, v zakon vzeti, biti v škodo, v sramoto.*

Predlog po. — Prvotni prislov je še ohranjen in kaže na porazdeljevanje: *stopajo po štirje v vrsti; po teden dni ga ni bilo videti; po bliskovo mu sablja gre.* Predlog kaže na prostor ali na čas, po katerem je dejanje porazdeljeno: *loviti po gozdu; pozimi se grejemo.* Izraža tudi nasledovanje v času: *po novem letu, po kosilu, je že po kolinah.* Iz prvotnega se je razvil preneseni pomen namena, načina, sredstva, izvora in vzroka: *poslati po zdravnika, pogledati po novicah; — po očetu se vreči, piti po pameti; — hoditi po berglah; — dedovati po stricu; — v kleti diši po sadju.*

Predlog s (z). — Rabi se v dveh zelo različnih pomenih. Z rodilnikom pomeni nasprotje predlogu *na*: *z voza stopiti, s konja pasti, s Koroškega priti, strela z neba, skraja, zlepa, sprva.* V zadnjih primerih gre za obrušeni *iz*.

Raba s 6. sklonom pomeni sprva druženje (družilnik!): *z volkovi tuliti, s prijatelji se poveseliti, tepsti se s kom.* Iz tega se je razvil časovni, načinovni in orodni pomen (orodnik!): *vstati s prvim svitom, s soncem; — z veseljem se spominjati, z žalostjo govoriti; — udariti s kolom, pisano z roko, obdan z valovi.*

Pomni. Bogat, siromašen z rudami (ali: rud, napačno: na rudah).

Predlog za. — Z rodilnikom izraža dobo, v katere trajanj se kaj godi: *za dne priti, za hlada se sprehajati, zarana vstati, za mladih dni; za prejšnjega župana je bilo drugače.*

S tožilnikom in orodnikom izraža, da je kaj usmerjeno zad ali da je zadaj.

1. V prostoru: *sonce gre za griče; za peč se skrij! — zarja spi za gorami, za morjem; za hrbtom imeti, hoditi za kom, prvi za glavarjem.*

2. V času: *za dve uri bomo nazaj; za leto dni se gotovo povrne; — dan za dnem, leto za letom.*

3. Iz osnovnega so se razvili še drugi pomeni, n. pr. namena, vzroka, zamenjave, mere: *za domovino umreti, za žejo piti, slama za klajo; — za lakoto umreti; — zob za zob, dati kravo za tisočak, izvoliti soseda za župana; — za prst globoko, za pedenj daljši.*

Pomni. Umirali so za kozami, bolan je za sušico. (Napačno: na kozah, na sušici; prav pa je pri organih: bolan na jetrih). Ali imaš kaj povedati, učenja, naprodaj? (Napačno: za povedati, za učiti, za prodati).

Neslovenski predlogi. — Posebej se izogiblji naslednjih neslovenskih predložnih izrazov: *Glasom* naredbe se morajo obvezniki takoj priglasiti. (Prav: *po* naredbi.) — Noga se mu *na hvalo* širokim čevljem ni razbolela. (Prav: *zaradi* čevljev.) — *V očigled* njegove vestnosti mu je gospodar pomoto rad spregledal. (Prav: *spričo* vestnosti.) *Potom* radia se danes vse hitro razve. (Prav: *po* radiu.) — *Povodom* zlatega jubileja je dobil veliko čestitk. (Prav: *ob* zlatem jubileju.) — Država je nakazala večjo vsoto *v svrho* tlakovanja državnih cest. (Prav: *za* tlakovanje.) — *Vsled* bolezni sem zamudil pet dni. (Prav: *zaradi* bolezni.) — *Napram* višjim je priliznjen, *napram* nižjim surov (prav: *do* višjih, *do* nižjih ali *proti*, *nasproti* višjim — nižjim).

Takih predlogov ljudstvo ne govori in so tudi nepotrebni, ker imamo zanje lepe domače izraze. Prišli so iz tuje mislečih uradov v časnike in so najlepši primer papirnatega jezika.

Napačna raba. — 1. Take gneče še ni bilo v hiši in *okrog* nje. (Napačno: *v in okrog hiše.*) — Špartanec se je moral vrniti s ščitom ali *na* njem. (Napačno: *z ali na ščitu.*) — Primerjali so slike *pred* zdravljenjem, *med* njim in *po* njem. (Napačno: *pred, med in po zdravljenju.*)

Predlogi nimajo samostojnega poudarka, marveč se v govoru naslanjajo na druge besede. Zato jih ne smemo ločiti od njih.

Pomni. Dovoljena je raba dveh predlogov zapored, kadar je prvi *za* z namernim pomenom, n. pr. obleka *za k delu*, pokrov *za na kad*, kruh *za na* pot, ruta *za na* glavo, (*za na* kmete), hrastov išče *za čez* morje, stolček *za pod* nóge, predpasnik *za po* vasi, rogožnik *za pred* vrata itd. Vendar imamo tudi nekatere drugačne zveze: A neki dan od Zilje *do prek* Soče prepeval bo slovenske zemlje sin. *Do pred* tremi dnevi je bil še doma. *Z na* videz lepim obrazom... *Pred na* stežaj odprtimi vrati...

2. Ne hodi gologlav *(ven)* iz gorke sobe! Pogledal je *(gor)* na strop. Tam so se zbrali *(skupaj)* vaški otročaji. Berač je vstopil *(noter)*. Spustil se je *(dol) po* klancu.

V gornjih stavkih imata predlog in prislov isti pomen, oba izražata isto smer. Zato oba nista potrebna. Kadar izraža smer že predlog sam, se ne rabi prislov istega pomena.

Sestava

Vrsta sestave. — a) Brezdomci, dohodek, izvleči, medrečje, osladen, odbor, pogovor, podkopati, predmet, prišiti, razloček, shod, vpletati, zavesa, počasi, počez, pogosto, nato.

b) Panoga, paglavec, praded, prebresti, prelep, prodati, sotrpin, sošolec, usad, usesti se, vzglavje, vzlet.

c) Brezobziren, dopovedati, izoblikovati, izpovedati, izpodkopati, nadomestek, navdušen, obrazložiti, napoved, poizkusiti, ponazoriti, porazmetati, pozapreti, podzavesten, prizanesti, razoglav, preobleči, prezadolžen, izprehod, sprememba, spreobrniti < s-pre-ob-vrniti.

Gornje besede so iz predloga + samostalnik, pridevnik, prislov, zaimek ali glagol. Pod *a* so sestavljene s predlogom, pod *b* s predponami, ki niso več predlogi, pod *c* pa celo z več predlogi in predponami.

Predložne predpone. — 1. *Brez-* se prav veže s samostalniki, ne pa z izvedenkami iz glagolov, ker se le-te sestavljajo z *ne-*: *brezglav*, *brezrep*, *brezsrčen*. Kdor je brez uma, je *brezumen*, kdor ne ume, je *neumen*; kdor je brez skrbi, je *brezskrben*, kdor ne skrbi, je *neskrben;* kdor je brez vere, je *brezveren*, kdor ne verjame, je *neveren*.

Pridevniki se sestavljajo z *ne-*: *neslišen*, *neodporen*, *neodločen*. Toda ob njih je često mogoča dvojna sestava, kakor pač izhajamo iz pridevnika ali samostalnika, ki je pridevnik iz njega izpeljan: *neštevilen*, *brezštevilen; nepokojen*, *brezpokojen; nesmotrn*, *brezsmotrn*.

2. *Čez-* ne dela sestavljenk z glagoli, pač pa iz predložne zveze: kar je čez uro, je *čezurno*; tako še *čezmeren*, *čezpolovičen*, *čezpoten*.

3. *Do-*. Glagolske sestavljenke pomenijo dovršitev dejanja, dosego določene stopnje ali dodajanje: *dodelati, dogoreti; — dokopati se, dohiteti; — doliti, dopisati.* Z imeni se veže v predložnih zvezah: nogavice do kolen so *dokolenke*, hlače do pet so *dopetače;* kar sega do prsi, je *doprsno.*

4. *Iz-*. V sestavi z glagoli pomeni smer iz česa ven: *izbiti* klin, *izpiti* vino, *izdati* denar, *izreči* besedo. V tem primeru se *iz-* ne obrusi, pač pa je to dovoljeno v sestavljenkah, ki pomenijo konec dejanja: *izboljšati* in *zboljšati, izpolniti* in *spolniti.* Navadno se pri tem oziramo na izgovorljivost, tako da za samoglasnikom pišemo obrušeno obliko. Pri knjižnih besedah zmerom pišemo *iz-*: *izobraziti, izjaviti, izvestje.* Med priponama *iz-* in *z-* je treba natanko ločiti, kadar dajeta različen pomen: *izbrati* iz kupa, a *zbrati* denar; *izpisati* iz knjige, a *spisati* knjigo; *iztrgati* list, a *strgati* zvezek.

Iz predložnih zvez so imenske sestavljenke *izvrsten, izglagolski, izreden.*

5. *Na-*. Glagolske sestavljenke kažejo, da je dejanje na začetku, da doseže neko mero oziroma polnost ali da prehaja na predmet: *nalomiti* vejo, *navrtati* sod; — *nabrati* jagod, *nagledati se; — napasti* sovražnika. Izimenske nastajajo iz predložnih zvez: *naglavna* ruta, *nagrobnik, načelnik.* Sestavljenke iz pridevnikov kažejo začetnost ali delnost: *naglušen.*

6. *Ob- (o-)*. Glagolske sestavljenke pomenijo, da se dejanje godi okoli predmeta ali ga vsaj zadeva od ene strani: *oglodati, objeti, ogovoriti, opeči.* Razen tega kažejo na začetno stanje, na izgubo ali pa samo na dovršitev: *obležati, obsedeti;* — drevje se *oblistuje;* — *oslabeti, olajšati.* Iz predložnih zvez: kar je ob zidu, je *obzidno*; kar je ob glavi, je *oglavje.*

7. *Od-*. Predpona pomeni oddaljevanje, nehanje ali vračanje dejanja: *odrezati, oditi; — odcvesti, odvečerjati; — odpisati, odpevati.*

8. *Po-*. V sestavi z glagoli porazdeljuje dejanje na več osebkov ali predmetov, na več krajev ali časov, pa tudi dejanje manjša: vsi so *pospali*, vse je *polovil*; — *polégati, povpraševati*; — malo *poklepetati, poležati.* Nadalje dela iz nedovršnikov dovršnike in iz neprehodnih prehodne glagole: *pojesti, pogledati; — poležati* travo.

Imenske sestavljenke so iz predložnih zvez: *pocesten, površnik, popotnica.*

9. *Pri-.* Glagolske sestavljenke pomenijo bližanje, dosego določene mere, dodajanje in pridobivanje: *pribežati, prižvižgati;* — *pričakati, prikipeti;* — *priliti, prisuti;* — *priženiti, priberačiti.* Nekoliko dlje od prvotnega pomena so primeri, ki zaznamujejo, da je dejanje omejeno po kraju ali meri: *privzdigniti, prismoditi.*

Imenska sestava iz predložnih zvez: *prisrčen, priročen, prilesje.*

10. *Raz-.* Pomeni ločitev, razširitev ali obilno mero: *razvezati, razgnati, razpotje;* — *razbliniti, razvaljati;* — *razveseliti, razjokati se.* V zadnjem pomenu lahko rabimo obrušeno obliko: *zjokati se.*

V knjižnih besedah po tujem *ex*: *razkralj, razfrančiškan.* (Bolje: bivši kralj, nekdanji menih.)

11. *S- (z-).* Pred *s, š, z, ž, g* se rabi še oblika *se-*: *sesesti se, sešteti, sezidati, sežgati, segnati.* Prvotna predpona pomeni: a) premikanje od zgoraj dol: *zmetati* seno z voza, *sneti* klobuk; b) druženje: *zbrati, sniti se;* c) dela dovršnike: *snesti, zgniti.*

Pogosto gre za obrušene predpone *iz-, vz-, raz-*: *zboljšati, zbuditi, strgati* obleko.

12. *V-* izraža smer dejanja v kako stvar: *vdeti* nit, *vpreči, vtisniti, vtakniti.* Pred začetnim *v-* se zmerom piše *u-*: *uvod, uvoz, uvrstiti.*

13. *Za-* pomeni v glagolskih sestavljenkah začetek, ustavitev, napačno smer, izgubo ali konec: *zalajati, zajokati;* — *zavirati, zadržati;* — *zaiti, zapeljati;* — *zaigrati, zapiti* denar; — *zaceliti, zabiti.* Imenske sestave so iz predložnih zvez: *zagorski, zaušnica, zasebnik, zalesje.*

14. Predpone *med-, nad-, pod-, pred-.* Dobre so sestavljenke iz predložnih zvez: *medpoten, medvojen, medšolski;* — *nadmorski, nadstrešek;* — *podgorski, podoknica, podočje;* — *predpusten, predmestje, predpražnik.* Dobre so tudi nekatere iz glagolov: *nadlegovati, nadzidati, podkovati, podpirati, podtakniti, predstaviti, predvideti.*

Pomni 1. Sestavljenke z *med-* so dobre, kadar zaznamujejo vmesni prostor ali čas, ne pa posamezne vmesne stvari: *medgorje* je prostor med dvema gorama, ne pa vmesno pogorje; *medvladje* je čas med dvema vladama, vmesni vladi pa ne moremo reči medvlada.

Pomni 2. Po tujih zgledih je izražanje višje stopnje: nadgozdar, nadinženir, nadpoveljnik, zato rajši uporabljamo domači opis: višji gozdar, prvi inženir, vrhovni poveljnik.

Pomni 3. Prav tako so po tujem zgledu in to kažejo že na zunaj z dvojnim poudarkom: podčastnik, pododbor, podžupan, podpolkovnik, podkralj, podkomisar. Nekatere od njih so se docela udomačile in jih ne preganjamo; kadar moremo, jih opišemo: nižji komisar, županov namestnik.

Pomni 4. Isto velja za takšne sestavljenke s *pred-:* predstraža, predpogoj, preddelavec, predpraznik, predpravice; lepo po slovensko pravimo: prednja straža, prvi pogoj, prvi delavec, návečer, posebne pravice. Vendar se jih je dosti že uveljavilo: preddvor, predigra, predprodaja, predtekma, predsednik (pred sto leti so še pisali prvosednik).

15. *Proti-*. Možne in pravilne so sestavljenke, kakor je *protileten* v pomenu pomladanski; napačne tudi niso *protidržaven, protinaroden, protituberkulozen, protidemokratičen.* Slabe so take, ki imajo v drugem delu samostalnik: *protikralj, protidokaz, protistrup, protitutež.* Če le moremo, jih opišemo: *nasprotni strup.*

Nepredložne predpone. — 1. *Pa-* pomeni nekaj poznejšega, nepravega, slabšega: *patoka, paberek, paglavec, panoga*; knjižne besede spoznamo po tem, da imajo po dva poudarka: *pàkróg, pàkristál.*

2. *Pra-* kaže davno preteklost, prvotnost; lahko se stopnjuje v *prapra-*. Pripono rabimo po zgledu drugih slovanskih jezikov, od tod dva poudarka: *práčlôvek, pradaven, pragozd, prajezik, prasila, prastar, pravnuk, praprastarši.* V slovenski starini se rabi namesto tega predpona *pre*: *prebaba, preded.*

3. *Pre-* izraža ob pridevnikih in prislovih preseganje: *premlad, predober, prepozno, prenadolgo.* Pri glagolih izraža premikanje skozi kaj, iz kraja v kraj, iz časa v čas, iz načina v način in preko mere: *prebosti, prebiti; — prenesti, prevaliti; — prebedeti, prespati; — prenoviti, preslikati; — preobjesti se, preobremeniti.*

4. *Pro-* se je ohranil le v malo besedah: *prodati, prodaj, prostor;* povečini ga je zamenjal *pre-*, ki je blizu istega pomena: *prerok, preklet.* V novejšem času se je po hrv. in srb. vplivu začel znova pisati poleg *pre-*, tako da so se včasi razvile pomenske dvojnice: *propadel, prepadel; preračun, proračun.*

5. *So-* pomeni skupnost ali podobnost: *sošolec, sovražnik, sosed; — sómrak, sópraznik, sodra* (iz *grad* = toča). V knjižnih besedah nahajamo navadno dva poudarka: *sómeščàn, sótrpín.*

6. Predpona *u-* pomeni a) odmikanje, odstranitev, manjšanje: *uiti, upasti, ubežati, usušiti se;* b) dovršitev dejanja: *učakati, ugledati, ustrašiti.*

Pomni. Loči dobro *ubijem lonec* : *vbijem v glavo;* solze *se udero* po licu: Turek je *vdrl* v deželo; dež *se ulije* : *vliti* v sod.

7. Predpona *vz-* pomeni gibanje navzgor ali začetek dejanja: *vzdigniti, vzhajati; — vzljubiti, vzcvesti.* V domačih besedah se je navadno obrusila: *zrasti, zbuditi, zglavje, spored,* v popolni obliki pa rada ostane, če je knjižna beseda: *vzvišen, vzlet, vzporeden.*

Veznik (konjunkcija)

Kaj je. — Odprta noč *in* dan so groba vrata, *ali* dneva ne pove nobena pratika. Nikjer je stalne ni stvari, *a* prah noben se ne zgubi. Samôtno v kletki bom popeval, *dokler* ne poči to srce. Pač mnogo ste mi vzeli, *ko* zlato vzeli ste prostost. Pojem in ukam veselo, *da* z gore v goro se glasi. O Vrba, srečna draga vas domača, *kjer* hiša mojega stoji očeta! Minili sreče so in slave časi, *ker* vredna dela niso jih budila. *Preden* greš v Oglej čez goro zeleno, se vpričo mene odpovej zmotnjavi! *Komaj* to izgovori, poči strel. Partizani so planili, *toda* sovražniku so videli le še pete.

Ležeče tiskane besede so vezniki; vežejo besede in stavke.

Besedni vezniki. — Poglavitni besedni vezniki so *in, pa, ali:* Nebo *in* zemlja sta se zagrnila v dim. Težki oblaki sipljejo dež *pa* sneg. Danes *ali* jutri si za gotovo skočita v lase.

Za take veznike čutimo danes tudi *ne — ne, niti — niti, kakor, kot:* Ne hčere ne sina po meni ne bo. Sablja je švignila *kakor* blisk.

Ter je pravzaprav stavčni veznik; rabimo ga zlasti v naštevanju kot zadnji veznik ali pa veže dva povedka, od katerih je drugi s prvim v rahli namerni zvezi: Stopical je *in* se prestopal *in* pokašljeval *ter* si na vse načine prizadeval, da bi ga opazili. Zamahnil je z vso

silo *ter* razklal velikana. Vendar se v določenih zvezah uporablja tudi kot besedni veznik: *Sem ter tja* se tudi zmoti.

Vsi drugi vezniki so samo stavčni.

Nastanek veznikov. — Za veznike nam rabijo mnogi še živi prislovi, zlasti v priredju: *Potem* je odšel. Še to je pristavil, *potem* je odšel. — Kaj *vendar* misli? Govori dosti, *vendar* misli malo. — *Zakaj* se umikate? Umaknili smo se, *zakaj* premoč je bila le prevelika. — *Zato* sem vesel. Prijatelj se je vrnil, *zato* sem vesel.

Ti zgledi nam pričajo, da je meja med prislovi in vezniki nestalna in močno zabrisana.

Množica prislovov je nastala iz zaimenskih osnov, enako tudi večina podrednih veznikov, kakor zgovorno izpričuje še njih današnja podoba: *kjer, koder, kamor, kadar, dokler, kar, ker, ko.* Očitno so ravno oziralni prislovi zelo radi oslabeli v pomenu in postali vezniki.

Tudi za veznike, ki danes ne kažejo nikakršne podobnosti s prislovi, je znanost ugotovila, da so bili v davnini zaimenski prislovi, n. pr. *i, a, da.*

Nastajanje veznikov je v tesni zvezi s porajanjem podredja iz priredja: *Menim da. Pride.* > *Menim, da pride.* Veznik *komaj*, ki je tudi še prislov, je po vsi verjetnosti nastal iz prislova *tikoma*, zato si današnje podredje *Komaj to izgovori, svojo dušico izpusti* lahko razložimo iz nekdanjega priredja: *Tikoma* (= tesno, ravno) *to izgovori* (in) *svojo dušico izpusti.*

Vrste veznikov. — Stavčne veznike delimo na priredne in podredne.

Priredni vezniki so vezalni, ločni, protivni, vzročni in sklepalni.

Podredni vezniki vežejo nadredni stavek z osebkovim, predmetnim, prilastkovim, krajevnim, časovnim, načinovnim, primerjalnim, posledičnim, dopustnim, pogojnim, vzročnim in namernim odvisnikom.

Nadrobno je raba veznikov obdelana ob posameznih vrstah stavkov.

Medmet (interjekcija)

1. »*Ajs!*« je zakričal otrok in odmaknil prst od kropa. »*Hohoj!*« je klical pastir v sosednji breg. Po vasi gori *pok, pok, pok* je od podkvá bobnelo. Iz nadvratnih lin zvonček zapoje: *cin, cin, cin. Aló, aló!* Le brž odpri! *Hov, hov, hov,* jutri pojdem spet na lov.

Z ležeče tiskanimi izrazi skuša jezik neposredno posneti naravne glasove vzklikov, krikov, šumov, živalskih glasov itd. Taki izrazi niso pravi stavčni členi, marveč so nametani med stavek kot ponazorilo v živi pripovedi. Zato jih imenujemo medmete. V tem pogledu so podobni zvalniku in samostojnim miselnim prislovom; meja med enimi in drugimi je pogosto dosti nedoločna.

2. a) »*A-a-a-a-h,*« je zajecljal Planjavec, ko je padel v ogenj. »*Uh-uh-uh!*« je tulil bolnik. »*Hm!*« je začel ugovarjati gospodar. »*Mhm,*« je prikimal sosed, da se ni prav vedelo, ali pritrjuje ali ugovarja. »*Juhuhu!*« se je oglasil vrisk nekod od vrha.

Z ležeče tiskanimi izrazi posnemamo neposredne krike in vzklike, ki sodijo v jezik šele zavestno posneti z jezikovnimi sredstvi oblikovanih glasov ali črk. Kljub temu pa ostajajo taki izrazi posebnost, kakor nam kaže zapis prvega *a-a-a-a-h,* s čimer naj bi bil posnet resnični vtis neoblikovanega krika. Prav zaradi tega imajo medmeti dosti nestalno in mnogovrstno podobo. Pisava ne more posneti različnih *ah,* ki utegnejo izražati veselje ali žalost, začudenje ali nejevoljo itd., kar v govoru lahko pove višina in barva glasu, poudarek in melodija. V takih medmetih včasi celo srečujemo glasove, ki jih jezik sicer ne pozna; tako n. pr. *mhm* izgovarjamo skoz in skozi z ustno zaporo, tudi glas *h*; le-ta tukaj ni mehkonebni pripornik, marveč nezveneči nosnik *m*; močan curek sape gre skozi nos in povzroča rahel šum ter premolk med dvema zvenečima nosnikoma *m.* — Pri zadrževanju bolečine vsesamo zrak skozi priprte ustnice ali zobe, da se pri tem sliši šum, ki ga v pisavi posnamemo s podaljšanjem glasu *f* ali *s (ufff, asss).* Takih izrazov je brez števila, saj jih lahko zmeraj znova oblikujemo. V knjigi največkrat srečujemo: *a, ah, ha, aha, haha, o, oh, ho, hoj, oj, joj, ojoj, jojmene, hej, hu, uh, hm, mhm, fej, ajs, avbe, ovbe, av.*

b) *Pst!* otrok spi. In udri, udri, *klop, klop, klop* naprej leteli so v kolop. Iz bližnjega gozda se je trikrat zapored oglasilo *pok pok pok*, nato se je nenadoma razleglo po vasi *urá, urá, urá* in vsa vas je bila preplavljena od vojaštva. *Huš!* je zletela sova mimo okna. *Rega, rega,* vedno hujša je zadrega.

Kakor človeške klice in krike poskuša jezik glasovno posneti tudi različne šume, ropote, poke v naravi, glasove živali itd. Tako smo dobili celo vrsto medmetov: *pok, tresk, huš, šviga švaga, žvižg, plosk, mlask, škrt, švist, drlesk* itd., zlasti za oponašanje živali: *mu, bêe, mêe, ihaha, kokodak, čiv čiv, kuku, kvak, kru kru* in pod. Iz tega so se razvile besede, kakor *pók, pokati, trèsk, treskati, hušknіti, švigniti, švigati, žvižg, žvižgati, ploskati, mlaskati, švistniti, drlesniti* itd., *mukati, mijavkati, mekèt, meketati, kokodakati, čivkati, kukati, kvakati, kruliti* ipd.

Ločimo torej dvoje medmete: z nekaterimi posnemamo človekove klice in krike, z drugimi pa glasove živali in šumov v naravi; poslednji so osnove onomatopoíjski tvorbi besed.

STAVEK

Uvod

Misli in čustva lahko izražamo na različne načine: z gibi, s pogledi, z govorjeno in pisano besedo. Povečini pa se ljudje med seboj sporazumevajo z govorom. Govor imenujemo sporazumevanje med ljudmi z besedami. Govor lahko spremljajo gibi in pogledi ali pa tudi ne. V govoru je važno dviganje in padanje glasu; pri tem moramo skrbno paziti na presledke. V pisavi označujemo presledke z ločili.

a) Govorjene ali pisane besede, n. pr. Jej, jej! Ah! Oh! oho! Uh! ipd. lahko izražajo občutke (veselja, žalosti, začudenja, bolečine, jeze, strahu). — Občutke izražamo z vzkliki.

b) *Jože! Anica! Dragi poslušalci! — Janez, zaprezi mi konja! Kdaj se vrneš, mamica?*

Ležeče tiskane besede so zvalniki. Rabimo jih, kadar koga pokličemo.

c) *Vrata so se na tihem odprla. V sobo je stopil brat. — Kdo je bil? — Janez! — Res? — Mhm!*

V prvih treh primerih pod c) lahko ugotovimo, kaj se pripoveduje in o kom (čem) se kaj pripoveduje. Tu smo z besedami v celoti izrazili to, kar smo hoteli povedati. Zaradi naglice pa smo večkrat v pisavi, predvsem pa v govoru zelo skopi z besedami in kaj radi izpuščamo določne glagolske oblike. Tako izražanje je nepopolno. Vendar pa z vsemi gornjimi primeri izražamo kako misel, samo da je v zadnjih treh primerih misel razvidna le iz celotnega govora.

Vsaka beseda ali govorna celota, ki izraža kako misel, je stavek. Popolni stavki imajo določno glagolsko obliko, nepopolni so pa brez nje.

V slovnici govorimo o stavku le, če ločimo:
povedek, ki o kom (čem) kaj pove,
osebek, ki kaže, o kom (ali o čem) se kaj pove.
Povedek in osebek sta temelj, na katerem sloni stavek.

Kaj je stavek.

1 2 3 4
a) *Dober — ljubiti — otrok — starši*

1 3 4 2
b) *Dober* otrok starše ljubi.

1 4 3 2
c) *Dobri starši otroke ljubijo.*

Pod a) ima vsaka beseda zase svoj pomen, v tej skupini pa nič ne povedo. Taka besedna skupina nič ne pomeni in ni stavek.

Pod b) pa so besede tako razvrščene, da iz njih spoznamo miselno zvezo. Taka besedna skupina ima pomen in je stavek. Besede pa v stavku niso v poljubnih oblikah, marveč s svojimi oblikami izražajo miselno zvezo. Tudi vrstni red besed je pod b) drugačen kakor pod a).

Pod c) je besedni red zopet drugačen kakor pod b); tudi oblike so se besedam spremenile. Tukaj gre za novo misel, ki je različna od misli v stavku: Dober otrok starše ljubi.

Stavek je z eno ali več besedami izražena misel. S spremenjenim besednim redom in oblikami v stavku se spremeni tudi pomen.

Prosti stavek

Povedek

Povedek. — 1. *Pišemo. Vsi pišemo. Vsi pišemo naloge. Vsi pišemo domače naloge. Vsi pišemo domače naloge redno. Vsi pišemo domače naloge redno doma.*

V vseh gornjih primerih ugotavljamo, da nekdo piše. Tudi glagol »pišemo« sam zase določa osebo, čeprav s posebno besedo ni izražena. V gornjih primerih je tista beseda, ki nam o kom kaj pove, glagol »pišemo«. Če ga izpustimo, primeri izgube smisel. Glagol »pišemo« ima določno obliko (verbum finitum). Ker je to tista beseda v stavku, ki nam o kom (o čem) kaj pove, ji pravimo povedek ali predikat.

Povedek ali predikat je najvažnejši stavčni člen. Brez povedka ni popolnega stavka, pač pa je povedek že sam zase lahko popoln stavek.

2. a) *Učenec piše. — Kmet orje. — Sova skovika.*

b) *Drevo gnije. — Seno se suši. — Večerja se kuha.*

Ti primeri nam pod a) povedo, da kdo kaj dela, pod b), da se s kom ali s čim kaj godi. Povedek torej označuje dejanje ali dogajanje.

Povedek ali predikat pove, kaj kdo dela ali kaj z njim jè. Izražamo ga z določno glagolsko obliko (verbum finitum).

Po povedku vprašujemo: kaj se v stavku pripoveduje?

Stavek z enim povedkom se imenuje prosti stavek.

Povedno določilo. — a) Kruh *je okusen.* Dekleta *so vesela.* Nož *je moj.* Oče *je kovač.* Brat *je postal zdravnik.* Sirota *je ostala sama.* Novo zdravilo *se imenuje penicilin. Zdiš se* mi *dober.* Videti *je bil zdrav. Kaže se prijaznega. Izkazal se je pravičnega.* Anka *ni prva.* Mi *smo štirje.* To *je prvič.* Naloga *je prav.* Dežnik *je zanič. Velja za učenega. Uči se za krojača.*

b) Gostje *so bili dobre volje.* Mož *je nagle jeze.* Mati *je bila dobrih rok.* Oče *je bil izvoljen za presednika.* Vaščani *so imeli* Matija *za tepca.* Mati *je v rodu s* pesnikom.

Pomen teh stavkov ni, da kdo (kaj) jè, marveč da je okusen, vesel, moj itd. V teh stavkih torej glagol ne pove dovolj, marveč mu vsebino določajo, dopolnjujejo druge besede (pridevniki, samostalniki, svojilni zaimki, števniki, prislovi). Ta določila so v imenovalniku, rodilniku, tožilniku ali v sklonih s predlogi.

Nekateri glagoli z nepopolnim pomenom, n. pr. *biti, postati, ostati, imenovati se, zdeti se, izvoliti za, imeti za* imajo navadno pri sebi določilo; imenujemo ga povedno določilo. Seveda imajo taki glagoli v določenih zvezah tudi popoln glagolski pomen, n. pr.: *Kar jè, jè. Ostani, kjer si.*

Povedno določilo je beseda, ki pomensko nepopolnemu glagolu določa pomen. Pri glagolih z nepopolnim pomenom sta šele glagol in povedno določilo skupaj pravi povedek.

Osebek

Kaj je. — 1. *Pišem. Piši! Pišite! — Učenec piše. — Učenci, učitelj in uradniki pišejo.*

Če pravim »pišem«, vem, da sem to jaz. »Piši!« pravim tebi, »Pišite!« pa vam. — Nosilec dejanja je znan. Pri povedku v 3. osebi navadno stoji beseda, ki pove, kdo je tista oseba ali stvar, ki to dela ali ki se z njo to in to dogaja.

Osebek ali subjekt je oseba ali stvar, o kateri nam povedek pove, da nekaj dela ali da z njo nekaj jè. Je torej nosilec dejanja ali dogajanja. Izražen je z osebkovo besedo ali pa ga nam kaže glagolska oblika (1. in 2. os.) ali pomenska zveza.

Po osebku sprašujemo: kdo ali kaj?

Prosti stavek ima lahko tudi več osebkovih besed.

2. a) *Mati* kuha kosilo. *Pridni* najde povsod dosti kruha. *Ta* z drevesa hruške stresa. *Vsi* smo doma. *Eden* izmed vas je to naredil. *Danes* ni jutri. *Govoriti* je srebro, *molčati* pa zlato. *Bob ob steno metati* je nehvaležno in dolgočasno delo.

Osebkova beseda je samostalnik ali kakšna druga samostalniško rabljena beseda (pridevnik, zaimek, nedoločnik, prislov itd.).

b) En *drži ga* je boljši ko dva *lovi ga. — Ne kradi!* velja za vse ljudi. — *Muha, daj kruha!* stoji na starih uljnjakih.

Za osebkovo besedo lahko rabi tudi stavek.

3. a) *Deževalo je. — Grmi. — Rahlo naletava. — Bliska se.*

Povedki, ki izražajo naravne pojave, nimajo osebkove besede.

b) Na véčer *je bilo*. Jutri *bo* na vasi *veselo*. Pri vas *je prijetno*, res mi *je dobro* tukaj. Natanko *se je slišalo*, kako *je reklo:* comp, comp! Zvon *je bilo slišati* v Carjem gradu. Med tlačani *je zavrelo*. Tako *se bere* v starih knjigah.

V gornjih primerih ne maramo ali ne moremo izraziti osebkove besede. Brezosebnost je izražena s 3. os. edn. sr., in sicer v teh značilnih primerih: biti + pov. določilo, biti + nedoločnik, pasiv s se. Brezosebno rabo imamo zato, ker se izraža nekaj splošnega, nedoločnega.

4. a) Pri Martinkovih *ni bilo* nikogar doma. Od kosila *ni ostalo* trohice. Pod vsakim kamnom *ni* raka.

Tudi tu imamo brezosebno rabo, spoznamo jo po srednjem spolu deležnika. Lahko pa postavimo osebkovo besedo v imenovalnik, n. pr. Ni bil *nihče* doma, ni ostala *trohica*. A v gornjih stavkih nimamo slovniške osebkove besede, pač pa smiselno.

Stavki z zanikanim brezosebnim povedkom *biti, ostati* nimajo slovniške osebkove besede, pač pa smiselno.

b) Na shod *je prišlo* (*se je zbralo*) ljudi kakor mravelj. Franceljnu *je preostajalo* časa. Mirku je vedno *manjkalo* denarja. Na travniku *se je paslo* (*je bilo*) živine, kolikor je še nisem videl. V gorski vasici *je živelo* ljudi ko v majhnem mestu.

Pri brezosebno rabljenih glagolih *biti, zbrati se, priti, preostajati, manjkati, pasti se, živeti* itd. stoji smiselna osebkova beseda v rodilniku. — V vseh gornjih primerih pa moremo ugotoviti, da je smiselna osebkova beseda v rodilniku pravzaprav delni rodilnik, ki je bil sprva prilastek (V gorski vasici je živelo *toliko* ljudi ko v majhnem mestu. — Franceljnu je preostajalo *dosti* časa.). Ko pa izpustimo količinski izraz (*toliko, dosti, kaj*), postane prilastek navidezno smiselna osebkova beseda v rodilniku. Tak smiselni subjekt je torej odvisen od izpuščenega količinskega izraza.

Pomni. Ob pomožnem glagolu se večkrat rabi zaimek v rodilniku: *Ni* ga moža tako poštenega, kakor je bil rajni. In tistih lepih srebrnih dvajsetic, *ni* jih več.

c) Jožetu *se je* ob knjigi kar *dremalo*. *Sanjalo se* mu *je*, da je dobil odlično. Lenemu Marku *se hoče* samo spati. Gospodu *se ni ljubilo* po hruške.

Smiselna osebkova beseda more stati tudi v dajalniku.

č) Sosedovo mater *je postalo* tako *strah*, da je zavpila. Teto *je* močno *skrbelo*. Tako jo *je sram*.

Smiselna osebkova beseda more stati tudi v tožilniku.

d) S kmetijstvom *ni bilo* nič po naših krajih. Z njegovim zdravjem *je šlo* navzdol. S to stvarjo *se je obrnilo* na bolje.

Smiselna osebkova beseda lahko stoji tudi v orodniku.

Vezanje povedka z osebkom. — 1. Ena osebkova beseda:

a) *Hrast stoji* v turjaškem dvoru. *Dolina se je napolnila* s šotori. Mestni *očetje so se zbrali* k sodbi. *Vi* zadnjič *slišite* moj glas. *Mi smo* korenjaki. *Mati je postala* tolažnica otrok. *Gozdič je* že zelen. *Ti* sam *si* gospodar.

V gornjih stavkih imamo po en povedek in eno osebkovo besedo.

Povedek se ujema z osebkom v osebi, številu, spolu in sklonu.

b) *Biló je sedem* hudih let. *Devet je padlo* vselej glav. *Dovolj* pokore *je bilo* za ta greh. *Opravljenega je bilo* nenavadno *mnogo* za 42 mož. *Kolikor jih je bilo dobrih*, jih je pobrala vojska. *Veliko* dobrega se bo *storilo* v tej hiši.

Kadar rabi za osebkovo besedo določni številnik od 5 dalje ali številniški prislov, stoji povedek v ednini srednjega spola.

c) *Mati*, kruha mi *pošljite* ajdov hleb! *Oče*, od medu mi *dajte* sat prelep! Kaj pa *delate*, *oče*? *So gospod Urban* doma? *Mati so* mi *spekli* pogačo za na pot. *Vi*, *tovariš Marko*, *pridite* k telefonu! *Tovarišica učiteljica*, ko *boste končali* pouk, se *oglasite*, prosim, v pisarni!

Kadar govorimo z osebami, ki jih posebno spoštujemo ali ki z njimi nismo domači, jih vikamo, to je, stavimo povedek v 2. os. množine moškega spola. V prejšnjih časih pa so preprosti ljudje take osebe celo onikali.

Pomni. Napačno je: Kaj *ste* **rekel** (**rekla**)? namesto: Kaj *ste* **rekli**? — Onikanje namesto vikanja (n. pr. Gospod, ali *so oni* izgubili to knjigo?) se v knjigi sem ter tja uporablja za označevanje preprostih starih ljudi.

č) *Gospôda se spogledajo*, smrt mu *prizanesejo*. *Družina so šli* lačni od mize. *Deca se* v šoli pridno *učijo*. *Hiti* naproti mu *družina*. *Gospóska* reveža kaj rada *pozabi*. Vsa trška *gospôda je prišla iz čitalnice*.

Kadar je osebkova beseda skupno ime, stoji povedek lahko v množini moškega ali pa tudi v ednini ženskega spola; danes prevladuje druga raba.

Pomni. Raba je znana samo še narodni pesmi in ljudski govorici. — Spol povednega deležnika se ravna po spolu osebkove besede, ne pa po spolu povednega določila, n. pr. *Oče je bil* (ne: *bila*) zlata duša. Njeno *srce je bilo* (ne: *bila*) zlata posoda. *Ančka je bila* (ne: *bilo*) pridno dekle. — Spol povednega deležnika se pri samostalnikih, ki se rabijo samo v množini, ravna po spolu osebkove besede: *Vrata so bila razbita. Grablje so bile polomljene.* Povedek se pa more ravnati tudi po poved. določilu: *Tlak niso* navadna *tla.*

2. Povedek z več osebkovimi besedami:

a) *Groza* in *strah prevzame* vso vas. *Žalost* in *hrepenenje je bilo razlito* po velem materinem licu. Sam *pisatelj* in *poet bi se* ne *učil*? Naš *kmet*, naš *delavec*, naš *rokodelec* in *obrtnik*, naš *žebljar* iz Krope, *rudar* iz Idrije in Trbovelj nam *je ustvaril* obilen jezikovni zaklad in ga še danes razumno *upravlja* in *množi.*

V gornjih stavkih imamo po dve osebkovi besedi, a dvojice teh osebkovih besed (*groza in strah, žalost in hrepenenje, pisatelj in poet*) so nekako pomensko sorodne, imamo jih za eno celoto; pravzaprav lahko rečemo, da nam je pred očmi samo tista, ki je bliže povedku. Zato stoji povedek v ednini. Spol povednega določila se ravna po bližnji besedi, ako so osebkove besede različnega spola.

Pomni. Prvotno smo imeli tu dva ali več samostojnih stavkov (n. pr. *groza prevzame vso vas* in *strah prevzame vso vas*), ki so se skrčili v en sam stavek z dvema ali več osebkovimi besedami.

b) *Mati, oče* in *mi smo zajemali* iz ene sklede. *Vrag* in *Telič sta hodila* pred menoj. *Ogenj* in *voda* dobro *služita*, slabo *gospodarita. Mati* in *oče, ki sta odšla* v gore, prav gotovo *nista pozabila* svojih otrok. *Znanost* in *umetnost morata* služiti ljudstvu.

Kadar je živ občutek, da je osebkovih besed več, stoji povedek v ustreznem številu.

c) Najprvo *so se skušali plezalci. Sonce, zemlja, mesec vrté se* brez kolesc. *Sršeni, osé* in *čebele bodo* vedno prepir *imeli. Imeli bomo* jesti *vi* in *jaz* in *pes* in *mucek. Vojščaki* in *poveljnik* živo *poslušajo.*

Kadar stoji osebkova beseda v množini, je v množini tudi njen povedek. Prav tako stoji povedek v množini, kadar ima stavek več ko dva osebka, ali pa dva osebka in je eden izmed njiju v množini.

Pomni. Pri rabi spola povednega deležnika in določila ima moški spol prednost pred ženskim; enako prva oseba pred drugo, druga pred tretjo. To velja tudi za dvojino in množino. — *Brat* in *sestra* sta šla čez polje. *Mati* in *dete* sta sedla. *Noži* in *žlice* so novi. *Knjige* in *peresa* so se podražile. *Nebo* in *zemlja* bosta prešla. *Proso* in *ajda* sta letos dobro obrodila. *Zelje* in *korenje* je letos debelo. Zadnji zgledi kažejo, da vezanje osebkov s povedkom ni dosledno. Vsekakor moremo z gotovostjo reči, da je v dvojini pomožni glagol *sta* s svojim končnim *a* redno pritegnil tudi povedni deležnik. Le-ta se pri več osebkih pogosto ravna po spolu najbližjega.

č) *Odprta* noč in dan *so* groba *vrata*. Čudežne *gosli so* same *zapele*. *Roke so* ga *bolele*.

Pri množinskih samostalnikih stoji povedek v množini.

Predmet

Kaj je. — 1. Dijaki se vesele *počitnic*. Porednež se boji *šibe*. Delavec je vreden *plačila*. Sin pomaga *očetu*. Učitelj hvali *učenca*. Voznik tepe *konja*. Kmet obdeluje *polje*.

Ležeče tiskane besede v gornjih primerih dopolnjujejo povedek tako, da nam povedo, kaj je predmet glagolskega dejanja, kaj glagolsko dejanje obsega. To razmerje med povedkom in predmetom je lahko izraženo v različnih sklonih.

Stavčni člen, ki dopolnjuje povedek tako, da pove, na kaj se nanaša glagolsko dejanje, je predmet ali objekt.

Na vprašanje *koga ali česa?* stoji predmet v rodilniku (2. sklonu), *komu ali čemu?* v dajalniku (3. sklonu), *koga ali kaj?* v tožilniku (4. sklonu).

Pomni. V svojem pravem pomenu je predmet pasivni osebek (voznik tepe konja — konj je tepen) oziroma osebek stanja (kovač podkuje konja — konj je podkovan), ki ga povzroča delovanje aktivnega stavka. O trpnosti govorimo le pri živih predmetih, ki morejo trpeti; neživi predmeti ne morejo trpeti, so pa v stanju.

2. Starši skrbe *za otroke*. Vojak vprašuje *po domu*. Pesmi pojo *o Matjažu*. Mati se ukvarja *z otroki*. Janez je dolgo žaloval *za ma-*

terjo. Fant je obupal *nad šolo.* Jugoslavija je bogata *z rudninami.* Pesnik poje *o svobodi.*

Včasih razmerje med povedkom in predmetom izraža predlog z ustreznim sklonom. Tu je treba paziti na razloček med predmetom in prislovnim določilom, ki je včasih zelo blizu, n. pr. *S kolom* ga je udaril *po glavi.* (S čim? — Kako? Po čem? — Kam?) Otroku so se sline pocedile *po obleki.* (Po čem? — Kam?) Hlapec si je obrisal potno čelo *z velikim rdečim robcem.* (S čim? — Kako?)

Predmete s predlogi imenujemo predložne (prepozicionalne) ali posredne predmete (indirektne objekte), medtem ko imenujemo predmet v tožilniku neposredni predmet (direktni objekt).

3. Lakota preti *odpreti* grada trdna vrata. Kdo želi *govoriti*? Ljudstvo pomaga *obnavljati* domovino.

Za predmet nam more rabiti tudi nedoločnik.

Pomni. Nedoločnik more imeti še svoj predmet, n. pr. ... odpreti *vrata.*

4. Uk *mu* ne dela *skrbi.* Stanko *si* je iskal *poti* skozi puščavo. Starši uče *otroke* lepega *vedenja.* Matija je vprašal *stražnika po sestri* Jeri. Jernej *si* je obrisal *čelo* z velikim rdečim robcem.

Prosti stavki morejo imeti tudi po več predmetov.

5. Kosci so *travnik* pokosili. Kosci *travnika* niso pokosili. Oče mi je *knjigo* prinesel. Oče mi *knjige* ni prinesel.

V nikalnem stavku stoji predmet v rodilniku namesto v tožilniku.

Prilastek

Kaj je. — Jurko je kupil *lepega* psa *kosmatinca. Naša prva* luč je sonce. Dolgost *življenja našega* je kratka.

Ležeče tiskane besede v gornjih primerih ne pojasnjujejo glagola, marveč samostalnik. Za taka pojasnila nam morejo rabiti samostalniki, pridevniki, zaimki, števniki itd. Po njih se sprašujemo kakšen? čigav? kateri?

Stavčni členi, ki pojasnjujejo samostalnike, so prilastki ali atributi.

Pridevniški prilastek. — Pod *zeleno* goro leži *ravno* polje. *Mojo srčno* kri škropite po *planinskih sončnih* tleh! *Zlato* ptičko so ujeli *trije* fantje *mladi*. Iz *razdrtega* korita *lačna* vrana *sito* pita.

Za prilastke nam v teh stavkih rabijo pridevniki, pridevniško rabljeni zaimki, števniki in deležniki. Postavljeni so poleg samostalnika in se ujemajo z njim v sklonu, spolu in številu. Pravimo, da so prirejeni samostalniku, ki ga pojasnjujejo.

Samostalniški prilastek. — 1. *Peter* Klepec je bil doma v Čabru. Sinko *potepinko* je pasel kravo *dimko*.

Besede, ki v gornjih stavkih pojasnjujejo samostalnike, so samostalniki. V sklonu se ujemajo z ustreznim samostalnikom. To se pravi, da so postavljeni poleg njega v isto vrsto, da so mu prirejeni.

Priredni samostalniški prilastek se v sklonu ujema z ustreznim samostalnikom.

2. Slovenska beseda je beseda *praznika, petja* in *vriskanja*. Prinesi no tovarišem sat *medu*!

Samostalniški prilastki se tu ne ujemajo z ustreznim samostalnikom. Niso torej prirejeni, marveč podrejeni.

Podredni samostalniški prilastek se v sklonu ne ujema z ustreznim samostalnikom.

3. a) Ciciban je fant *od fare*. Hiša *v bregu* gorí. Pisanje *po starem* mi ni všeč. Življenje *brez dela*, skleda *brez jela*. To je bil beg *iz strahu*. Odpravimo kletev *iz navade*! Dan *po praznikih* ni pripraven za delo.

Vsi ležeče tiskani izrazi v gornjih primerih pojasnjujejo samostalnike. To so predložne zveze, ki so nastale iz prislovnih določil (kraja, načina, vzroka, časa).

b) To je kruh *od včeraj*. Hiša *tam gori* je najlepša.

Tudi prislovi sami ali s predlogi so lahko prilastki.

c) Melkijad je imel resno voljo *pogospoditi se* (= da bi se pogospodil). — Za prilastek rabi lahko tudi nedoločnik. Ker tu nedoločnik nadomešča odvisnik, gre v takih primerih za skrajšane stavke.

Pristavek. — a) *Pisatelj* Trubar se je rodil na Raščici.

b) *Prvi slovenski pisatelj* Trubar se je rodil na Raščici.

c) Trubar, *prvi slovenski pisatelj*, se je rodil na Raščici.

Prilastek je nesestavljen (a) ali pa sestavljen (b, c). Če ima samostalnik sam ob sebi še prilastke pa se ujema v sklonu s samostalnikom ali zaimkom, katerega natančneje določa, se imenuje tak sestavljen prilastek pristavek ali apozicija. Stoji lahko pred ustreznim samostalnikom ali za njim.

Številski prilastek. — a) *Ena* se tebi je želja spolnila. *Dva* oblaka sta se srečala visoko nad gorami. Zlato ptičko so ujeli *trije* fantje mladi. Póte pa pridejo *štirje* možje.

Po prilastkih v gornjih primerih vprašamo: koliko? Ti prilastki so glavni števniki od ena do štiri.

Glavni števniki od ena do štiri so pridevniški prilastki.

b) *Pet* krav za en groš. Ptica je letela čez *devet* gora, čez *devet* voda. *Tri sto* ugank.

Ležeče tiskane besede v primerih pod točko b) so števniki, a niso prilastki. Imajo pa poleg sebe samostalniške prilastke v rodilniku.

Števniki od vštetega števnika *pet* dalje imajo pri sebi samostalniški prilastek v rodilniku.

Prislovna določila

Kaj so. — Pastir žene ovce *na pašo*. Voli stojé *v hlevu*. Reka teče *po dolini*. *Včeraj* je prišel stric. Bolnik *žalostno* stoče. *Zaradi hude zime* je pozeblo drevje.

Prislovna ali adverbialna določila so tiste besede ali besedne skupine, po katerih se vprašamo z vprašalnimi prislovi:

kam? kje? kod? itd. — prislovno določilo kraja,
kdaj? itd. — prislovno določilo časa,
kako? itd. — prislovno določilo načina,
zakaj? čemu? — prislovno določilo vzroka.

Prislovno določilo kraja. — Uboga Terezinka je bivala *v koči* kraj vasi. Nekoč se je napotila *v gozd*. Dolgo je hodila *po goščavi*. *Tam* je srečala staro ženico. Ta jo je vprašala: »*Kod* pridem *do* grajske *pristave?*« — »*Tod* je najbližja pot,« je odvrnila Terezinka. Deklica si je nato natrgala rož in jih nesla *domov*. *Doma* jih je

dala *v vodo*. *Okoli ognja* zbrani sedimo partizani. *Na gori* stoji partizan, *v dolino* se tožno ozira.

Ležeče tiskane besede pojasnjujejo vsebino stavka glede na kraj. To so torej prislovna določila kraja. Zanje se rabijo krajevni prislovi in imena s predlogi.

Prislovno določilo časa. — Je pa *davi* slanica padla. *Zdaj* zvezde ugodne vladajo. *Nocoj* je prav lep večer, *jutri* bo svetel dan. *Sredi noči, opolnoči* iz sanj se Kralj Matjaž zbudi. *Pred leti* je Meti umrl mož. *Odtlej* sama gospodari. Z moževo smrtjo jo je zadela velika nesreča, pa je vendarle *vsa leta* vzdržala. *Večno* narod naš z orožjem bo svobodo branil.

Prislovna določila časa pojasnjujejo vsebino stavka glede na čas. Zanje nam rabijo časovni prislovi in imena s predlogi.

Prislovno določilo načina. — a) *Z mehovi pod pazduho* gredo, *v* dolgih *plaščih* suknenih gredo in držijo se *žalostno*, da nikoli *tako*. Polnočni zvon iz visokih lin *krepko* zaklenkal je. *Odločno* odpovej se svoji sreči, *goreče* išči drugim jo doseči! *Brez ključka* je zaklenjeno.

b) *Pet čevljev* merim, *palcev pet*. Na *tisoče* črnih mravelj je obležalo na bojišču. Na mlaki je bila *za prst* debela ledena skorja. V skladišču je bilo blaga *na kupe*. Ljudstvo je dalo vsakemu *po zasluženju* (= toliko, kolikor je zaslužil).

c) *Kakor seme* vrzite mojo srčno kri po doleh in po bregeh! *Ko travnat otok* v puščavi stoji oljkovo drevo.

č) Tisti dan se je Janez prvič *do sitega* najedel. Lev je obsodil volka *na smrt*. Mati, *v veselje* in *v podporo* vam bom na stara leta. Trentarski lovec je Zlatoroga *do smrti* ranil. Melkijad je bil že prvi večer tovarišem *v zasmeh*.

d) Janez se je *kljub (navzlic) mrazu* in *lakoti* samo pet mesecev učil za izkušnjo. *Pri* vsi *bedi* pa je ostal še zdrav. *Ob kruhu* in *vodi* je vzdržal do konca.

e) *S pridnostjo* boš hišo sezidal, *z lenobo* pa podrl. *Z lepim vedenjem* in *rednim učenjem* si boš utrdil značaj.

Ležeče tiskane besede so prislovna določila načina. Zanje nam rabijo načinovni prislovi in imena, povečini s predlogi.

Po ležeče tiskanih besedah pod *a* se vprašujemo s *kako?*, a te besede in besedne skupine izražajo pravi način v stavku.

Po ležeče tiskanih prislovnih določilih načina pod *b* se vprašujemo: *koliko? koliko merim?*

Pod *c* se srčna kri *primerja* semenu, oljkovo drevo pa travnatemu otoku.

Taki načinovni prislovi izražajo torej pod *b količino, mero,* pod *c primero.*

Po ležeče tiskanih besedah pod *č* se vprašujemo s *kako?*, a te besede ne izražajo pravega načina kakor pod *a*, marveč posledico, učinek, izid dejanja v stavku; n. pr. *Najedel se je tako, da je bil sit* itd.

Po ležeče tiskanih besedah pod *d* se vprašujemo: *kljub čemu? vzlic čemu?* Beda, mraz in lakota Janeza ovirajo pri učenju, mu nasprotujejo, vendarle pa mu učenje dopuščajo. Taka prislovna določila načina izražajo dopustitev dejanja v stavku.

Ležeče tiskana prislovna določila načina pod *e* nam izražajo pogoj dejanja. Po njih se vprašujemo: *kako? s katerim* ali *s kakšnim pogojem?*

Prislovno določilo načina nam lahko izraža: a) pravi način in sredstvo; b) količino, mero; c) primero; č) učinek, izid, posledico; d) dopustitev; e) pogoj dejanja v stavku.

Pomni. V slovenščini ni dobra takale brezpredložna raba prislovnega določila načina po romanskem vzoru: *Oko v oko mi gledi! Hodila sta roko v roki. Par za parom so stopali na plesišče. Bojevali smo se ramo ob rami. Umikal se je korak za korakom.* Ti primeri se glase pravilno s predlogom ali s prostim prislovom: *iz oči v oči, z roko v roki, sparoma, z ramo ob rami* ali *složno, korakoma.*

Prislovno določilo vzroka. — a) Janez je vzdržal *zaradi matere. Zavoljo črke* jed ne trpi nič škode. Lina je *od bolečine* zajokala. Jurko je sedèl za mizo in *od dolgega časa* zehal.

b) Oče se je *po opravku* napotil v mesto. Sosedu je prišla v nesreči vsa vas *pomagat.* Žalosten je odšel Verén v tujino *za kruhom.*

Ležeče tiskane besede so prislovna določila vzroka. Zanje nam rabijo vzročni prislovi, imena v zvezi z vzročnimi prislovi in predlogi pa tudi namenilnik.

Po ležeče tiskanih besedah pod *a* se vprašujemo z *zakaj?* Te besede in besedne skupine izražajo pravi vzrok dejanja. Po razprto tiskanih besedah pod *b* pa se vprašamo *čemu?* Te nam pa izražajo namen ali namero dejanja.

Prislovno določilo vzroka nam lahko izraža: a) pravi vzrok, b) namen ali namero dejanja.

Posebnosti

Zvalnik in vzklik. — 1. *Mati! — Janez! — Barbar! — Uboga muha! — Oj bedak neumni! — Kako čuden slučaj! — Oh ne! Gorjé!*

Gornji primeri nimajo povedkov, torej niso popolni stavki. Uporabljamo jih kot klic, izraz začudenja, milovanja, jeze in kot taki izražajo neko misel. Take izraze imenujemo vzklike. Za njimi stoji vselej klicaj.

2. *Peter,* izderi hojo! Vstani, *Jerica,* ženi vole past! Kako te blagrujem, *ponosni orel! — Ivan,* kaj misliš? Kaj praviš, *Francè,* ti na to? Kod hodiš, *petelinček ti? — Oh,* to boli! *Joj,* kam bi del? *Hej, brigade,* hitite!

Po ležeče tiskanih besedah se ne moremo vprašati, torej niso pravi stavčni členi. Ležeče tiskane besede so samostalniki in medmeti. Samostalniki stojé v zvalniku. Če stoji zvalnik v začetku stavka, stoji za njim vejica, če stoji v sredini stavka, stoji pred njim in za njim vejica, če pa stoji na koncu stavka, je vejica pred njim.

Zvalniki in vzkliki niso pravi stavčni členi. Če jih uporabljamo samostojno, postavljamo za njimi klicaj, od stavka pa jih ločimo z vejico.

Nepopolni stavki. — *Dolga bolezen gotova smrt. — Ti očeta do praga, sin tebe čez prag. — Dobro jutro! — Danes meni, jutri tebi. — Hej, oblaki preko polja — kam?*

Prosti in zloženi stavek včasih nimata vseh stavčnih členov; včasih je izpuščen kak glavni člen, ki si ga lahko v mislih dopolnimo, v prvem stavku n. pr. pomožni glagol *je*: Dolga bolezen *je*

gotova smrt; ali povedek: Ti *pahneš* očeta do praga, sin *bo pahnil* tebe čez prag.

Prosti in zloženi stavki, ki jim manjka povedek, so pravi nepopolni ali eliptični stavki.

Pomni. K nepopolnim stavkom štejemo tudi:

a) skrčene stavke, če se ujemata dva ali več glavnih stavkov z enakim osebkom ali z enakim povedkom: *Narava daje in jemlje = Narava daje + narava jemlje. — Žalost in tuga je strupena kuga = Žalost je strupena kuga + tuga je strupena kuga;*

b) skrajšane stavke, če se v zloženem stavku odvzame odvisniku osebek, da se tesneje združi z glavnim stavkom: *Tukaj bistra Sava izvira, mati pevske umnosti = ki (Sava) je mati pevske umnosti. — Gredé mimo hiše potrka Francelj na okno = Ko gre Francelj mimo hiše, potrka Francelj na okno.*

Stavki po obliki in vsebini. — 1. a) Lačna vrana lačni *verjame*. Sita vrana lačni *ne verjame*.

V prvem stavku se glagolsko dejanje zatrjuje, v drugem zanika.

Po obliki so stavki trdilni ali nikalni.

b) *Nič več ni* sužnju drag spanja mrak. Nekaj časa *ni bilo* od *nikoder nič*. Divji mož *nima* pluga *ne* brane. *Nikjer* se *ne pase nobena* kravica, *noben* teliček.

Gornji stavki imajo po dve ali več nikalnic. S kopičenjem nikalnic dosezamo krepkejše zanikanje.

2. Stritar se je rodil v Podsmreki pri Velikih Laščah. — Kaj boš s sekiro, sin, začel? — Svetó služimo svéti domovini! — Naj čuje zemlja in nebo! O, da z močjo in srečo, slavo nebo ovilo bi ti glavo!

Gornji stavki nam po vrsti izražajo: pripoved, vprašanje, zapoved, željo. Za pripovednim stavkom stoji pika, za neodvisnim vprašalnim vprašaj, za neodvisnim velelnim in želelnim pa klicaj. Ta ločila so utemeljena v različnem izgovoru stavkov.

Po vsebini so potemtakem stavki pripóvedni, vprašalni, velelni in želelni.

Zloženi stavek

Splošno

Kaj je. — Boben *poje.* Rog *doni.* — Boben *poje,* rog *doni.* — Boben *poje* in rog *doni.* — Boben *poje,* a rog *doni.*

Zagrmelo je. Zemlja *se je stresla.* — *Zagrmelo je,* da *se je* zemlja *stresla.*

Šlo je rahlo kljub navidezni teži, da *so se* noge komaj *dotikale* tal in *je biló težko* reči, ali rak *leze* ali *plava.*

Izmed gornjih stavkov imajo nekateri samo po en povedek, drugi po dva, zadnji pa jih ima kar pet.

Kolikor povedkov, toliko stavkov. Dva ali več v celoto zvezanih stavkov imenujemo zloženi stavek. Med posameznimi stavki stoji veznik ali ločilo.

Glavni in odvisni stavek. — Primerjaj naslednje zglede:

1. Lepa je pšenica. Lepa bo potica. — 2. Lepa je pšenica, lepa bo potica. — 3. Lepa je pšenica in lepa bo potica. — 4. Če je lepa pšenica, bo lepa potica.

V prvem zgledu imamo dva samostojna stavka, ki vsak izraža samostojno misel. Ista dva stavka imamo v drugem zgledu zložena v neko celoto; oba sta ohranila prvotno obliko, ločena pa sta med seboj z vejico. V tretjem zgledu imamo ista dva stavka v nespremenjeni obliki, a zvezana med seboj z veznikom *in.* V vseh prvih treh zgledih so ohranili stavki samostojen pomen in so torej glavni stavki. V četrtem zgledu prvi stavek sploh ne more stati sam zase, drugi sicer lahko, vendar pa je nekako nepopoln brez smiselnega dopolnila od prvega stavka.

Samostojni stavek imenujemo glavni stavek, nesamostojni stavek pa, ki samostojnega smiselno dopolnjuje, odvisni stavek.

Priredje — podredje.

1. Lepo vreme je. Na sprehod pojdem.
2. Lepo vreme je, na sprehod pojdem.
3. Lepo vreme je. Zato pojdem na sprehod.

4. Lepo vreme je, zato pojdem na sprehod.
5. Pojdem na sprehod, ker je lepo vreme.
6. Ker je lepo vreme, pojdem na sprehod.

Ti stavki nam v vseh šestih zgledih povedo v jedru isto misel, a vendar nekoliko drugače. V prvem zgledu nimata ugotovitev, da je lepo vreme, in odločitev, da pojdem na sprehod, še nobene prave zveze. Zato sta tudi izraženi vsaka v svojem zaključenem stavku; ugotovitev ima svoje stavčno valovanje, odločitev tudi svoje. — V drugem zgledu sta si ugotovitev in odločitev neposredno blizu, tako da iz ugotovitve že sledi tudi odločitev; zato ugotovitve ne končujem z zaključnim stavčnim valovanjem, marveč glas celo malo povzdignem, napravim med obema stavkoma krajši presledek kakor v prvem zgledu in nadaljujem z odločitvijo. Tako sem v govoru časovno in glasovno povezal ta dva stavka v ožjo enoto, a stavka sta ostala še zmeraj samostojna, drug drugemu enaka, na isti stopnji, v isti vrsti in redu, drug pri drugem ali, kakor pravimo, drug drugemu prirejena.

V 4. zgledu sem oba stavka povezal s posebnim veznikom *zato* in s tem še bolj poudaril, z besedo izrazil, da je odločitev nasledek ugotovitve. Izgovarjam pa oba stavka prav tako kakor v 2. zgledu. Tudi tu bi odločitev lahko popolnoma ločil od ugotovitve in bi šele čez daljši čas sklenil: Zato pa pojdem na sprehod(3). Tudi ta dva stavka nista še nikakor tako odvisna drug od drugega, da bi stavek z veznikom ne imel pravega smisla brez prvega. Zato tudi taki zvezi pravimo, da je priredna. Če povezujemo med seboj istovrstne stavke, pravimo, da so priredni, taki zvezi pa priredje.

Drugače pa je v 5. in 6. zgledu. Veznik ker povezuje svoj stavek tako tesno z nasledkom, da stavek brez tega izgubi svoj smisel in svojo upravičenost. Zato pravimo, da so stavki s takimi vezniki od drugih odvisni, da so jim podrejeni. Odvisni pa so lahko od stavkov, ki morejo stati sami zase, to so glavni stavki, ali pa od drugih odvisnih stavkov. Zvezi glavnih stavkov in odvisnikov pravimo podredje.

Podredje in priredje imamo v tem primeru: grmelo je, da se je zemlja tresla, in se bliskalo, da je bilo svetlo kakor podnevi. —

Stavka *grmelo je — in se bliskalo* sta glavna in med seboj prirejena. Vsak pa ima poleg sebe še odvisnik, tako da imamo v prvem in drugem delu podredje. Obe podredji pa sta združeni v priredje.

Priredje je zveza dveh ali več glavnih stavkov.

Podredje je zveza glavnega stavka in enega ali več odvisnikov; tu je odvisni stavek dodan glavnemu v pojasnilo, nima pa sam ob sebi samostojnega pomena.

Priredje

Vezalno priredje. — 1. Visoko vrh planin stojim, v veselju rajskem tu živim. Toplo je bilo *in* sneg se je tajal na strehah. Po motvoz od križa segne *in* na lok si ga nategne, trst tenak si priostri, za strelico priredi, *potlej* mahne vzdolž doline kraj morja iskat divjine. Zeblo me je *pa* lačen sem bil. Krjavelj je nekaj zagodrnjal *ter* se tiho izmuzal iz sobe. Smrekarica je slišala stopinje svojega moža; *tudi* gospodinja jo je na to opozorila. Gospod je sedel, začel presti čas, *nato* je poklical lovca. Sever in jug se budita, drami se vzhod in zahod.

V teh primerih imamo po dva ali več glavnih stavkov, torej priredje. Posamezni stavki so si po vsebini sorodni; vsak ima zase svoj pomen, vsi skupaj pa izrekajo splošno misel. Vežejo se med seboj z vezniki (in, pa, ter), drugi pa so ločeni z vejico ali s podpičjem. Pred vezniki *in, pa, ter* ne stoji vejica.

Priredje, v katerem so si stavki po vsebini sorodni, imenujemo vezalno ali kopulativno priredje.

2. Mi pa pod sonci se bijemo, vijemo, sijemo, gasnemo, škodimo, hasnemo, v kupe medu in otrova si lijemo, prostor vesoljni z željami prepletamo, večnost v trenutek begoten ugnetamo, z duhom za zadnjimi zvezdami grabimo, grozo izzivamo, v dušo jo vabimo, vriskamo, jočemo — hočemo, hočemo.

V gornjem primeru imamo v vezalno priredje zloženih 16 glavnih stavkov tako, da med njimi niti enkrat ne rabimo veznika *in*, dasi bi lahko vse z njim zvezali. Loči jih edinole vejica.

Kadar združimo več stavkov vezalnega priredja brez veznikov, imenujemo tako priredje brezvezje ali asíndeton.

Pomni. Brez veznika je tudi vezalno priredje, kjer se drugi stavek začenja s prislovom, zatorej postavljamo vejico: *Včeraj me ni bilo, tudi jutri ne pridem. Zgrudil se je na stol, potlej (nato) je globoko vzdihnil. Ali se že odpravljaš, ali res ne misliš več ostati?*

3. Cvete dih pomladi *in* oblaki pletó se kot slak *in* april nori po livadi. Nocoj zavriskaj v lepi svet *in* utrgaj kresni čarni cvet *in* praprotnih semen nastrezi *in* na mah pod bukev lezi!

Vsi stavki v teh vezalnih priredjih so med seboj zvezani z veznikom *in*.

Ako zvežemo več stavkov vezalnega priredja med seboj z veznikom in, imenujemo tako priredje mnogovezje ali polisíndeton.

Pomni. Pesniški jezik uporablja asindeton in polisindeton kot slogovno posebnost — figuro za dosego večjega učinka.

Ločno priredje. — *Ali* bom pastir v Korotanu na Gosposvetskem polju *ali* bom še nadalje študent. *Ali* pojdeš z nami *ali* boš pa doma, drugam ne boš hodil! *Ali* delaj doma *ali* pa pojdi v svet!

V vsakem gornjem priredju se po dva stavka začenjata z *ali*. Razmerje njunih dejanj pa je tako, da eno izključuje drugo. Vendar pa je dana možnost, da se odločiš za eno ali drugo dejanje. V takem primeru se rabi veznik *ali*, vejica pa pred njim ne stoji.

Priredje, v katerem se stavki po vsebini med seboj izključujejo, imenujemo ločno ali disjunktivno priredje; ločni veznik je *ali — ali*.

Protivno priredje. — Kreposti razmakni srcé na stežaj, *a* skrbno ga strasti zakleni! Od nekdaj lepé so Ljubljanke slovele, *ali* lepše od Urške bilo ni nobene. Oči imajo, *pa* ne vidijo. Gaj še ni svatovski odet, *le* črni trn cvetè bahato. Spanec sicer redi, *toda* trimesečno spanje oslabi. Dež je oviral zunanje opravke, *vendar* mravlje niso mirovale. Denar ni daleč, *samo* čakati bo treba. Ne govori, *ampak (temveč, marveč)* delaj! Mi smo delali, vi ste *pa* počivali.

Vsebinsko razmerje stavkov v posameznih primerih je protivno. Vežejo jih protivni vezniki, pred njimi pa vselej stoji vejica, le priredni veznik *pa* more stati tudi sredi stavka.

Priredje, v katerem je vsebina posameznih stavkov v nasprotju, imenujemo protivno ali adverzativno priredje; vezniki so: *a, ali, pa, le, toda, vendar, samo, ampak, temveč, marveč.*

Vzročno priredje. — Tedaj so se Svarunu in vojščakom obrazi zjasnili, *zakaj* bogovi so uslišali njih prošnjo. Dvignite glave, *kajti* približalo se je vaše odrešenje! Pojdi, *saj* veš kam nazaj! Poberi se, *sicer* se ti utegne še kaj pripetiti! Stari Planjavec ni bil ne doma ne v cerkvi varen, metalo ga je *namreč* božje.

Po drugem stavku v gornjih primerih se vprašujemo: *zakaj?* Eden izmed glavnih stavkov izraža vzrok oziroma razlog, drugi pa posledico. Iz zadnjega stavka vidimo, da priredni veznik ne stoji vselej v začetku stavka. Ločilo v vzročnem priredju je vejica.

Priredje, v katerem eden izmed stavkov izraža vzrok oziroma razlog, drugi pa posledico, imenujemo vzročno ali kavzalno priredje; vezniki so: *zakaj, kajti, saj, sicer, namreč.*

Pomni. V vseh gornjih primerih bi veznik vzročnega priredja lahko zamenjali z veznikom *ker* vzročnega podredja. Bistvenega razločka med vzročnim priredjem in podredjem ni, vendar ohlapnejša odvisnost in deloma drugačni besedni red v priredju opravičujeta to slovniško razlikovanje. Tudi so tako imenovani vezniki vzročnega priredja pravzaprav prislovi, potemtakem so stavki nanizani brez veznika.

Sklepalno priredje. — To okno še nikoli ni bilo umito; *zato* sem gledal kakor skozi tančico. Prezgodaj sem prišel na svet; *torej* sem bil nadloga že od rojstva. Bil sem neroden v nogah, *zatorej* sem kolovratil za sestro ter se prevračal po kamenju in polzki travi. Peter Klepec je bil šibkega in slabotnega telesa; *tako* so mu poredni tovariši lahko nagajali. Na eni strani moje šolske vojske so bili profesorji in znanost, na drugi strani jaz sam; *tedaj* je razumljivo, da sem moral večkrat odnehati jaz. Iz koče sem slišal ječanje, *pa* sem stopil noter.

V gornjih primerih obsega drugi stavek sklep ali nasledek prvega. Ločita pa se taka stavka z vejico ali s podpičjem.

Priredje, v katerem obsega drugi stavek sklep ali nasledek prvega, imenujemo sklepalno ali konsekutívno priredje; vezniki so: *zato, torej, zatorej, tako, tedaj, pa.*

Pomni 1. V vseh gornjih zgledih bi veznik sklepalnega priredja lahko zamenjali z veznikom *(tako) da* posledičnega podredja, saj je vsak sklep nekaka posledica. Ker pa ima vsaka posledica svoj vzrok, je nujno, da moremo sklepalno priredje spremeniti v vzročno podredje ali priredje: Bil sem nadloga že od rojstva, zakaj na svet sem prišel prezgodaj. Ker sem prišel na svet prezgodaj, sem bil že od rojstva nadloga.

Pomni 2. Vzročna ali sklepalna zveza je lahko samo nakazana z asindetonom, torej brez veznika: *Strašno je žalosten, žena mu je umrla. Gozd je prijazno vabil: legel sem v senco na mah.*

Vrinjeni stavek. — Daleč, *ne vem kje*, se je oglasil s tenkim, visokim glasom trikrat zapored žvižg ptička. »Poglejte,« *mi pravi Tevža*, »tistole skalo tam spredaj!« To, *vem*, mu bode po volji. Čemu nam bo, *vprašam*, prazno pogorišče?

Kakor kažejo povedki, imamo v vsakem gornjih zgledov po dva priredna stavka. Vendar pa drugi stavek ne sledi prvemu, temveč stoji sredi njega. Oblika prvega stavka se ne spremeni, če izpustiš vrinjeni stavek. Pač pa mora stati vrinjeni stavek med vejicama.

Kadar v stavek vrinemo drug, glavni stavek, tako da se oblika prvega stavka ne spremeni, imenujemo tak vmesni stavek vrinjeni stavek ali parentézo.

Podredje

Nadrednost, podrednost. — Mati je mirno čakala, *da bo skleda prazna.* — Pred vrati v hlevček je Andrej previdno odgrnil staro plahto, *ki so z njo zavesili vhod*, da ni pihala burja v stajo.

V prvem primeru imamo v podredje združena dva stavka; izmed njiju je prvi glavni, drugi pa odvisni stavek. Odvisni je glavnemu podrejen, glavni odvisnemu nadrejen. — V drugem primeru imamo tri stavke združene v podredje. Prvi izmed njih je glavni stavek, drugi in tretji sta odvisna. Vendar je od glavnega stavka odvisen samo prvi odvisnik, drugi je pa odvisen od prvega

odvisnika. Prvemu odvisniku je nadrejen glavni stavek, drugemu pa prvi odvisnik. Nadredne in podredne stavke ločimo z vejico.

Odvisni stavek more biti odvisen: a) neposredno od glavnega stavka, b) od odvisnika. Stavek, od katerega je odvisen, imenujemo nadredni stavek.

Stopnje odvisnikov. — Praviš, da ti je moje pismo o smrti mojega ujca zbudilo željo (1), da bi kaj več zvedel o strahotah in nezgodah (2), ki sem jih sam prebil (3), ko sem bil ostal v Mizenu (4).

Tu imamo pet stavkov združenih v podredje. *Praviš* je glavni stavek, neposredno od njega je odvisen stavek *da ti je moje pismo... željo*, to je odvisnik, označen s številko 1. Vsak naslednji odvisnik je odvisen neposredno od spredaj stoječega odvisnika.

Odvisnik, ki je odvisen neposredno od glavnega stavka, je odvisnik prve stopnje; temu podrejeni odvisnik je odvisnik druge stopnje, odvisniku druge stopnje podrejeni odvisnik je odvisnik tretje stopnje itd.

Praviš,
↓ *kaj?*
1. **da je zbudilo željo,**
↓ *kakšno?*
2. **da bi zvedel o strahotah,**
↓ *kakšnih?*
3. **ki sem jih prebil,**
↓ *kdaj?*
4. **ko sem bil ostal v Mizenu.**

Zapovrstnost odvisnikov. — Ko se je sonce nagnilo že blizu gor, so bili sovražniki pred zidom. — Vselej, kadar sem prišel na Jezero, sem moral stopiti v šolo. — Kmitic je spoznal, da se menja straža.

V gornjih podredjih imamo po en glavni in en odvisni stavek.

Odvisnik stoji pred glavnim stavkom ali za njim; lahko pa je tudi vrinjen v nadredni stavek, n. pr. v drugem stavku.

Zveza. — 1. Ni vsako leto, *da* bi se jezero popolnoma osušilo. Levin se je zbudil šele, *ko* je prešlo sonce na drugo stran grma. Karavana je potovala še dokaj hitro, *čeprav* je pot postajala vedno slabša.

V gornjih podredjih so ležeče tiskane besede vezniki; rabijo nam pa za to, da vežejo odvisne ali podredne stavke z nadrednimi stavki. Take veznike imenujemo podredne veznike. Če stoji odvisnik pred nadrednim stavkom, stoji veznik seve na začetku odvisnika. Nadredne in odvisne stavke pa vselej loči vejica.

Odvisnike, ki jih vežejo z nadrednimi stavki podredni vezniki, imenujemo vezniške (konjunkcionalne) stavke.

2. Kakove so te besede, *ki* sem jih slišal? *Kdor* pod orehovo senco leži, oreha ne dobi. V Jugoslaviji so dobili zemljo tisti, *ki* jo obdelujejo. A kje je še tako kraljestvo, *kjer* lepša devojka živi? *Koder* se nebo razpenja, grad je pevca brez vratarja. *Kadar* lipa cvete, ji ne manjka čebel.

V gornjih podredjih vežejo odvisnike z glavnimi stavki oziralni zaimki in prislovi. Take odvisnike imenujemo oziralne (relativne) stavke.

3. Nihče več ne vpraša, *kdo* je tujec. Prilažič pobara kmete, *kaj* jih je razburilo. Levin ni čutil, *kako* mineva čas. Lovec vpraša palico, *kam* se ji tako mudi. Francelj se je spomnil, *koliko* lepih opominov je prejel od matere. Tone je napeto poslušal, *kdaj* se bo daljni zvok ponovil.

Po obliki so gornji odvisniki vprašalni stavki. Vežejo pa te odvisnike z glavnimi stavki vprašalni zaimki in prislovi.

Odvisnike, ki jih vežejo z glavnimi stavki vprašalni zaimki in prislovi, imenujemo odvisno (indirektno) vprašalne stavke. Za njimi ne stoji vprašaj, ampak ločilo, ki ga terja glavni stavek.

Vrste odvisnikov

Osebkov odvisnik. — 1. Analiziraj najprej prosti, potem zloženi stavek (glavni stavek zaznamuj z *A*, odvisnega z *a*!):

Delavec zasluži plačilo.	*Kdor dela, zasluži plačilo.*
zasluži	zasluži plačilo (A)
kdo ali kaj?	*kdo ali kaj?*
delavec	kdor dela (a)
os.	*os. odv.*

V prvem primeru imamo prosti stavek, v drugem zloženega, in sicer podredje. Glavni stavek je drugi stavek *(A)*. Iz njega se vprašujemo po odvisniku *(a)* s *kdo ali kaj?*, torej enako kakor po osebku prostega stavka. Osebek prostega stavka »*delavec*« smo nadomestili s stavkom »*kdor dela*«. Ta odvisnik torej nadomešča osebek glavnega stavka.

Odvisnik, ki nadomešča osebkovo besedo (subjekt) glavnega stavka, imenujemo osebkov odvisnik (subjektni stavek).

2. a) *Kdor* za smolo prime, se osmoli. *Kdor* brata izda, je največji zločinec. *Kogar* je kača pičila, se boji zvite vrvi. *Kar* je dobro, se samo hvali. Nagrajeni bodo, *kateri* izpolnijo vse pogoje tekmovanja. Dobrega srca je, *ki* ljubi glasbo.

b) Ni nam znano, *kdo* je iznašel jadro. Ni jasno, *kaj* meniš. *Kako* nastane bolezen raka, se ne dá natančno dognati. *Koliko* je zvezd na nebu, nam ni znano. Nikomur ni odkrito, *ali* ga čaka v prihodnosti sreča ali nesreča.

c) *Da* ljudje nismo samo za zabavo na svetu, nas ne sme plašiti. Največja sreča za človeka je, *če* je zdrav.

V vsakem primeru gornjega podredja imamo po dva stavka. Po vseh odvisnikih se vprašujemo s *kdo ali kaj?*, so torej sami osebkovi odvisniki. V primeru pod *a* jih vežejo z glavnimi stavki oziralni zaimki, pod *b* vprašalni zaimki in prislovi, pod *c* pa veznika *da* in *če*. Prvi so torej oziralni, drugi odvisno vprašalni, tretji pa vezniški stavki.

Osebkovi odvisniki se vežejo z glavnimi stavki: a) z oziralnimi zaimki, b) z vprašalnimi zaimki in prislovi (povedni izraz povečini v 3. os. edn. sr. sp.!), c) z veznikoma *da*, *če*.

Povedkov odvisnik. — Analiziraj tale stavek: *Ščuka je v vodi, kar je volk v gozdu.*

Ščuka je v vodi (A)
↑ *kdo*
↓ *ali kaj?*
kar je volk v gozdu (a)
pov. odv.

V glavnem stavku je povedno določilo nadomeščeno z odvisnikom; tega veže z glavnim stavkom oziralni zaimek.

Odvisnik, ki nadomešča povedno določilo glavnega stavka, se imenuje povedkov odvisnik (predikatni stavek).

Predmetni odvisnik. — 1. Analiziraj prosti in zloženi stavek:

Čas ozdravi bolečine.
ozdravi
↑ *koga*
↓ *ali kaj?*
bolečine
predm. 4.

Čas ozdravi, kar boli.
čas ozdravi (A)
↑ *koga*
↓ *ali kaj?*
kar boli (a)
predm. odv.

V podredju je glavni stavek *čas ozdravi.* Iz njega se vprašujemo po odvisniku tako kakor po predmetu v 4. sklonu prostega stavka. Odvisnik torej nadomešča predmet glavnega stavka.

Odvisnik, ki nadomešča predmet glavnega stavka, se imenuje predmetni odvisnik (objektni stavek).

2. a) *Kdor* ni dalje prišel ko do korita, temu je vsaka mlaka morje. *Kar* si kupil, to boš lupil. Gorje mu, *ki* v nesreči biva sam!

b) Poglej, *kdo* je prišel! Naj ne ve levica, *kaj* dela desnica. Anti veš, *kako* se taki reči streže. Oče je vprašal Jureta, *koliko* je prislužil. Rad bi vedel, *ali* še živi moja mati.

c) Ne čutiš, *da* vhod le v življenje je s cvetjem posut? Hčeram pa povej in sinovom, *da* smo padli za svobodo jaz in drugi.

Predmetni odvisniki se vežejo z glavnimi stavki: a) z oziralnimi zaimki, b) z vprašalnimi zaimki in z vprašalnimi prislovi, c) z veznikom *da.*

3. a) Otrok *ne vé*, kaj *se* z njim *godi*.
Otrok ne *vé*, kaj *se je* z njim *godilo*.
b) Otrok *ni vedel*, kaj *se* z njim *godi*.
Otrok *ni vedel*, kaj *se je* z njim *godilo*.

Glagol odvisnega stavka »*godi se*« je po trajnosti nedovršen. V prvem stavku pod *a* in *b* je dejanje odvisnika istodobno z dejanjem glavnega stavka, v drugem pa preddobno.

V predmetnem odvisniku izražamo istodobnost s sedanjikom, preddobnost s preteklim časom.

Prilastkov odvisnik. — 1. Analiziraj prosti in zloženi stavek:

Lažnivemu človeku nihče ne zaupa.	*Nihče ne zaupa človeku, ki laže.*
ne zaupa človeku	nihče ne zaupa človeku (A)
↓ *kakšnemu?*	↓ *kakšnemu?*
lažnivemu	ki laže (a)
pril.	*pril. odv.*

V gornjem primeru smo spremenili prilastek prostega stavka v odvisnik. Po njem se vprašujemo prav tako kakor po prilastku.

Odvisnik, ki nadomešča prilastek glavnega stavka, imenujemo prilastkov odvisnik (atributni stavek).

2. a) Med lovci tudi kmetič je, *ki* videl jesti ga graščak na klopčici je ovsenjak. V mestu sem našel sošolca, s *katerim* me je vezalo že staro prijateljstvo.

b) Novica, *da* bomo kmalu rešeni trpljenja, nam je vlila novega upanja. Strašna mu je bila misel, *da* bo tepen.

c) Radovednost, *kdo* je v hiši, je prignala Domna pod okno. Na vprašanje, *kaj* dela ljudi srečne, je težko odgovoriti. Zgodbo, *kako* je pijani berač zažgal hišo, je živo naslikal Meskov Gašper. Nihče mu ne more odgovoriti na vprašanje, *koliko* zvezdic je posejanih po nebu. Misel, *ali* pride, me neprestano bega.

Prilastkove odvisnike vežejo z glavnimi stavki: a) oziralni zaimki, b) veznik *da*, c) vprašalni zaimki in prislovi.

Prislovni odvisniki

Krajevni odvisnik. — 1. Analiziraj prosti in zloženi stavek:

Vrabec živi	*Vrabec živi,*
pri človekovem domovanju.	*kjer človek domuje.*
Vrabec živi	Vrabec živi (A)
↓ *kje?*	↓ *kje?*
pri človekovem domovanju	kjer človek domuje (a)
prisl. dol. kr.	*prisl. odv. kr.*

V gornjem primeru smo prislovno določilo kraja spremenili v odvisnik. Po njem se vprašujemo prav tako kakor po prislovnem določilu kraja.

Odvisnik, ki nadomešča prislovno določilo kraja, imenujemo krajevni odvisnik (lokalni stavek).

2. *Kjer* se prepirata dva, tretji dobiček ima. *Koder* se nebo razpenja, grad je pevca brez vratarja. Pojdi, *kamor* ti je pot! Poberi se, *od koder* si prišel! *Koder koli* boste potovali, vsadite zrno to! *Kjer koli* se ustavim, povsod me preganjajo. *Kjer* iz zamreženih se celic prikaže bledo lice kdaj, poslal cvetočih sem marelic dekletom kitico skrivaj.

V gornjih glavnih stavkih moremo povsod vstaviti kazalni prislov (..., *tam* tretji dobiček ima; Pojdi *tja*,... itd.).

Krajevne odvisnike vežejo z glavnimi stavki oziralni zaimki ali prislovi; v glavnem stavku more stati kazalni prislov.

Časovni odvisnik. — 1. Analiziraj prosti in zloženi stavek:

Po natančnem preudarku	*Ko boš natančno preudaril,*
se loti dela!	*se loti dela!*
se loti	se loti dela (A)
↓ *kdaj?*	↓ *kdaj?*
po natančnem preudarku	ko boš natančno preudaril (a)
prisl. dol. č.	*prisl. odv. č.*

Odvisnik, ki nadomešča v glavnem stavku prisl. dol. časa, se imenuje časovni odvisnik (temporalni stavek).

2. *Kadar* mačke ni doma, miši plešejo. *Kadar* boš na vojsko šel, pridi mi povedat! *Kadar* je tod hodil, se je pri nas oglasil. *Ko* sem jaz še v sami srajci in brez hlač okoli tekal, tačas je bilo drugače v Višnji gori. *Dokler* prosi, zlata usta nosi. Pri tebi ostanem, *dokler* ne zaspiš. *Kar* me ni bilo doma, se je marsikaj spremenilo. Kupčija cvete naša, *odkar* med nami bivate. *Še prej ko* se zvečeri, bova na vrhu. *Brž ko* se pomlad ozeleni, mladim fantom žalost stori. *Kakor hitro* prideš domov, sporôči moji materi to novico! *Komaj* smo dobro polegli, že se je zaslišal zunaj vrišč. *Toliko (= samo) da* spravim fanta na varno, prècej pridem. *Medtem ko* je Čerin brskal po opoki, je hlapec sekal leščevje. Janez je s strojnico sam zadrževal napadalce, *da* je prišla pomoč; potem je omahnil. *Ko* vidim pogorišče, zaplakam vsakikrat. Mudi se mi domov za peč, ali *poprej* vendar ne pojdem, *da* tebi glavo vzamem (= preden ti glave ne vzamem).

V gornjih primerih nam vežejo časovni vezniki in oziralni prislovi odvisnike z glavnimi stavki. Če pogledamo, kako si sledé dejanja glavnih in odvisnih stavkov, vidimo, da so istočasna ali predčasna.

Veznik *kadar* se rabi za sedanji in pretekli čas samo v pomenu *kadar koli*. Raba *kadar* namesto *ko* za pretekli čas je le še starinska, n. pr. v Trubarju: *Muj oča, kadar je na Raščici cehmošter bil, je bil pustil to cerkev malati.* V prihodnjiku pa lahko rabimo *ko* in *kadar*.

Dejanje odvisnika z veznikom *dokler* je istočasno. Glagol njegovega odvisnika je nedovršen. Pri vezniku *dokler ne* pa traja dejanje le dotlej, ko nastopi dejanje v odvisniku. Tukaj je glagol v odvisniku dovršen. V istem pomenu se rabi tudi veznik *da*: Mogla umreti ni stara Sibila, *da* so prinesli ji z doma prsti.

Veznika *kar* in *odkar* izražata čas, od katerega dalje traja dejanje.

Pri veznikih *preden* in *prej ko* se mora dogoditi dejanje glavnega stavka prej, preden nastopi dejanje odvisnika.

Pri odvisnikih z vezniki *brž ko, kakor hitro, komaj, toliko da* nastopi dejanje glavnih stavkov takoj, ko se konča dejanje odvisnega stavka.

V primeru z veznikom *medtem ko* pa je dejanje odvisnika in glavnega stavka istočasno, lahko pa sta si dejanji glavnega in odvisnega stavka vsebinsko nasprotni. Za *medtem ko (vtem ko)* se večkrat rabi tudi izposojeni veznik *dočim*, vendar ga Slovenski pravopis odklanja.

Časovne odvisnike vežejo z glavnimi stavki časovni vezniki in oziralni prislovi; ti izražajo časovno razmerje med dejanjem glavnega in odvisnega stavka.

Načinovni odvisnik. — I. Pravi načinovni odvisnik.

1. *Brez besede so sedli za mizo.*	*Ne da bi spregovorili besedo, so sedli za mizo.*
so sedli	so sedli za mizo (A)
↓ *kako?*	↓ *kako?*
brez besede	ne da bi spregovorili (a)
prisl. dol. n.	*prisl. odv. n.*

Če analiziramo prosti in zloženi stavek, vidimo, da nadomešča odvisnik prislovno določilo načina in izraža način, kako se glavno dejanje godi.

Odvisniki, ki izražajo, kako se glavno dejanje godi, in ki nadomeščajo prisl. dol. n., se imenujejo pravi načinovni odvisniki (modalni stavki).

2. *S tem da* lenobo paseš, kradeš sebi čas in staršem denar. *Ne da* bi se bila ozrla, je Smrekarica odšla z doma. Nikoli ne gre mimo znamenja, *da* se *ne* bi spomnil strašnega dogodka. *Ne da* bi mu pomagal, še bežal je (= ne le da mu ni pomagal, še bežal je = pomagati bi mu moral, pa mu ni, še celo bežal je). *Namesto da* bi priznal svojo zmoto, se še laže (= priznati bi moral svojo zmoto, pa je ne, še celo laže se).

Prave načinovne odvisnike vežejo z glavnimi stavki načinovni vezniki *s tem da, ne da, da ne; namesto da.* Pri *ne da, da ne, namesto da* stoji pogojnik.

II. Primerjalni odvisnik. 1. Analiziraj tale dva stavka:

Po svojih močeh pomagaj bližnjemu!	*Kolikor moreš, pomagaj bližnjemu!*
pomagaj	pomagaj bližnjemu (A)
↓ *koliko?*	↓ *koliko?*
po svojih močeh	kolikor moreš (a)
prisl. dol. n.	*prisl. odv. n.*

Odvisnik nadomešča prislovno določilo načina in izraža mero ali tudi primero, kako se dejanje glavnega stavka godi.

Odvisniki, ki pojasnjujejo povedek glavnega stavka s kako primero, se imenujejo primerjalni odvisniki (komparativni stavki).

2. a) Oče je prišel, *kakor* je bil obljubil. *Kakor* se posojuje, *takó* se povračuje. *Kolikor* jezikov znaš, *toliko* ljudi veljaš. *Čim* bliže prihaja jutro, *tem* bolj bledijo zvezde. Več *ko* lakomnež ima, več hoče imeti. Teci, *kar* najhitreje moreš!

V vseh gornjih primerih izražata glavni in odvisni stavek enakost ali mero dejanja. Vežejo pa odvisne stavke z glavnimi oziralni načinovni prislovi *kakor, kolikor, kar* ali pa primerjalni *ko* in *čim - tem.* V glavnem stavku more stati kazalni načinovni prislov.

b) Lepše piše, *kakor* govori. *Nič ni* lepšega, *kakor* je resnicoljubnost v vseh rečeh. Laže bi ga nosil, *ko* poslušal.

V teh primerih izražata glavni in odvisni stavek neenakost dejanja. Veže pa se tak primerjalni odvisnik z glavnim stavkom z veznikom *kakor* in *ko.* Neenakost se izraža s komparativom.

c) Janez se dela, *kakor da* ne zna do pet šteti. *Kot bi* mignil, izgine vse z mize. Govori, *ko da bi* rožice sadil.

Dejanje odvisnega stavka ni resnično, a izraža podobnost. Take primerjalne odvisnike vežejo z glavnim stavkom vezniki: *kakor da, kot bi, ko da bi.*

Primerjalni odvisniki izražajo: a) enakost dejanja z glavnim stavkom ali mero, b) neenakost dejanja, c) podobno dejanje.

III. Posledični odvisnik. 1. Analiziraj: *Bilo je (tako) mraz, da je drevje pokalo.*

bilo je (tako) mraz (A)

↓ *kako?*

da je drevje pokalo (a)

prisl. odv. n. (posledični)

Prislovni odvisnik *da je drevje pokalo* izraža posledico dejanja v glavnem stavku.

Odvisnik, ki nadomešča prisl. dol. n. in izraža posledico dejanja v glavnem stavku, se imenuje posledični odvisnik (konsekutivni stavek).

2. Lipa otrokom gorke večerje je dala, *da* so zasmejala se drobna jim lica. Mati *tako* ljubi svojega otroka, *da* ga ne more pozabiti. Nenadoma je treščilo s strahovitim pokom, *tako da* smo se nehote vsi ozrli. V sobici je bilo *toliko* ljudi, *da* ni bilo mogoče vanjo. Ne morem si kaj, *da ne bi* tudi jaz spregovoril. Preveč ga je razjezil, *da bi* mu mogel odpustiti.

Posledične odvisnike vežejo z glavnimi stavki posledični vezniki. V glavnem stavku pa morejo stati kazalni načinovni prislovi. Te seveda lahko izpuščamo.

IV. Dopustni odvisnik. 1. Analiziraj: *Sv. Jakob zori žito, četudi (čeprav, dasi) se sonce kuja.*

Sv. Jakob zori žito (A)

↓ *kljub čemu?*

četudi (čeprav, dasi) se sonce kuja (a)

prisl. odv. n. (dopustni)

Odvisnik nadomešča prislovno določilo načina. Ob kujanju sonca bi pričakovali, da žito ne bo zorelo. A žito vendar zori. Kujanje sonca ga ovira, mu nasprotuje, vendar ga pa dopušča.

Prislovni načinovni odvisniki, ki dopuščajo to, kar glavnemu stavku nasprotuje, se imenujejo dopustni odvisniki (koncesivni stavki).

2. Žalosten pogreb je imel ubogi otrok, *dasi (dasiravno, čeprav, čeravno, akoravno, četudi)* nikomur nič žalega storil ni. Domovina ti ostane zvesta, *če* jo *še* tolikokrat zatajiš. *Da* bi imel sto rok, tega dela ne opravim sam. *Kakor* je bil Janez lačen in premrl, se je vendar zopet lotil učenja. Podal ne bo se partizan, *čeprav* obkoljen je, izdan. *Naj* sem *tudi* star, to bi še rad učakal. In prijel se ga je ta pritikljaj, čisto po nedolžnem, *ko* ubogi ni dal zanj nobenega povoda.

Dopustne odvisnike vežejo z glavnimi stavki dopustni vezniki.

V. Pogojni odvisnik. 1. Analiziraj: *Če bo suša, bo slaba letina.*

bo slaba letina (A)

↓ *s katerim pogojem?*

če bo suša (a)

pogojni odvisnik

V pogojnem podredju zatrjujemo, da je med dvema stavkoma pogojno razmerje. Če se izpolni pogoj, izražen v odvisniku, se izvrši dejanje glavnega stavka.

Odvisnik, ki izraža pogoj dejanja glavnega stavka, se imenuje pogojni odvisnik (kondicionalni stavek).

2. a) Primerjaj med seboj stavka:

Če se bom zdaj pridno učil, bom še izdelal.
Če bi se zdaj pridno učil, bi še izdelal.

V obeh primerih je pogoj uresničljiv, ker se nanaša na sedanjost ali prihodnost. Pri uresničljivem pogoju moremo rabiti v glavnem in odvisnem stavku povedni ali pogojni naklon.

Če beremo zanimivo knjigo prvič, radi v hlastanju po celoti spregledamo nadrobnosti; *če* jo beremo drugič, smo že dosti na boljšem. Sadje je les, *ako* ni kruha vmes. Kmet si najrajši postavi poslopje bliže vinograda, *da le* more in sme. *Samo da* dobim denar, pa ti bom pomagal.

Odvisniki z uresničljivim pogojem se uvajajo z vezniki *če, ako, da, da le, samo da.*

b) *Ko* bi ljudje ne mrli, bi svet podrli. *Ko* bi prijatelj imel denar, bi ti pomagal. — *Da* sem Brutus jaz in Brutus Kasij, on ne bi vodil me. *Da* imam, bi ti dal. *Da* bi mama vedeli za to, bi se bridko zjokali.

Ko bi se bil Francelj noč in dan učil, morda bi bil zlezel. *Ko* bi bil imel denar, bi bil knjigo kupil. *Ko* bi ne bil sam videl, bi ne verjel. *Da* ni bilo tebe, bi se bil utopil.

Tudi gornji odvisniki so pogojni, kakor vidimo, če vprašamo po njih. Vendar pa se dejanje glavnega stavka v resnici ne zgodi, ker se tudi pogoj v odvisnem stavku ni izvršil. Pogoj je neuresničljiv. Veznika, ki uvajata pogojne stavke z neuresničljivim pogojem, sta: *ko* in *da*. — Dejanje v primerih prvega odstavka se godi v sedanjosti, v primerih drugega odstavka pa v preteklosti.

Pogoj more biti tudi neuresničljiv. Pri neuresničljivem pogoju rabimo veznika *ko* in *da*. Pri vezniku *ko* stoji vselej pogojnik, pri vezniku *da* pa more stati pogojni ali povedni naklon.

Pomni. V neuresničljivih pogojnih stavkih se veznik *če* ne sme rabiti.

Vzročni odvisnik. — I. Pravi vzročni odvisnik.

1. *Gore ljubimo zaradi lepot.*	*Gore ljubimo, ker so lepe.*
gore ljubimo	gore ljubimo (A)
↓ *zakaj?*	↓ *zakaj?*
zaradi lepot	ker so lepe (a)
prisl. dol. vzr.	*prisl. odv. vzr.*

Prislovni odvisnik vzroka izraža vzrok dejanja ali stanja v glavnem stavku. Po njem se vprašujemo tako kakor po prislovnem določilu vzroka, katero tudi nadomešča.

Odvisni stavek, ki nadomešča prisl. dol. vzr. in izraža vzrok dejanju ali stanju glavnega stavka, se imenuje vzročni odvisnik (kavzalni stavek).

2. A kmet le zoblje ovsenjak, *ker* grudi ga že lakota. *Ker* se je bližala deževna doba, je bilo treba misliti na udobnejše stanovanje. Kaj mi boš to pripovedoval, *ko* sam ne veš resnice. Ali te ni sram, *ki* imąš pijanca za moža. Vesel sem, *da* si prišel.

Vzročne odvisnike vežejo z glavnimi stavki vzročni vezniki: *ker*, *ko*, *da* in oziralni zaimek *ki* (za ljudski zaimek *kə* ali pa za *ko*).

II. Namerni odvisnik: 1. Analiziraj:

Nisi prišel k hiši lenobo past.	*Nisi prišel k hiši, da bi lenobo pasel.*
nisi prišel	nisi prišel k hiši (A)
↓ *čemu?* ↓ *s kakšnim namenom?*	↓ *čemu?* ↓ *s kakšnim namenom?*
lenobo past	da bi lenobo pasel (a)
prisl. dol. vzr. (namera)	*prisl. odv. vzr. (namera)*

Prislovni odvisnik vzroka nadomešča tu prisl. dol. vzr. ali namenilnik in izraža namero dejanja v glavnem stavku.

2. Sam je šel v gozd, *da* bi si nalovil polhov. Človek ni zato na svetu, *da* bi lenobo pasel. Delaj dobro, *da* bodo tudi tebi dobro storili! Seže po palico, *da* jo zažene.

Namerne odvisnike uvajamo z veznikom *da*. V glavnem stavku more stati beseda *zato*.

Odvisnik, ki nadomešča prisl. dol. vzr. in izraža namero (namen) dejanja v glavnem stavku, se imenuje namerni odvisnik (finalni stavek). Uvaja se z veznikom *da* v povednem in pogojnem naklonu.

Posebnosti

Skrčeno priredje. — 1. a) Zgodovina nam kaže ne samo lepa in slavna dela, temveč (kaže) tudi strasti in hudobije.

b) Ali bom pastir v Korotanu ali (bom) še nadalje študent.

c) Volk dlako spremeni, a narave nikdar (ne spremeni). Vsak svoj konec doseže, a cilja ne (doseže). Revi se solzni ulije potok, a ne (ulije se) le za kapljico kaplja. Kmet dela z roko, razumnik pa (dela) z glavo.

V gornjih primerih imamo vezalno, ločno in protivno priredje. Povedke v oklepajih lahko povsod izpustimo, ker je v obeh stavkih isti povedek. Če opustimo povedke, nimamo več dveh celotnih stavkov, vendar pa imamo še priredje, samo skrčeno.

2. Megle se temnosive vale čez vrte, trate, njive, *grmeč* groznó, *preteč* strašno.

V gornjem stavku nimamo priredja; dobimo ga pa, če ležeče tiskane deležnike spremenimo v osebne glagolske oblike, n. pr. *grmijo grozno, pretijo strašno* itd. Tako dobimo vezalno priredje. V obeh stavkih tako dobljenega priredja imamo isti osebek.

Če imamo pri vezalnem priredju v obeh stavkih isti osebek, tedaj moremo drugi stavek skrčiti tako, da veznik izpustimo, povedek pa spremenimo v ustrezni deležnik. Pred takim skrčenim stavkom stoji vedno vejica.

Skrajšano podredje. — In svet ob noč pozabi kraj, *krijoč* (= *ki krije*) ostanke te. Soča, od doma se mi zdiš poslanka, *nesoča* (= *ki nese*) mnog mi ljub pozdrav. Roj zvestih ptičev glasno v vejah žvrgoli, *meneč* (= *ker meni*), da svet se že mladi. Odrasle zreš in otročiče, *noseče* (= *ko neso*) oljkove snopiče. Med svečami pa spava mož, bled mož, *ogrnjen* (= *ki je ogrnjen*) s plaščem črnim. *Rekši* (= *ko reče*) udari Vencelj po konju. Ali čuda, *dokončavši* (= *ko je dokončal*) ljubljanske šole, tihi mladenič »ni hotel dobro storiti«, da bi postal mašnik. Kmetje ob cesti in drugi napotni ljudje so, *srečevaje* (= *ko so srečevali*) Kvasa, zvedavo ogledovali mladega jezdeca.

Če v gornjih stavkih spremenimo ležeče tiskane deležnike v osebne glagolske oblike, dobimo prilastkove, časovne, načinovne in vzročne odvisnike. Ločimo jih z vejico kakor odvisnike.

Prilastkove, časovne, načinovne in vzročne odvisnike krajšamo tako, da izpustimo veznik, odvisnikov povedek pa postavimo v ustrezni deležnik.

Pomni. Ne gre za skrčeno priredje ali skrajšano podredje niti ne za eliptične stavke, marveč za rabo po romanskih vzorcih: *Sédel je na posteljo, pesti uprte ob kolena, glavo sklonjeno. V kotu je ležala mati, ustnice sklenjene, roke povešene. Oči motno uprte predse, je sanjala o nekdanji sreči. Hodil je po sobi, roke prekrižane, prsi vzbočene.* V lepi slovenščini take stavke razvežemo ali pa jih nadomestimo s prislovnim izrazom: *Sédel je na posteljo, pesti je uprl ob kolena, glava mu je klonila. V kotu je ležala mati s sklenjenimi ustnicami in povešenimi rokami. Motno strmeč predse, je sanjala o nekdanji sreči. Hodil je po sobi prekrižanih rok in vzbočenih prsi.*

Veliki stavek. — Ko zemlja razpokana proti nebu zeva, ko cvetica na polju žalostno velo glavico poveša, ko žejna žival zastonj pijače išče po izsušenem potoku, ko žaba hripava v vejevju kliče dežja z neba, ko se kmetič skrbno ozira po oblakih, ki se počasi zbirajo na nebu: o kako dobro, kako blago tedaj deje človeku, če prišumi težko pričakovani dež. — Ko bi se sklicali narodi pred sodni stol, naj se izkažejo, kako so gospodarili z izročenimi talenti, kako se je vsak po svoje udeležil vesoljne omike: smel bi se mali slovenski narod brez strahu pokazati med drugimi z drobnimi bukvicami, katerim se pravi Prešernove Poezije.

V gornjih dveh primerih imamo jasno dva dela, ki sta med seboj ločena z dvopičjem. Prvi del take skupine misel samo pripravlja, drugi del pa jo izpeljuje in zaključuje. Prvi del, ki misel pripravlja, se imenuje prorek, drugi del, ki jo izpeljuje in zaključuje, pa porek.

Obsežno in umetno sestavljeno skupino glavnih in odvisnih stavkov imenujemo véliki stavek ali periodo. Perioda ima dva dela: pripravljalni prorek in sklepni porek.

Premi in odvisni govor.

1. Mlada Slovenija kliče: »*Pot do svobode je ena sama.*«

   Mlada Slovenija kliče, da *je pot do svobode ena sama.*

Govor lahko navajamo dobesedno (premi govor) ali samo po smislu (odvisni govor). Dobesedni govor postavljamo med narekovaje, odvisni govor loči od napovednega stavka vejica.

2. Pavel je odgovoril: »*Vrgli so me v ječo, ker sem ljubil trpine.*«

   Pavel je odgovoril, *da so* ga *vrgli v ječo, ker* je *ljubil trpine.*

   Sosed je odkimal: »*Umrl boš, Planjavec, tega noben padar ne ozdravi.*«

   Sosed je odkimal, češ da *bo Planjavec umrl, tega (da) noben...*

   V najsvetejši jezi je rekla: »Mož, *ti nimaš človeškega srca. Tebi se še tvoj otrok ne smili.*«

   V najsvetejši jezi je rekla možu, *da nima človeškega srca, da se mu še njegov (lastni) otrok ne smili.*

V odvisnem govoru uvaja pripovedni stavek veznik *da*, včasih okrepljen s *češ*. V nadaljnjih stavkih se veznik lahko ponavlja ali opušča.

Odvisni govor povzema vsebino premega govora. Temu ustrezno se spreminjajo osebe in zaimki. Časi ostanejo nespremenjeni.

3. Pri obedu sem vprašal ženske: »*Zakaj ste ubile lisjaka?*«

   Pri obedu sem vprašal ženske, *zakaj so ubile lisjaka.*

   Talec je vrgel s krvjo namočeno suknjo častniku v obraz: »*Ali se še niste napili* naše *krvi?*«

   Talec je vrgel s krvjo namočeno suknjo častniku v obraz, češ *ali se še niso napili* njihove *krvi.*

V odvisnih vprašanjih se veznik *da* ob vprašalnih zaimkih in prislovih lahko opušča, vedno se opušča pri *ali*. Na koncu odvisnega vprašanja ne postavljamo vprašaja, marveč piko. Kadar glagol napovednega stavka ni izrazita napoved govora, radi postavljamo v odvisnem govoru veznik *češ*.

4. »*Ne žaluj!*« je Pavel prigovarjal materi, »*pomisli na druge!*«

   Pavel je prigovarjal materi, (da) naj *ne žaluje*, (da) naj *pomisli na druge.*

   Dekle je reklo: »*Ne glej* me *tako žalostno, domovina, nikar se ne jokaj ob slovesu!*«

   Dekle je reklo domovini, (da) naj je *ne gleda tako žalostno*, (da) naj *se nikar ne joka ob slovesu.*

Velelnik premega govora nadomeščamo v odvisnem govoru z želelnikom in veznikom *da* ali brez njega. Namesto klicaja stavimo piko. Samostojni stavki premega govora se v odvisnem pogosto spajajo v priredje. Ogovore in zvalnike iz premega govora prenesemo v napovedni stavek odvisnega govora.

RABA SKLONOV

Imenovalnik

Srce je prazno, srečno ni. *Lepa Vida* je pri morju stala. *Mokri* se ne boji dežja. Čas je *zlato*. Kri ni *voda*. Gozdič je že *zelen*. Dolg je *hud volk*. *Sila* dobro glavo ima.

V imenovalniku morejo stati osebek, povedno določilo in prilastek, izjemoma tudi prislovno določilo.

Rodilnik

Rodilnik kot smiselni osebek. — 1. *Očeta* in *matere* ni bilo doma. Ni *jela* brez dela. Od kosila ni ostalo *trohice*. — Ni *je hiše* brez žrtve. Ni *ga junaka* kakor naš Miha.

Rodilnik rabi za smiselni osebek pri zanikanem brezosebnem povedku *biti*, *ostati*. Pred njim stoji večkrat rodilnik osebnega zaimka.

2. Prišlo je (zbralo se je) *ljudi*, da se je vse trlo. Na zadružnem svetu se pase *živine*, da jo komaj prešteješ. Ko bo *vojakov* zmanjkalo, pa pojdemo mi. Franceljnu je preostajalo *časa*. Po zraku je frčalo *trave* in *listja*.

Rodilnik je smiselni osebek pri nekaterih glagolih, kadar jih rabimo brezosebno. Ta rodilnik obsega samo del celote, zato se imenuje delni (partitivni) rodilnik.

Rodilnik kot povedek. — 1. Ti spisi so *Ivana Cankarja*. Ta zlat je *Kralja Matjaža*.

Rodilnik rabi za povedno določilo, kadar naznanja, čigava je kaka reč. Imenuje se svojilni (posesivni) rodilnik in ne stoji sam, temveč s prirednimi prilastki.

2. Luka je bil *drobnega obraza, nagubanega čela* in *svetlih, živih oči.* O Gregčeva sestrica, *junaškega* si *srčeca.* Ta zlat je *kova znanega.*

Povedkov rodilnik označuje kakovost kake osebe ali reči; pravimo mu kakovostni (kvalitativni) rodilnik. Tudi ta ima pri sebi priredne prilastke.

Rodilnik kot prilastek. — 1. Brnenje *kolovrata* — odkritje *Amerike.*

V teh dveh primerih sta rodilnika prilastka. Če ju spremenimo v ustrezna osebna glagola, dobimo stavka: *kolovrat* (osebek) brni — odkrili so *Ameriko* (predmet). Prilastkov rodilnik *kolovrata* je torej nastal iz osebka, rodilnik *Amerike* pa iz predmeta.

Prilastkov rodilnik more biti osebkov rodilnik, če je nastal iz osebka, ali predmetni rodilnik, če je nastal iz predmeta.

2. Čuj prhanje *konj,* čuj *orožja* žvenket! Slišite grmenje *topov*? Glas *piščali* je rezko pretrgal nočni mir. Vonj *cvetlic.* Dim *smodnika.* — Smehljaj *zadovoljnosti.* Bridkost *slovesa.* — Ritem *dela.* Nadloge *starosti.* Krik *moža.*

Rodilnik kot prilastek zaznamuje osebo ali reč, od katere kaj izhaja ali izvira. Pravimo mu izvorni rodilnik. Stati more sam. Izvorni rodilnik je zmeraj osebkov rodilnik.

3. Akademija je hram *učenosti.* Jugoslavija je zakladnica *žita,* pa tudi *soli, premoga* in *rud.*

Rodilnik nam rabi za prilastek, kadar označuje vsebino kake reči. Imenuje se vsebinski rodilnik. Stati more brez prilastka.

4. Iz družbe je stopil čokat fant *iskrih oči.* Gospodi se bliža pevec *razglašene slave.*

Za prilastek nam rabi tudi kakovostni rodilnik. Ta stoji večidel v zvezi s prirednim prilastkom.

Pomni. Kakovostni rodilnik more stati včasih tudi sam, in sicer tedaj, kadar poudarja obilno mero kake lastnosti ali bistvo kakega samostalnika, n. pr. *zgled pridnosti* (= človek posnemanja vredne pridnosti), *mož dela* (= izredne delavnosti), *mož dejanja* (= odločne dejavnosti).

5. Hudodelstvo *uboja*. Občutek *veselja*. Dar *modrosti*. Jarem *sužnosti*. Strast *pijančevanja*.

Prilastkov rodilnik, ki kak širši pojem ože opredeljuje, se imenuje opredelilni (ekspiikativni) rodilnik. Stoji sam.

Pomni. Opredelilni rodilnik spoznaš, če napraviš stavek (uboj je hudodelstvo, pijančevanje je strast) ali če se vprašaš: V čem obstoji hudodelstvo, dar, strast itd.? (V uboju, v modrosti, v pijančevanju).

6. a) Vrč *vode*. Vatel *sukna*. Žlica *soka*. Liter *mleka*. Množica *ljudi*. Kup *zlata*. Kopica *otrok*. Mernik *pšenice*. Rešta *čebule*. Kos *opeke*.

b) Začetek *povesti*. Sredina *romana*. Konec *novele*. Del *poglavja*. Vznožje *gore*. Vrh *planine*. Ozadje *odra*. Dno *posode*. Številka *lista*. Zvezek *besednjaka*.

c) Deset *bistrih otrok* enajst *sreč*. Pet *krav*. Troje *stebrov*. Dvoje *grabelj*.

č) Kdo rojen *prihodnjih* bo meni verjel, da v letih nerodnih okrogle sem pel? No, kaj *takega* mi poveš? Ali veš kaj *boljšega*? Vsak *naših organov* ima svoje delo. Kolikor *krajev*, toliko *šeg*. Veliko *grmenja*, malo *dežja*. Nekaj *moke*. Dosti *krme*.

d) Najvišja *naših gorá* je Triglav. Največji *naših pesnikov* je Prešeren.

Ležeče tiskani prilastkovi rodilniki naznanjajo del celote; to so delni rodilniki.

Delni (partitivni) rodilnik rabi za prilastek; stati more sam, in :cer: a) pri samostalnikih množine ali mere; b) pri samostalnikih, ki kažejo mejo ali določeno mesto v celoti; c) pri glavnih številkih od pet naprej in ločilnih srednjega spola; č) pri vprašalnih, oziralnih in nedoločnih zaimkih in prislovih; d) pri presežnikih.

7. Odgovor tak ji sluga dá, mlad sluga *carja turškega*. *Petletnega dečka* roka zažene zlahka kamen čez zvonik v Prilesju. Prvi maj je praznik *delovnega ljudstva*. Seme *rdečega maka* je pršelo na vse štiri vetrove. Modre so besede *moža*, ki je veliko skusil.

Ležeče tiskani rodilniki izražajo, čigavo je kaj. To so svojilni rodilniki. Samostalniki v svojilnem rodilniku, ki zaznamujejo osebe,

živali ali rastline, se v ednini ne rabijo sami, temveč stoji pri njih prilastek, lahko tudi v obliki prilastkovega odvisnika (modre so besede moža, *ki je veliko skusil*).

Če ni prilastka, nam rabijo svojilni pridevniki na *-ov*, *-ev*, *-in*: *očetova* beseda, *tujčev* jarem, *materina* beseda.

Pomni. Svojilni rodilnik osebnih, živalskih in rastlinskih imen v množini se rabi lahko brez prilastka: Vihar je polomil vrhove *hrastov* in *bukev*. Po klopeh so ležali razmetani plašči *učencev* in *učenk*.

Rodilnik kot predmet. — 1. Ne prodajaj *kože*, dokler medved v brlogu tiči! *Tega* nisem nameraval. Ne hvali *dneva* pred večerom!

V nikalnem stavku stoji predmet v rodilniku namesto v tožilniku.

2. Iskal je *resnice* in *lepote*. Prosil je *pomoči*. *Kruha* boš stradal. Varuj se *hudega*! Roke so se oklenile *brzostrelke*. Dotaknil se je *novega stroja*. *Česa* se bojiš? Škoda je bilo *denarja*. Strah ga je bilo *hudobnih ljudi*. Sram ga je bilo *matere*. Škoda je *besedí*. Delavec je vreden *plačila*. Vesel sem *ga*. Pomoči *potreben*. Slave *željan*.

Nekateri glagoli, glagolski izrazi in pridevniki imajo predmet v rodilniku.

3. Nakosi *detelje*! Prilij *vode*! Ravbar si *vojakov* zbere. Ljubinica je točila *medu*.

Za predmet rabi tudi delni (partitivni) rodilnik.

Rodilnik kot prislovno določilo. — 1. *Devetindvajsetega novembra* leta 1942 je bilo v Jajcu drugo zasedanje Avnoja. Bilo je *lepega jesenskega dne*. Na počitnice pojdemo *septembra*.

2. Umrl je *nagle smrti*. *Dobre volje* je odžvižgal domov. *Hitrih korakov* stopa po cesti.

V rodilniku more stati prislovno določilo časa in načina.

Rodilnik kot vzklik. — Oh *nesreče*! *Vraga*! Oj *bedakov*!

Rodilnik rabi tudi kot vzklik. V tem primeru ni stavčni člen, marveč stoji samostojno.

Rodilnik s predlogi. — 1. Bili so *brez skrbi* (= brezskrbni). To je *od sile*. Bil je ves *iz sebe*.

2. Dijak *brez knjige* je kakor vojak *brez puške*. Gospodar vzame ključ *od hišnih vrat*. Nihče *od nas* ni tega storil.

3. Bil je dober *do vseh*. Če ti je kaj *do zdravja*, v takem ne boš hodil! Meni ni nič *do tega*.

4. *Iz mlake* v lužo. *Od hiše do hiše* hodimo. *Kraj suhega drevesa* tudi surovo gori. Mak *sredi polja* kima. — Spal je *do belega dne*. *Za hlada* so se odpravili na pot. — *Brez truda* večno se ne da živeti. *Od srca* ti želimo vso srečo. Njegovo srce je trše *od kamna*. Ni lepšega kraja *mimo domačega*. — *Zaradi ene muhe* si pajek ne prede mreže. To si storil *iz jeze* in *iz hudobije*. Drevje je pokalo *od mraza*. Drevo se šibi *od sadja*.

Rodilnik s predlogom rabi v stavku za povedno določilo (1), za prilastek (2), za predmet (3) in za prislovno določilo kraja, časa, načina in vzroka (4).

Dajalnik

Dajalnik kot smiselni osebek. — *Babici* se je dremalo. Kaj se *ti* je sanjalo? Zeha se *mi*. *Lenemu Marku* se hoče samo spati. *Izseljencu* se toži po domovini.

Dajalnik more rabiti za smiselni osebek ob brezosebnih povedkih.

Dajalnik kot prilastek. — Ti kondor, *soncu* brat! Umrl je Bercetov France, *družini* skrben oče. Up, *bolniku* najzvestejši tovariš, je tudi nesrečnemu fantu dajal moči.

Dajalniški prilastek bi lahko nadomestili z rodilniškim prilastkom (*družini* skrben oče = skrben oče *družine*) ali s svojilnim prilastkom (*bolniku* najzvestejši tovariš — *bolnikov* najzvestejši tovariš).

Dajalnik kot prilastek nadomešča rodilniški ali svojilni prilastek.

Pomni. V mnogih primerih je dajalnik odvisen od povedka in je zato predmet, čeprav bi ga lahko nadomestili s prilastkom: Rad gledam *ti* v valove bodre (v *tvoje* bodre valove). Roko *starcu* Lambergar poljubi (roko *starčevo*). Ogenj pritajen v očeh *jim* gori (v *njihovih* očeh).

Dajalnik kot predmet. — Rajši *dobrim* služim, kakor *slabim* zapovedujem. *Sitemu* ponujajo, *lačnemu* ne dajo. Kdor molči, *desetim* odgovori. — Enajsta šola je bila skrita *neumnim očem*. Ako kos si *temu*, koj na prste stopi!

Dajalnik rabi za predmet nekaterim glagolom in glagolskim izrazom.

Čustveni dajalnik. — Ko strela hitro *mi* leti. To *ti* je bilo vrvenje! To so *vam* korenjaki!

Ležeče tiskani dajalniki niso nujno potrebni za smisel stavka, tudi niso odvisni od kake druge besede; izražajo čustvo ali zanimanje tistega, ki govori.

Naslonke osebnih zaimkov 1. in 2. osebe v dajalniku izražajo včasih čustvo ali zanimanje tistega, ki govori; tak dajalnik stoji v stavku samostojno in se imenuje čustveni (etični) dajalnik.

Dajalnik s predlogi. — 1. *Proti njemu* je o stvari govoril drugače kakor *proti meni*. Samosvoja ljubezen stori, da smo *proti sebi* slepi. Kako si se vedel *proti bratu*?

2. Sinko, le skloni uho *k tej igrački*. *Proti vodi* je težko plavati. — Soseda je prišla *proti jutru*. *K letu* pojdeš v šolo, letos si še premlad. — Zakaj si ravnal *proti moji volji*. *Vzlic hudim bolečinam* je vztrajal. Včasih je *kljub previdnosti* počila trhla veja pod okovanim čevljem.

Dajalnik s predlogom rabi v stavku za predmet (1) in za prislovno določilo kraja, časa in načina (2).

Tožilnik

Tožilnik kot smiselni osebek. — *Mater* je strah. *Učence* je bilo sram. Groza *nas* je.

Tožilnik more rabiti za smiselni osebek ob nekaterih brezosebnih izrazih.

Pomni. Namesto tožilnika lahko stoji v tej zvezi tudi rodilnik: *Ženskih* je skrb snage, *moških* pa učenosti. Poprej bo *vas* konec ko *vaših del*.

Tožilnik kot povedno določilo. — Očeta so našli zjutraj *mrtvega*. Vitovec ga *zajetega* drži. Imenovali so ga *strica*. Nogavico je imela vedno *skrito* pod zglavjem. Kaj se delaš *nevednega*?

Tožilnik rabi za povedno določilo pri glagolih *najti, držati, imenovati, imeti, delati se* itd. Poleg tega tožilnika je v stavku še drug tožilnik (predmet).

Pomni 1. Namesto samega tožilnika stoji tudi tožilnik s predlogom *za*: Koga si boš *tovariša* (navadno: *za tovariša*) izbral? Postavili so si ga *župana (za župana)*. In našel je v gori Snegulko in vzel jo *nevesto (za nevesto)* domov.

Pomni 2. Dela se *neumen*, napravil se je *bolan*, čutil se je *utrujen* — je še danes živa in narečjem dobro znana raba.

Tožilnik kot predmet. — 1. Nabrusimo *kose*! *Zlato ptičko* so ujeli trije fantje mladi. Lepa beseda *lepo mesto* najde.

Tožilnik nam rabi za predmet pri mnogih prehodnih glagolih.

Pomni. *Lahko noč! Dober dan! Srečno novo leto!* To so nepopolni stavki (lahko noč želim), tožilniki v njih so predmeti.

2. *Latinščino* sem *ga* učil. *Kaj* si *me* vprašal? Poskusim, ko bi *me glavo* stalo. A *eno te* prositi smem.

Glagoli *učiti, vprašati, stati* se vežejo z dvema predmetoma v tožilniku.

Pomni. Vendar morejo imeti glagoli *učiti, prositi* in *vprašati* po en predmet v rodilniku ali v sklonu s predlogom: Prijatelj, uči mene *pisarije*. *Česa* si prosil mater? Vprašaj ga *svéta (za svèt)*! Vprašal ga je *po očetu*.

3. Služil je *bogatega kmeta*. *Dvema gospodoma* ne moreš služiti. Idi, kraljiča doji, mojega sina, da *te* mine tvoja bolečina. Minilo *mi* je vse veselje.

Nekateri glagoli morejo imeti predmet v tožilniku ali v dajalniku, ne da bi se jim spremenil pomen.

Pomni. Glagola *slediti* in *streči* imata s predmetom v tožilniku drugačen pomen kakor s predmetom v kakem drugem sklonu: Pes sledi *zajca* (ima sled za zajcem). Sledil *mu* je (hodil je za njim). Tolovaji *popotne ljudi* stražejo. Strezi *konju* kakor prijatelju! Mačka *na miš* streže.

Tožilnik kot prislovno določilo. — 1. *Tiste čase* je bilo vse drugače. Bolno dete *ves dan* prejokuje, *vso dolgo noč* mož prekašljuje.

2. Kopali so *tri métre* globoko. *Pet* sežnjev merim, palcev *pet*.

Tožilnik rabi za prislovno določilo časa in načina.

Tožilnik s predlogi. — 1. Izbrali so ga *za vodjo*. Kdo bi imel laž *za resnico?* Spoznali so ga *za nedolžnega*. Služil je za *pomočnika*. Iz Vrbe je doma in *za Prešerna* se piše. Vsem je bil *v napoto*.

2. Skrinja ima zaporo *na žabico*. Pri nas ni mlinov *na veter*. Vitezi so imeli oklep *za na prsi*. Mavrica *na tri pramence*.

3. Starši skrbijo *za otroke*. Domovina, vedno mislim *nate*. Zaupam *vate*. Za *svoje* se vsak rad poteguje. Zanesi se *na tujo kašo* pri svoji doma. Primi *za grm* in izderi ga! Ali je res pozabil *na dom?* Vprašaj učitelja *za svèt!* Bal se je *za otroke*. Tresel se je *za vsak dinar*. Pazi *na vlak!* Ne jezi se *nanj!* Zamenjal je vola *za kravo*. Prisegal je *na čast*. Skopulja je bila lakomna *na denar*. Ponosni smo *na uspehe* naše obnove.

4. *V koprivo* ne treska. Zašel je malo pregloboko *v vodo*. Skril se je *za vrata*. Z dežja *pod kap*. Vsaka koklja *pred svoje piške* brska. Če golob *med orle* zajde, gotovo smrt najde. Ako pri kraju ne vidiš dna, ne bredi *čez vodo*. *Skozi gozd* sem šel. Po sili sname *raz roke* ji rokavice. — Pridi *v nedeljo! Na dan* po prvem maju. *Pod véčer* je bilo. *Čez tri leta.* — Denar in izbrušen nož lahko *v prid* in *v škodo* obrneš. *V dva cepa* se maje. Obračaj pevski dar sebi in nam *na veselje*. Bil je *na smrt* bolan. *Na ves glas* je kriknila. *Na smeh* se drži. Prodajamo *na drobno* in *na debelo*. Govoril je *po naše*. *Po turško* se nosi. Bilo jih je *na stotine*. Ljubljanica upade kar *za seženj*. Prešeren je bil *za tri leta* mlajši od Čopa. *Za las* je manjkalo, pa bi bil zadel. — Prišel je *na pomoč*. Pijmo *na zdravje!* Prišel je *na ógledi*. Samo tebi *na ljubo* sem to storil. Pijem samo *za žejo*. *Za vsako malenkost* vzkipi.

Tožilnik s predlogom rabi za povedno določilo (1), za prilastek (2), za predmet (3) in za prislovno določilo kraja, časa, načina in vzroka (4).

Mestnik

Raba s predlogi. — 1. Bodi *pri miru*. Ali si *pri volji?* Bolnik je bil še *pri zavesti*. Saj ni *pri pameti*. *V strahu* sem zanj. Vse je ostalo *pri starem*.

2. Želja *po bogastvu* ga je gnala v tujino. Prevzelo ga je hrepenenje *po domu*. Hiša *ob vodi* je pogorela. Kruh *po peki* ni zdrav.

Pravila jim je pravljice *o škratih.* Veje *na lipi* so se pripogibale. Oje *pri vozu. Po krvi* brat.

3. Udaril je *po mizi.* Človek hrepeni *po sreči.* Stregel mu je *po življenju.* Pes je jezno hlastnil *po muhi.* Spražuje *po znancih.* Pripovedoval je *o partizanskih bojih.* Mi *o volku,* a volk na vrata. Toži se mu *po domu.* Vrgel se je *po stricu.*

4. *Pri peči* ni kaj reči. Stoji tam *v gori* partizan. *Na nebu* zvezde sevajo, *na vasi* fantje pevajo. Črn zamorec *po sivem morju* pride. Slonel je *ob ograji.* — Kdor se hoče *v starosti* počiti, se mora *v mladosti* truditi. Ne spi *pri belem dnevu! Po toči* je zaman zvoniti. Kdor je len *ob setvi,* malo žanje. Prišel je *o pravem času.* — Ne prisegaj *po krivem*! Plačal je *v gotovini.* Ravnal se bom *po tvojih besedah.* Blago se *po niti* nabira, *po vrvi* zapravlja. Hodil je *ob berglah.* Pošlji kar *po pošti!* Povej *po pravici! Pri vsej pridnosti* ni uspel. — *Po neprevidnosti* je padel z odra. Šel je v mesto *po opravkih.*

Mestnik se uporablja samo v zvezi s predlogi; v stavku rabi za povedno določilo (1), prilastek (2), predmet (3), za prislovno določilo kraja, časa načina in vzroka (4).

Orodnik

Raba s predlogi. — 1. Pitali so jih *z lenuhi.* Zmerjali so ga *s škricem.*

2. Odprli so trgovino *z mešanim blagom.* Mož *z rožo* je moj stric. Dekle *z biseri.* Mož *z brazgotino.*

3. Jezil se je *nad hlapcem.* Ne zgleduj se *nad sosedom. S čim* se ukvarjaš? Ali ni zadovoljen *s plačilom*?

4. *Med hišami* so vrtovi. Zida se *nad njim* poslopje širno. Shod je bil *pod milim nebom.* Vsakdo pometaj *pred svojim pragom.* Sonce je že *za goró.* — Vrni se še *pred nočjo!* Pridni kmet *s soncem* vstaja. — Ljubimo domovino *z vso dušo!* Posluša samo *z enim ušesom. S strahom* se je lotil dela. Rad plešem okrogle, *s petama* glas dajem. Samo *z dobroto* boš kaj dosegel. — Veliko jih je umrlo *za kugo in lakoto.* Bolehal je *za sušico.* Šel je v tujino *za kruhom.*

Orodnik se uporablja samo v zvezi s predlogi; v stavku rabi za povedno določilo (1), prilastek (2), predmet (3), prislovno določilo kraja, časa, načina in vzroka (4).

BESEDNI RED

Uvod

Stavek, bodisi prosti ali zloženi, je le po obliki neka samostojna celota, po vsebini je zopet del nove večje celote, govornega odstavka. Stavki našega govora so med seboj v določenem razmerju ter se med seboj pojasnjujejo in dopolnjujejo. Vsak stavek se mora nanašati na prejšnjega:

Cesar Justinijan je napravil Belizarju triumf. Sprevod je čakal Belizarja med Zlatimi vrati in Arkadijevim forumom. V prvi vrsti so stali načelniki mestnih zadrug, za njimi so se sporedili senatorji in plemiči, oblečeni v bele valovite obleke, s svečami v rokah. Za temi je prišel zlat voz s kipom sv. Trojice. Krog njega so tvorili častno stražo patriciji, konzularji in carjevi daljni sorodniki. Za temi so stali v bojni opravi, z zvezanimi rokami, ujeti Vandali. Zadnji med njimi je bil Gelimer.

Kako so stavki med seboj zvezani, se vidi iz tega, da bi bila zveza v govoru takoj pretrgana, če bi kak stavek drugače postavili, kakor ga zahteva celota. Obrnimo n. pr. stavke takole: *Belizarju je napravil cesar Justinijan triumf. Med Zlatimi vrati in Arkadijevim forumom je čakal Belizarja sprevod. Načelniki mestnih zadrug so stali v prvi vrsti.* Ti stavki bi bili le tedaj pravilno postavljeni, če bi kdo vprašal, *komu* je napravil Justinijan triumf, *kje* je čakal sprevod, *kdo* je bil v prvi vrsti. Drugačna sprememba bi dala še drugačen pomen.

Ker so tako posamezni členi v stavku kakor posamezni stavki v govoru med seboj zvezani, se more približno določiti tudi red,

po katerem se besede vrsté. Pri besednem redu ločimo dvojno stavo: prosto in stalno. Prosta je stava tedaj, kadar besede same po sebi nimajo določene stave, temveč jo določa pomen stavka. Stalno stavo imenujemo tisto, po kateri imajo besede stalno mesto v stavku, n. pr. naslonke in prilastki. Takih stavčnih členov ne moremo po svoji volji razvrščati.

Prosta stava

Besedni red je določen s stavčnim poudarkom, to je s tisto besedo v stavku, ki nosi misel stavka in ki je zaradi tega najkrepkeje poudarjena.

1. *Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. Spremila ga je velika družba prijateljev in lovcev. Grof ugleda medveda in skoči za njim. Medved šine v goščavo, grof za njim. Medveda zmanjka in grof vidi, da je v neznanem kraju.*

Kadar stavek izraža novo misel, ki ni obsežena v prejšnjem, je stavčni poudarek v stavku samem, torej neodvisen. Če bi v pripovedovanju kaj preslišali in potem vprašali, kam je šel grof ali kaj je ugledal, bi bila stava drugačna, ker bi bila odvisna od misli v prejšnjem stavku: *V Gorjance je šel; medveda je ugledal.* To bi bil odvisni stavčni poudarek.

2. *Martin je bil na semnju. Kje, praviš, da je bil? Na semnju je bil Martin. — »Čemu pa nam bo koleselj?« vpraša oče. »Konjička bom kupil,« je dejal sin. Sin je dejal, da bo kupil konjička.*

Neodvisni stavčni poudarek stoji šele tedaj, kadar ga pred njim stoječe besede toliko pojasnijo, da ga narede umljivega; največkrat stoji proti koncu ali prav na koncu stavka. Odvisni stavčni poudarek navadno stavek začenja, druge besede stoje za njim. Nepoudarjene in manj poudarjene besede se vrste okoli stavčnega poudarka v redu, kakor so odvisne od njega. Če so glede na stavčni poudarek v enaki odvisnosti, imajo med seboj poljubno stavo.

Pomni. *Nikoli ni šel mimo, da bi ne bil klobuka snel, kolena vripognil, oči kvišku povzdignil ter iz srca zdihnil. Lep je Blegaš! Na vrhu je v senci, po bregovih pa ga sonce obseva.* V teh in podobnih primerih je stava pravilna, ker je stavčni poudarek na glagolskem dejanju.

Stalna stava

1. Skozi *neumito* okno sem videl na široko *vaško* cesto, *z ilovnatim* prahom posuto. *Trudna* mati je imela *suh* obraz, *globoke* jame so bile v *njenih* licih. *Mogočni* vojak in *duhoviti samodržec* Julij Cezar je sklenil premestiti *rimski* prestol na vzhod.

Priredni prilastki stoje redno pred svojim imenom.

Pomni. Drugačna stava je slogovna posebnost, ki v današnji prozi skorajda ni več v rabi, kvečjemu v zelo privzdignjenem govoru, največkrat pri svojilnem zaimku: *Nebeško lepi njen obrazek. Domovina moja mila!* V poeziji je to seveda priljubljen okras: *Beseda njena — grom rohneč.*

2. *Odločno* odpovej se svoji sreči, *goreče* išči drugim jo doseči! Polnočni zvon je *krepko* zaklenkal. Bratje in sestre se daleč narazen *najbolj* ljubijo. Fant je moral *trdo* delati. Zmerom pa tudi ni treba *tako pozno* prihajati.

Prislovno določilo načina stoji v trdilnem stavku redno pred glagolom.

Pomni. Sem sodi tudi večina stalnih rekel: Jajca so *v méhko kuhana.* Kaj se zmerom *v dve gubé držiš?* Jezen sem, da bi kar *iz kože skočil.* Kdo se ti bo *po robu postavil?* Z njim ni dobro *češenj zobati.* To smo jim *štreno zmešali!* Vsi so nas *pisano gledali.* Tudi mi nismo rok *križem držali.* Oče ga je pošteno *v strah prijel.* Vse nedeljsko popoldne smo *dolgčas prodajali.* Kaj me tako *po strani gledaš?*

3. a) Potem *smo se* razšli. Deček z objokanimi očmi *se mi je* v srce smilil. Kjer se je ptica izvalila, *se je* tudi peti naučila. Strast, ki ga je imela v oblasti, *se mu je* poznala pri vsaki besedi.

Sedanjiške oblike pomožnega glagola, krajše oblike prihodnjika *(bom)*, pogojna členica *bi* in krajše oblike osebnih zaimkov so naslonke ali enklitike. Zanje velja pravilo, da stojé za prvim pojmom v stavku, naj bo izražen z eno besedo ali z več besedami, ki se skup jemljejo, ali s celim stavkom.

Pomni 1. Potemtakem je v slovenščini napačna romanska stava: *Menelaj, razkačen, je drl v šotor. Dekle, iz strahu, da je ne bi opazili, se je skrilo pri teti.* Prav je: *Menelaj je razkačen drl v šotor. Dekle se je iz strahu, da je ne bi opazili, skrilo pri teti.*

Pomni 2. Naslonke smejo začenjati stavek le, kadar se opirajo na kako misel prejšnjega stavka: *Ali si moj prijatelj? Sem in ostanem tvoj prijatelj.* — Začenjajo tudi vprašalne stavke, kadar je izpuščena vprašalnica *ali*: *Te zebe? Si ga videl? Si se ga že naveličal?*

b) Saj *sem si ga* ogledal. Saj *si jo je* mislil. Kaj *se ga boš* bal! Precej *ti ga* dam. Ali *se jim* mudi?

Naslonke stoje v temle redu: sem ga, si ga, ga je, sva ga, sta ga, smo ga, ste ga, so ga; sem si jo, si si jo, smo si jo, ste si jo, so si jo; se mi je, se ti je, se mu je, se ji je, se nama je, se vama je, se jima je, se nam ga je; si ga bom, se ga boš, ji ga boste...

c) *Poletel je prek visokih vrhov in izginil v gozdu. Ozrla sta se na jokajočo mater in obstala sredi sobe. Svetle poti so se križale po dolini, se vile v hrib.*

Če se dva glagola istega osebka tesno vežeta, se pomožnik drugega izpušča.

KAZALO

Slovenski knjižni jezik 3

GLASOVNE PRVINE

Uvod 11
Govorila 11
Glasovi slovenskega zbornega govora 16
Samoglasniki 17
Soglasniki 20
Vezanje glasov 24
Poudarek in melodija 30
Glasovne spremembe 35

PISNE PRVINE

Pisava 41
Pravorečje 44
Pravopis 50
Raba velikih črk 50
Pisava tujk 52
Razzlogovanje 53
Pisava sestavljenih besed 54
Ločila 54

BESEDNO GRADIVO

Besede 60
Pomen besedi 64
Tvorba besedi 68

OBLIKOSLOVJE

Uvod 82
Samostalnik
Splošno 84
Sklanjatev 88
I. *sklanjatev* 90
II. *sklanjatev* 93
III. *sklanjatev* 95
IV. *sklanjatev* 102
Tuja lastna imena 106

Raba samostalnika ... 110
Izpeljava samostalnika ... 110

Pridevnik

Oblike in zveza ... 117
Sklanjatev ... 120
Stopnjevanje ... 124
Pridevniki iz tujih lastnih imen ... 126
Raba pridevnikov ... 127
Izpeljava pridevnikov ... 128

Zaimek

Delitev ... 132
Osebni zaimek ... 132
Svojilni zaimek ... 136
Kazalni zaimek ... 138
Vprašalni zaimek ... 141
Oziralni zaimek ... 143
Nedoločni zaimek ... 148

Števnik

Delitev ... 153
Glavni števnik ... 154
Vrstilni števnik ... 159
Ločilni števnik ... 162
Množilni števnik ... 164
Izpeljava iz števnikov ... 165

Glagol

Splošno ... 167
Glagolski vid ... 167
Prehajanje dejanja ... 174
Glagolske oblike ... 175
Osebne ... 176
Neosebne ... 177
Spregatev ... 179
Pregled glagolov po vrstah
I. *vrsta* ... 184
II. *vrsta* ... 189
III. *vrsta* ... 191
IV. *vrsta* ... 194
V. *vrsta* ... 195
VI. *vrsta* ... 198
Brezpriponski glagoli ... 200
Časi
Po obliki in vidu ... 203
Po pomenu ... 205
Nakloni ... 214
Načini ... 220

Nedoločnik 228
Namenilnik 230
Deležniki 232
Glagolnik 236
Izpeljava glagolov 240

Prislov
Splošno 243
Prislovi po obliki 243
Prislovi po pomenu 256

Predlog
Splošno 264
Raba 266
Sestava 274

Veznik 278
Medmet 280

STAVEK

Uvod 282

Prosti stavek
Povedek 283
Osebek 285
Predmet 289
Prilastek 290
Prislovna določila 292
Posebnosti 295

Zloženi stavek
Splošno 297
Priredje 299
Podredje 302
Vrste odvisnikov 304
Posebnosti 315

RABA SKLONOV

Imenovalnik 319
Rodilnik 319
Dajalnik 323
Tožilnik 324
Mestnik 326
Orodnik 327

BESEDNI RED

Uvod 328
Prosta stava 329
Stalna stava 330

Dr. A. Bajec — Dr. R. Kolarič — Dr. M. Rupel
SLOVENSKA SLOVNICA

Založila
Državna založba Slovenije
v Ljubljani

Za založbo
Venceslav Winkler

Natisnila
Tiskarna Ljudske pravice
v Ljubljani

Naklada 40 000 izvodov